

DOKTORI ÉRTEKEZÉS

**Pécsi Tudományegyetem
Bölcsészet- és Társadalomtudományi Kar
Interdiszciplináris Doktori Iskola
Politikatudományi Doktori Program**

OROSZORSZÁG ÉS TÖRÖKORSZÁG 2015-2016-OS KONFLIKTUSÁNAK GEOPOLITIKAI ÉS GEOÖKONÓMIAI ELEMZÉSE

Lechner Zoltán

Témavezető:

Dr. Kacziba Péter
egyetemi adjunktus

Pécs, 2023

TARTALOMJEGYZÉK

I. BEVEZETÉS	4
1. A témaválasztás indoklása és az értekezés céljai	4
2. Kutatási kérdések, hipotézisek és módszertan.....	9
II. ELMÉLETI KERET: GEOPOLITIKA	16
3. Klasszikus és neoklasszikus geopolitika	16
4. Kritikai geopolitika és geoökonómia.....	28
5. A klasszikus és a kritikai geopolitika összeegyeztethetősége	38
III. KONTEXTUS	41
6. A török geopolitikai gondolkodás alakulása az Oszmán Birodalom válságától az „arab tavaszig”	41
6.1. Török geopolitikai gondolkodás az ezredforduló előtt.....	41
6.1.1. <i>A török geopolitikai kultúra alapjai: 19-20. századi oszmán geopolitikai tradíciók</i>	41
6.1.2. <i>A török geopolitikai identitás alakulása a birodalom összeomlásától a II. világháborúig</i>	45
6.1.3. <i>A Nyugat keleti bástyája: Törökország a hidegháború időszakában</i>	49
6.1.4. <i>Török geopolitikai diskurzusok a hidegháború utáni időszakban</i>	52
6.2. Ahmet Davutoğlu formális és gyakorlati geopolitikai diskurzusa	57
6.2.1. A Stratégiai mélység-doktrína.....	59
6.2.2. <i>A „zéró probléma a szomszédokkal” külpolitika</i>	62
6.2.3. <i>Az „arab tavasz”</i>	69
6.2.4. <i>Törökország reakciója a tunéziai, egyiptomi és líbiai eseményekre</i>	72
7. Az orosz geopolitikai gondolkodás alakulása a Szovjetunió felbomlásától a krími válságig	76
7.1. Orosz geopolitikai irányzatok a Szovjetunió felbomlása után	76
7.1.1. <i>Oroszország átalakult geopolitikai környezete a Szovjetunió felbomlása után</i>	76
7.1.2. <i>A nyugatos irányzat kudarca</i>	81
7.1.3. <i>A realista irányzat és a Primakov-doktrína</i>	84
7.1.4. <i>Neoeurázsianizmus</i>	88
7.2. Nyugatkritika és Eurázsia-diskurzus a Putyin-rendszer nyilvános diplomáciai kommunikációjában 2000 és 2014 között.....	93
7.2.1. <i>A „színes forradalmak” orosz értelmezése</i>	96
7.2.2. <i>A NATO-bővítés kérdése és az orosz-grúz háború</i>	99
7.2.3. <i>A Keleti Partnerség és az eurázsiai integráció</i>	101
7.2.4. <i>Az „arab tavasz” és a líbiai NATO-intervenció orosz értelmezése</i>	104

7.2.5. <i>Putyin konzervatív fordulata és az ukrán válság</i>	106
8. Orosz-török geopolitikai percepciók és gazdasági kapcsolatok 1991 és 2014 között.....	111
8.1. Geopolitikai feszültségforrások a hidegháború után	111
8.2. Az orosz-török gazdasági kapcsolatok alakulása, különös tekintettel az energetikai szektorra	114
8.3. A nyugatellenesség szerepe az orosz-török együttműködésben.....	120
8.4. Az orosz-török kapcsolatok alakulása az orosz-grúz háborútól a krími válságig	122
8.5. Az együttműködés és a rivalizálás ösztönzői az orosz-török kapcsolatrendszerben	127
IV. TÖRÖKORSZÁG ÉS OROSZORSZÁG SZÍRIAI KONFLIKTUSA	129
9. Törökország Szíria-stratégiája 2011 és 2015 között.....	129
9.1. Ankara útja a kivárástól a proxyháborúig	129
9.2. Törökország és a szíriai „kurdkérdés”	135
9.3. A török Szíria-politika kudarca	141
10. Oroszország Szíria-stratégiája 2011 és 2015 között.....	142
10.1. Az orosz Szíria-stratégia háttere.....	142
10.2. A szíriai konfliktus orosz geopolitikai narratívája 2011 és 2014 között	149
10.3. A 2015-ös orosz katonai intervenció.....	152
11. Az orosz-török konfliktus kirobbanása, lefolyása és kezelése	157
11.1. 2015. november: növekvő geopolitikai feszültség, és a november 24-i incidens	157
11.2. 2015. december - 2016. június: Az orosz-török kapcsolatok válsága	165
11.2.1. <i>A válság geopolitikai dimenziója</i>	166
11.2.2. <i>A válság geoökonómiai dimenziója</i>	174
11.3. 2016. június – 2017. május: normalizáció és együttműködés	182
11.3.1. <i>A 2016 júliusi törökországi puccskísérlet hatása a török geopolitikai diskurzusra és az orosz-török kapcsolatokra</i>	187
11.3.2. <i>Törökország és Oroszország szíriai együttműködése 2016 augusztusa és 2017 májusa között</i>	196
V. A HIPOTÉZISEK VIZSGÁLATA ÉS KONKLÚZIÓ	205
12. A hipotézisek vizsgálata	205
13. Konklúzió	217
FELHASZNÁLT FORRÁSOK.....	220

I. BEVEZETÉS

1. A témaválasztás indoklása és az értekezés céljai

Három nappal azután, hogy 2022. február 21-én egyoldalúan elismerte a két kelet-ukrajnai szeparatista entitás – a donyecki és a luhanszki „népköztársaságok” – függetlenségét, Oroszország katonai offenzívát indított Ukrajna ellen. Az ország keleti felében 2014 óta zajló, földrajzi kiterjedésében és intenzitásában korlátozott háború helyét az ország teljes területére kiterjedő agresszió váltotta fel, melynek intenzitása legfeljebb annyiban tekinthető korlátozottnak, hogy tömegpusztító fegyverek bevetésére nem került sor (Rácz, 2022). Az orosz geopolitikai diskurzusban „különleges műveletként” aposztrofált háború megindulása óta a nemzetközi kapcsolatokkal, geopolitikával és biztonságpolitikával foglalkozó társadalomtudósok figyelme Oroszországra és a konfliktusra összpontosul, ennek nyomán számtalan elemzés látott napvilágot a támadás okai és következményei kapcsán.

A nyugati elemzők körében általánosnak tekinthető vélemény szerint a háború történelmi léptékben mérve is fordulópontot jelent, amely a szövetségi rendszerek és globális stratégiai erőviszonyok (Beckley – Brands, 2022); a regionális biztonság- és védelempolitika (Bildt, 2022); a nemzetközi kapcsolatok normatív dimenziója (Fazal, 2022); valamint a globális gazdasági és geökonómiai viszonyok (Mulder, 2022) vonatkozásában egyaránt radikális változásokat eredményezhet. A hagyományos értelemben vett politikai racionalitás talaján állva nehezen értelmezhető támadás motivációja kapcsán szintén élénk tudományos párbeszéd bontakozott ki. Jelentős kritikai visszhangot kiváltó írásában például John Mearsheimer mellett foglal állást, hogy az orosz agresszió alapvetően defenzív ellentámadás a Kreml részéről, amelyet a NATO keleti irányú expanziója kényszerített ki (Mearsheimer, 2022). Más elemzők ettől eltérően a szubjektív tényezők szerepét hangsúlyozzák, és az uralkodó orosz elit realitásérzékét súlyosan eltorzító, sajátos történelemértelmezésekben gyökerező geopolitikai dogmatizmust azonosítják az orosz agresszió elsődleges mozgatórugójaként (Reid, 2022; Sz. Bíró, 2022).

A jelen sorok írásakor egy éve tartó fegyveres konfliktussal összefüggésben egy másik „eurázsiai” hatalom, Törökország is kiemelt elemzői figyelemben részesül (Pearson, 2022; Timofeev, 2022; Dalay – Isachenko, 2022). Ankara ambivalens reakciója a háborúra a török geopolitikai gondolkodás és a hidegháború utáni török külpolitika ismeretében aligha lehet meglepő. A politikai

vezetés elítélte az orosz agressziót, és négy nappal a támadás kezdete után bejelentette, hogy az 1936-os montreux-i egyezményre hivatkozva lezárja a Boszporuszt és a Dardanellákat a hadviselő államok hadihajói előtt, elismerve ezáltal, hogy háború zajlik a Fekete-tenger túlsó partján (Egeresi, 2022). Törökország ugyanakkor a nyugati államoktól eltérően nem fogantatosított Oroszországgal szemben gazdasági szankciókat, és az európai államok orosz energiaforrásokról való „leválási” törekvéseit kihasználva 2022 első felében jelentősen növelte az Oroszországtól megvásárolt kőolaj mennyiségét (Reuters, 2022). Ankara emellett az ukrán nagykövet kérése ellenére sem zárta le a török légteret az orosz légijárművek előtt, és fenntartásainak adott hangot Finnország és Svédország NATO-csatlakozására vonatkozólag (Lukov-Murphey, 2022).

Földrajzi elhelyezkedését és különleges kapcsolatrendszerét kihasználva Törökország a hadviselő felek tárgyalóasztalhoz ültetését célzó, aktív diplomácia révén konstruktív szerepet kíván vállalni a konfliktusban. Erre irányuló igyekezetének eredményességét jól szemlélteti, hogy Oroszország és Ukrajna 2022 júliusában Isztambulban, török közvetítéssel állapodtak meg a fekete-tengeri ukrán gabonaexport újraindításáról (Wintour, 2022). 2022 kora tavaszán több elemző (Kirišci, 2022; Mankoff, 2022) is úgy gondolta, hogy a háború nyomán felerősödő „blokkosodás” nyugati fordulatra ösztönözheti Törökországot. Az azóta eltelt hónapokban a török-nyugati kapcsolatokban érdemi javulás nem történt, Ankara pedig az említett feltételezéseket cáfolva egyelőre kitart az egyensúlyozó politika mellett. Az, hogy a geopolitikai szempontból kulcspozíciót elfoglaló, a Fekete-tengert a Földközi-tengerrel összekötő szorosokat ellenőrző kis-ázsiai állam külpolitikai orientációja, illetve Oroszországgal való kapcsolata az elkövetkező időben miként alakul, Washingtonból, Brüsszelből és Moszkvából szemlélve egyaránt fontos tényező. Ebből következik a dolgozat premisszája, amely magyarázó erővel bír az értekezés témaválasztását illetően: az orosz-török viszony az „eurázsiai sakktábla” egyik fontos bilaterális kapcsolatrendszere, amely számos regionális és globális folyamatra – fegyveres konfliktusok; nemzetközi kereskedelem; migrációs tendenciák; energetikai kapcsolatok – hatást gyakorol.

A két állam viszonyának alakulása Magyarország számára szintén nem érdektelen. Orbán Viktor 2016 márciusában (azaz a disszertációban feldolgozott orosz-török válság idején) megtartott éwertékelő beszédében az objektív geopolitikai adottságokból vezette le a magyar külpolitika irányának determináltságát, és mindkét eurázsiai hatalmat a magyar nemzeti érdekek szempontjából kiemelkedően jelentős szereplőként azonosította:

„Nem indokolatlan tehát a kérdés, hol tart ma Magyarország a világpolitikai térben. Úgy tűnik, hiába múlnak az évszázadok, vannak dolgok, amelyek állandóak. Látunk állócsillagokat, melyekhez odatájolhatjuk saját hajónk helyzetét. Nyugaton, a németül beszélő népek világa, a vaskancellárok földje. Keleten, a nálunk százsorta nagyobb szláv katonanépek birodalmai. Délre, a félhold hatalmas embertömegei, a kiapadhatatlan darázs-fészek zsongása. Ma is ez a mi három tájolási pontunk: Berlin, Moszkva és Isztambul, pontosabban Ankara. (...) A magyarok csak akkor lehetnek függetlenek (...), ha mindhárom egyszerre érdekelt Magyarország függetlenségében és gazdasági fejlődésében. (...) Ugyanebből a logikából következik, hogy ne engedjük belerángatni magunkat se német-, se orosz-, se törökellenes nemzetközi akciókba. Nem magyar érdek csatlakozni azokhoz a nemzetközi akciókhoz, melyek tiszteletlenek, sértőek, és belegyalognak egy-egy ország nemzeti önérzetébe. Hol a második világháborús gyászos szerepe miatt; hol azért, mert nem követi a nyugati demokratikus mintákat; hol azért, mert az elutasított európai uniós csatlakozása helyett most regionális vezető szerepre tör egy muszlim civilizációjú térségben, annak minden politikai következményével együtt. (...) Moszkva, ha akarná se tudná a szabadságot a politikája középpontjába állítani, mert fejében és történelmében minden mást megelőz a hatalmas területek összetartásának parancsa. És mégis miért akarjuk Törökországot a mi kényes politikai colstokunkkal mérni, ahelyett, hogy elismernénk, iszlám talapzata ellenére rengeteg energiát mozgósít, hogy nyugatosodjék. (...) Béke, együttműködés, kereskedés, kölcsönös befektetések, nekünk kedvező regionális egyensúly, kiállás az érdekeink mellett. Ezek a magyar nemzeti külpolitika alapvetései” (Magyarország Kormánya, 2016).

A magyar külpolitika „keleti nyitása” jegyében a Fidesz-kormány az elmúlt években a Törökországgal és Oroszországgal való kapcsolatokat egyaránt szorosabbra fűzte, ebből következően hazánk geopolitikai helyzetére és mozgásterére kihatással lehet, hogy a két állam dinamikusan változó viszonyában az együttműködés vagy a rivalizálás ösztönzői dominálnak. Magyar perspektívából az orosz-török viszonyrendszer témakörét még érdekesebbé teszi a magyar és a török geopolitikai gondolkodás és külpolitikai gyakorlat között meghúzódó párhuzam. Bár gazdasági, politikai, katonai és kulturális értelemben is más „súlycsoportba” tartoznak, a két ország külpolitikájában közös pont, hogy a NATO melletti feltétel nélküli elköteleződés helyett a nyugati

szövetség és Oroszország közötti egyensúlyozásra törekednek, a „különutas” külpolitika létjogosultságát geopolitikai és geoökonómiai tényezőkből – földrajzi elhelyezkedés, energetikai függőség – levezetve. Ennek fényében a török külpolitika és az orosz-török kapcsolatok vizsgálatán keresztül a magyar külpolitika lehetőségei és mozgásterére kapcsán is releváns információkhoz juthatunk.

Mindezek alapján egyértelműen kijelenthető, hogy Törökország és Oroszország kapcsolatrendszerének tudományos igényű elemzése az Európai Unió, a NATO és Magyarország szempontjából egyaránt hasznos és indokolt. Az elmúlt két évtizedben a két állam kapcsolatának talán legintenzívebb és legellentmondásosabb epizódja 2015-2016-ban zajlott le. A szíriai háborúhoz kötődő, 2011 óta fokozatosan növekvő orosz-török geopolitikai feszültség egy 2015. november 24-i incidens nyomán hét hónapon át tartó válságot eredményezett a két állam kapcsolatában, amelyet 2016 nyarától meglepő módon nem lassú és fokozatos enyhülés, hanem az orosz-török együttműködés váratlan elmélyülése követett. Azt, hogy a pozitív fordulat nem volt előre prognosztizálható, jól szemlélteti az orosz külpolitika nemzetközileg elismert szakértője, Dimitrij Trenyin 2016. március végi, konklúzióját tekintve tévesnek bizonyult helyzetértékelése: *„Moszkva és Ankara a belátható jövőben riválisok vagy akár ellenségek lesznek. Az orosz beavatkozás Szíriában, amely a törés valódi oka volt – a légi incidens csak ürügyként szolgált –, aláásta Törökország regionális politikáját, és megsértette Szíriához fűződő materiális érdekeit. Egészen addig, amíg Recep Tayyip Erdoğan török elnök van hatalmon és Oroszország a jelenlegi irányban halad tovább, az orosz-török kapcsolat a legjobb esetben is csak konfliktuskezelési gyakorlat lesz”* (Trenin, 2016: 2).

Az értekezés célkitűzése az Oroszország szíriai katonai intervenciójának kezdete (2015. szeptember 30.) és a bilaterális válságot követő normalizációs folyamat formális lezárása (2017. május 3.) közötti időszak orosz-török interakcióinak részletes és kontextualizált elemzésén keresztül specifikus és általános következtetések levonása a két állam viszonyrendszerére, illetve a 21. századi nemzetközi kapcsolatok természetére vonatkozóan. Hat év távlatából ez a szükséges elemzői rálátás birtokában már megvalósítható, ami ugyanakkor korántsem jelenti azt, hogy a téma elvesztette volna az érvényességét. Az említett időszak fókuszba helyezését két, egymással összefüggő tényező magyarázza. Egyrészt, a bilaterális válság, illetve annak gyors megoldása kiválóan szemlélteti az orosz-török viszony ellentmondásait, a rivalizálás és az együttműködés

valószínűtlen keverékét, valamint a két állam nyugati világhoz fűződő relációinak egymással való kapcsolatukra gyakorolt látványos hatását. Másrészt, a 2015. szeptember 30-át követő másfél évben számos, az orosz-török viszony szempontjából meghatározó esemény, illetve változás zajlott le: az orosz beavatkozás nyomán radikálisan átalakultak a szíriai háború erőviszonyai; a török Szíria-stratégia 2016 közepén új prioritások mentén módosult, ezzel összefüggésben Ankara augusztusban megindította első észak-szíriai katonai intervencióját; a 2016 júliusi törökországi puccskísérletet követően Ankara és az euroatlanti világ kapcsolata mélypontra került; 2016 októberében pedig az orosz és török vezetők megállapodást írtak alá a Török Áramlat gázvezeték megépítéséről. Mindezek alapján úgy gondolom, hogy a szíriai háború 2016 utáni alakulásának és az orosz-török kapcsolatok jelenlegi állapotának megértése szükségessé teszi a két állam 2015-2016-os konfliktusának részletes feldolgozását. A téma relevanciájára vonatkozó feltételezésemet látszik alátámasztani, hogy a nemzetközi sajtó a disszertáció megírásának ideje alatt (2020-2022) az orosz-ukrán konfliktus (Tokyay, 2021), a problémás török-amerikai viszony (Kramer-Gall, 2021), valamint a szíriai háború fejleményei (Goncharenko, 2020) kapcsán többször is foglalkozott a 2015-2016-os orosz-török ütközéssel. Magyar nyelven az említett másfél éves időszakra fókuszáló hosszabb tudományos elemzés tudomásom szerint ezidáig nem készült, az értekezés ezért remélhetően gazdagítani fogja az orosz-török kapcsolatokkal (pl.: Kalmár, 2013; Kozma, 2016; Pénzváltó, 2020; Szigetvári, 2014), valamint a török és orosz geopolitikai gondolkodással (pl.: Dudlák, 2020; Egeresi, 2017; Gyurgyák, 2018; Sz. Bíró, 2017; Szilágyi, 2019) foglalkozó, magyar politikatudósok és nemzetközi kapcsolatok szakértők által elkészített munkák körét.

A témaválasztásnak ugyanakkor nemcsak szakmai, hanem személyes okai is vannak. Első komolyabb (tudományos igényűnek azonban csak a legnagyobb jóindulattal nevezhető) írásomban, 2016-ban elkészített alapszakos diplomamunkámban személyes kíváncsiságtól vezérelve a köztudatban „arab tavaszként” rögzült 2011-es regionális forradalmi hullámmal, és azzal összefüggésben a NATO líbiai katonai intervenciójával foglalkoztam. Érdeklődésem ezután terelődött a Közel-Keleten 2011 óta feltűnő aktivitást tanúsító török külpolitikára, ami azóta is kutatásaim elsődleges tárgyát képezi. Mesterszakos diplomamunkámban – melynek rövidített változatát 2019-ben a Mediterrán és Balkán Fórum folyóiratban (Lechner, 2019a) közöltem – a török külpolitika 21. századi formaváltozásait a nyugat-balkáni török diplomáciai, gazdasági és kulturális befolyás alakulásán keresztül szemléltettem. Ezt követően Törökország Szíriával és Irakkal való kapcsolatait vizsgáltam meg az édesvízelosztás problémájának tükrében, a kutatás

eredményeit a Külügyi Szemle hasábjain (Lechner, 2019b) publikálva. Az említett mesterszakos dolgozat megírása során jutottam arra a következtetésre, hogy Törökország regionális politikáinak vizsgálata során Oroszország szinte minden esetben megkerülhetetlen tényező. Ettől a felismeréstől vezérelve döntöttem úgy, hogy alaposabban megismerkedem az orosz geopolitika és külpolitika témakörével – döntésem eredménye egy, a *Pólusok* folyóiratban 2020-ban megjelent, az orosz-ukrán konfliktus előzményeivel és okaival foglalkozó tanulmány (Lechner, 2020a) lett. Mindezek fényében a disszertáció korábbi munkáim szintézisének, illetve logikus továbbgondolásának tekinthető.

2. Kutatási kérdések, hipotézisek és módszertan

Az említett célkitűzést szem előtt tartva az értekezésben három fő kutatási kérdés megválaszolására vállalkozom:

- (1) Miért, és hogyan ütköztek a Szíriához fűződő török és orosz geostratégiai érdekek 2015-ben?
- (2) Milyen specifikus – az orosz-török kapcsolatrendszerre vonatkozó – és általános – a 21. századi nemzetközi kapcsolatokra vonatkozó – következtetéseket vonhatunk le Törökország és Oroszország 2015-2016-os bilaterális válsága alapján?
- (3) Mivel magyarázható, hogy a 2015-2016-os válságot nem lassú és fokozatos normalizáció, hanem a két állam váratlan gyorsasággal kibontakozó együttműködése követte?

Az értekezés hipotézisei az alábbiak szerint foglalható össze:

1. hipotézis: Földrajzi szempontból Oroszország és Törökország is különleges helyzetben van, amint azt a következő néhány példa illusztrálja. Oroszország a világ legnagyobb kiterjedésű országa, etnokulturális értelemben heterogén összetételű népességének pedig aránytalanul nagy része koncentrálódik az Uráltól nyugatra és a Kaukázustól északra eső sík területen. Az Európa, Afrika és Ázsia metszéspontjában elhelyezkedő török állam ellenőrzése alatt tartja a Fekete-tengert a Földközi-tengerrel összekötő átjárót, az ország Szíriával határos délkeleti régiójában pedig a populáció zömét a kurd népcsoport alkotja. Az objektív természet- és társadalomföldrajzi adottságokhoz mindkét állam esetében olyan politikai kultúra társul, melynek meghatározó elemei a birodalmi múlt iránti nosztalgia; az állam biztonságához és területi egységéhez kapcsolódó paranoia; valamint a saját befolyási övezet kialakítására,

illetve fenntartására irányuló ambíció. Hipotézisem szerint abból adódóan, hogy a két, földrajzi szempontból speciális pozícióban lévő állam befolyási övezetei több régióban fedik egymást, **Törökország és Oroszország kapcsolata a geopolitika, azaz a politikai hatalom és a földrajzi terület közötti összefüggések komplex rendszerét vizsgáló társadalomtudományi diszciplína segítségével adekvát módon értelmezhető.** Az értekezés elméleti keretét ismertető részben ezért áttekintem a diszciplína történetét, elméleti iskoláit és a téma szempontjából releváns elméleteit; a konfliktus tágabb kontextusát elemző részben pedig hangsúlyosan foglalkozom az orosz, illetve török geopolitikai kultúra sajátosságaival.

2. hipotézis: Az értekezés két olyan „eurázsiai” állam „versengő együttműködését” dolgozza fel, melyek kapcsolata nyugati világgal hagyományosan ambivalens és ellentmondásos. Az ezredfordulót követő másfél évtizedben Törökországnak és Oroszországnak is feszültté vált a viszonya az Európai Unióval és az Egyesült Államokkal, ami egyúttal a nem-nyugati államokkal való kapcsolataik alakulására is hatást gyakorolt. Ennek kapcsán azt feltételezem, hogy **a török-nyugati, illetve az orosz-nyugati kapcsolatok megromlása pozitív hatással van a két állam egymással való viszonyára.** A dolgozat második, a tágabb kontextust bemutató részében ezért részletesen foglalkozom a Nyugathoz fűződő török, illetve orosz geopolitikai percepciók és politikai-diplomáciai kapcsolatok 2015 előtti alakulásával, és azzal összefüggésben vizsgálom a két állam 2015-2016-os konfliktus során megtett külpolitikai lépéseit.

3. hipotézis: A szíriai polgárháború kezdetével egyidőben, 2011 márciusában a NATO ENSZ BT felhatalmazással katonai intervenciót hajtott végre Líbiában. Abból kiindulva, hogy a líbiai és a szíriai konfliktusok egymással összefüggésben, a Közel-Kelet geopolitikai környezetét átalakító „arab tavasz” kontextusában bontakoztak ki, azt feltételezem, hogy **a líbiai NATO-beavatkozás a Szíriához kapcsolódó török és orosz geopolitikai percepciókra egyaránt hatással volt, és egymással ellentétes irányba terelte Ankara és Moszkva stratégiai törekvéseit.** Az értekezésben a diskurzuselemzés módszerét alkalmazva vizsgálom meg, hogy az orosz és török politikai vezetők és diplomaták Szíriára vonatkozó nyilvános diplomáciai kommunikációjában miként jelent meg a líbiai intervenció témája, és a nyilatkozatok dekódolásával azonosítom a nyugati beavatkozás orosz, illetve török Szíria-stratégiára gyakorolt hatásait.

4. hipotézis: A geoökonómia alaptézise szerint két, gazdaságilag egymástól kölcsönösen, de eltérő mértékben függő állam geopolitikai érdekütközése esetén az interdependencia a nagyobb gazdasági autonómiával rendelkező fél szempontjából a politikai érdekérvényesítés eszközévé válhat (Nye – Keohane, 2012: 7-16). Ehhez kapcsolódó, negyedik hipotézisem szerint **a 2015-2016-os orosz-török konfliktus geoökonómiai dimenziója azt bizonyítja, hogy a gazdasági hadviselés hatékonysága a másik fél diverzifikációs lehetőségeinek a függvénye.** A konfliktus geoökonómiai vonatkozásainak feltárása szükségessé teszi a két állam közötti gazdasági viszonyrendszer 2015 előtti alakulásának rövid áttekintését, valamint a 2008 és 2014 közötti időszak orosz-török kapcsolatait jellemző, a geopolitikai és gazdasági ügyeket szétválasztó kompartmentalizációs diskurzus elemzését.

5. hipotézis: Mivel Oroszország stratégiai prioritása Szíriában az Aszad-rezsim támogatása és az állam területi egységének fenntartása, Moszkva szíriai kurdokkal való (periodikus) együttműködése nem értelmezhető a kurd területi autonómia melletti orosz elköteleződés bizonyítékaként. Ebből a premisszából kiindulva arra következtetek, hogy **Moszkva az Ankarával való kapcsolatok pillanatnyi állapota függvényében viszonyul a szíriai kurd csoportokhoz: negatív orosz-török viszony esetén fokozza az együttműködését velük, pozitív orosz-török viszony esetén nagyobb geopolitikai mozgásteret biztosít az ellenük fellépni szándékozó Törökországnak.** Amennyiben Moszkva szíriai kurd csoportokhoz való viszonyulása az orosz-török válság alatt pozitív, a válságot követő normalizációs folyamat alatt pedig negatív irányban módosult, akkor az orosz-török és az orosz-kurd kapcsolatok alakulása között ok-okozati összefüggés feltételezhető. A Törökország, Oroszország és a szíriai kurdok közötti hatalmi dinamikák megértése kizárólag a történelemben gyökerező török-kurd ellentét ismeretében lehetséges, melynek ismertetése és elemzése a második, a konfliktus tágabb kontextusával foglalkozó részben kap helyet.

6. hipotézis: Az orosz-török kapcsolatok röviddel a 2016. július 15-i törökországi puccskísérletet követően javultak látványosan. Steven R. David 1991-es, a belső fenyegetések külkapcsolatokra gyakorolt hatását elemző tanulmányából (David, 1991) kiindulva ez alapján azt feltételezem, hogy **a két állam viszonyának gyors rendeződését részben rezsimbiztonsági szempontok motiválták: a török rezsim stabilitását veszélyeztető 2016. július 15-i puccskísérlet Ankarát és Moszkvát is érdekeltté tette az egymással való**

együtműködés elmélyítésében. Az értekezésben alkalmazott megközelítés ennek megfelelően elutasítja a feltételezést, miszerint az államközi kapcsolatok a belpolitikai szempontok – politikai berendezkedés, belpolitikai erőviszonyok, a hatalom legitimitását megkérdőjelező belső ellenállás – vizsgálatának hiányában is értelmezhetőek. Az értekezés az említett belpolitikai szempontokkal a vizsgált konfliktus feldolgozásához szükséges mértékben, a politikatudomány vonatkozó elméleteit és terminusait felhasználva foglalkozik.

A hipotézisek vizsgálata során alkalmazott, alapvetően deduktív és kvalitatív kutatómódszertan a geopolitika klasszikus és a kritikai irányzatait ötvöző (lásd: 5. fejezet) elméleti és episztemológiai felfogásból következik. Az értekezés egyfelől a klasszikus és neoklasszikus geopolitikai megközelítésből kiindulva vizsgálandó tényezőnek tekinti az objektív *geopolitikai környezetet*, amely statikus és dinamikus tényezők kombinációjaként fogható fel. A természetföldrajzi adottságok kapcsán osztom Tim Marshall brit elemző meglátását a természetes környezet nemzetközi kapcsolatokra gyakorolt, sokszor alábecsült szerepéről: *„A táj, ahol élünk, mindig alakította az embert. Befolyásolta a háborúkat, hatással volt a hatalom működésére, a politikai folyamatokra és a világ majd minden szegletét elfoglaló embercsoportok társadalmi fejlődésére. A technológia látszólag áthidalja a népeket elválasztó fizikai és szellemi szakadékokat, de nagyon is könnyű megfeledkezni arról, (...) hogy a bolygónkon élő 7,5 milliárd ember vezetőinek döntéseit bizonyos mértékig meghatározzák a mindnyájunkat korlátok közé szorító folyók, hegyek, sivatagok, tavak és tengerek”* (Marshall, 2019: 9). A geopolitikai környezet szintén statikus, ugyanakkor módosítható eleme a politikai és kulturális földrajz. Ebben a vonatkozásban különleges jelentőséget tulajdonítok az állami- és az etnokulturális határok egymáshoz való viszonyának, mivel a kettő közötti diszharmónia feszültségek és konfliktusok forrásaként szolgálhat.

A környezet kiemelten fontos tényezője a gazdasági, demográfiai és katonai erőforrások térbeli eloszlása, és ezzel összefüggésben a szereplők közötti globális és regionális hatalmi viszonyok dinamikus alakulása. Az erőviszonyok elemzése során a geopolitika klasszikus irányzata, illetve a nemzetközi kapcsolatok realista iskolája által alkalmazott erőegyensúly-elméletre támaszkodom. Ennek kapcsán Henry Kissinger definícióját veszem alapul: az erőegyensúly kettő vagy több egymással versengő állam között létrejövő egyensúlyi állapot, ami *„kikényszeri az önkorlátozást abban az esetben is, ha a szabályok csődöt mondanak, és megakadályozza, hogy valamelyik politikai egység leigázza az összes többi”* (Kissinger, 2015: 17). A geopolitikai környezet

elemzésekor a vonatkozó nemzetközi szakirodalom és a releváns gazdasági, demográfiai és katonai adatok feldolgozása révén az alábbi két kérdésre keresem a választ: Miként befolyásolják és korlátozzák a statikus földrajzi körülmények a vizsgált államok külpolitikai lehetőségeit? Hogyan alakították a Törökországot és/vagy Oroszországot közvetlenül vagy közvetetten érintő jelentős események és folyamatok (a szovjet blokk felbomlása, Irak 2003-as megszállása, az „arab tavasz”, az Egyesült Államok Közel-Keletről való fokozatos kivonulása, a Krím annexiója vagy a szíriai kurdok térnyerése) az érintett állami és nem állami szereplők közötti erőegyensúlyi viszonyokat?

Értelmezésem szerint a geopolitikai környezet vizsgálata szükséges és indokolt, mivel az említett természet- és társadalomföldrajzi tényezők jelölik ki az adott állam *geopolitikai mozgásterét* a globális és regionális térben. Alapvető tévedésnek tartom ugyanakkor a felfogást, miszerint a földrajz nemcsak befolyásolja, hanem determinálja is a külpolitikai lépéseket és az államközi kapcsolatokat. A *földrajzi determinizmus* csapdájába esett elemző a geopolitika törvényszerűségeivel igyekszik magyarázni a múlt történéseit; miközben a természettudományok pozitívista szemléletéből kiindulva az objektív tényezők vizsgálata révén próbál több éves vagy akár évtizedes távlatokban a „jövőbe látni”. Ennek kapcsán érdemes felidézni Bibó István *Az európai társadalomfejlődés értelme* című tanulmányában megfogalmazott intelmeket: „Azok a sémák, amelyek a politika tudományos sémájának az igényével lépnek fel, nem jelentenek többet, mint bizonyos tapasztalatanyagokra alapozott általánosságokat, amelyeket az illető általánosságok vallója a történelemben tetszés szerinti példákkal igazolhat, az ellenlábasa tetszés szerinti példával cáfolhat. (...) Semmi sem veszedelmesebb tehát a politikában, a politika elméletében és gyakorlatában, mint az, ha egy ilyen séma, egy ilyen koncepció egyszerűen tudományosnak deklarálja magát, és hívőit olyan félrevezető és veszedelmes bizonyosságba ringatja, amely bizonyosságnak ezen a területen nincs meg a lehetősége” (Bibó, 1986a: 7-8).

Bibó figyelmeztetését szem előtt tartva az államközi és nemzetközi kapcsolatok elemzése során a földrajzra nem meghatározó, hanem a kereteket kijelölő tényezőként tekintek. A konkrét kül- és biztonságpolitikai döntések értelmezésekor *interpretatív* megközelítést alkalmazok, azaz általános törvényszerűségek keresése helyett a szereplők szubjektív perspektíváit és percepcióit igyekszem megérteni. Ebben a vonatkozásban a kulcskérdések a következők: A politikai vezetők miként értelmezik a geopolitikai környezetet, és az alapján milyen külpolitikai és biztonságpolitikai következtetéseket vonnak le? A politikai vezetők és diplomaták milyen diskurzusok mentén

reagálnak a geopolitikai környezet alakulására? Miként befolyásolja a vezetők valóságérzékelését a történelemben gyökerező geopolitikai kultúra? Hogyan függenek össze a külpolitikai és biztonságpolitikai döntések a vezetők belpolitikai érdekeivel? A szubjektív szempontok értelmezése során elsősorban három forrástípusra, illetve módszerre támaszkodom: (1) a török és az orosz geopolitikai gondolkodással, politikai rendszerrel foglalkozó könyvek és tanulmányok elemzése; (2) a kutatás során személyesen vagy online formában, török, orosz és magyar szakértőkkel készített mélyinterjúk feldolgozása¹; (3) a török, illetve orosz elnökség, kormány és külügyminisztérium honlapjain elérhető anyagok – beszédek, interjúk, cikkek, deklarációk – kontextualizált diskurzus-elemzése.

Az objektív és a szubjektív tényezők egymástól elválaszthatatlanok, egymással szimbiózisban „léteznek”: a geopolitikai percepciók a geopolitikai környezet pillanatnyi állapotának szubjektív értelmezései, a geopolitikai környezet alakulása pedig döntő részben a percepciókon alapuló politikai döntések függvénye. Ebből a premisszából kiindulva a környezet és a percepciók elemzését nem különálló fejezetekben, hanem egymással összefüggésben, az értekezés tematikai felépítését követve végzem el. A geopolitika elméletét áttekintő II. részt követően a vizsgált konfliktus tágabb kontextusát ismertetem. Az értekezés ezen szakasza összekötő kapcsot hivatott teremteni az elméleti keret, valamint az esettanulmány elemzése között. Először a török, majd az orosz geopolitikai gondolkodás sajátosságait elemzem, különös tekintettel a két nemzet változó geopolitikai környezethez való alkalmazkodási kísérleteire; valamint a birodalmi múlthoz és nyugati világhoz való ambivalens viszonyulására. Ezt az orosz-török kapcsolatok 2015 előtti alakulásának rövid áttekintése egészíti ki, amelyben kiemelt figyelmet szentelek a két állam energetikai kapcsolatainak és egymáshoz fűződő geopolitikai percepcióinak. A 2015-2016-os

---

¹ A kutatás során a következő szakértőkkel készítettem személyes vagy online mélyinterjút: Prof. Dr. Mitat Çelikpala nemzetközi kapcsolatok szakértő, a Kadir Has Egyetem nemzetközi kapcsolatok tanszékének oktatója; Prof. Dr. Serhat Güvenç biztonságpolitikai szakértő, a Kadir Has Egyetem nemzetközi kapcsolatok tanszékének oktatója; Dr. Igor Torbakov történész, az Uppsala Egyetem Orosz és Eurázsiai Tanulmányok Intézetének és a Svédországi Nemzetközi Ügyek Intézetének kutatója; Prof. Dr. Evren Balta nemzetközi kapcsolatok szakértő, az Özyeğin Egyetem nemzetközi kapcsolatok tanszékének vezetője; Prof. Dr. Mustafa Aydin nemzetközi kapcsolatok szakértő, a Kadir Has Egyetem nemzetközi kapcsolatok tanszékének oktatója, az egyetem volt (2010-2018) rektora; Prof. Dr. Dimitrios Triantaphyllou nemzetközi kapcsolatok szakértő, a Kadir Has Egyetem nemzetközi kapcsolatok tanszékének oktatója; Dr. Andrej Kortunov nemzetközi kapcsolatok szakértő, a Nemzetközi Ügyek Orosz Tanácsa kutatóintézet igazgatója; Sz. Bíró Zoltán Oroszország-szakértő, a Budapesti Corvinus Egyetem mesteroktatója; Dr. Egeresi Zoltán Törökország-szakértő, a Nemzeti Közszerzői Egyetem Stratégiai Védelmi Kutatóintézetének munkatársa; Ilyash György Oroszország-szakértő, a Külügyi és Külgazdasági Intézet kutatója. Az interjúk teljes, legépelt szövegét a szerző kérésre rendelkezésre bocsátja. Az interjúanyagokhoz kapcsolódó érdeklődését kérem az alábbi email-címre küldött üzenetben jelezze: zoltan.lechner@gmail.com.

konfliktust feldolgozó IV. rész tagolását a fent ismertetett kutatási kérdések jelölik ki: az első fejezet ennek megfelelően a Szíria kapcsán kibontakozott orosz-török érdekellentéttel és a 2015. november 24-i incidenssel; a második az incidenst követő, mintegy hét hónapon át tartó bilaterális válság geopolitikai és geoökonómiai aspektusaival; a harmadik pedig a válságot követő normalizációs folyamattal foglalkozik. Az értekezés a hipotézisek vizsgálatát és a dolgozat végkövetkeztetéseit magába foglaló V. résszel zárul.

II. ELMÉLETI KERET: GEOPOLITIKA²

3. Klasszikus és neoklasszikus geopolitika

Az eredetileg Rudolf Kjellén, svéd társadalomtudós által a 19. század végén megalkotott *geopolitika* kifejezés az elmúlt évtizedekben széleskörben elterjedt, és a társadalomtudományi munkáknak, a politikai retorikának és a közbeszédnek egyaránt gyakran visszatérő elemévé vált. A kifejezés népszerűségének következménye, hogy ma már olyan sokféle összefüggésben fordul elő, hogy egyáltalán nem világos, mit is jelent valójában (Szilágyi, 2018: 16). A diszciplínán belül, episztemológiai és metodológiai szempontok alapján két olyan elméleti irányzatot azonosíthatunk, amelyek nagyobb koherenciát mutatnak. Ezek egyike a pozitivista szemléleten alapuló klasszikus vagy tradicionalista geopolitikai iskola.

Bár a geopolitika már az ókorban (gondoljunk csak Athén és Spárta rivalizálására, a görög-perzsa háborúra, vagy a Római Birodalom térbeli terjeszkedésére) is része volt a politikának, tudományos irányzatként csupán a 19. század végén alakult ki. Az ebben a században kibontakozó új gyarmatosítás, és a felosztható területek rohamos szűkülése nyomán kiéleződő nemzetközi dominanciaharc motiválta a földrajz tudományos igényű, politikai-hatalmi szemponttól történő újraértékelését (Davutoğlu, 2016: 105), amelyre az első rendszerszintű kísérletet Friedrich Ratzel német geográfus tette, 1897-ben publikált, *Politikai földrajz* című tanulmányában. Ratzel szociáldarwinista államelmélete szerint az állam a földrajzi terület megszerzése, kisajátítása és birtoklása által olyan „organizmussá” válik, melynek legfőbb tulajdonságai a kiterjedése, a földrajzi elhelyezkedése és a határai. Ratzel az államok „viselkedését” Darwin evolúcióelméletén keresztül vezette le: az államközi kapcsolatok lényege az alkalmazkodás és a túlélés, a létfenntartásért folytatott szüntelen harcban pedig az erős és alkalmazkodóképes „egyedek” növekednek, míg a gyengék zsugorodnak és „elpusztulnak”. Értelmezésében tehát a fejlődés egyet jelent az élettér növelésével, vagyis a területi expanzióval. A még kisajátítatlan területek zsugorodása miatt az államok idővel csak egymás kárára képesek terjeszkedni, ütközésük – azaz a háború – ezért törvényszerű és elkerülhetetlen (Ratzel, 1999: 162-234).

---

² Az értekezés II. része a *Tér és Társadalom* folyóiratban közölt tanulmányomon (Lechner, 2020b) alapul.

Ezzel egyidejűleg az angolszász világban is kibontakozott a térbeliség hatalmi szempontból történő vizsgálata, azonban az angolszász gondolkodók a szociáldarwinista felfogás helyett azt a kérdést helyezték középpontba, hogy mely földrajzi terület elfoglalása, vagy ellenőrzése teszi lehetővé a globális hatalmi dominancia megszerzését. Alfred Thayer Mahan amerikai geostratégia *A tengeri hatalom történelemre gyakorolt befolyása, 1660-1783* című, 1890-ben megjelent művében fejtette ki tézisé, miszerint a nagy földrajzi felfedezések óta az európai történelmet alapvetően meghatározó szempont, hogy az egyes államok milyen mértékű erőt képesek gyakorolni a nemzetközi vizeken. Ennek eszköze a haditengerészet, melynek elsődleges feladata a kereskedelmi és stratégiai szempontból fontos kommunikációs vonalak, tengersizorok és kikötők védelme (Westcott, 1918: 68-74). A hatalmi viszonyok alakulását vizsgálva Mahan arra a konklúzióra jutott, hogy a fokozatosan globalizálódó világban az erre vonatkozó képesség birtokában lévő államok egyértelmű előnyben vannak a szárazföldi hatalmakkal szemben, ebből következően a világhatalom kulcsa a tengerek feletti uralom megszerzése és megtartása. A tengeri útvonalak stratégiai jelentőségét hangsúlyozó tézise nemcsak megőrizte relevanciáját, de annak köszönhetően, hogy a tengeri kereskedelem volumene az elmúlt évtizedekben többszörösére emelkedett³, napjainkban még inkább érvényessé vált. A 21. század geoökonómiai folyamatait kutató Parag Khanna például 2016-os, *Konnektográfia* című könyvében Mahan tézisével összhangban lévő gondolatot fogalmaz meg, amikor azt írja, a hatalom megszerzésének és megtartásának kulcsa ma már nem egy adott terület birtoklása, hanem a globális ellátási láncok ellenőrzése (Khanna, 2017: 52).

Az angolszász geopolitikai iskola szellemi atyjának tartott brit földrajztudós, Halford Mackinder alapvetése szerint azáltal, hogy a 19. században a gyarmatosítható területek nagysága minimálisra csökkent, a világ belépett a poszt-kolumbuszi korba, amely egy olyan zárt geopolitikai struktúrát jelent, amelyben a hatalmi viszonyokat a területért folytatott zéró összegű játszmák határozzák meg.⁴ Katonai-stratégiai szempontból a globális teret geopolitikai nagyrégiókra osztotta fel.

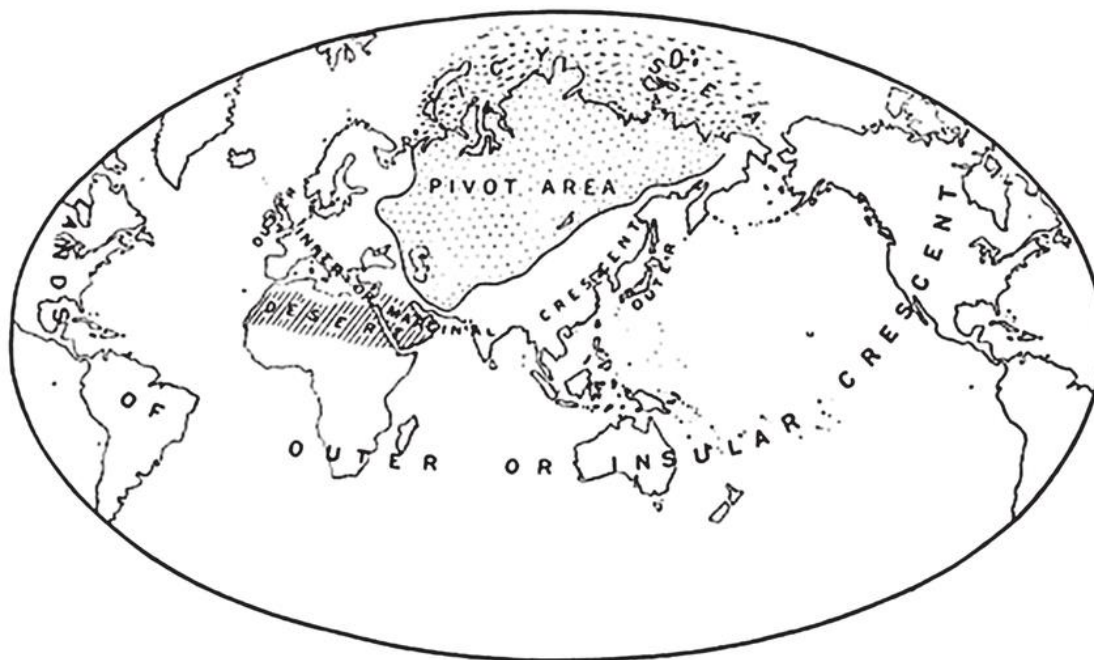
---

³ A tengereken és óceánokon szállított áruk mennyiségének drasztikus növekedését többek között a modern konténeres szállítás megjelenése, a nemzetközi kereskedelmi korlátok leépítése, a nagy népességű fejlődő országok kapitalista rendszerbe való bekapcsolódása, valamint a termelés-kiszervezés (outsourcing) vállalati trenddé válása idézte elő (Erdősi, 2008).

⁴ Érdemes megemlíteni, hogy Vladimir Lenin *Az imperializmus, mint a kapitalizmus legfelsőbb foka* című 1917-es munkájában szintén erre a konklúzióra jut, ugyanakkor ezt Mackindertől eltérően nem a földrajzból, hanem a kapitalizmus természetéből, illetve a tőke és a termelőeszközök egyenlőtlen eloszlásából vezeti le. A marxista-leninista felfogás tehát a geopolitikai tényezők helyett a társadalmi-gazdasági viszonyrendszerben elfoglalt pozíciót tekinti meghatározónak.

Magterületként a mai Oroszország és a közép-ázsiai köztársaságok területével megegyező, óceáni és melegtengeri kijáráttal nem rendelkező belső-Euráziát azonosította. Meglátása, miszerint a magterületet uraló hatalom a tengerekre való kijutás érdekében permanens katonai nyomást helyez a Kelet-Közép-Európa, Közel-Kelet, Dél-Ázsia és Dél-Kelet-Ázsia által alkotott belső peremívre a mai napig releváns, különösen a 2014-es krími válság, valamint a szíriai konfliktusba való 2015-ös orosz beavatkozás fényében. Bár világhírűvé vált tézisé⁵ Mackinder csak 1919-es, *Demokratikus ideálok és a valóság* című művében fogalmazza meg, már 1904-es, *A földrajz mint a történelem kulcsa* című tanulmányában is egyértelműen utal rá, hogy a magterület feletti ellenőrzés, és azáltal a világhatalom megszerzésének kulcsa Kelet-Európa, amiből azt a következtetést vonta le, hogy a külső peremív⁶ országainak, mindenképp Nagy-Britanniának, feltétlenül meg kell akadályozniuk a két kontinentális birodalom, Németország és Oroszország katonai szövetségét (Mackinder, 1999a: 16-27).

1. ábra: Mackinder világfelosztása

Forrás: Harper, 2019

⁵ „Aki uralkodik Kelet-Európán, kormányozza a magterületet, aki uralkodik a magterületen kormányozza a világszívet, aki uralkodik a világszíveten, kormányozza a világot” (Mackinder, 1999b: 30).

⁶ Mackinder az Eurázián kívüli szigetek és kontinensek összességét nevezte külső peremívnek.

Mackinder tehát – Mahannel ellentétben – úgy vélte, a 20. század hatalmi viszonyai szempontjából legmeghatározóbb földrajzi terület az eurázsiai szárazföld lesz, melynek óriási távolságait a modern technológia – elsősorban a kontinentális vasút – teszi áthidalhatóvá. E gondolata szintén megőrizte az érvényességét: Bruno Maçães Portugália korábbi, európai ügyekért felelős államtitkára például 2018-as, *Eurázsia hajnala* című könyvében amellet érvel, hogy a Távol-Keletet Közép-Ázsián keresztül Európával összekötő infrastrukturális rendszer kiépülésével – melynek legfőbb motorja Kína Övezet és Út Projektje – az Európa-Ázsia, illetve a Nyugat-Kelet dichotómia egyre inkább értelmét veszti. A 21. század hatalmi viszonyait – írja Maçães – több, egymással egyidejűleg együttműködő és rivalizáló eurázsiai erőközpont fogja meghatározni (Maçães, 2018).

Karl Ernst Haushofer nevéhez a német geopolitikai iskola létrehozása, és a náci területi expanzió eszmei alapját képező⁷ Lebensraum-elmélet kidolgozása köthető. A geopolitika, mint diszciplína fejlődéstörténete szempontjából legjelentősebb eredménye, hogy ötvözte Ratzel szociáldarwinista felfogását és Mackinder magterület-elméletét, ezáltal megalkotva a két irányzat szintézisét (Szilágyi, 2018: 68). Munkásságának középpontjában Németország I. világháború utáni helyzete, valamint a Párizs-környéki béketárgyalások során létrehozott, általa igazságtalannak ítélt nemzetközi rend revíziójának szükségessége áll. *A világpolitika ma* című 1931-es művében Ratzel térelméletéből kiindulva – amely szerint a nagyobb tér megőrzően hat az életre –, és azt Mackinder Kelet-Európa kulcsfontosságú geopolitikai szerepét hangsúlyozó tézisével kiegészítve, a háború után „természetes” befolyási övezetétől – Kelet-Közép-Európától – elszigetelt Németország keleti irányú terjeszkedése mellett érvelt (Haushofer, 1999: 267-280). Bár a német geopolitikai iskola a II. világháború után Haushofer náccal való személyes kapcsolatai⁸, valamint az élettér-elmélet és a náci expanzió közötti tagadhatatlan összefüggés miatt megszűnt, Haushofer szellemi öröksége fentmaradt. Ahmet Davutoğlu török geopolitikus, volt külügyminiszter és volt miniszterelnök például 2001-es, *Stratégiai mélység* című művében amellet foglalt állást, hogy a bipoláris rendszerben saját geokulturális környezetétől elidegenedő Törökországnak a poszthidegháborús időszakban kulturális, gazdasági és politikai eszközök segítségével befolyási övezetének („természetes hinterlandjának”) visszaállítására kell törekednie (Davutoğlu, 2016: 116-118).

---

⁷ Haushofer Hitlerre gyakorolt hatását mutatja a *Mein Kampf Keleti orientáció vagy Keleti politika (Ostorientierung oder Ostpolitik)* című fejezete, amely a geopolitikus gondolatait tükrözi.

⁸ Haushofer a náci Rudolf Hess tanítómestere volt.

Fontos különbséget jelent ugyanakkor kettőjük között, hogy míg Haushofer a katonai terjeszkedést (hard power), addig Davutoğlu a puha eszközökkel megvalósított befolyásépítést (soft power) helyezte stratégiája középpontjába.

Az angolszász geopolitikai iskola kiemelkedő gondolkodója, Nicholas J. Spykman holland származású amerikai geostratégia kiindulópontja szerint a földrajzi tényezők ugyan állandók, a hozzájuk kapcsolódó külpolitikai értelmezések azonban a hatalmi viszonyok alakulása nyomán változnak (Szilágyi, 2018: 95). Felfogása ezért a Mackindert és Ratzelt jellemző földrajzi determinizmus irányából a társadalomtudományok, azon belül a nemzetközi kapcsolatok realista elméletének irányába történő elmozdulásként értelmezhető. Mackinderhez hasonlóan Spykman három geostratégiai régióra osztotta fel a világot – a Szovjetunió által uralt magterületre, az eurázsiai peremövezetre (Mackindernél belső peremív), valamint a part menti szigetekre és szigetkontinensekre (mackinderi elnevezése külső peremív) – ezen egységek geopolitikai jelentőségét azonban, elsősorban az Egyesült Államok szuperhatalommá válása miatt ártértékelt. Angol „kollégájától” eltérően úgy vélte, a világhatalmi viszonyokat leginkább meghatározó terület a szárazföldi és a tengeri hatalom ütközőzónájaként funkcionáló, és számos, katonai és kereskedelmi szempontból egyaránt kulcsfontosságú tengersizorost magába foglaló eurázsiai peremvidék, ezért 1944-ben megjelenő, *A béke földrajza* című művében egy olyan amerikai stratégia mellett érvelt, melynek központi eleme a Szovjetunió feltartóztatása egy, a peremvidéket lefedő szövetségi rendszer kiépítésével (Szilágyi, 2018: 96-103). Ennek fényében nem meglepő, hogy Spykmant a II. világháború utáni amerikai feltartóztatási politika eszmei atyjaként szokás emlegetni. Elmélete a bipoláris rendszer összeomlása után is hivatkozási alap maradt geopolitikai körökben. A Trump-adminisztrációban pozíciót betöltő⁹ Jakub J. Grygiel és A. Wess Mitchell például 2016-os, *Nyugtalan határvidék* című könyvükben deklaráltan Spykman elméletére alapozva dolgoztak ki átfogó stratégiai víziót az Egyesült Államok számára. Meglátásuk szerint az amerikai hegemoniát leginkább fenyegető három állam – Oroszország, Kína és Irán – regionális és globális törekvéseinek feltartóztatása érdekében az Egyesült Államoknak haditengerészete segítségével, valamint szövetségi rendszere megerősítése által kell megszilárdítania stratégiai pozícióit a peremvidéken (Grygiel-Mitchell, 2017: 19-35).

---

⁹ Grygiel 2017 és 2018 között külügyi tanácsadóként, Mitchell 2017 és 2019 között külügyi államtitkár-helyettesként szolgált.

A II. világháborút követően a geopolitikai gondolkodás ideológiai színezetet kapott: a leginkább Spykman peremvidék-tézisére alapuló amerikai hidegháborús geostratégia elsősorú céljává a kommunizmus terjedésének megakadályozása vált. A feltartóztatási politikát alátámasztó és legitimáló elmélet a William Bullitt által 1947-ben kidolgozott dominó-elv volt, amely szerint, ha a peremterület egy államában kommunista hatalomátvétel történik, akkor a környező országok szintén a kommunista ideológia hatása alá kerülnek (Cohen, 2015: 29). Az elmélet még ugyanabban az évben hivatalos politikai dekrétummá vált, amikor Harry S. Truman amerikai elnök meghirdette a kommunizmus terjedésének megállítását célul kitűző Truman-doktrínát, ami 1949-ben az Észak-atlanti Szerződés aláírásakor a kollektív védelem elvével egészült ki. Tartalmilag ennek szovjet ellenpárjaként értelmezhető a Leonid Brezsnyev pártfőtitkár által 1968-ban kihirdetett külpolitikai doktrína, amely kimondta, ha a Varsói Szerződés egy tagállama „imperialista” befolyás alá kerül, akkor a szovjet tömb országai egyként lépnek fel a kompromittálódott állam szocialista szuverenitásának megvédése érdekében.

A hidegháború geopolitikai gondolkodói közül részletgazdag elemzései és objektivitásra törekvése okán kiemelkedik Saul Bernard Cohen, aki 1963-as, *Földrajz és politika a megosztott világban* című könyvében fejtette ki geopolitikai elméletét. Azokkal szemben, akik a dominó-elvet fenntartások nélkül elfogadva „*tébolyult erőfeszítéssel próbálnak meg a peremterületen minden lukat betömni*” (Cohen, 1999: 78), amellet érvelt, hogy egy újabb világháború kitörésének megakadályozása a két szuperhatalom közötti *erőegyensúly* fenntartásával lehetséges, melynek kritikus pontjai a két kettéosztott állam, Németország és Korea. Cohen a földrajzi tényezők, valamint a hidegháborús hatalmi viszonyok alapján a világot két, a globális politikai folyamatok meghatározására alkalmas geostratégiai nagyrégióra – az USA által vezetett kereskedelemfüggő tengeri világra és a Szovjetunió-központú eurázsiai kontinentális világra –, illetve hét, a földrajzi jellemzők egységét kifejező, történelmileg kialakult geopolitikai régióra¹⁰ osztotta fel. Meglátása szerint a legnagyobb geopolitikai feszültség a két stratégiai régió határán, tehát Kelet-Közép-Európában, Kelet-Ázsiában, Délkelet-Ázsiában és a Közel-Keleten termelődik. Az előbbi kettő esetében az említett felosztott államok stabilizálják a nemzetközi struktúrát, azonban rossz diplomáciai döntések nyomán könnyen az utóbbi kettőhöz hasonló ütközőzónává (shatterbelt),

---

¹⁰ Anglo-Amerika és a karibi térség; tengeri Európa és a Maghreb; ázsiai szigetvilág és Óceánia; Dél-Amerika; orosz magterület és Kelet-Európa; kontinentális Kelet-Ázsia; valamint Dél-Ázsia.

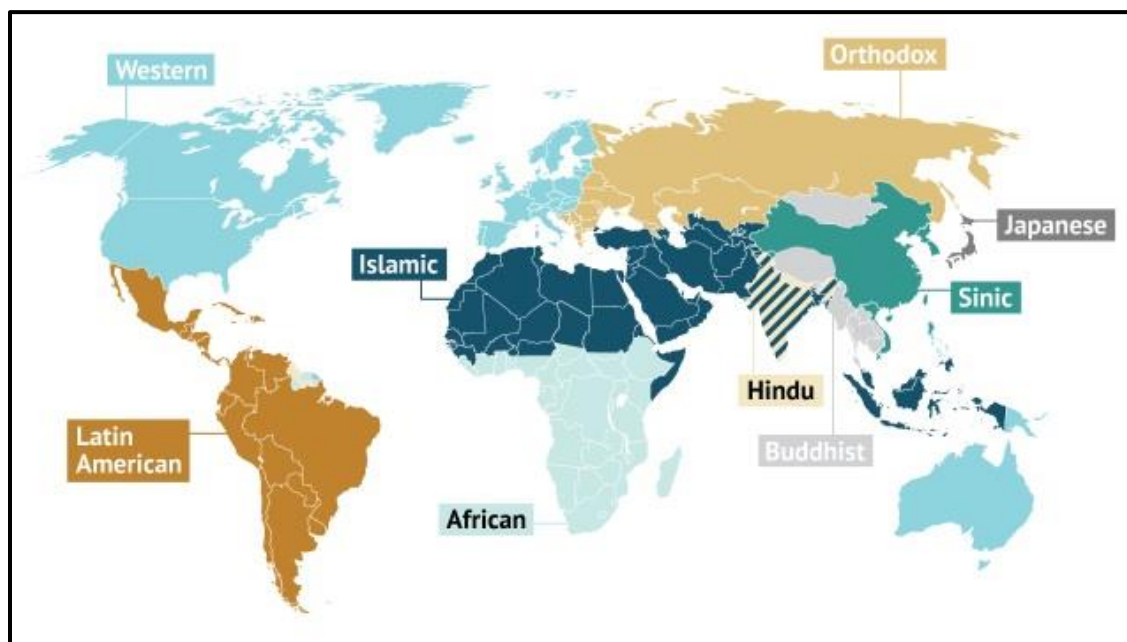
vagyis a szuperhatalmak közötti helyettesítő- vagy proxyháború terepévé válhatnak. A határmenti országok ugyanakkor ideális esetben kapu államok (gateway states) is lehetnek, amelyek a személyek, áruk és információk szabad áramlását lehetővé téve harmonizálják a szembenálló felek kapcsolatrendszerét (Cohen, 1999: 76-91). Cohen 2008-as *Geopolitika: A nemzetközi kapcsolatok földrajza* című művében elméletét a poszthidegháborús hatalmi viszonyokhoz igazította. A legfontosabb geopolitikai változásként egy harmadik, Kína által dominált geostratégiai nagyrégió felemelkedését azonosítja, amit a jövőben két újabb – az EU stratégiai autonómiájának megerősödése esetén egy Európa-központú, valamint egy India-központú – nagyrégió kialakulása követhet (Cohen, 2015: 41-49).

Bár személye elsősorban a nemzetközi kapcsolatok neorealista iskolájához kötődik, Robert Jervis nevét is érdemes megemlíteni, mivel számos, a geopolitika kapcsán is releváns gondolatot fogalmazott meg. A disszertáció témája szempontjából legfontosabb munkája 1978-ban megjelent, *Kooperáció a biztonsági dilemma árnyékában* című tanulmánya. Az eredetileg John H. Herz által az 1950-es évek elején megalkotott definíció szerint biztonsági dilemma abban az esetben alakul ki, ha adott szereplő saját biztonságérzete megerősítése érdekében tett lépései mások fenyegetettségpercepciójának növekedéséhez, ezáltal fegyverkezési spirál kialakulásához, rosszabb esetben konfliktus kirobbanásához vezetnek. A fogalom offenzív realizmushoz köthető értelmezése mindezt azzal egészíti ki, hogy a magát fenyegetve érző szereplő biztonságának megerősítése érdekében nemcsak fegyverkezik, hanem preventív támadást hajt végre, vagy katonai ellenőrzése alá von egy, a határa mentén elhelyezkedő területet biztonsági övezet, vagy bufferzóna létrehozása céljából (Jervis, 1978: 167-169). Ez az interpretáció a geopolitika ratzeli, szociáldarwinista felfogásával állítható párhuzamba, mely szerint az államnak expanzív külpolitikát kell folytatnia a létfenntartás érdekében. Az *offenzív biztonsági dilemma* egy példája a NATO hidegháború utáni, keleti irányú terjeszkedése: a neorealista értelmezés szerint a szervezet azért nyomult be a Szovjetunió összeomlását követően kialakult kelet-közép-európai geopolitikai vákuumba, hogy ezáltal előzze meg a jövőben újfent megerősödő Oroszország „visszatérését”. Az euroatlanti szövetség orosz határokhoz való fokozatos közeledését ugyanakkor Moszkva szintén biztonsági fenyegetésként érzékeli, ami több elemző (Mearsheimer, 2014; Walt, 2014; Kennan, 1997) szerint a nyugati-orosz kapcsolatok megromlása, illetve az orosz-ukrán konfliktus elsődleges okaként azonosítható (a témával részletesen a 7. fejezetben foglalkozom).

Jervis a biztonsági dilemma kérdéskörét tanulmányában egyértelműen geopolitikai kontextusba helyezi azáltal, hogy rámutat a fenyegetettségpercepció, valamint a potenciális fenyegetést jelentő szereplőtől való földrajzi távolság, illetve a távolságot jelentő földrajzi tér topográfiája közötti korrelációra: elmélete szerint a nagyobb távolság, valamint a természetes határként funkcionáló hegyszerinck, folyók, tengerek egyaránt növelik az adott állam biztonságérzetét, ezáltal csökkentve a biztonsági dilemma kialakulásának esélyét. A geopolitikához szorosan kötődő másik meglátása, hogy a biztonság kérdése nem korlátozódik az államterületre, hanem kiterjed egyrészt az adott nagy- vagy regionális hatalom befolyási övezetére, másrészt a gazdasági-kereskedelmi szempontból fontos útvonalak védelmére, ami az *extraterritorialitás* fogalmával írható le (Jervis, 1978: 183-186). Az 1980-as-1990-es években a kapitalista világgazdaságba bekapcsolódó Kína számára például létfontosságúvá vált a kőolajban gazdag Öböl menti államokat az Indiai-óceánon át és a Malaka-szoroson keresztül a Dél-kínai-tengerrel összekötő ellátási lánc katonai eszközökkel történő biztosítása. Az utóbbi két évtizedben, a kereskedelmi útvonal mentén megerősödő kínai jelenlét több térségbeli államot, elsősorban Indiát, a haditengerészetének fejlesztésére és elrettentő kapacitásának növelésére ösztönöz (Vörös, 2014: 114-120).

A szovjet tömb összeomlását követően, részben a történelem végét (Fukuyama, 1994) és a földrajz halálát (O'Brien, 1992) predesztináló liberális elképzelésekre válaszul jelent meg a klasszikus elméletekre alapuló, ugyanakkor azokat a poszthidegháborús kontextusba helyező neoklasszikus geopolitika. Samuel P. Huntington *A civilizációk összecsapása és a világrend átalakulása* című 1996-os könyvében fejtette ki téziséit, miszerint a 21. századi világpolitikát a civilizációk sokirányú és kölcsönös egymásra hatása fogja meghatározni. Értelmezésében a civilizáció olyan térbeli entitás, amelyet a vallás, a nyelv, a tradíciók, az intézmények, valamint az emberek szubjektív önazonossága határoz meg. Huntington tehát a klasszikus szerzőkhöz hasonlóan nagyrégiókra osztotta fel a globális teret, velük ellentétben ugyanakkor ezt nem politikai-hatalmi, hanem kulturális alapon tette. A 20. század végén összesen nyolc civilizációt azonosított: nyugati, kínai, japán, hindu, iszlám, ortodox, latin-amerikai, afrikai. Meglátása szerint e sokcivilizációs struktúra kialakulásához elsősorban a harmadik világhoz sorolt államok gazdasági fejlődése és azzal párhuzamos kulturális ébredése vezetett, az új világrend konfliktusai pedig – szemben a 20. század politikai eszmék által motivált konfliktusaival – a különböző civilizációk elkerülhetetlen ütközése nyomán kulturális eredetűek lesznek (Huntington, 2015: 4-62).

2. ábra: Huntington civilizációs világfelosztása

Forrás: Chausovsky, 2016

Bár Huntingtont túlzottan általánosító és elnagyolt megállapításai, valamint kulturális etnocentrizmusa miatt sokan kritizálták (pl. Said, 2001), állandó hivatkozási alappá válása annak fényében érthető, hogy a hidegháborút követően, a liberális demokrácia és a szabadpiaci kapitalizmus világszintű győzelmét hirdető gondolkodókkal szemben az elsők között fogalmazta meg, hogy a globalizáció és a fejlődés nem jelent egyet a nyugatosodással. A huntingtoni tézissel összhangban lévő következtetésre jut huszonhárom évvel később Bruno Maçães *Eurázsia hajnala* című könyvében: az, hogy a fejlődés törvényszerűen kéz a kézben jár a nyugati értékek átvételével, csupán a nyugati ember önámító mitológiája, így a második és harmadik világnak keresztelt régiók fokozatos felzárkózása nem a globális Nyugat létrejöttét, hanem különböző fejlődési pályák kialakulását, ezáltal egy gazdasági, kulturális és politikai értelemben is multipoláris világrend kialakulását eredményezi (Maçães, 2019: 29). Szintén ezzel a témával foglalkozik, és hasonló konklúziót von le Ahmet Davutoğlu *A civilizációk formatív paraméterei* című tanulmányában, amelyben a globalizáció paradoxonának nevezi, hogy napjainkban két, egymással ellentétes folyamat zajlik egyidejűleg: egyrészt a gazdasági-technológiai fejlődés, urbanizáció és határokon átívelő áramlások révén globális egységesülés, másrészt az egyre gyorsuló világban kulturális, spirituális és erkölcsi (a politikusok számára pedig hatalomtechnikai) fogódzkodót jelentő

hagyományok és vallások megerősödése révén civilizációs diverzifikáció (Davutoğlu, 2014: 94-95).

A Carter-elnökség alatt nemzetbiztonsági főtanácsadóként dolgozó lengyel származású geostratégia, Zbigniew Brzezinski 1996-os, *A nagy sakktábla* című művében foglalta össze a poszthidegháborús geopolitikai környezettel és az általa ideálisnak vélt amerikai geostratégiával kapcsolatos gondolatait. Mackinder és Spykman nyomdokain haladva Brzezinski Euráziát azonosítja a világpolitikát leginkább meghatározó földrajzi térként. Meglátása szerint a Szovjetunió összeomlását követően az első valóban globális hatalommá váló Egyesült Államok hegemoniája elsősorban attól függ, hogy meddig, és milyen hatékonyan képes fenntartani dominanciáját ezen a kontinensen. Az eurázsiai „sakktáblát” négy nagyrégióra osztotta fel: a Nyugat- és Közép-Európát magába foglaló Nyugatra, a Közel-Keletet és Közép-Ázsia jelentős részét magába foglaló Délre, a Kínát és Dél-Kelet-Ázsiát jelentő Keletre, valamint a Kelet-Európára, Oroszországra és Közép-Ázsia északi részére kiterjedő középső térségre. Brzezinski a NATO keleti bővítése, valamint a peremvidék megosztására irányuló külpolitika folytatása mellett teszi le a voksát amikor azt írja, az Egyesült Államoknak a Nyugat befolyási övezetének kiterjesztésére, valamint a keleti és déli térségek egységesülésének megakadályozására kell törekednie globális elsősége megőrzése érdekében. A négy régióon belül öt kiemelkedő jelentőségű, regionális ambíciókkal rendelkező geostratégiai játékost – Franciaország, Németország, Oroszország, India, Kína –, valamint öt geopolitikai kulcsterületet – Ukrajna, Azerbajdzsán, Dél-Korea, Törökország, Irán – azonosít, amelyek egymással, valamint az Egyesült Államokkal való kapcsolatai fogják meghatározni Eurázsia, és ezáltal a világ hatalmi viszonyait. Az értekezés témája szempontjából érdemes külön kiemelni Brzezinski orosz-ukrán és orosz-török stratégiai viszonyokra vonatkozó elemzését. Mackinder Kelet-Európa-tézisére alapuló megállapítása szerint Oroszország eurázsiai birodalommá válásának kulcsa az erőforrásokban gazdag, és tengeri kijárással rendelkező Ukrajna, amelynek elvesztése Moszkva számára az Ázsiába való visszaszorulást jelenti. Törökország kulcsterület-szerepét Brzezinski szintén az Oroszországgal való viszonyrendszerben értelmezi: a NATO délkeleti sarokkövét képező kisázsiai állam azáltal, hogy stabilizálja a Fekete-tengert, ellenőrzés alatt tartja a Fekete- és a Földközi tengert összekötő stratégiai átjárót, valamint befolyást gyakorol a Kaukázusban, ellensúlyt tud képezni az orosz területi ambíciókkal szemben. Brzezinski szerint Törökország ugyanakkor – korlátozott mértékben – geostratégiai játékosnak is tekinthető, mivel a Szovjetunió összeomlása óta az erőforrásokban

gazdag Kaszpi-tengeri és közép-ázsiai térségekben próbál befolyásra szert tenni, ami az érdekszférája visszaállítására törekvő Oroszországgal való geopolitikai versengéshez vezet (Brzezinski, 2017: 51-73).

A már többször említett, és a disszertáció témája szempontjából megkerülhetetlen geopolitikai gondolkodó, Ahmet Davutoğlu a poszthidegháborús geopolitikai környezettel kapcsolatos nézeteit *Az érdekek összecsapása: Az új rend(etlenség) magyarázata* című 1997-es tanulmányában, valamint 2001-es, *Stratégiai mélység* című könyvében összegezte. Davutoğlu elutasítja Francis Fukuyama elméletét a liberalizmus győzelméről, mivel az meglátása szerint nem vesz tudomást a mélyen gyökerező kulturális különbségekről. Bírálja ugyanakkor Huntington tézisének is, mondván, az relativizálja a nyugati világ felelősségét, és túlságosan negatív képet fest a nem-nyugati civilizációkról, elsősorban az iszlámról. Saját elméletének egyik kulcsfogalma a *geopolitikai vákuum*, vagyis az a földrajzi terület, amely a hatalmi átrendeződés nyomán kiválik az adott érdekszférából és a bizonytalanság állapotába kerül. Meglátása szerint a szovjet blokk összeomlása felszámolta a hidegháború stratégiai egyensúlyát fenntartó pszeudo-identitásokat, ideológiai törésvonalakat és erőviszonyokat; az eurázsiai hatalom térbeli visszaszorulása pedig geopolitikai és geokulturális vákuumterületek kialakulásához vezetett, elsősorban a magterület és a peremvidék találkozási pontjainál, Kelet-Európában, a Balkánon, a Kaukázusban és Közép-Ázsiában (Davutoğlu, 1997-1998). Ezeket politikai értelemben először az egyetlen szuperhatalommá váló és átmenetileg stratégiai monopóliummal bíró Egyesült Államok, majd egyre inkább a fokozatosan erősödő regionális hatalmak; kulturális értelemben pedig a hidegháború során elnyomott, de történelmileg mélyen gyökerező civilizációs identitások töltötték fel. A geopolitikai és geokulturális tényezők együttes mozgásba lendülése dinamikus változó politikai folyamatokat, civilizációs természetű háborúkat (pl. boszniai-, hegyi-karabahi-, kasmíri), és végsősoron a stratégiai stabilitás végét, és egy bizonytalanabb nemzetközi rendszer létrejöttét eredményezte. Davutoğlu szerint a posztbipoláris struktúrában az erőviszonyokat leginkább meghatározó tényező többé már nem az elvi-ideológiai elköteleződés, hanem a válságkezelési képesség, a rugalmas diplomácia, valamint a kulturális és gazdasági befolyásépítés (Davutoğlu, 2016: 80-84).

Szintén a neoklasszikus irányzathoz sorolható Michael Klare amerikai biztonságpolitikai szakértő, aki elemzéseiben elsősorban a környezeti erőforrások nemzetközi kapcsolatokra gyakorolt hatásával foglalkozik. Meglátása szerint az elmúlt néhány évtized a nemzetközi politika új

fejezeteként értelmezhető, amelyben a világpolitikai tendenciákat egyre inkább a nyersanyagok feletti ellenőrzés fenntartására és kiterjesztésére irányuló állami törekvések határozzák meg. Ezt támasztja alá, hogy az elmúlt évtizedekben a kellő mennyiségű hazai forrás hiányában importra szoruló államok – például Kína, Törökország, Németország vagy Japán – kül- és biztonságpolitikájának meghatározó elemévé vált az energiakereskedelem biztonsági aspektusa¹¹ és az exportőr országokkal való stratégiai kapcsolatok kialakítása; miközben a szénhidrogénalapú nyersanyagokban gazdag államok – például Oroszország és Szaúd-Arábia – egyre tudatosabban alkalmazzák energiapotenciáljukat geopolitikai érdekeik érvényesítése céljából (Klare, 2008: 9-12). A másik fontos tendencia Klare szerint, hogy részben a nagy népességszámú feltörekvő hatalmak kapitalista rendszerbe való bekapcsolódása és dinamikus gazdasági fejlődése nyomán a szénhidrogénalapú nyersanyagok iránti igény drasztikusan bővült; a fogyasztásra épülő gazdaságok permanens növekedése, valamint a környezeti erőforrások végeessége közötti ellentmondás okozta feszültség pedig az államok egyre intenzívebbé váló rivalizálása formájában ölt testet. A vetélkedés fő színterei az olyan, még kiaknázatlan, de az új technológiák vagy a környezeti változások nyomán elérhetővé vált nyersanyaglelőhelyeket magukba foglaló régiók, mint az Északi-sarkvidék, a Földközi-tenger keleti medencéje, Közép-Ázsia, a Kaukázus vagy a Dél-kínai-tenger. A lelőhelyek feletti kontroll megszerzésének politikai eszköze lehet többek között a gazdasági ellenőrzés kiterjesztésének nemzetközi jogi legitimitációja¹², valamint katonai erődemonstráció¹³. Klare mindezek alapján azt a következtetést vonja le, hogy a posztbipoláris geopolitikai környezetben az államok hatalmi hierarchiában elfoglalt helyét egyre inkább az fogja meghatározni, hogy mekkora erőforráskészlettel rendelkeznek, illetve, milyen hatékonysággal

---

¹¹ A Nemzetközi Energiaügynökség definíciója szerint az energiabiztonság jelentése az energiaforrásokhoz való zavartalan hozzáférés megfizethető áron (IEA, 2019).

¹² A tengerjog legfontosabb dokumentuma, az Egyesült Nemzetek Tengerjogi Egyezménye (1982) által kodifikált, sajátos jogrend alá tartozó kategória a kizárólagos gazdasági övezet, amely az alapvonalától számított 200 tengeri mérföldes távolságig tart. A parti állam szuverenitása ebben az övezetben a tengerfenéket borító vizek és a tengerfenék élő és élettelen természeti forrásainak felkutatására, kiaknázására, megóvására; mesterséges szigetek létesítésére; tudományos kutatásra; valamint a tengeri környezet védelmére terjed ki. Amennyiben a parti állam kontinentális talapzata túlnyúlik az alapvonalától számított 200 tengeri mérföldön, a kontinentális talapzat jogi értelemben vett határa kiterjeszhető 350 tengeri mérföldig, vagy a 2500 méteres izobáttól számított 100 tengeri mérföldig. Az egymással rivalizáló államok az Északi-sarkvidéken, a Földközi-tengeren és a Dél-kínai tengeren egyaránt a nemzetközi jog e paragrafusaira hivatkozva igyekeznek kiterjeszteni a korlátozott szuverenitásuk alá tartozó tengerszakaszokat.

¹³ Kína az elmúlt években megerősítette haditengerészeti jelenlétét a Dél-kínai-tengeren, Oroszország pedig 2014-ben az Északi-sarkon hajtotta végre a legnagyobb hadgyakorlatát a Szovjetunió felbomlása óta (Khanna, 2017: 273).

képesek ellenőrizni az energiakereskedelem szempontjából kulcsfontosságú ellátási láncokat (Klare, 2008: 6-20).

4. Kritikai geopolitika és geoökonómia

A klasszikus irányzattól episztemológiai és metodológiai szempontból eltérő kritikai geopolitikai iskola létrejöttét a szakirodalom az 1980-as évek második felére datálja, alapítóiként pedig jellemzően Gearóid Ó Tuathail-t és John Agnew-t azonosítja. Az irányzat előfutárának a francia Yves Lacoste tekinthető, akinek munkásságát – Ó Tuathail megfogalmazásában – elsősorban az különbözteti meg a hagyományos geopolitikai elméletektől, hogy a földrajzot nem állandó és semleges tényezőként, hanem a politikai gyakorlattal és a háborúval szorosan összefüggő, azok intellektuális alapjaként szolgáló stratégiai tudásként értelmezte. 1973-as, *A földrajzi hadviselés egy illusztrációja: Az észak-vietnámi Vörös-folyó gátjainak bombázása* című tanulmányában például azt mutatja be, hogy az amerikai hadsereg hogyan próbálta a földrajzi tudást¹⁴ saját érdekei szerint alkalmazni a vietnámi háború során (Ó Tuathail, 1996: 127-128). A kritikai irányzat szempontjából rendkívül fontos gondolata volt továbbá a média szerepének hangsúlyozása, ami szintén eltérést jelentett a hagyományos elméletekhez képest: Lacoste szerint a területi rivalizálás természete a 20. század második felében megváltozott, ennek elsődleges oka a média növekvő súlya, ami a bel- és külpolitika határának elmosódását eredményezi (Lacoste, 1999: 489).

Ó Tuathail a kritikai irányzattal kapcsolatos gondolatait 1996-os *Kritikai geopolitika* című könyvében foglalta össze. A posztmodern filozófia atyjának tartott francia gondolkodó, Michel Foucault nyomdokain haladva a tudást és a hatalmat egymással összefüggő és egymástól elválaszthatatlan tényezőkként kezeli, ebből következően számára a földrajz nem a természeti és társadalmi folyamatok térbeli elrendeződésének objektív vizsgálata, hanem a hatalom egy formája, az egymással versengő autoritások történelmen átívelő törekvése arra, hogy a saját érdekeiknek megfelelően szervezzék és birtokolják a teret (Ó Tuathail, 1996: 8-13). Ehhez legfőbb eszközük a hatalmi viszonyok ábrázolása térképek és geopolitikai narratívák formájában (Uo.: 23): a nagyhatalmak ezáltal saját érdekeiknek megfelelő, „szubjektív valóságokat” alkotnak, melyek a

---

¹⁴ A földrajzi tudás ebben az esetben azt az ismeretet jelentette, hogy a gátak lebombázásával, és ezáltal a mezőgazdasági területek elárasztásával több millió ember megélhetése veszélyeztethető.

közgondolkodásba való beépülésük esetén az átlagember számára „objektív valóságokká” válnak (Mendly, 2016).

Ó Tuathail meghatározásában az imperialista európai államok versengésének kontextusában kialakult hagyományos geopolitika a földrajzi tudás hatalmi célok érdekében történő alkalmazása, a kritikai geopolitika pedig ennek megkérdőjelezése, felülvizsgálata és dekonstrukciója. Ó Tuathail szerint a klasszikus gondolkodók¹⁵ a hatalom szolgálatába állították földrajzi tudásukat, és tudományosan ható elméletekkel igyekeztek legitimálni saját államuk imperialista törekvéseit azáltal, hogy bizonyos módon osztották fel a globális teret, valamint természetföldrajzi tényezőkből vezették le az expanzív külpolitika szükségességét (Ó Tuathail, 1996: 9-65). Megközelítése abból az episztemológiai álláspontból indul ki, miszerint a külső szemlélő számára az objektív valóság nem, csupán az arra reflektáló szubjektív értelmezések ismerhetők meg. Ezek vizsgálata minden esetben kritikai szemléletű és kontextualizált kell legyen, a valóság diszkurzív ábrázolása ugyanis nem semleges, önmagában értelmezhető leírás, hanem előítéletek, vágyak és hatalmi ambíciók által motivált tudatos cselekvés.

Ehhez szorosan kapcsolódik az Ole Wæver és Barry Buzan társadalomtudósok által megalkotott biztonságiasítás-elmélet, amely a belpolitikai érdekek és a területi alapú fenyegetések közötti összefüggésekre mutat rá. A konstruktivista felfogáson alapuló megközelítés a biztonsági fenyegetések objektív vizsgálata helyett azt az összetett diszkurzív folyamatot elemzi, amely során a fenyegetés rögzül a közösség interszubjektív valóságérzékelésében (Dannreuther, 2016: 65). Az elmélet kulcsgondolata szerint egy adott kérdés – pl. migráció, egy kulturális kisebbség autonómiatörekvése vagy bizonyos ideológiák térnyerése – azáltal válik biztonsági üggyé, hogy a kormányzat a nemzet „túlélését” vagy az állam területi integritását veszélyeztető fenyegetésként azonosítja azt (Wæver, 2011: 469). Kritikai megközelítésről lévén szó, az elmélet ezt nem politikailag semleges szakmai döntésként, hanem hatalmi érdekek által motivált gyakorlatként értelmezi: azáltal, hogy a problémát a politikai kommunikáció diszkurzív eszközei révén egzisztenciális fenyegetésként keretezi, a kormányzat – autoriter vagy fél-autoriter politikai berendezkedés esetén a kormánypárt és az állami intézményrendszer összefonódása nyomán létrejött *rezsim* – fokozza a társadalom kollektív veszélyérzetét, és a veszély mielőbbi elhárításának szükségével igazolja a hatalmát korlátozó és ellenőrző demokratikus mechanizmusok

---

¹⁵ A könyvben részletesen Ratzel, Kjellén, Mahan, Mackinder, Haushofer és Spykman munkásságával foglalkozik.

felfüggesztését, valamint a rendkívüli eljárások alkalmazását. Ebből következően a biztonsági diskurzus nem az objektív valóság pusztá leírása, hanem olyan *beszédcselekvés*, amely a cselekvő saját érdekeinek megfelelően alakítja a politikai és társadalmi valóságot (Wæver, 1989: 42). Az elmélet fontos megállapítása továbbá, hogy a történelmi és szociokulturális kontextus erőteljesen befolyásolja az adott közösség biztonsági percepcióit. Minden népcsoport sajátos tapasztalatokkal, társadalmi szerkezettel, valamint politikai kultúrával rendelkezik, ebből adódóan eltérően viszonyulhat a biztonság és fenyegetettség kérdésköréhez (Buzan, 1997: 18). A biztonságiasítás folyamatának megértése ezért a politikai kommunikáció elemzését és a kontextus vizsgálatát egyaránt szükségessé teszi.

A kritikai irányzat ugyanakkor nem csupán a hagyományos elméletek mögött meghúzódó vélt vagy valós előítéletekkel és hatalmi ambíciókkal foglalkozik, hanem azok érvényességét is vizsgálja. Kiindulópontja szerint az 1990-es években felgyorsult globalizáció által előidézett, mélyreható technológiai, gazdasági, társadalmi, kulturális és politikai változások aláásták a fennálló rend pilléreit, így a hatalom térbeli szerveződéséről és eloszlásáról szóló korábbi geopolitikai doktrínák elavulttá váltak (Bayer, 2010: 1-2). Ehhez kapcsolódik John Agnew munkásságának egyik központi eleme, a *deterritorializálódás* fogalma, amely a hagyományos elméletek által természetesként kezelt geopolitikai egységek – elsősorban az államok – szerepének és jelentőségének a globalizáció határokon átívelő folyamatai nyomán történő át-, illetve leértékelődését jelenti. Agnew szerint a nemzetközi kapcsolatokat a saját területük felett kizárólagos ellenőrzést és hatalmat gyakorolni képes államok egymással való interakcióiként értelmező hagyományos szemléletmód valójában tudatosan felépített diskurzus, ami kiszorítja a közgondolkodásból a nemzetközi társadalomszervezés alternatív értelmezéseit. Az elemző, aki ezt nem képes felismerni, „territoriális csapdába” kerül, és nem veszi észre a minket körülvevő világ átalakulását. A globalizáció korában¹⁶ ugyanis a nemzetközi kapcsolatok természete komoly változáson megy keresztül, melynek következtében az állam fokozatosan veszíti el hatalmi

---

¹⁶ Az 1980-as években napjainkban is tartó tudományos vita bontakozott ki a globalizáció természetével kapcsolatban. A szkeptikusok a globalizáció fogalmához társított változásokat egy történelmi folyamat részének tekintik, amely visszanyúlik a nagy földrajzi felfedezésekhez, vagy akár a Római Birodalomhoz. A transzformacionalisták ezzel szemben amellet érvelnek, hogy a 20. században – különösen a század utolsó két évtizedében – olyan, korábban nem tapasztalt változások mentek végbe, melyek radikálisan átfomálták a nemzetközi kapcsolatokat, ezért a globalizációt új jelenségként kezelik (Szabó, 2010: 19-21). A klasszikus geopolitikusok jellemzően az előbbi, míg a kritikai irányzathoz tartozók az utóbbi globalizáció-értelmezést osztják.

monopóliumát¹⁷. Agnew ugyanakkor – elkerülve a túlzott idealizmust – leszögezi, hogy a globalizáció nem vezet a világtársadalom és a világkormány létrejöttéhez. Az államok továbbra is meghatározó szereplői maradnak a világpolitikának, egymással való kapcsolataikat azonban egy folyamatosan változó katonai, gazdasági, digitális és kulturális környezetben kell megszervezniük, amelyben szuverenitásuk csupán korlátozottan érvényesül (Agnew, 2003: 51-61).

Ennek kapcsán érdemes kitérni a *geoökonómia* fogalmára, amelyet egyes szakértők (pl. Bernek 2010) önálló aldiszciplínaként, míg mások (pl. Szilágyi, 2017) a kritikai geopolitikai iskolához kapcsolódó kategóriaként azonosítanak. A megközelítés előfutárai Joseph Nye és Robert O. Keohane voltak, akik 1977-es¹⁸, *Hatalom és Interdependencia* című könyvükben az interdependencia fogalmát olyan helyzetként definiálták, amelyben az államok, vagy más nemzetközi szereplők egymással való kapcsolatait reciprokális hatások jellemzik. Kétoldalú függőség esetén a felek kölcsönösen profitálnak az együttműködésből, ennek az ára azonban, hogy csorbul az autonómiájuk, kiszolgáltatottá válnak a másik irányába. A kölcsönös függőségi viszonyok jellemzően aszimmetrikusak, az együttműködés megszakítása vagy felfüggesztése ebből következően eltérő mértékű költséggel jár a két fél számára. Nye és Keohane ebből azt a konklúziót vonták le, hogy az interdependencia a nagyobb autonómiával bíró szereplő szempontjából a hatalom (érdekérvényesítés) forrásaként értelmezhető. Elméletük szerint az aszimmetrikus függőség mértéke két tényezővel azonosítható. Az *érzékenység* szintje meghatározza, hogy a kapcsolatrendszerben beálló változás (például az együttműködés egyoldalú

---

¹⁷ A nemzetállami szuverenitással szembeni kihívásoknak három alaptípusát különböztethetjük meg: szupranacionális, szubnacionális és transznacionális. A teljesség igénye nélkül az elsőhöz a nemzetközi szervezetek szerepének erősödését és az állami szinten kezelhetetlen globális problémákat; a másodikhoz a kvázi városállamként működő metropoliszok autonómiájának erősödését, az államon belüli régiókhöz kötődő autonómiatörekvéseket és szeparatista mozgalmakat, valamint a független civil szervezetek tevékenységét; a harmadikhoz pedig kölcsönös gazdasági függőségi viszonyokat, a határokon átnyúló áramlásokat, a multinacionális vállalatok hatalmának növekedését, a nemzetközi terrorhálózatok tevékenységét, a világjárványokat, a kibertér fokozódó jelentőségét, valamint a területiséget „meghaladó” közösségi identitások – elsősorban az online közösségek – megjelenését sorolhatjuk (Szabó, 2010: 92-94).

¹⁸ Nem véletlen, hogy Nye és Keohane az 1970-es évek második felében alkották meg a hatalom és az interdependencia közötti összefüggésre vonatkozó tézisüket: az 1973-as olajválság – melynek során a Kőolaj-exportáló Országok Szervezete arab tagjai olajembargót hirdettek az Izraelt támogató nyugati államok ellen – egyértelművé tette a fejlett világ közel-keleti kőolajtól való függésének hatalmi vetületét. A válság egyben a geoökonómia korszakának szimbolikus kezdeteként is értelmezhető: bár az arab országok politikai céljukat (annak kikényszerítését, hogy az USA és más nyugati hatalmak függesszék fel Izrael katonai támogatását) nem érték el, a krízis világossá tette, hogy az összekapcsoltság világában a katonailag gyenge, de jelentős nyersanyagkészlettel rendelkező perifériaállamok akár globális szintű hatást is képesek kiváltani, ha gazdasági potenciáljukat politikai fegyverként használják.

felfüggesztése) negatív hatása mennyi idő alatt, és milyen intenzitással éri el a feleket; a *sérülékenység* szintje pedig megmutatja, hogy a szereplők milyen hatékonysággal tudnak alkalmazkodni a megváltozott feltételekhez, vagyis hosszútávon képesek-e forrás- és/vagy partnerdiverzifikáció révén minimalizálni a negatív hatás mértékét (Nye – Keohane, 2012: 7-16).

A *geoökonómia* kifejezést ugyanakkor nem Nye és Keohane, hanem a román származású amerikai stratégiai gondolkodó, Edward Luttwak alkotta meg 1990-es, *A geopolitikától a geoökonómiáig* című tanulmányában, a fogalmat a konfliktus logikája és a kereskedelem módszerei ötvözeteként definiálva. Luttwak szerint a gazdasági globalizáció nem számolja fel az államok relatív pozícióért folytatott rivalizálását, ugyanakkor átalakítja annak természetét: a kölcsönös függőségi viszonyok rendszerében a katonai erő alkalmazásának lehetőségei beszűkülnek, ezzel egyidejűleg a gazdasági erő hatalmi viszonyokban játszott szerepe megnő, a gazdasági befolyás geostratégiai eszközzé válik (Luttwak, 1990: 17-20). Elméletének hatása az 1990-es években erősen korlátozott maradt, amely elsősorban azzal magyarázható, hogy a Szovjetunió felbomlását követően szinte megkérdőjelezhetetlen konszenzus alakult ki a neoliberális gazdaságpolitika alapelveinek¹⁹ igazságáról. Ennek gyakorlati eredményeként az állam gazdasági életben játszott tulajdonosi, redistribúciós és ellenőrző szerepe világszinten visszaszorult; a magántőke aránya megnőtt; a külföldi közvetlen tőkebefektetések nagyságrendje emelkedett; a globális kereskedelem akadályai fokozatosan leépültek; a multinacionális nagyvállalatok mozgástere, gazdasági súlya és lobbijereje pedig jelentősen megnőtt (Böröcz, 2017: 115-117). Az egyetlen szuperhatalommá vált Egyesült Államok által részben katonai, részben pénzügyi eszközökkel fenntartott, a tőke, a javak, a szolgáltatások, valamint a munkaerő szabad áramlásán alapuló liberális világrend azonban meglehetősen rövidéletűnek bizonyult. Különösen a deregulációs politika kudarcaként értelmezhető 2008-as, az amerikai ingatlan- és bankszektorból kiinduló, majd világszintűvé terebélyesedő pénzügyi-gazdasági válság után vált nyilvánvalóvá, hogy a 20. század második felében, illetve utolsó harmadában a kapitalista vérkeringésbe bekapcsolódó, majd fejlődési

---

¹⁹ Az 1989-es washingtoni konszenzus a washingtoni székhelyű amerikai pénzügyi intézmények által a súlyos gazdasági problémákkal küzdő latin-amerikai államok számára javasolt fejlesztési modell volt, ami általános értelemben a neoliberális gazdaságpolitika manifesztumának tekinthető. A dokumentumban felsorolt alapelvek a következők: fiskális fegyelem; a közkiadások prioritásainak átcsoportosítása; adóreform; kamatlábak liberalizálása; versenyképes devizaárfolyam; kereskedelmi liberalizáció; közvetlen tőkeberuházások liberalizációja; privatizáció; dereguláció; tulajdonjogok garantálása (Benczes, 2016).

pályára álló ázsiai, latin-amerikai és afrikai regionális hatalmak²⁰ egy része nemcsak, hogy nem kíván fenntartások nélkül megfelelni az Egyesült Államok elvárásainak, de növekvő gazdasági befolyása révén egyre nyíltabban kérdőjelezi meg saját régióján belül a liberális hegemoniát. A feltörekvő államok dinamikus gazdasági fejlődése, ezáltal a világ gazdasági súlypontjának elmozdulása; az állam gazdasági szerepvállalásának megerősödése és az állami tulajdonban lévő nagyvállalatok magas szintű termelékenység; az információs- és kibertér nemzetközi kapcsolatokban játszott egyre hangsúlyosabb szerepe; valamint a nemzetközi kereskedelem geopolitikai törésvonalak mentén való fragmentálódása (Benabess, 2017: 212) a geoökonómia újdonsült népszerűségét eredményezte. Az elméletben rejlő potenciált felfedező szakértők többsége (pl. Blackwill–Harris, 2016; Khanna, 2017; Leonard, 2015; Wigell – Scholvin – Aaltola, 2019) Luttwak definíciójából kiindulva bővítette a fogalmat a geopolitikai értelmezéseket részben felülvizsgáló, részben kiegészítő irányzattá.

A kritikai geopolitika további kulcsfontosságú fogalmai az identitás és a geopolitikai kultúra. Az irányzat rámutat arra, hogy a geopolitikai környezet vizsgálata alapján csupán korlátozottan tudunk következtetéseket levonni a kül- és biztonságpolitikára vonatkozóan, ugyanis az annak elméleti alapjaként szolgáló stratégia nem a fizikai környezeten, hanem az adott államon belül aktuálisan domináns geopolitikai értelmezéseken alapul. E megállapítás jelentősége elsősorban abból fakad, hogy a klasszikus és neoklasszikus szerzők többsége²¹ a belpolitikai folyamatok és a kül- és biztonságpolitikai stratégia közötti összefüggések vizsgálatát a racionális döntéshozatali modell alkalmazásával helyettesíti, amely szerint a politikai vezetők mindig az adott geopolitikai környezetnek megfelelő racionális stratégiai döntéseket hozzák meg. Az elmélet egyrészt negligálja azt a politikatudományban ma már evidenciaként kezelt tényezőt, miszerint a külpolitikai lépéseket számos esetben a kormányzó párt belpolitikai érdekei (is) motiválják, másrészt teljesen figyelmen kívül hagyja, hogy az eltérő világnézetű emberek, illetve közösségek különbözőképpen határozhatják meg, mi a racionális lépés az adott helyzetben. Azt, hogy a környezetünkhöz, és benne saját magunkhoz milyen értelmezéseket és képzeteket társítunk az identitásunk határozza meg. A világhírű szociológus, Manuel Castells 1997-es, *Az identitás*

---

²⁰ A feltörekvő államok közül érdemes kiemelni a BRICS-csoport tagjait: Brazília, Oroszország, India, Kína és Dél-Afrikai Köztársaság; valamint az N-11 (Next eleven) országokat: Banglades, Egyiptom, Indonézia, Irán, Mexikó, Nigéria, Pakisztán, Dél-Korea, Fülöp-szigetek, Törökország és Vietnám.

²¹ A racionális döntéshozatali modell mellett érvel többek között Phil Kelly (2016) a *Klasszikus geopolitika: Egy új analitikai modell* című könyvében.

hatalma című könyvében a fogalmat kulturális sajátosságokon alapuló jelentéskonstrukcióként, és a társadalmi valóság értelmezésének alapjaként definiálja. Az identitásalkotás legfontosabb forrásaiként a történelmet, a földrajzot, a biológiát, a produktív és a reprodukív intézményeket, a kollektív emlékezetet, a személyes képzeletvilágokat, a hatalmi berendezkedéseket, valamint a vallási-ideológiai kinyilatkoztatásokat azonosítja (Castells, 2010: 6-7). Az identitás tehát társadalmi azonosságtudatot jelent, amely meghatározza az egyén önmagáról alkotott képét és a társadalomhoz fűződő viszonyát. Két fő összetevője a személyes én, ami az individuális lét leképeződése; valamint a szociális én, az egyén társadalmi minőségének megjelenítője. Identitása nemcsak az egyéneknek, hanem a politikai közösségeknek is van, amely az adott csoport mítoszaiban, szimbólumaiban, intézményi struktúrájában, valamint más közösségekhez fűződő viszonyában ölt testet (Barcsi, 2012: 77-78). Fontos hangsúlyozni, hogy a kritikai felfogás a nemzetek és más kollektívák identitására nem adott és állandó, hanem konstruált, többértelmű és kontextusfüggő tényezőként tekint. Ebből következően a nemzet *elképzelt közösség*, amely azért létezik, mert tagjai elhiszik, hogy a személyes ismeretség hiányában is együvé tartoznak, és objektív tényként fogadják el a nemzet(állam) határait és szuverenitását (Anderson, 2006: 20).

Castells a kollektív identitás három ideáltípusát különbözteti meg. A *legitimáló identitást* a politikai hierarchia csúcsán álló csoport konstruálja a hatalom megtartása és az általa uralt közösség egyben tartása érdekében (Castells, 2010: 8). Legitimáló identitásalkotásként értelmezhetőek például az oszmán, jugoszláv vagy szovjet „nemzetek” megteremtésére irányuló politikai törekvések. A második típus, a *rezisztens identitás* a nyomás alatt lévő közösségek ellenreakciója, ami Vamik Volkan, a nemzetközi kapcsolatokat a pszichoanalízissel ötvöző tudós meghatározásában a következőt jelenti: „...amikor egy nagyméretű csoport identitása nyomás alá kerül vagy fenyegetve van, a tagjai körében megerősödik a „mi-tudat”, és a tagok gyorsan és határozottan különítik el saját csoportidentitásukat a „másik”, az „ellenség” csoport identitásától” (Volkan, 2009: 207). A rezisztens identitás tehát egy valós vagy konstruált fenyegetéssel szemben jön létre, és a csoport kollektív identitásának és belső kohéziójának a megerősödését eredményezi. Legfontosabb megnyilvánulásainak napjainkban a nacionalizmus és vallásosság „visszatérése”, valamint a gender- és rasszalapú önmeghatározás térhódítása tekinthető (Castells, 2010: 9). Az identitásépítés harmadik típusa, a *projekt identitás* esetén a hatalmon lévő elit egy víziótól vezérelve a társadalmi struktúra teljes átalakítására és egy új identitás megalkotására törekszik (Uo.: 8). Ehhez kapcsolható a *civilizációváltás* fogalma, amely Samuel P.

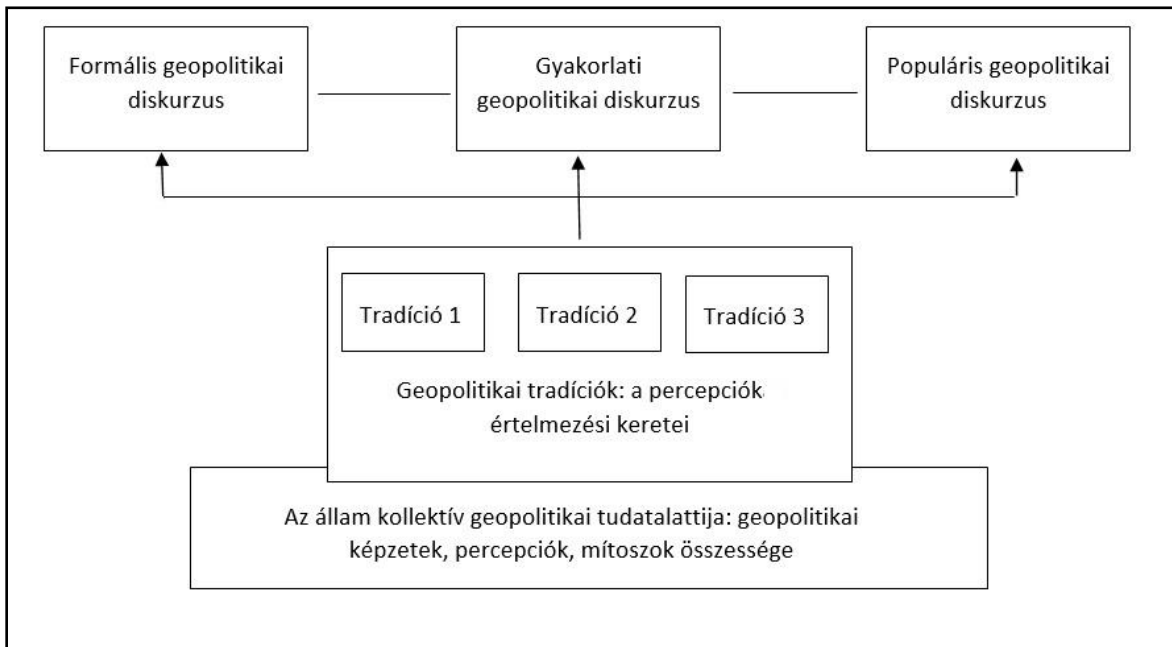
Huntington meghatározásában a múlttal való szakítást és a civilizációs identitás újraértelmezését jelenti. Az erre irányuló két legambiciózusabb kísérletet szerinte Nagy Péter orosz cár és Musztafa Kemal Atatürk, a Török Köztársaság megalapítója és első elnöke tette. Az identitás fogalmát Castells meghatározásánál jóval egyszerűbben definiáló²² Huntington szerint azonban a civilizációváltás gyakorlatilag kudarcra van ítélve, mivel a kollektív identitást leginkább meghatározó kulturális – mindenekelőtt vallási – elemek túlságosan mélyen gyökereznek az emberi közösségekben (Huntington, 2015: 222-241).

A közösségi identitás térbeliségének kifejeződése a geopolitikai kultúra, amelynek alapját az adott állam geopolitikai környezetben játszott szerepével, illetve elfoglalt helyével kapcsolatos képzetek, értelmezések, dogmák és mítoszok alkotják. Ezekből fejlődnek ki a geopolitikai kultúra lényegét megtestesítő geopolitikai tradíciók, amelyek egységes keretbe foglalják a percepciókat. Egy társadalmon belül jellemzően több, egymással versengő tradíció van jelen, melyek befolyása a belpolitikai erőviszonyok és a nemzetközi körülmények függvényében változik. A tradíciók a geopolitikai diskurzusok formájában kerülnek kifejezésre, ezeknek három, egymáshoz kapcsolódó típusát különbözteti meg a kritikai irányzat. A formális diskurzus az akadémikusok, stratégiai gondolkodók és politikai tudósítók tanulmányai, elemzései, könyvei, előadásai és nyilatkozatai formájában jelenik meg; a gyakorlati diskurzus a politikusok által felépített kommunikációs narratívák és a külpolitikai gyakorlatban alkalmazott doktrínák formájában ölt testet; a populáris diskurzust pedig a közvélemény befolyásolására képes médiatermékekben, filmekben, sorozatokban és könyvekben megjelenő, és a hatalmi viszonyokat ábrázoló narratívák alkotják (O’Loughlin – Ó Tuathail – Kolossov, 2005).

---

²² A kulturális önmeghatározást kulcsfogalomként kezelő neoklasszikus geopolitikusok – például Huntington, Davutoğlu –, és a kritikai gondolkodók értelmezését elsősorban az különbözteti meg, hogy előbbiek a kollektív identitásra az aktuális hatalmi viszonyok függvényében korlátozott mértékben változni képes, de alapvetően állandó tényezőként, míg utóbbiak narratív módon felépülő, és folyamatosan alakuló „történetként” tekintenek.

3. ábra: A geopolitikai kultúra strukturális felépülése

Forrás: Saját szerkesztés O’Loughlin – Ó Tuathail – Kolossov, 2005 alapján.

Érdeemes végül kitérni Johan Galtung munkásságára, mivel a norvég szociológusprofesszor által az 1960-as években kidolgozott konfliktuselmélet a kritikai irányzathoz és a disszertáció témájához egyaránt kapcsolódik. Galtung a konfliktus jelentését az ellentétes célok megvalósítására törekvő szereplők interakciójaként határozza meg, és a definícióból kiindulva a fogalom négy dimenzióját – szereplők, célok, ellentét, törekvés – különbözteti meg. A *szereplők* kapcsán meghatározó tényező egyrészt a konfliktusban résztvevők száma (egy²³, két vagy többszereplős konfliktus), másrészt a szereplők egymással való strukturális kapcsolata. Utóbbi vonatkozásában Galtung két kategóriát azonosít. Horizontális kapcsolódás esetén azonos státuszú, vertikális kapcsolat esetén egymással alá-fölérendeltségi viszonyban lévő szereplők²⁴ konfrontálódnak. Az, hogy lépéseiket mi mozgatja, nagymértékben függ a struktúra típusától: horizontális konfliktus során a felek tudatos elképzeléseik és percepcióik mentén ütköznek; vertikális konfliktus esetén pedig az alárendelt fél ösztönös motivációja a hierarchikus struktúra megdöntése. A *célok* kapcsán Galtung

²³ Ha az elemzésünk alapegységei az államok, egyszereplős konfliktus a polgárháború, ami az állam összeomlását vagy szétszakadását eredményezheti. Ha egyénekből indulunk ki, az egyszereplős konfliktus belső vívódás, ami az egyén öngyilkosságához vezethet.

²⁴ A hidegháború alatt a két hatalmi blokk közötti konfliktus horizontális, a blokkokon belüli konfliktusok pedig vertikálisak.

szintén három változót azonosít: a célok száma, struktúrája (összehangolt vagy szervezetlen) és fontossága (prioritást élvező és másodlagos célok). Az *ellentét* a megvalósíthatóság (a szereplők által ideálisnak tartott potenciális valóságok és a realitás viszonya), a helyettesíthetőség (a konfliktusban résztvevő szereplők kicserélődése esetén az ellentét megmarad, vagy feloldódik²⁵), valamint az összeegyeztethetőség – összeegyeztethetlenség fogalompár (nem zéró összegű, vagy zéró összegű játszma) segítségével vizsgálható. A konfliktus utolsó dimenziója a *törekvés*, amelyen belül Galtung a hozzáállás, a viselkedés és az erőforrás fogalmait különíti el. A hozzáállás a pozitív – neutrális – negatív skálán mozog, és vonatkozik egyrészt a másik félre (szeretet – közömbösség – gyűlölet), másrészt a konfliktus lehetőségére (a konfliktus eredményének megítélése). A viselkedés szintén az említett skálán mozog, és a békülés, a passzivitás vagy az agresszió formájában realizálódik. A harmadik változó a szereplők rendelkezésére álló erőforrások mennyisége, amely egymáshoz viszonyított érdekérvényesítési képességüket (szimmetrikus vagy aszimmetrikus) határozza meg (Galtung, 2009: 43-104). Mindezek alapján Galtung azt a végső következtetést vonja le, hogy egy konfliktus kialakulásában elsősorban három tényező játszik katalizáló szerepet: a résztvevők negatív hozzáállása, negatív viselkedése, valamint a céljaik közötti feloldhatatlan ellentmondás. Az érdekütközés (1) és az abból fakadó feszültség (2) a teljes konfliktusciklus első két eleme, melyeket a jellemzően egy incidens²⁶ (3), majd válság²⁷ (4), az erőszak kitörése (5), háború (6), megegyezés (7), normalizáció (8), békekötés (9) és végül a posztkonfliktusos időszak (10) követnek (Kacziba, 2017: 63-69). A felsoroltak közül páros számokkal jelölt elemek szakaszokként, a páratlanokkal jelöltek az új szakaszokat elindító eseményekként értelmezhetőek.

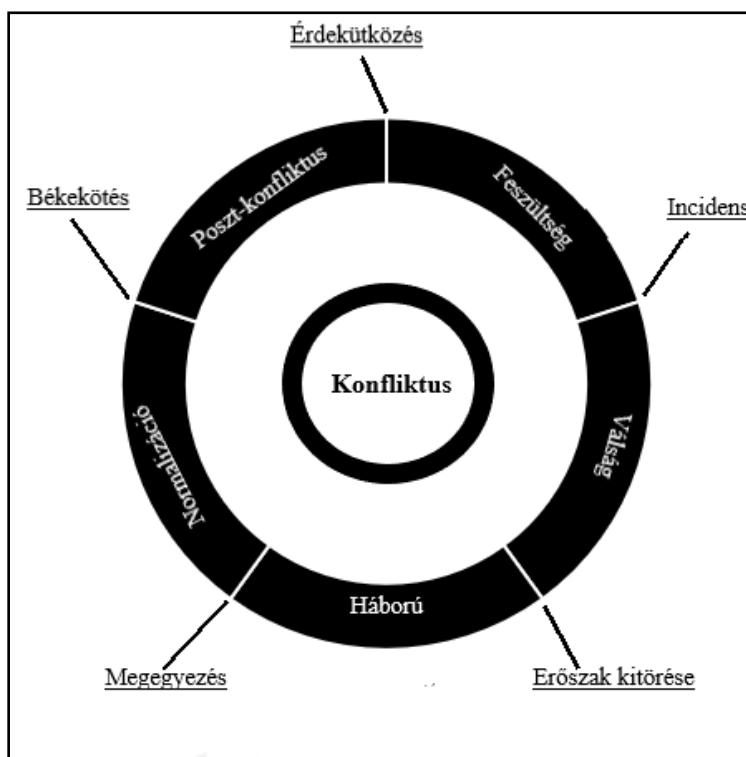
---

²⁵ A horizontális konfliktusok helyettesíthetősége jellemzően alacsony (vagyis a szereplők kicserélődése esetén valószínű az ellentét feloldódása); vertikális esetén viszont magas, mivel a konfliktus nem a szereplőkből, hanem a hierarchikus struktúrából következik.

²⁶ Az incidens jelenthet például katonai provokációt, terrortámadást, merényletet vagy megrendezett eseményt, ami negatív irányba tereli a szereplők kapcsolatát, sok esetben pedig a háború elindításának ürügyeként szolgál. A történelem egyik legnagyobb hatású „incidense” Ferenc Ferdinánd meggyilkolása, ami az első világháború casus belli-je volt.

²⁷ Államközi válság esetén a felek jellemzően megszakítják diplomáciai kapcsolataikat és szankciókkal sújtják egymást.

4. ábra: a teljes konfliktusciklus ábrázolása

Forrás: saját szerkesztés Kacziba, 2017: 65-67 alapján.

5. A klasszikus és a kritikai geopolitika összeegyeztethetősége

Meggyőződésem, hogy a nemzetközi kapcsolatok komplexitásával való szembenézés egyet jelent annak belátásával, hogy a geopolitikai konfliktusok elemzését nem lehet (vagy legalábbis nem érdemes) kizárólag az egyik irányzatra alapozni. A hagyományos megközelítés igazsága, hogy az olyan objektív tényezők, mint a vizsgált állam elhelyezkedése és erőforráskészlete; a népesség és a katonai képességek területi eloszlása; vagy a regionális és globális gazdasági erőviszonyok hatással vannak a szereplők egymással való kapcsolataira. Elemzésünk azonban hiányos, és determinisztikus lesz, ha a politikai folyamatokat kizárólag a fizikai értelemben létező természet- és társadalomföldrajzi tényezőkből vezetjük le, negligálva a kritikai iskola által hangsúlyozott (inter)szubjektív percepciók és identitások szerepét, a bel- és külpolitika összefonódását, valamint a diskurzusok valóságérzékelésünkre gyakorolt hatását. A spektrum másik végletét azok a posztmodern gondolkodók képviselik, akik a radikális konstruktivista felfogásból kiindulva megkérdőjelezzik a tőlünk független környezet létezését. Érvelésük, miszerint kizárólag szubjektív értelmezések alkotják a valóságot, szélsőségesen relativista szemléletet feltételez, amely nem teszi

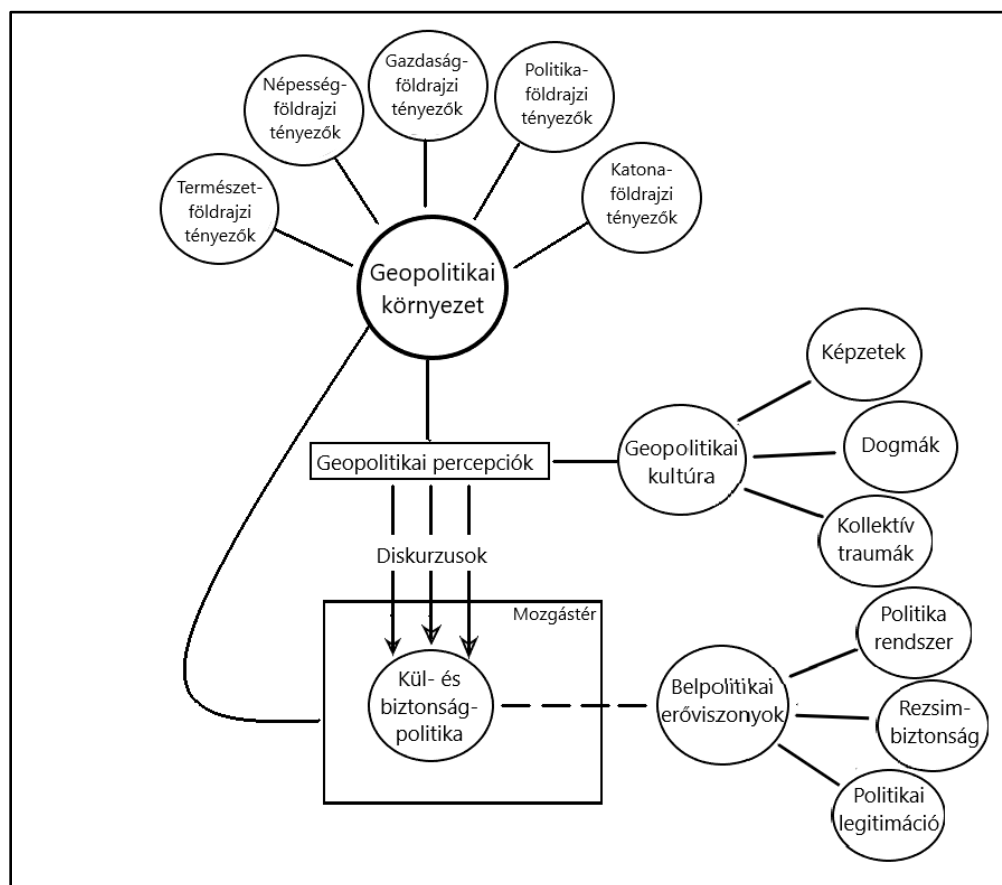
lehetővé a diskurzusok adekvát vizsgálatát, megítélését és összehasonlítását. Ebből következően a legteljesebb képet a két irányzat komplementer alkalmazása esetén kapjuk, kombinálásuk azonban nem egyszerű, tekintve, hogy a kritikai iskola a hagyományos felfogással szemben jött lére.

A két irányzat között feszülő ellentét feloldásának kulcsa meglátásom szerint a *földrajzi possibilizmus* terminussal leírható szemléletmód, melynek megalapozójaként Paul Vidal de la Blache francia geográfust tartja számon a földrajztudomány. Blache munkásságának középpontjában az emberi tevékenység és a természetes környezet kapcsolatrendszerének vizsgálata állt. Elismerte a környezet emberi magatartásra gyakorolt befolyását, ennek megfelelően szoros kapcsolatot feltételezett a történelmi folyamatok és a földrajz között. Határozottan elutasította ugyanakkor a Friedrich Ratzel által képviselt determinista felfogást, és meghatározó jelentőséget tulajdonított az emberi döntéseknek. Tudományos látásmódja ebből következően a földrajzi adottságok mellett a nyelvet, a kultúrát, a regionális sajátosságokat, a nemzetkarakterológiát és a politikai szocializációt is magába foglalta (Szilágyi, 2018: 43-44). Szintén possibilista szemléletmód jellemzi Bibó Istvánt, aki *Az európai egyensúlyról és békéről* című tanulmányában a következőképpen fogalmaz: „*Az európai egyensúly neuralgikus pontjait sohasem ismerhetjük fel merőben geopolitikai adottságokból vagy hatalmi eltolódásokból, hanem mindig a geopolitikai helyzet és a politikai lélektani elválkozás együttes hatásából: az európai egyensúly kritikus pontjain ma is olyan országokat találunk, melyek kritikus földrajzi fekvésükön felül a politikai lelkiállapot valamiféle elválkozását is mutatják*” (Bibó, 1986b: 304-305).

A földrajzi possibilizmus fogalmából kiindulva a két geopolitikai megközelítés összeegyeztethetőségének lehetőségét az objektív környezet, valamint annak szubjektív érzékelése közötti különbségtételben látom. Objektív geopolitikai környezet alatt a materiális értelemben létező természet- és társadalomföldrajzi tényezők összességét, mindenekelőtt a politikai szempontból egységet alkotó területek kiterjedését, elhelyezkedését és topográfiáját; a politikai és etnokulturális határok egymáshoz való viszonyát; továbbá az erőforrások, a népesség, az ellátási láncok, valamint a katonai és gazdasági képességek térbeli eloszlását értem. Ezek a realitások kijelölik ugyan a külpolitika lehetőségeit és korlátait – azaz az állam mozgásterét – a globális és regionális térben, azt azonban, hogy a politikai döntéshozók milyen jelentéstartalmakat csatolnak a „külpolitikai irány”, „közösségi érdek”, „biztonsági fenyegetés” vagy „geostratégiai prioritás” fogalmakhoz, a geopolitikai kultúrába ágyazott külpolitikai és biztonsági percepcióik, valamint

belpolitikai érdekeik határozzák meg. A jelentéstartalmak nyelvezeti és értelmezési keretrendszere a geopolitikai diskurzus, amely narratívák, analógiák, képzettársítások és metaforák révén, a diskurzust felépítő politikai szereplő hatalmi érdekeinek megfelelően ábrázolja és alakítja az erőviszonyok földrajzát. A két irányzat szintéziseként felfogható szemlélet elfogadja tehát a tőlünk független materiális környezet létezését és korlátozó szerepét; elutasítja ugyanakkor a feltételezést, miszerint pusztán a materiális tényezők vizsgálatával megismerhető a nemzetközi kapcsolatok valósága. A „hibrid” megközelítés ebből következően két részre bontható. Egyrészt, a természet- és társadalomföldrajzi realitások, valamint a nemzetközi erőviszonyok vizsgálatával azonosítja a külpolitikai ambíciókat keretek közé szorító geopolitikai környezetet; másrészt, a geopolitikai kultúra kontextusában, illetve a belpolitikai erőviszonyokkal összefüggésben elemzi az egymással versengő geopolitikai diskurzusokat, és azok dekódolásával törekszik az egyes szereplők szubjektív valóságértelmezésének megértésére.

5. ábra: a két irányzat szintézise

Forrás: Saját szerkesztés

III. KONTEXTUS

6. A török geopolitikai gondolkodás alakulása az Oszmán Birodalom válságától az „arab tavaszig”

6.1. Török geopolitikai gondolkodás az ezredforduló előtt²⁸

6.1.1. A török geopolitikai kultúra alapjai: 19-20. századi oszmán geopolitikai tradíciók

Mintegy hat évszázados története során az Oszmán Birodalom határai szinte megállás nélkül mozgásban voltak. A birodalom a 17. század végéig expanzív külpolitikát folytatott, egészen az első európai területvesztését rögzítő 1699-es karlócai békéig. Földrajzi kiterjedése ettől kezdve fokozatosan csökkent, ennek megfelelően az oszmán geostratégia homlokterébe a támadás helyett a védekezés került, kiegészülve az európai egyensúlyi viszonyokban rejlő lehetőségek²⁹ kiaknázásával (Davutoğlu, 2016: 74). Az oszmán erőfeszítések ellenére a 19. századra a birodalom „Európa beteg emberévé” vált, immár a permanens válság állapotában létezett. Hanyatlása részben gazdasági tényezőkkel magyarázható: a 15. században az amerikai kontinens, valamint az Európát Indiával összekötő tengeri útvonal „felfedezése” véget vetett a birodalom szárazföldi monopóliumának az eurázsiai kereskedelemben. Az ebből származó kiesés, kiegészülve a megújulásra képtelen, merev bürokratikus működésre visszavezethető növekvő kiadásokkal, egyre súlyosabb költségvetési hiányt idézett elő. Az oszmán vezetés a gazdasági-pénzügyi problémákat a 19. század közepétől az európai hatalmaktól felvett hitelekkel próbálta meg kezelni, amely következménye a birodalom drasztikus eladósodása és külső függése lett (Hubbard-Kane, 2016: 150-153). Legalább ekkora jelentőséget tulajdoníthatunk a geopolitikai tényezőknek. Egyrészt, az expanzív oszmán geostratégia a 17. századra elérte akció-rádiusza határát, ennek megfelelően egyre nagyobb kihívást jelentett az Európában előrenyomuló hadsereg és a birodalmi központ közötti logisztikai összeköttetés³⁰ fenntartása (Perjés, 1966: 867-868). Másrészt, a birodalom a 17. században szembekerült a melegtengeri kijáratok irányába terjeszkedő cári Oroszországgal, ami a

---

²⁸ Az értekezés 6.1. alfejezete a *Mediterrán és Balkán Fórum* folyóiratban publikált tanulmányomon (Lechner, 2020c) alapul.

²⁹ Ennek eklatáns példája az 1853-1856-os krími háború, amely során az Oszmán Birodalom az orosz terjeszkedésben ellenérdekelt európai hatalmakkal, Nagy-Britanniával és Franciaországgal együttműködve győzte le Oroszországot.

³⁰ Az, hogy a hadsereg utánpótlási útvonalai a központig (Isztambul és a balkáni magterület) nyúltak vissza, abból következett, hogy a Birodalom nem gyarmatosította az elfoglalt területeket (Grygiel, 2006: 119).

Balkánon, a Fekete-tenger északi partvidékén és a Kaukázusban egyaránt fenyegetést jelentett az oszmánok számára. Harmadrészt, az oszmán uralom alatt álló etnikai és vallási kisebbségek – átvéve a 19. század nacionalista korszellemét – politikai közösségekké alakultak, és szeparatista törekvéseik révén belülről destabilizálták a birodalmat.

A 19. századi oszmán politikai elit változó hatalmi térfelfogása a válságban lévő birodalom dinamikus alakuló területi, vallási és etnikai összetételének ideológiai leképeződéseként azonosítható. A török nacionalizmus úttörő gondolkodója, Yusuf Akçura 1904-ben publikált, *Három politika* című tanulmányában három szellemi mozgalmat különít el, melyek mindegyike a birodalom megmentésének „receptjét” igyekezett megalkotni, és amelyek az oszmán-török geopolitikai kultúra legfontosabb tradícióiként értelmezhetők: oszmanizmus, iszlamizmus és pán-türkizmus (Akçura, 1992: 133-134).

A történészek által 1839-től 1876-ig datált oszmán reformidőszak (Tanzimát) során a Birodalmat irányító bürokrata elit a hadsereg, közigazgatásra, jogrendre és oktatásra kiterjedő reformok egész sorát vezette be. A korszak szimbolikus kezdőpontját jelentő Gülhane Ediktum legfontosabb rendelkezése a vallási alapú diszkrimináció eltörlése, és a modern jogállamiság alapjainak lefektetése volt a millet-rendszer³¹ felszámolása és a polgári jog bevezetése által (Findley, 2010: 92). Belpolitikai szempontból a reformok elsődleges célja a társadalom belső kohéziójának megerősítése, ezáltal a birodalom egyben tartása volt, az egyenjogúságon alapuló, és a vallási különbségeket áthidaló egységes oszmán identitás megteremtése által. Külpolitikai szempontból a reformok elfogadásával a Porta azt az üzenetet kívánta nyugati nagyhatalmak felé közvetíteni, hogy a birodalom rálépett a modern jogállammá válás útjára, ezért helye van az 1814-1815-ös bécsi kongresszuson³² megalkotott európai rendszerben (Mazanec, 2016: 40). Akçura 1904-es tanulmányában az oszmanizmust kudarcként értékelte, a közös oszmán identitás

---

³¹ A birodalomban a muszlim vallásúakra a saria törvények vonatkoztak, míg a nem muszlim közösségek felekezet szerinti öngazgatással rendelkeztek, amely kiterjedt a bíraskodásra is. Ezek a vallási alapú önkormányzatok voltak az ún. milletek.

³² A kongresszuson résztvevő, Ausztriát, Poroszországot, Angliát, Oroszországot és Franciaországot képviselő államférfiak számára a kiindulópontként szolgáló alapelv (a nemzeti önrendelkezés helyett) a hatalmi egyensúly fenntartása volt. A rendszer másik tartópillére a közös értékrend, vagyis a nagyhatalmak belső intézményrendszereinek összeegyeztethetőségéből fakadó közös igazságérzet és morális egyetértés volt, amely nevében a nagyhatalmak egymást segítve léptek fel a status quo-ra „alulról” fenyegetést jelentő forradalmi törekvésekkel szemben (Kissinger, 2008: 70). A korszak nagyhatalmai közül egyedül az Oszmán Birodalom nem vett részt a kongresszuson, amely – diplomáciai szűklátókörűségről tanúbizonyságot téve – nem is törekedett arra, hogy jelen legyen az új európai rend alapjainak lefektetésekor.

megkonstruálására irányuló kísérlet bukását négy fő tényezővel magyarázva: (1) A jogi egyenlőségre alapuló oszmán nemzet ideájának legfontosabb külső támogatója, III. Napóleon francia császár a poroszoktól elszenvedett vereség nyomán megbukott. (2) A birodalom muszlim népeisége ellenezte az oszmanista törekvéseket, mert a vallási csoportok közötti egyenlőség számára egyet jelentett volna privilegizált pozíciójának elvesztésével. (3) A nem-muszlim (keresztény) csoportok szintén ellenezték az oszmanizmust, mert az egységes oszmán nemzet létrejöttét saját politikai-kulturális autonómiájuk elvesztésével azonosították. (4) Az oszmán állam felbomlásában érdekelt Oroszország aktívan támogatta a birodalom keresztény kisebbségeinek szeparatista törekvéseit (Akçura, 1992: 140-142).

A balkáni nemzeti mozgalmakat kihasználva Oroszország 1877-ben támadást indított a birodalom ellen. A kétéves háború következményeként a Porta kénytelen volt lemondani európai tartományainak jelentős részéről, a mai Románia, Moldova, Montenegró, Szerbia és (a formálisan továbbra is a birodalomhoz tartozó) Bulgária területéről. Az említett, döntően keresztények által lakott területek elvesztésének, és azokról a birodalom még fennálló részeibe irányuló muszlim migrációnak kettős hatása volt: egyrészt az oszmán állam keresztény népességének aránya 40-ről 20%-ra csökkent, a muszlimoké 60-ról közel 80%-ra nőtt (Özkan, 2012: 42); másrészt felértékelődött az anatóliai félsziget és az arabok lakta közel-keleti területek jelentősége (Findley, 2010: 152). E két változás egyidejű megvalósulása az iszlamizmus előtérbe kerülését eredményezte, ami II. Abdülhamid szultán (1876-1909) uralkodás alatt vált domináns értelmezési keretté. Abdülhamid iszlamista intézkedéseinek – mecsetépítési program, a vallásos oktatás támogatása, Isztambul és az Iszlám szent városainak infrastrukturális összekapcsolása³³ – elméleti alapja az az elgondolás volt, hogy a birodalom egyben tartásának kulcsát a muszlim szolidaritás megerősítése jelenti. Külpolitikájának elsődleges prioritása a nemzetközi elszigeteltségből való kitörés volt: mivel a közel-keleti érdekeltségekkel rendelkező Anglia és Franciaország a 19. század végén szembefordultak az oszmán állammal, Abdülhamid a gyarmatosító politikából kimaradó Németországgal fűzte szorosabbra a birodalom kapcsolatát (Uo.: 150-157), megalapozva ezzel az első világháborús „oldalválasztást”. Említett tanulmányában Akçura az iszlamista ideológia hátrányaként azonosítja, hogy megerősödése elkerülhetetlenül a birodalom muszlim és nem-

---

³³ Abdülhamid elképzelése egy olyan vasútvonal megépítése volt, ami Isztambultól Medinán át Mekkáig tart. Víziónak csupán egy része – a Damaszkusz-Medina útvonal – valósult meg a gyakorlatban.

muszlim elemei közötti ellentét elmélyülését eredményezi (Akçura, 1992: 143). Abdülhamid iszlamista politikájának muszlim-keresztény együttélésre gyakorolt hatása legerőteljesebben az anatóliai muszlimok és örmények közötti, egyre növekvő feszültségben mutatkozott meg, ami az 1890-es évek közepén fegyveres összecsapásokhoz vezetett (Findley, 2010: 142-144). Akçura ugyanakkor az irányzat előnyének tartja, hogy potenciálisan lehetővé teszi a Birodalmon belüli és kívüli muszlimok egyesítését. Meglátása szerint *„ez előkészítené a terepet egy nagyobb, valláson alapuló egység felemelkedéséhez, amely képes lenne a túlélésre az angolszász, germán, szláv, latin és talán kínai blokkokból kiemelkedő nagyhatalmak között”* (Akçura, 1992: 143). Akçura tehát – huntingtoni kifejezéssel élve – a civilizációk összecsapását vizionálta, amely kihívásra az egyik lehetséges választ szerinte a muszlim összefogás jelenti.

Az észak-afrikai Tripolitánia és Kireneika (a későbbi Líbia) 1911-1912-es olasz gyarmatosítása, valamint ezzel összefüggésben³⁴ a birodalom Európából való szinte teljes kiszorulását eredményező 1912-1913-as Balkán-háborúk nyitották meg az utat a harmadik identitásdiskurzusnak, a 20. század első éveiben kibontakozott pán-türkizmusnak, melynek legfontosabb teoretikusai Yusuf Akçura, Ziya Gökalp és Ahmet Ağaoğlu voltak (Özkan, 2012: 67-68). Az albán és arab elemek államtól való leszakadási folyamatára adott reakcióként értelmezhető ideológia (Davutoğlu, 2016: 93) a birodalom jövőjét a török etnikum vezető szerepének biztosításában látta (Egeresi, 2013: 127), ehhez pedig az anatóliai, kaukázusi és közép-ázsiai török népek egyesítését, az anatóliai nem-török muszlimok „törökösítését”, valamint az anatóliai nem-muszlim csoportok pozíciójának gyengítését tartotta szükségesnek. Akçura számára a pán-török irányzat legfőbb előnye, hogy ideológiai alapját képezheti a török egységesülésnek az Oszmán Birodalom keretei között. Mivel a török népek döntően muszlim vallásúak, a nyelvi és etnikai tényezők mellett fontos szerepet szán az iszlámnak is, amely közösségteremtő ereje révén segítheti elő a török egység megvalósulását. A nemzeti érdek és a vallás viszonyát ugyanakkor egyértelmű alá-fölérendeltségi relációban határozza meg: *„A vallások (...) társadalmi és politikai jelentőségüket azáltal tarthatják meg, hogy a nemzeti egységek segítőivé és szolgálóivá válnak”* (Akçura, 1992: 146-147). Az irányzat „belső” hátrányaként a török nacionalizmus még kiforratlan állapotát, valamint a birodalom török és nem-török elemeinek elidegenedését; külső akadályaként

---

³⁴ A balkáni államok sikeres előretörését az olasz-oszmán háború tette lehetővé, mivel a birodalom kénytelen volt átcsoportosítani európai haderejének egy jelentős részét Észak-Afrikába.

pedig a Kaukázust és Közép-Ázsiát uraló Oroszországot azonosítja (Uo.: 146-147). A pán-türkizmus a hivatalos politika szintjén 1913-ban, az Ifjútörök Mozgalom³⁵ nacionalista szárnyának hatalomátvételét követően vált meghatározóvá. Az I. világháború során a politikai elit egyidejűleg alkalmazott az iszlamista és a pán-török diskurzusokba illeszkedő narratívákat: a közel-keleti fronton, a britekkel szembeni küzdelemben iszlamista szólamokkal igyekezett fenntartani az arabok támogatását; a kaukázusi és közép-ázsiai török népeket pedig a pán-török érzések feltüzelésével próbálta az Oroszország elleni lázadásra ösztönözni (Özkan, 2012: 73). Ezzel párhuzamosan megkezdte a Kelet-Anatóliában élő, és a Dél-Kaukázusban előrenyomuló Oroszországgal kollaboráló örmény népesség Szíriába telepítését, amely során több százezer, egyes becslések szerint több mint egymillió örmény vesztette életét.

6.1.2. A török geopolitikai identitás alakulása a birodalom összeomlásától a II. világháborúig

A világháborúban legyőzött oszmán állam 1918 októberében, Mudroszban fegyverletételre kényszerült, ezt követően délkeleti tartományait angol és francia, a délnyugatiakat olasz, Isztambult angol, Izmirt pedig görög csapatok szállták meg. 1920 augusztusában VI. Mehmet aláírta a sévresi békét, amely értelmében az ország területének mintegy kétharmadát veszítette (volna) el (Egeresi, 2013: 130). A diktátum Kelet-Thrákiát és Izmir térségét a görögöknek, Délnyugat-Anatóliát az olaszoknak ítélte; a török szorosokat nemzetközi felügyelet alá helyezte; Kelet-Anatóliában egy független örmény állam kialakítását irányozta elő; a mezopotámiai térséget angol és francia mandátumterületekre osztotta fel; Délkelet-Anatóliában (az Eufrátesztől keletre eső területen) pedig kilátásba helyezte egy autonóm kurd régió létrejöttét (Özkan, 2012: 91). A szerződésbe foglaltak Anatóliára vonatkozó diktátumainak megvalósulását azonban megakadályozta az 1919 tavaszán kibontakozó török szabadságharc, melynek során a török hadsereg Musztafa Kemál vezetésével először az örmények, majd a görögök felett aratott győzelmet, ami a komoly katonai ellenállással nem számoló nyugat-európai hatalmakat 1922-1923-ban az egyezmény újratárgyalására, és a mai értelemben vett Törökország határait kodifikáló lausanne-i szerződés elfogadására készítette.

---

³⁵ Az etnikai és kulturális szempontból heterogén ifjútörökök által alapított Egység és Haladás Egyesülete 1908-ban ragadta magához a hatalmat. A mozgalom nacionalista szárnya, az Enver-Celal-Talat pasákból álló triumvirátus 1913-ban a korábbi főváros, Edirne fenyegettségére hivatkozva feloszlatta a többi pártot, és de facto diktatúrát vezetett be (Egeresi, 2013: 129).

Kemál a szabadságharc első két évében, nagyfokú pragmatizmusról tanúbizonyságot téve, narratíváját az oszmán haza keresztény megszállókkal szembeni védelmére építette fel (Özkan, 2012: 90), ezáltal képes volt maga mellé állítani az anatóliai kurdok egy jelentős részét. Egységes nemzettudat hiányában, valamint abban a félelemben, hogy a keresztény Örményország fennhatósága alá kerülhetnek, az ellenálláshoz csatlakozó kurdok számára csábítóbb volt egy, az Oszmán Birodalom multikulturális struktúráját megöröklő anatóliai állam ígérete, mint az autonóm Kurdisztán bizonytalan lehetősége (Bajalan, 2018: 17-18). A görögök felett aratott 1921-es inönüi és sakaryai győzelmeket követően a Kemál által alkalmazott geopolitikai nyelvezet átalakult: az „anatóliai muszlimok” helyét a „törökök”; a „közös oszmán haza” helyét a „török állam” vette át (Özkan, 2012: 94). A sikeres szabadságharcot és államalapítást követően Kemál „felvilágosult despotaként” radikális reformintézkedések³⁶ sorát hajtotta végre az oszmán örökséggel való leszámolás, és egy nyugati típusú, szekuláris nemzetállam létrehozása érdekében. A török nemzeti identitás megkonstruálásának legfontosabb aktusa 1927-es hatnapos beszéde volt, melyben felvázolta az 1919-től 1927-ig tartó időszak eseményeinek (innenről kezdve hivatalos) értelmezését, egyben megalkotta a török nemzet újjászületésének mítoszát (Egeresi-Pénzváltó, 2020: 12).

A kemálista nacionalizmus – szemben a pán-türkizmussal – territoriális alapú, és egyszerre mutat exkluzív és inkluzív jegyeket: a törökséget az 1923-as határokon belül élő muszlimok egészével azonosította, ennek megfelelően a nem muszlim csoportokat (görögök, zsidók, örmények) kirekesztette a nemzetből, míg a nem-török muszlimokat (kurdok, pontuszi görögök) asszimilálódásra kényszerítette (Kadioğlu, 2011: 41). A kemálista rezsim homogenizáló politikája, ami a gyakorlatban többek között a kurd nyelv betiltásában, a kurd történelmi emlékezet elfojtásában (Cizre, 2001: 231) és a „hegyi törökök” kifejezésben öltött testet, a török-kurd ellentét elsődleges okaként azonosítható: az asszimilációs kényszer hatására egyre szélesebb körben bontakozott ki a rezisztens identitásként értelmezhető kurd nacionalizmus, ami – különösen az 1980-as évek kezdete óta, a Kurd Munkáspárt (Partiya Karkerên Kurdistanê, PKK) szabadságharca formájában – súlyos szubnacionális kihívást jelent a török állam egységes nemzeti identitáson

---

³⁶ A legfontosabb kemálista reformok közé tartozott a szultánátus és a kalifátus intézményeinek eltörlése; a fez viselésének betiltása; a latinbetűs írásmód és a Gergely-naptár bevezetése; a nők szavazati jogának elismerése; a vallás állami felügyelet alá rendelése (laicizmus); az új, nyugati típusú büntetőtörvénykönyv elfogadása; valamint a nemzeti oktatási rendszer bevezetése.

alapuló autoritása számára. A nemzeti homogenitást veszélyeztető kisebbségeket biztonságpolitikai fenyegetésként azonosító kemalista diskurzus a „Sévres-szindrómában” gyökerezik, amely annak a traumatikus élménynek a tömegpszichológiai reflexe, hogy az európai nagyhatalmak a „belső ellenségeket”, vagyis a vallási és etnikai kisebbségeket felhasználva darabolták fel az Oszmán Birodalmat (Davutoğlu, 2016: 452). A szindróma hatása Kemál külpolitikájában is tetten érhető, melynek legfontosabb elemei a status quo védelme, az imperializmus-ellenes retorika, valamint a szomszédos országokkal való együttműködésre törekvés. A belső egység és stabilitás fenntartására irányuló belpolitika és a defenzív külpolitika párosának legtömörebb szinopszisát maga Kemál fogalmazta meg: „*Béke otthon, béke a világban*” jelmondata napjainkban is gyakran idézett szállóigévé vált (Egeresi-Pénzváltó, 2020: 20).

Bár Kemál az 1920-as évek során jó kapcsolatokat alakított ki a szintén antiimperialista retorikát folytató Szovjetunióval³⁷, a következő évtized második felében ismételen felszínre került a két állam közötti „látens” geopolitikai feszültség, mindenekelőtt a Boszporusz és a Dardanellák jogállása kapcsán. A geostratégiai és kereskedelmi szempontból egyaránt kulcsfontosságú szorosokat a lausanne-i szerződés demilitarizálta, és egy Nagy-Britannia, Franciaország, Olaszország és Japán alkotta nemzetközi bizottság felügyelete alá helyezte. A szorosok diplomáciai úton történő „visszaszerzésére” törekvő Törökország az 1930-as években Nagy-Britanniában talált szövetségesére, amely az I. világháború győztese között kibontakozó ellentétek fényében egyre kevésbé volt érdekelt a bizottság fenntartásában. Az 1936-ban elfogadott montreux-i egyezmény a török és a brit érdekek találkozásának eredménye volt, ugyanakkor úgy tűnt, a Szovjetunió is elfogadható kompromisszumként értékeli. A szerződés előírta a Földközi- és a Fekete-tenger közötti kereskedelem szabadságát; korlátozta³⁸ a partszakasszal nem rendelkező országok katonai jelenlétét a Fekete-tengeren; és engedélyezte a törökök számára a szorosok remilitarizálását, illetve Törökországot is érintő³⁹ katonai konfliktus esetén azok lezárását (Montreux Convention, 1936). Bár a szovjet vezetés formálisan üdvözölte a szerződést, hamarosan nyilvánvalóvá tette, hogy nincs megelégedve az új szabályrendszerrel. A montreux-i tárgyalásnál jelenlévő török diplomata,

---

³⁷ A két állam 1925-ben húsz évre szóló barátsági és semlegességi szerződést kötött.

³⁸ Az egyezmény értelmében a szorosokon áthaladó, nem fekete-tengeri államhoz tartozó csatahajók száma nem haladhatja meg a kilencet, össztömegük pedig a 30 ezer tonnát, és a szorosokon való áthaladást követően legfeljebb huszonegy napig tartózkodhatnak a Fekete-tengeren.

³⁹ Az egyezmény értelmében Törökország abban az esetben zárhatja le a szorosokat, ha a háborúban hadviselő fél, vagy a háború által veszélyeztetve érzi magát.

Törökország későbbi (1945-1952) londoni nagykövete, Cevat Açıkalın elmondása szerint „...három vagy négy hónappal a montreux-i egyezmény megkötése után [a szovjet külügyminiszter] Litvinoff egyezmény megkötését javasolta a török külügyminiszternek a Szorosok közös védelme érdekében. A török terület szerves részét képező Dardanellák közös védelme iránti érdeklődés e váratlan elismerése bizonyosan nem olyan ügy volt, amellyel a török kormány egyet tudott volna érteni” (Açıkalın, 1947: 479). A montreux-i egyezmény, valamint szorosok kapcsán kibontakozott török-szovjet érdekütközés kettős hatást fejtett ki a török geopolitikai gondolkodásra: felélesztette a törökök orosz terjeszkedéstől való, történelemben gyökerező félelmét, és a Nyugathoz – elsősorban Nagy-Britanniához – való stratégiai közeledésre ösztönözte a török elitet. A gyakorlati külpolitika szintjén mindez a II. világháború alatt a hadviselő felek közötti egyensúlyozó politikában; a hidegháború idején pedig a nyugati blokk melletti elköteleződésben öltött testet (Çalış, 2017: 24-47).

A világháború alatt İsmet İnönü elnök a kezdeti német sikerek dacára, valamint a Németországgal való szövetségre lépést a kaukázusi és közép-ázsiai török területek megszerzésének lehetőségével azonosító pán-török nacionalisták nyomása ellenére kitartott az „aktív semlegesség” politikája mellett (Uo.: 30-31). İnönü csupán 1944-ben döntött a háborúba való – inkább szimbolikus, mint tényleges – bekapcsolódás mellett: ez év augusztusában Törökország megszakította kapcsolatait a náci Németországgal, amit 1945 februárjában követetett hadüzenet (Baranyi, 2016: 47). Törökországban a geopolitika, mint tudományos diszciplína a világháború alatt jelent meg, és vált népszerűvé: Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu szociológus volt az első, aki 1941-ben kísérletet tett arra, hogy tudományos megközelítéssel vizsgálja a török állam nemzetközi politikai helyzete és földrajzi sajátosságai közötti összefüggést. Az ezt követő években a geopolitikai „látásmódot” elsősorban a hadsereg népszerűsítette tanulmányok, könyvek, egyetemi kurzusok és publikus előadások formájában, ugyanakkor a politikusok is egyre gyakrabban hivatkoztak földrajzi tényezőkre (kül)politikai döntéseik legitimálása érdekében. Mindezek eredményeként a fogalom hamarosan a köztudatba is beépült (Egeresi, 2017: 68-69). A kialakulóban lévő török geopolitika a német és angolszász klasszikus iskolák elméleteire⁴⁰ egyaránt épített; központi megállapítása pedig az volt,

---

⁴⁰ A török geopolitikára a legnagyobb hatást Ratzel organikus állam-elmélete; Haushofer térelmélete; Mackinder magterület-elmélete; valamint Spykman peremvidék-elmélete gyakorolta.

hogy Törökország kivételes földrajzi elhelyezkedése központosított és militarizált államstruktúrát tesz szükségessé (Bilgin, 2007: 745-746).

A világháború utolsó hónapjaiban újrakezdődött az addig háttérbe szorult török-szovjet területi vita. 1945 júniusában a szovjet külügyminiszter a moszkvai török nagyköveten keresztül üzent meg, hogy Szovjetunió csak abban az esetben hajlandó az 1925-ös barátsági szerződés meghosszabbítására, ha Törökország beleegyezik a tengerszorosok közös katonai ellenőrzésébe, valamint lemond a szovjetek javára két északkeleti tartományáról (Açıkalın, 1947: 487). A török geopolitikai felfogásban ennek hatására végképp rögzült az a percepció, hogy a Szovjetunió területi és ideológiai terjeszkedése súlyos fenyegetést jelent a török állam területi integritására nézve. A nem alaptalan, ugyanakkor a politikai és katonai elit által tudatosan is sulykolt meggyőződés a következő mintegy két évtizedben meghatározta, a hidegháború második felében pedig erőteljesen befolyásolta a török külpolitika irányát (Özkan, 2012: 170). Hatása ugyanakkor a belpolitikára is kiterjedt, mivel a kommunista fenyegetés dogmája évtizedeken keresztül szolgált hivatkozási alapként a hadsereg számára a politikai folyamatokba való közvetett⁴¹ és közvetlen⁴² beavatkozáshoz (Çalış, 2017: 197).

6.1.3. A Nyugat keleti bástyája: Törökország a hidegháború időszakában

A világháborút követően megmerevedő bipoláris struktúrában a tradicionálisan semleges Török Köztársaság nyugati blokk melletti elköteleződése stratégiai szempontból a szovjet fenyegetésre adott reakcióként értelmezhető. Annak érdekében, hogy elnyerje a nyugati hatalmak bizalmát, a török vezetés komoly erőfeszítéseket tett az 1940-es évek második felében, melyek közül jelentősége okán külön említést érdemel az ország többpártrendszerre való áttérése⁴³, valamint a koreai háborúban való aktív részvétele⁴⁴. Ezen erőfeszítéseknek, valamint az amerikai feltartóztatási stratégia szempontjából értékes földrajzi elhelyezkedésének köszönhetően Törökország 1952-ben a NATO teljesjogú tagja lett. A török geopolitikai diskurzusban a

---

⁴¹ A fegyveres erők 1962-től a Nemzetbiztonsági Tanácson keresztül gyakorolták politikai ellenőrző szerepüket.

⁴² A hadsereg a hidegháború alatt három alkalommal, 1960-ban, 1971-ben és 1980-ban avatkozott be a politikába katonai puccs formájában.

⁴³ Bár İnönü 1945-ben döntött a többpártrendszer mellett, az első valóban demokratikusnak tekinthető parlamenti választásra csak 1950-ben került sor. Utóbbit az Atatürk által alapított Köztársasági Néppárt riválisa, az Adnan Menderes által vezetett Demokrata Párt nyerte meg.

⁴⁴ A demokrata párti kormány 1950-ben döntött arról, élesen szakítva ezáltal az Atatürk külpolitika hagyományaival, hogy 5000 fős katonai kontingenst küld Koreába.

szervezethez való csatlakozás nem csupán az euroatlanti nukleáris védőernyő alá történő behúzóds stratégiaja volt, hanem Törökország civilizációs identitásválasztását, „nyugativá” válását is jelentette (Yilmaz-Bilgin, 2005-2006: 52-53). Geopolitikai metaforákkal élve, Európa egykori beteg embere a Nyugat keleti bástyája lett. Az 1950-es években a Menderes-kormány vezette Törökország fenntartások nélkül alkalmazkodott az amerikai stratégiai elvárásokhoz, és a Balkánon, valamint a Közel-Keleten⁴⁵ egyaránt a Szovjetunió katonai bekerítését célzó nyugati stratégia sarokköveként szolgált. Az Egyesült Államok melletti feltétlen elköteleződés „negatív externáliájaként” értelmezhető, hogy Törökország megítélése a nyugati blokkon kívüli világban, különösen a Közel-Keleten jelentősen megromlott (Çalış, 2017: 109-110).

Az arra vonatkozó konszenzus, hogy Törökország a Nyugat elvitathatatlan része, az 1960-as évek közepén kérdőjeleződött meg, részben a belpolitikai-társadalmi erőviszonyok átalakulása, részben a külső geopolitikai környezet változása következtében. Az 1960-as katonai puccsot követően a parlament liberális szemléletet tükröző alkotmányt fogadott el, és arányos választási rendszert vezetett be, ami nagyobb politikai szerepvállalást tett lehetővé az addig háttérbe szorított, de létszámukat tekintve egyre növekvő társadalmi mozgalmak számára. Az 1960-as és 1970-es évtizedek során először a szélsőbaloldali, arra adott reakcióként a szélsőjobboldali, végül az iszlamista csoportok erősödtek meg, és váltak az egyre kaotikusabb török politikai élet részévé (Findley, 2010: 310-313). Bár az említett mozgalmak élesen eltérő ideológiai perspektívákat képviseltek, álláspontjuk abban hasonló volt, hogy mindegyikük kritikusan viszonyult a nyugati elköteleződéshez (Çalış, 2017: 133-139). A globális geopolitikai környezet átalakulását részben a hidegháború 1962-es kubai rakétaválságot követő enyhülése idézte elő, ami Törökország nemzetközi hatalmi viszonyokban játszott szerepének (átmeneti) leértékelődését eredményezte. Ennél is fontosabb tényező volt azonban a ciprusi válság eszkalációja az 1960-as években. A Nagy-Britanniától 1960-ban függetlenedő szigetország helyzete 1963-1964 fordulójára politikai és társadalmi szempontból egyaránt kritikussá vált: az ország etnikai paritáson alapuló politika rendszerét⁴⁶ a török alelnök vétői működésképtelenné tették; ezzel párhuzamosan rendszeressé váltak a görög ciprióta milíciák török kisebbséggel szembeni támadásai (Kacziba, 2020a: 78).

---

⁴⁵ Törökország alapító tagja volt az 1954-es Balkán Paktumnak, valamint az 1953-as Bagdadi Paktumnak. A két regionális szövetség a tagok közötti érdekellentétek miatt még az 1950-es évtized során felbomlott.

⁴⁶ A rendszer a görög és török ciprióták számára a teljes népességhez viszonyított arányuknak (70-30 a görögök javára) megfelelően biztosított részvételt az államigazgatásban.

Ankara számára stratégiai szempontból tovább súlyosbította a helyzetet, hogy Ciprus görög ciprióta elnökét Görögország és a Szovjetunió is támogatta. Török szempontból a legrosszabb forgatókönyvet a sziget görög annexiója jelentette, melyet a katonai-politikai elit a dél-anatóliai területekre irányuló közvetlen biztonsági fenyegetésként azonosított. Mindezek fényében Ismet İnönü török miniszterelnök 1964-ben a katonai intervenció mellett döntött, Lyndon B. Johnson amerikai elnök azonban levélben szólította fel a török vezetőt a döntés visszavonására, egyben figyelmeztette arra, ha a török intervenció miatt a Szovjetunió támadást indít Törökország ellen, a törökök nem számíthatnak a NATO feltétlen támogatására. A „Johnson-levél” török geopolitikai gondolkodásra gyakorolt hatása számottevő volt: a II. világháború óta először, jelentős számú török politikus, értelmiségi és átlagember kérdőjelezte meg egyidejűleg az Egyesült Államokba vetett bizalmat (Çalış, 2017: 151-152).

Az ezt követő mintegy másfél évtizedben a török külpolitika magán viselte az említett belső és külső tényezők nyomát. Bár a török állam számára a legfőbb igazodási pont továbbra is a NATO-tagság maradt, az említett időszakban külkapcsolatai diverzifikálására törekedett, ami gazdasági szempontból a szovjet blokk és a Közel-Kelet országaival való növekvő kereskedelmi forgalmában; diplomáciai szempontból pedig az arab, és más muszlim vallású országokhoz fűződő kapcsolatainak (mérsékelt) javulásában⁴⁷ mutatkozott meg (Egeresi-Pénzváltó, 2020: 46). 1974 júliusában, miután reális lehetőséggé vált Görögország és Ciprus egyesülése, a Bülent Ecevit vezette Törökország két katonai intervenció során elfoglalta a sziget északi, mintegy 3300 km² nagyságú területét, amely a török geopolitikai tudatban ezáltal a „nemzettest” részévé vált. A megszállt területen létrejött politikai entitás 1983-ban deklarálta államiságát, amit azonban kizárólag Törökország ismert el. A beavatkozást követően tovább romlottak a török-amerikai kapcsolatok: Washington – inkább a görög lobb hatására, mintsem stratégiai megfontolások alapján – fegyverembargót léptetett életbe Törökországgal szemben, Ankara pedig felfüggesztette az Egyesült Államokkal 1969-ben aláírt védelmi együttműködési egyezményt (Çalış, 2017: 155).

1979-ben Afganisztán szovjet megszállása és az iráni iszlám forradalom hatására ismét felértékelődött Törökország stratégiai szerepe a nyugati blokk számára. A Nyugattal való hatékony együttműködést azonban lehetetlenné tette az ország belső állapota: az 1970-es évek végére az

---

⁴⁷ Ennek kapcsán érdemes megemlíteni egyrészt Törökország 1969-es csatlakozását az Iszlám Konferencia Szervezetéhez, másrészt azt, hogy az 1973-as arab-izraeli háborúban Ankara az arab felet támogatta.

ideológiai és etnikai⁴⁸ feszültségek táplálta erőszakhullám, valamint az évtized olajválságai nyomán egyre súlyosabbá váló gazdasági problémák a polgárháború szélére sodorták Törökországot. Az Ecevit-kormány cselekvésképtelenségére hivatkozva a hadsereg Kenan Evren tábornok vezetésével 1980-ban átvette a hatalmat, három évig tartó katonai diktatúrát vezetett be, majd 1982 novemberében új alkotmányt fogadtatott el, amely megerősítette az elnök (vagyis Evren) pozícióját. A következő években Ankara és Washington kapcsolata ismét szorossá vált⁴⁹, részben Turgut Özal miniszterelnök pragmatikus külpolitikájának, részben a hadsereg NATO-melletti elkötelezettségének köszönhetően. A török geopolitikai diskurzusnak újfent központi eleme lett, és maradt egészen az évtized végéig a szovjet fenyegetés. Ennek egy példája Ihsan Gürkan 1987-es tanulmánya, amelyben az egykori tábornok a hidegháború legforróbb időszakát jellemző hangnemben tárgyalja a szovjet blokk jelentette kihívást: *„A NATO-ra leselkedő fenyegetés kapcsán az elsődleges szempont, ami a kezdetek óta változatlan, hogy a [Varsói] Szerződés a hagyományos hadviselés minden előrelátható szakaszában határozott számbeli fölényt élvez a NATO-val szemben. (...) Következésképpen a Varsói Szerződés támadása esetén félő, hogy a NATO-nak a fegyverletétel és a nukleáris fegyverek bevetése között kell választania”* (Gürkan, 1987: 37-38). A szerző ez alapján konklúzióként a török állam további militarizálásának szükségét vonja le: *„...mindenekelőtt azt kell megjegyezni, hogy ez a NATO-ország geopolitikai elhelyezkedése és földrajzi sajátosságai miatt, valamint a jelenlegi hatalmi viszonyok fényében, nem csupán arra köteles, hogy jelentős haderőt állomásoztasson békeidőben a potenciális konfliktusövezetekben, hanem arra is, hogy fejlessze mozgósítási képességét, és modernizálja a haderőit”* (Uo.: 39).

6.1.4. Török geopolitikai diskurzusok a hidegháború utáni időszakban

Az 1980-as évek végén a hidegháború lezárása, majd a bipoláris politikai struktúra összeomlása radikálisan átformálta a globális geopolitikai környezetet, ami Törökország számára négy fő következménnyel járt: (1) a szovjet fenyegetés eltűnésével átértékelődött a török állam NATO-ban játszott szerepe és az Egyesült Államokkal való kapcsolata. (2) A világot kettéosztó ideológiai

---

⁴⁸ 1978-ban szélsőbaloldali kurdok egy csoportja Abdullah Öcalan vezetésével megalapította a Kurdisztáni Munkáspártot, melynek célja Észak-Kurdisztán (Délkelet-Törökország) felszabadítása volt a török fennhatóság alól. Az 1980-as katonai puccsot követően Öcalan Szíriába helyezte át a főhadiszállását.

⁴⁹ A török-amerikai kapcsolatok javulásának egyértelmű bizonyítéka volt a két állam által 1980 márciusában aláírt Védelmi és Gazdasági Együtműködési Egyezmény.

törésvonal megszűnésével felerősödtek a civilizációs identitások, ami új megvilágításba helyezte Törökország viszonyát az Európai Közösséggel, valamint az iszlám világgal. (3) A szocialista blokk összeomlása nyomán geopolitikai vákuumterületek jöttek létre, illetve területi alapú fegyveres konfliktusok robbantak ki az Anatóliát övező régiókban. (4) A Szovjetunió felbomlásával függetlenné váltak a Törökországhoz nyelvi és etnikai értelemben kötődő kaukázusi és közép-ázsiai köztársaságok. Mindezek fényében kulcskérdéssé vált, hogy az iszlám vallású, etnolingvisztikai szempontból a „török világhoz” tartozó, politikai kapcsolatrendszerét tekintve pedig a Nyugat részét képező Törökország milyen geopolitikai narratívák mentén határozza meg saját helyzetét az új világrendben.

Az átalakulás éveiben az országot miniszterelnökként (1983-1989), majd elnökként (1989-1993) vezető Turgut Özal diskurzusa a 19. század végi, 20. század eleji irányzatok – oszmanizmus, iszlamizmus és pán-türkizmus – sajátos keverékeként fogható fel, ami neoliberális gazdaságfilozófiával egészült ki (Laçiner, 2005: 165-171). A Tanzimát-kori elithez hasonlóan Özal prioritásként kezelte az európai rendszerhez való csatlakozást, ezért 1987-ben benyújtotta Törökország teljesjogú tagság iránti kérelmét az Európai Közösséghez. Az EK arra vonatkozó, 1989-es döntése, hogy nem kezdi meg a török csatlakozás tárgyalását, súlyos csalódást jelentett a tagság lehetőségéhez túlzott optimizmussal viszonyuló török elit és társadalom számára (Davutoğlu, 2016: 444). A döntés egyúttal megalapozta a török percepciót, miszerint az európai vezetők az „új Európa” határait civilizációs alapon kívánják meghúzni, Törökországot pedig vallási okokból rekesztik azokon kívül (Bilgin, 2004: 270). Részben ezzel magyarázható, hogy 1989 után Özal geopolitikai diskurzusának fontos elemévé vált az érvelés, miszerint a török tagság a Közösség stratégiai érdeke, mivel Törökországot különleges földrajzi helyzete, demokratikus politikai berendezkedése, gazdasági potenciálja és történelmi öröksége alkalmassá teszi arra, hogy „kapu-államként”, illetve „civilizációs hídként” közvetítse az európai normákat az iszlám világ felé (Özal, 1991).

Szintén kiemelten fontos cél volt Özal számára az egyetlen szuperhatalom szerepébe kerülő Egyesült Államokkal való stratégiai szövetség fenntartása, illetve megerősítése, amire az 1990-1991-es öbölháború⁵⁰ kínált lehetőséget. Az elnök a közvélemény tiltakozása ellenére az USA által

---

⁵⁰ A háború kiváltó oka az volt, hogy a Száddám Huszein vezette Irak 1990 augusztusában lerohanta a szomszédos Kuvaitot.

vezetett katonai intervenció támogatása mellett döntött, és a nemzetközi erők rendelkezésére bocsátotta az ország légibázisait, valamint Irak elleni kereskedelmi embargót hirdetett meg. Törökország ezáltal sikeresen demonstrálta a NATO irányába, hogy geopolitikai súlyát a szovjet fenyegetés hiányában is megőrizte. Ankara számára ugyanakkor kihívást jelentett, hogy a Kurdisztáni Munkáspárt az intervenció nyomán Észak-Irakban létrejött hatalmi vákuumot kihasználva fontos háttérbázishoz jutott a Törökország elleni harcokhoz (Egeresi-Pénzáló, 2020: 62). Az 1980-as évek eleje óta a török állam területi integritására és belső stabilitására növekvő fenyegetést jelentő kurd szeparatizmus problémáját Özal a hagyományos kemalista módszerektől eltérve úgy próbálta meg kezelni, hogy nagyobb teret engedett a törökök és kurdok között összekötő kapcsolatot jelentő iszlám vallásnak. Szintén a kemalista hagyományokkal való szakításként értékelhető, hogy Törökország kereskedelmi potenciáljára, valamint az oszmán kulturális örökségre építve, aktív külpolitikai stratégiát alakított ki az egykori birodalom részét képező területeken, a Balkánon, a fekete-tengeri régióban⁵¹, a Kaukázusban és a Közel-Keleten (Laçiner, 2005: 201), a Törökország és az említett térségek közötti gazdasági és kulturális integráció erősítése érdekében (Yavuz, 1998: 40).

A Jugoszlávia felbomlása⁵² nyomán, valamint a hegyi-karabahi enklávé hovatartozása⁵³ kapcsán kibontakozó katonai konfliktusokban Ankara az anatóliai törökökhöz kulturális és etnikai szálakkal kötődő közösségek (bosnyákok, azeri törökök) mellett foglalt állást. Ezzel egyidejűleg a Szovjetunió 1991-es összeomlásával létrejött hatalmi vákuum lehetőséget biztosított számára, hogy megerősítse politikai, kulturális és gazdasági kapcsolatait az immár független kaukázusi és közép-ázsiai török köztársaságokkal⁵⁴. Ennek fényében a török vezetés deklarálta, hogy az ország befolyási övezetét képező török világ az „Adriától a Kínai Nagy Falig” tart (Egeresi, 2017: 73). A pán-török ambíciókat dédelgető nacionalista csoportok körében felmerült továbbá egy Törökország

---

⁵¹ Özal kezdeményezése nyomán alakult meg 1992-ben a fekete-tengeri partvidékkel rendelkező országok mellett más balkáni és kaukázusi államokat is magába foglaló Fekete-tengeri Gazdasági Együtműködés Szervezete, ami a tagok közötti gazdasági és kulturális integráció szintjét hivatott elmélyíteni. A projekt az 1990-es évek második felétől fokozatosan elveszítette jelentőségét, elsősorban a tagok közötti érdekellentétek miatt.

⁵² Az 1991-től 2001-ig tartó délszláv háború az etnikai és vallási szempontból egyaránt heterogén Jugoszláv Föderáció felbomlása nyomán tört ki. A háború legvéresebb szakasza a boszniai konfliktus volt, melynek során mintegy 100 ezer ember vesztette életét. 1995 júliusában a szerb csapatok Srebrenicában mintegy 8000 bosnyák muszlimmal végeztek. A mészárlás a Hágai Nemzetközi Bíróság döntése értelmében népirtásnak minősül.

⁵³ Az Örményország és Azerbajdzsán között 1988-tól 1994-ig zajló, de befagyott konfliktusként napjainkban is tartó háború tétje a hegyi-karabahi enklávé birtoklása, ami nemzetközi jogi szempontból Azerbajdzsánhoz tartozik, lakossága azonban döntően örmény.

⁵⁴ Azerbajdzsán, Türkmenisztán, Kazahsztán, Kirgizisztán, Üzbegisztán.

vezette török unió elképzelése is, amelyről azonban rövidesen bebizonyosodott, hogy nem egyeztethető össze a geopolitikai realitásokkal: a pán-török vízió nem vett tudomást egyrészt a közép-ázsiai régió Oroszországtól való továbbra is erős gazdasági függéséről; másrészt Törökország politikai befolyásának és gazdasági teherbíró képességének korlátairól; harmadrészt pedig arról, hogy a politikai függetlenségüket elnyerő poszt-szovjet köztársaságok nem vágnak új „nagy testvérré” (Günay, 2019: 470-471).

Az Özal halálát (1993) követő évek legfontosabb fejleménye az iszlamista Jólét Pártja felemelkedése volt. A Necmettin Erbakan által vezetett mozgalom az iszlamista diskurzust szociális érzékenységgel ötvözve gyorsan növelte támogatói bázisát a kulturálisan konzervatív, szociálisan a társadalom alsóosztályához tartozó szavazók körében, és az 1995-ös parlamenti választáson 158 mandátum megszerzésével az ország legerősebb pártja lett (Egeresi-Pénzváltó, 2020: 60). Sikere a tömegek elégedetlenségét, illetve felháborodását kiváltó belső és külső fejleményekre adott populista válaszok népszerűségével magyarázható. A belső problémák közül kiemelendő a gazdasági liberalizáció nyomán elmélyült társadalmi egyenlőtlenség, valamint a kurd nacionalizmus jelentette kihívás. A legfontosabb külső tényezők között említhető az Irakkal szembeni nyugati beavatkozás, az Európai Közösséghez benyújtott csatlakozási kérelem elutasítása, Bulgária török- és muszlimellenes intézkedései⁵⁵, valamint a boszniai muszlimokkal szemben elkövetett háborús bűnök kapcsán tanúsított európai passzivitás (Yavuz, 1998: 29-36).

Erbakan geopolitikai diskurzusa, tudatosan reflektálva az Anatólián kívüli muszlim közösségekkel való szolidaritás megerősödésére, Törökország helyét az iszlám civilizáción belül határozta meg, az Európai Unióhoz való csatlakozást pedig öngyarmatosításként azonosította: „*Az Európai Unió egy keresztény-nyugati kultúrán alapuló integrációs modell. (...) Törökország muszlim ország. (...) ...a törekvés, hogy helyünket az Európai Unión belül találjuk meg, saját politikai, szociális és kulturális értékeink feladását jelenti. A csatlakozással átruházzuk szuverén jogainkat a katolikus EU-nak*” (Erbakant idézi Bozdağlioğlu, 2003: 133). Miután 1996-ban, kétpárti koalíció élén Törökország miniszterelnöke lett, Erbakan ezt a szellemiséget kívánta ázsiai és afrikai nyitással⁵⁶ a külpolitikai gyakorlatba átültetni. Az intézkedéseit az állam szekuláris berendezkedésére jelentett

---

⁵⁵ Az 1980-as évek második felében Bulgária bolgár nevek felvételére kötelezte az országban élő törököket.

⁵⁶ Erbakan pán-iszlamista külpolitikájának fontos eleme volt az általa kezdeményezett D-8 (Developing 8) projekt, ami a Törökország, Irán, Pakisztán, Banglades, Indonézia, Malajzia, Nigéria és Egyiptom közötti gazdasági együttműködést hivatott megerősíteni.

fenyegetésként azonosító hadsereg azonban 1997 elején lemondásra kényszerítette, amit a Jólét Pártja betiltására vonatkozó alkotmánybíróági döntés követett (Bozdağlıoğlu, 2008: 67). A konzervatív tömegek támogatását élvező iszlamista párt és a kemalista hagyományokat védelmező hadsereg konfliktusa a pozitív kicsengésű „civilizációs híd” és „civilizációs kapu” metaforák helyett Huntington jóval pesszimistább hangvételű elemzését látszott megerősíteni, ami az Atatürki civilizációváltás kudarcát prognosztizálta: *„Törökországnak a NATO-tagságban megtestesülő nyugati kötődése a hidegháború terméke volt. (...) Törökország számára a hidegháború vége – a társadalmi és gazdasági fejlődés okozta változások révén – előtérbe állította a „nemzeti identitás és etnikai azonosságtudat” fontos kérdéseit, és a vallás készen állt, hogy azokra választ adjon. Atatürk és a török elit világi öröksége a század kétharmadában egyre inkább ösztűz alá került”* (Huntington, 2015: 233-237).

Az Európai Unió 1999-es helsinki csúcán két, Törökországot érintő döntés született: egyrészt az Unió hivatalos tagjelöltként ismerte el a török államot; másrészt az Európai Tanács kimondta, hogy a Ciprusi Köztársaság felvételének nem lehet feltétele a szigetország helyzetének rendezése (Egeresi-Pénzváltó, 2020: 66). Ennek hatására ismét a politikai viták középpontjába került az EU-csatlakozás kérdése, amely kapcsán három, geopolitikai érveléssel alátámasztott álláspont alakult ki. A tagságot támogatók az özali hagyományokat követve elsősorban azt hangsúlyozták, hogy az Unióba való befogadása esetén Törökország – földrajzi helyzete és gazdag kultúrája révén – képes lesz elősegíteni az Európa és Ázsia, illetve a Nyugat és az Iszlám közötti civilizációs párbeszédet (Bilgin, 2007: 750). Az irányzat egyik legfontosabb képviselője İsmail Cem külügyminiszter (1997-2002) volt, aki a török külpolitika irányát két fő szempont alapján jelöli ki: *„Az elsősorú cél, hogy Törökországot az európai integrációs folyamat szerves részévé tegyük. (...) A török tagság által az Unió egy valóban multikulturális és multiregionális földrajzi egységgé fog válni. (...) A második, azonos fontosságú cél, hogy Törökországot kulcsfontosságú és sikeres országgá alakítsuk az Eurázsiai földrajz centrumában. (...) Ez a két cél egyáltalán nem ellentétes egymással: valójában kiegészítik és megerősítik egymást”* (Cem, 2002). Az EU-ellenes álláspont mindenekelőtt a katonai vezetők körében erősödött meg, akik a csatlakozást a török állam területi integritására és nemzeti szuverenitására jelentett fenyegetésként azonosították. A Sévreszindrómával összefüggésbe hozható narratíva szerint a Törökország gyengítésére irányuló európai törekvés első lépése az Észak-Ciprusi Török Köztársaság felszámolása, melyet a kisebbségi jogokra hivatkozva a kurd politikai autonómia kikényszerítése követ majd (Özkan, 2012: 205).

Míndez a vezérkar arra vonatkozó félelmével egészült ki, hogy az európai uniós jogharmonizáció következtében a hadsereg elveszíti különleges politikai szerepét, ezáltal lehetőség nyílik az iszlamisták számára a hatalomátvételre. Az irányzat képviselői az említett tényezőkre hivatkozva az európai uniós kapcsolatok megszakítását és Törökország „eurázsiai fordulatát” sürgették: Suat İlhan tábornok a török népekkel, és néhány környező ázsiai országgal való szorosabb együttműködést tartotta kívánatosnak (Egeresi, 2017: 74-75); Tuncer Kılınc, a Nemzetbiztonsági Tanács főtitkára (2001-2003) pedig stratégiai szövetség kialakítását javasolta Törökország, Oroszország és Irán között (Aktürk, 2015: 65). A harmadik, euroszkeptikusnak nevezhető álláspont pozitívan viszonyult az uniós tagsághoz, ugyanakkor fenntartásokkal viseltetett az európai normák átvételét illetően. Az ezredforduló idején miniszterelnöki pozíciót betöltő Bülent Ecevit például Törökország geopolitikai érzékenységére hivatkozva az uniós alapelvek csupán egy részét kívánta átültetni a török jogrendszerbe (Bilgin, 2007: 751).

6.2. Ahmet Davutoğlu formális és gyakorlati geopolitikai diskurzusa

A 2002-es parlamenti választás vízválasztónak bizonyult a török politikatörténetben: a Jólét Pártja reformista tagjai által megalapított Igazság és Fejlődés Pártja (Adalet ve Kalkınma Partisi, AKP) győzelme⁵⁷ az 1990-es évek hektikus időszakának lezárását, és egy új korszak kezdetét jelentette. A Recep Tayyip Erdoğan vezette kormány – igazolva a katonai vezetők félelmeit – határozott lépéseket tett az európai uniós csatlakozás irányába, ezzel egyidejűleg fokozatosan építette le a hadsereg politikai befolyását, ezáltal konszolidálva saját hatalmát. A Brüsszel felé tett gesztusok – például a halálbüntetés eltörlése és a liberálisabb kisebbségpolitika⁵⁸ – eredményeképpen Ankara 2005 októberében megkezdhette a csatlakozási tárgyalási folyamatot, amely azonban megrekedt azt követően, hogy az Európai Tanács 2006 decemberében a ciprusi helyzet megoldatlanságára hivatkozva blokkolta nyolc tárgyalási fejezet megnyitását. A török társadalom többsége számára a döntés az európai képmutatás megnyilvánulása volt, amely percepció nem alaptalan annak fényében, hogy 2004-ben a török kormány és a török ciprióták zöme egyaránt támogatta az ENSZ-főtitkár, Kofi Annan kezdeményezését a szigetország státuszának rendezésére (Egeresi-Pénzváltó, 2020: 82). Ezzel szemben a görög ciprióták döntő többsége elutasította az Annan-tervet az

---

⁵⁷ Az AKP az 550 parlamenti mandátumból 363-at szerzett meg, így magabiztos többséggel, egypárti kormányt tudott alakítani.

⁵⁸ A kormány több engedményt tett a kurdok számára, ezek közül a legfontosabb a kurd nyelv oktatásának engedélyezése volt a középiskolákban és a felsőoktatásban.

áprilisában megtartott népszavazáson, ami részben azzal a korábban már említett tényezővel magyarázható, hogy az Unió 1999-ben rendezés hiányában is garantálta Ciprus belépését (Kacziba, 2017: 165).

Ugyanebben az időszakban a török-amerikai kapcsolatokban is komoly változás ment végbe. A 2001. szeptember 11-i terrortámadás jelentősen fokozta az Egyesült Államok egyoldalú katonai beavatkozásokra irányuló hajlandóságát: a Bush-adminisztráció az intervenció stratégiai kontextusát gyakorlatilag minden olyan térségre kiterjesztette, ahol fennállhat a terrorizmus veszélye, valamint ahol „lator államok” potenciálisan tömegpusztító fegyverek előállítására törekednek (Dannreuther, 2016: 129). Ennek a stratégiai mentalitásnak a leglátványosabb aktusa Irak 2003-as megtámadása volt. A misszió során az Egyesült Államok Törökország aktív támogatására számított, ami nehéz dilemma elé állította a török politikai elitet: az USA-val való stratégiai szövetség megszilárdításának célja feloldhatatlan ellentétbe került a török társadalomban újfent felerősödő Amerika-ellenes érzéseknek megfelelés, valamint az intervencióval szemben kritikus regionális és régióntúli államokkal való fokozott együttműködés ambícióival. A török állam ezúttal az utóbbi mellett tette le a voksát: a parlament 2003 februárjában elutasította, hogy amerikai csapatok török területről hajthassanak végre hadműveleteket (Efegil, 2004: 105-106). A döntés előrevetítette a török külpolitika megújulását, ami az uniós tárgyalások befagyása és az AKP újabb, 2007-es választási győzelme után vált látványossá. Második kormányzati ciklusa alatt a párt, összefüggésben azzal, hogy immár nyíltabban vállalta fel iszlamista identitását⁵⁹, egy jóval ambiciózusabb és függetlenebb külpolitika megvalósításába kezdett. Ennek elméleti alapjaként Ahmet Davutoğlu 2001-es, Stratégiai mélység című munkája azonosítható, amelyben a későbbi külügyminiszter, majd miniszterelnök Turgut Özal és İsmail Cem szellemi örökségére támaszkodva, ugyanakkor azon túllépve, átfogó és ambiciózus stratégiai víziót dolgozott ki Törökország számára.

---

⁵⁹ 2008-ban az AKP indítványozta a női fejkendő viselésének engedélyezését az egyetemeken. A parlament által elfogadott törvényjavaslatot az Alkotmánybíróság a szekuláris állam védelmére hivatkozva megsemmisítette. A parlament 2013-ban ismét elfogadta a fejkendő állami intézményekben való viselését, a döntést ezúttal nem követte ellenreakció az alkotmánybíróság részéről.

6.2.1. A Stratégiai mélység-doktrína

Davutoğlu értelmezésében a török külpolitikát leginkább meghatározó két állandó tényező a földrajz és a kultúra. A klasszikus geopolitikai elméletek – mindenekelőtt Mackinder magterület-elmélete, Haushofer élettér-elmélete, valamint Spykman peremvidék-elmélete – gondolkodására gyakorolt hatását mutatja, hogy a török állam kivételességét részben annak földrajzi helyzetéből vezeti le. Meglátása szerint Törökország az afro-eurázsiai világsziget Észak-Dél és Kelet-Nyugat irányú átjáró övezeteinek középpontjában található, centrális elhelyezkedése pedig lehetővé teszi számára, hogy a környező régiók mindegyikének politikai, gazdasági és kulturális életére hatással legyen: *„Míg a balkáni kötődése Törökországot közvetlenül kelet-európai országgá teszi, addig a közel-keleti kötődése megjeleníti a nyugat-ázsiai ország jellegét. A Fekete-tenger miatt Kelet-Európa és Eurázia sztyeppéinek vízi útjaira is hatást gyakorolni tudó Törökország a Kaukázus miatt a Kaszpi-térség és Közép-Ázsia, a Földközi-tenger keleti medencéje miatt Délnyugat-Ázsia és Észak-Afrika egyensúlyi viszonyaiban is helyet kap”* (Davutoğlu, 2016: 182). Mindezek alapján azt a következtetést vonja le, hogy a döntéshozók részéről stratégiai hiba lenne az egytengelyű, kizárólag a nyugati kapcsolatokra fókuszáló külpolitikához való visszatérés.

Davutoğlu ugyanakkor – némileg eltérve a 19-20. századi klasszikus geopolitikai gondolkodóktól – legalább ekkora jelentőséget tulajdonít a kulturális komponensnek. Meglátása szerint Törökország kulturális értelemben vett kivételességének oka, *hogy „...ez az ország a múltban a világ fő kontinensének fő metszéspontjait magában foglaló, hosszú életű politikai rendszert kialakító civilizáció központja volt”* (Uo.: 86). Az oszmán örökség szerinte egyszerre felelősség és lehetőség Ankara számára, ami – hasonlóan a földrajzi elhelyezkedéshez – többirányú, az egykori birodalom területeit képező régiókban aktivitást mutató, illetve az azok közötti integrációt támogató geostratégiát tesz szükségessé és kívánatossá. Olvasatában a köztársaságot megalapító politikai elit által felülről kikényszerített „nyugatosító” reformfolyamat, később az egytengelyű hidegháborús külpolitikával kiegészülve, radikális törést okozott a török politikai kultúrában. Davutoğlu, Huntington korábban idézett gondolatával összhangban a török civilizációváltás kudarcát fogalmazza meg: a Nyugat taktikai okokból ugyan befogadta Törökországot, de tudatosan a perifériáján tartotta és kulturálisan kiközösítette, Ankara pedig a nyugatvá válás hamis ígéretéért cserébe hajlandó volt lemondani a hozzá kulturálisan kötődő térségekkel való kapcsolatépítésről. Az ebből fakadó identitásválsággal a történelmi folytonosság motívumát állítja szembe, amely az

oszmán múlt felvállalását és tudatos alkalmazását jelenti: „Az oszmán állam sokoldalú geokulturális jellege Törökország kontinensek közötti geokulturális szerepének is a történelmi alapját képezi. (...) Törökország, ha megérti e történelmi örökség mélységét, ismét a kontinensek közötti átjárhatóság és összeolvadás gazdag geokulturális alapja lehet” (Uo.: 184).

A könyv kulcsgondolata, hogy a politikai, gazdasági és kulturális tényezők egyidejű figyelembevételével Törökország geopolitikai struktúrájának újraértékelésére van szükség. Davutoğlu a Sévres-szindrómában gyökerező, biztonsági aspektusok által dominált passzív, status quo-párti külpolitikai mentalitás meghaladását, és egy új stratégiai attitűd elsajátítását irányozza elő. Meglátása szerint a török állam abban esetben lehet sikeres a 21. században, ha soft power eszközöket – rugalmas diplomácia, kulturális kapcsolatépítés, nemzetközi kereskedelem és tőkeinvestálás – alkalmazva növeli politikai, gazdasági és kulturális erejét a környező térségekben, és befolyási övezetét fokozatosan szélesítve erősíti meg globális pozícióját. Habár a könyvben előszeretettel használja a Karl Haushofertől kölcsönzött *életter* kifejezést, mindezek alapján kijelenthető, hogy Davutoğlu víziója a náci Németország katonai eszközökre épített expanziója helyett sokkal inkább a hidegháború utáni Németország Kelet-Közép-Európa-fókuszú geoökonómiai terjeszkedésével állítható párhuzamba.

A török befolyásépítés elsődleges célterületeként a Balkán – Kaukázus – Közel-Kelet geopolitikai háromszöget jelöli meg, amelyben Törökországnak aktív külpolitika révén kell megszilárdítania politikai és gazdasági erőközpont jellegét. Ennek teljesülése a feltétele annak, hogy a török állam a későbbiekben sikeresen tágítsa ki stratégiai látókörét a környező tengeri (Fekete-tenger – Adria – Földközi-tenger keleti medencéje – Vörös-tenger – Perzsa-öböl – Kaszpi-tenger) és kontinentális (Európa – Észak-Afrika – Dél-Ázsia – Közép- és Kelet-Ázsia) térségekre. Ehhez a kulturális alapot az oszmán történelmi örökség jelenti, melynek legfontosabb eleme az iszlám vallás. A muszlim világ hidegháborút követő „civilizációs ébredése” – amely mindenekelőtt az 1990-es évek balkáni, kaukázusi és közel-keleti konfliktusaival hozható összefüggésbe – Davutoğlu szerint előnyös fejlemény Ankara számára: „Az a tény, hogy az iszlám identitás és kultúra Eurázsia mélységében a várakozásokkal szemben hatalmat nyert, Törökország szempontjából nem fenyegetés, hanem fontos stratégiai lehetőség. Ezekben a régiókban a szláv és orosz befolyást megtörő legfontosabb tényező az iszlám identitásnak köszönhető kulturális ellenálló erő volt. (...) ...ha ezekben a régiókban a török eredetű muszlim elemek az iszlám világban befolyást nyernek, az Törökország

iszlám világbéli intézményi és politikai befolyásának a növekedéséhez vezet” (Uo.: 232). Ezt a gondolatát a Balkán vonatkozásában például a következőképpen konkretizálja: *„A Balkánon minden leomló dzsámi, minden sorvadó muszlim intézmény, a kulturális értelemben eltűnő minden oszmán hagyományelem Törökország e térségre gyakorolt hatásának egy-egy elmozdított pillére*” (Uo.: 65). Mindezek fényében nem meglepő, hogy Davutoğlu-t több elemző a „neooszmanista” (pl. Kouskouvelis, 2013; Tanasković, 2010), illetve a „pán-iszlamista” (pl. Özkan, 2014) jelzőkkel illette. Érdekes azonban megemlíteni, hogy az Anatóliához kulturálisan kötődő államokkal – Bosznia, Albánia, Azerbajdzsán – való együttműködés elmélyítése mellett Davutoğlu a Törökországgal hagyományosan feszült viszonyban lévő szomszédokkal – Görögország, Bulgária, Örményország, Szíria – való kapcsolatok pragmatikus, gazdaságorientált fejlesztését is prioritásnak tekinti.

Davutoğlu a könyvben nyíltan beszél arról, hogy a török regionális érdekeket előtérbe állító külpolitika elkerülhetetlenül próbára fogja tenni Törökország nyugati szövetségeseivel való kapcsolatrendszerét. Bár Erbakán iszlamista diskurzusba ágyazott heves nyugatellenességével nem vádolható, felfogása Özal egyértelműen nyugatpárti álláspontjától is különbözik. Meglátása szerint elhibázott stratégia a török döntéshozók részéről, ha kizárólag az európai uniós tagság bizonytalan ígéretére fókuszálnak, elhanyagolva eközben a környező térségeket. Ankarának ezért *„fel kell hagynia azzal, hogy az EU-t saját geokulturális mélységét elutasítva, olyan civilizációs központnak lássa, amelyhez mindenáron kapcsolódni akar, azt remélve, hogy így a saját belső ellentmondásain is át tud majd lépni*” (Davutoğlu, 2016: 480). Davutoğlu szerint Brüsszel emberi és kisebbségi jogokkal, valamint Ciprussal kapcsolatos elvárásai nem egyeztethetők össze a török társadalom Sévres-szindrómában gyökerező bizalmatlanságával, ennek következtében Törökország a teljesjogú tagság reális lehetősége nélkül az integrációs folyamatban reked. Ez az Unió szempontjából kedvező helyzet, hiszen Brüsszel ezáltal stratégiai függésben tartja Törökországot, miközben nem kell vállalnia a török tagság politikai felelősségét. Ankara szempontjából viszont ez a lehető legkedvezőtlenebb forgatókönyvet jelenti: miközben Törökország nem képes csatlakozni az Unióhoz, saját geokulturális környezetétől – vagyis az iszlám világtól – is elszigetelődik. Davutoğlu számára az így kialakult helyzetből való kiutat az jelenti, ha Törökország – európai kapcsolatait továbbra is fenntartva – elsajátítja centrális pozícióját és történelmi örökségét, és prioritásként kezeli a saját befolyási övezet kialakításának célját. Ankara erre irányuló törekvése azonban feszültséget generálhat Törökország és az EU között, különösen abban az esetben, ha az

Unió a későbbiekben nagyobb stratégiai aktivitást tanúsít az Anatóliát övező régiókban (Uo.: 446-447).

Davutoğlu úgy véli, az Unióval megélt negatív tapasztalat az orosz-török és a török-amerikai kapcsolatokra egyaránt hatást gyakorolhat. Meglátása szerint, amennyiben a Kelet felé terjeszkedő EU Törökországot és Oroszországot is kirekeszti, az az orosz-török viszonyrendszert a rivalizálás irányából a közeledés irányába mozdíthatja el. Az a gondolata, hogy egy ilyen jellegű közeledés radikálisan átalakíthatja Eurázsia egyensúlyi viszonyait (Uo.: 224), az európai döntéshozóknak szánt figyelmeztetésként is felfogható. Az Unióval kapcsolatos csalódás ugyanakkor Davutoğlu szerint felértékelte Törökország számára az Egyesült Államokkal való szövetséget, valamint a NATO-tagságot, ami az 1990-es években egyértelműen megmutatkozott a délszláv válság során. A török-amerikai viszonyban beálló pozitív tendencia hosszútávú fenntarthatóságát azonban nem tekinti garantálnak: *„Az elkövetkezendő időszak egyik legfontosabb külpolitikai kérdése Törökország regionális politikái és preferenciái, valamint a NATO globális missziójának a meghatározása és a nemzetközi rendszerbeli útkeresése közötti összhangprobléma lesz”* (Uo.: 217). Törökország NATO-tagsága és az orosz-török kapcsolatok közötti összefüggést Davutoğlu két szempontból közelíti meg. Amennyiben az orosz-török viszony a két állam között továbbra is létező geopolitikai feszültségek miatt ellenségessé válik, úgy Törökország számára a NATO-tagság biztonsági garanciát jelent. Abban az esetben azonban, ha Ankara és Moszkva gazdasági alapon szorosabbra kívánják fűzni az együttműködésüket, a keleti irányba terjeszkedő NATO és a saját érdekszféráját védő Oroszország közötti potenciális konfliktus rávetülhet az orosz-török viszonyra (Uo.: 223).

6.2.2. A „zéró probléma a szomszédokkal” külpolitika

Davutoğlu 2004-ben, a miniszterelnök külügyi tanácsadójaként hirdette meg a „zéró probléma a szomszédokkal” doktrínát (Özcan, 2012: 59), amely a 2010-es évek elejéig a török külpolitika diszkurzív alapjaként szolgált. Davutoğlu vonatkozó írásai (Davutoğlu, 2008a; 2010) alapján a doktrína legfontosabb elemeiként a következő célok azonosíthatók: (1) a török érdekeket előtérbe állító, autonóm és többdimenziós külpolitika kialakítása; (2) Törökország kulturális és gazdasági erőközpont-jellegének megszilárdítása; (3) aktív és rugalmas diplomácia folytatása regionális és globális szinten egyaránt; (4) a szomszédos államokkal való kapcsolatok pacifikálása és fejlesztése; (5) a török demokráciamodell népszerűsítése. A 2007 és 2011 közötti időszak eredményei fényében

úgy tűnhetett, a 2009-től már a külügyminiszteri posztot betöltő Davutoğlu azon kevesek egyike lehet, akik elméleti víziójukat sikerrel ültetik át a gyakorlatba.

Törökország látványos nemzetközi szerepvállalása az említett években szorosan összefügg a török gazdaság dinamikus fejlődésével⁶⁰, melynek gyökerei Özal neoliberális fordulatához vezethetők vissza. A Török Köztársaság a 2000-es évek során nagymértékben növelte nemzetközi kereskedelmi forgalmát, valamint az országból ki-, illetve az országba beáramló működőtőke mennyiségét. Erre a tendenciára reflektálva tette Kemal Kirişci politikatudós azt a megállapítást, hogy Törökország a „kereskedelmi állammá” válás útjára lépett. Meglátása szerint az anatóliai üzleti csoportok⁶¹ 1980-as évek óta erősödő befolyásának egyik legfontosabb következménye, hogy a török külpolitikában a biztonsági szempontok helyett a gazdasági tényezők váltak meghatározóvá (deszekurizáció). A változás magyarázata, hogy az üzleti elit a zavartalan nemzetközi áru- és tőkeáramlásban érdekelt, ezért lobbijerejét annak érdekében használja fel, hogy a török állam a bezárkózás helyett harmonizálja a környező országokkal és régiókkal való kapcsolatát (Kirişci, 2009: 42). A török gazdaság növekedését a 2008-as pénzügyi világválság csupán átmenetileg akasztotta meg, 2009-től a GDP ismét dinamikus emelkedésbe⁶² kezdett. A válság külkereskedelemre gyakorolt hatása ráadásul illeszkedett az AKP narratívájába: a nyugati gazdasági partnerekkel való kereskedelem visszaeséséből származó kiesést a török gazdasági szereplők alternatív – például közel-keleti – piacok fokozott kihasználásával próbálták pótolni. Ezt támasztja alá többek között, hogy 2008 és 2009 között a Németországba irányuló török export értéke 24,4%-kal csökkent, a Szíriába irányuló pedig 27,5%-kal nőtt (The World Bank, 2020).

Szintén az elméleti doktrína gyakorlati érvényesítésének tekinthető, hogy az AKP a 2000-es évek folyamán határozott lépéseket tett annak érdekében, hogy politikai és gazdasági előnyt kovácsoljon az ország centrális földrajzi elhelyezkedéséből. Az erre irányuló törekvés leglátványosabban az energiapolitika vonatkozásában mutatkozott meg. A fosszilis energiahordozókban szegény Törökország három, energiaforrásokban rendkívül gazdag régió – a Kaszpi-tenger térsége, a

---

⁶⁰ A török GDP 2002 (~238 mrd \$) és 2008 (~764 mrd \$) között csaknem megháromszorozódott (The World Bank, 2021).

⁶¹ A legfontosabb török üzleti csoportok között említhető a Török Iparosok és Üzletemberek Egyesülete (TÜSIAD), a Független Iparosok és Üzletemberek Egyesülete (MÜSIAD), valamint a Török Üzletemberek és Iparosok Konföderációja (TUSKON).

⁶² A válság utáni gazdasági sikereket ugyanakkor árnyalja, hogy a 2009-től kibontakozó növekedés nagymértékben támaszkodott a külföldről felvett hitelekre, ami fokozta a török gazdaság külső függését és sérülékenységét (Rodrik, 2012: 59).

Perzsa-öböl térsége és a Földközi-tenger keleti medencéje –, valamint az óriási energiaszükséglettel rendelkező Európa között helyezkedik el. Az AKP-kormány ezért stratégiai prioritásként jelölte meg, hogy a török állam energiabiztonságának garantálása⁶³ mellett energetikai csomóponttá alakítsa az országot. Bár megkerülhetetlen „elosztóközponttá” a 2010-es években sem vált⁶⁴, a millenniumot követően Oroszországgal, Azerbajdzsánnal, Észak-Irakkal és Iránnal való fokozott együttműködése⁶⁵ révén Törökország megerősítette tranzitszerepét az Európa és Ázsia közötti energiaáramlásokban (Egeresi, 2018: 80-87).

Az ezredfordulót követő évtized második felében a török külpolitika homlokterébe a Törökország kulturális befolyásának erősítését és nemzetközi megítélésének javítását célzó törekvések kerültek. A török „soft power” kiemelten fontos eszközei a miniszterelnökség alá rendelt kulturális kormányzati szervezetek: a Balkánon, Közép-Ázsiában, a Közel-Keleten, a Kaukázusban és Afrikában egyaránt aktív, a fejlesztési segélyezésre, valamint az oszmán kori műemlékek védelmére és renoválására specializálódott Török Nemzetközi Együttműködési és Fejlesztési Ügynökség⁶⁶; az AKP-ciklusok alatt a világ egyik legjelentősebb vallási hálózatává fejlődött Vallási Ügyek Elnöksége (Diyanet); valamint a világ negyvenkét országában közel ötven kulturális központot működtető Yunus Emre Intézet (Fekete, 2014: 170-175). A Törökországot és a szomszédos régiókat összekötő történelmi-kulturális örökség az AKP-politikusok kommunikációjának szintén gyakran visszatérő elemévé vált. Davutoğlu például 2009 októberében, Szarajevóban beszélt arról, hogy az Oszmán Birodalom multikulturális struktúrája pozitív mintaként szolgál a 21. század döntéshozói számára: *„Ahogyan a 16. században, amikor az Oszmán Balkán a világpolitika centrumába került, úgy fogjuk a jövőben a Balkánt, a Kaukázust és a Közel-Keletet, Törökországgal együtt, a világpolitika középpontjába helyezni. (...) Amit hangsúlyozok, az az oszmán örökség. A Balkán oszmán évszázadai sikertörténetek voltak. Ezt kell*

---

⁶³ Dinamikusan növekvő energiaszükséglete miatt Törökország számára kulcsfontosságú tényezővé vált az energiabiztonság garantálása. Ennek érdekében az AKP-kormány az importpartnerek és ellátási útvonalak diverzifikációjára; a hazai megújuló energiaforrások (pl. vízenergia), valamint a nukleáris energia arányának növelésére; valamint az energiahatékonyság fejlesztésére törekszik.

⁶⁴ Ennek egyik oka, hogy a Földközi-tenger keleti medencéjében található tengeralatti földgázkészletek kitermelése és értékesítése kapcsán Izrael, Ciprus és Görögország, Törökországot tudatosan kizárva fűttek szorosabbra energetikai együttműködésüket (Kacziba, 2020b).

⁶⁵ A millenniumot követő évtized legfontosabb energetikai projektjei között említhető a 2006-ban átadott Baku-Tbiliszi-Ceyhan kőolajvezeték; a 2007-ben megvalósított Baku-Tbiliszi-Erzurum földgázvezeték; valamint a 2005-ben átadott, Oroszországot és Törökországot a Fekete-tenger alatt összekötő Kék Áramlat földgázvezeték.

⁶⁶ Az ügynökség stratégiai jelentőségét jól mutatja, hogy korábbi igazgatója (2003-2007), Hakan Fidan 2010 óta a török titkosszolgálat vezetője.

most újrateremtenünk” (Davutoğlu-t idézi Demirtaş, 2015: 8). A nem kormányzati szereplők közül, jelentősége miatt kiemelendő a Fethullah Gülen muszlim hittanító által alapított, elsősorban az oktatás területén aktív Gülen-mozgalom, ami a 2000-es évekre nemcsak a török belpolitikában és az állami intézményrendszerben növelte meg befolyását, hanem kiterjedt nemzetközi hálózatot is létrehozott (mozgalom tevékenysége a 2010-es évek elejéig összhangban volt a kormány céljaival, 2013-ra azonban Gülen és Erdoğan viszonya ellenségessé vált – a témával részletesen a 11.3. alfejezetben foglalkozom). Érdeemes végül említést tenni a világ számos országában nagy népszerűségnek örvendő török sorozatokról, melyek egy része (pl. Szulejmán; A szultána; Ertuğrul felemelkedése) az Oszmán Birodalom idején játszódik.

Az említett időszakban a török külpolitika egyik legfőbb sajátossága, egyben a török soft power fontos eszköze az aktív diplomáciai szerepvállalás volt. Törökország 2009-ben, 151 tagállam támogatását megszerezve az ENSZ BT ideiglenes tagja lett (Aral, 2009: 151); 2010-ben Braziliával együttműködve kísérletet tett az iráni nukleáris patthelyzet megoldására⁶⁷; Spanyolországgal közösen elindította a Nyugat és az iszlám világ párbeszédét támogató Civilizációk Szövetsége Kezdeményezést; valamint számos alkalommal diplomáciai közvetítést vállalt államközi vitás ügyekben. Utóbbi kapcsán Ankara tevékenységét változó eredményesség jellemzi. A Szíria és Izrael közötti török közvetítés például félbeszakadt azt követően, hogy a török-izraeli viszony Izrael 2008-as gázai offenzívája miatt megromlott⁶⁸. A török diplomácia sikereként értékelhető ugyanakkor a 2009-ben induló háromoldalú tárgyalássorozat Törökország, Szerbia és Bosznia-Hercegovina között, melynek eredményeként a résztvevő államok vezetői 2010-ben aláírták a Bosznia-Hercegovina területi integritását garantáló Isztambuli Deklarációt, a két nyugat-balkáni ország pedig (miután a szerb elnök hivatalosan bocsánatot kért a srebrenicai mészárlásért) felvette egymással a diplomáciai kapcsolatot (Ekinci, 2014: 108). Törökország aktív szerepvállalását a régióban az Európai Unió is pozitívan fogadta – az Európai Bizottság például 2010-es, Törökországról szóló jelentésében⁶⁹ kiemelte, hogy Ankara több ízben is bizonyította

---

⁶⁷ A Törökország, Brazília és Irán vezetői által, 2010 májusában aláírt megállapodás értelmében az Iránban előállított, alacsonyán dúsított uránt Törökországba szállították volna megőrzés céljából, ezért cserébe Irán a teheráni kutatóreaktor számára nukleáris fűtőanyagot kapott volna, ezáltal szükségtelenné téve az urándúsítás folyamatát. A megállapodás a nyugati hatalmak támogatása hiányában nem volt eredményes (Csicsmann – N. Rózsa, 2013: 71-72).

⁶⁸ A két állam kapcsolata a 2010-es „Marmara-incidens” hatására került mélypontra. Egy, a gázai blokád áttörését megkísérlő török segélyflotta megállítása közben az izraeli kommandósok kilenc török aktivistát öltek meg, erre válaszul Ankara megszakította diplomáciai kapcsolatát Tel-Avivval.

⁶⁹ A 2010-es dokumentumot érdemes összevetni az Európai Parlament 2015-ös elemzésével, ami Törökországot (Oroszországgal, Kínával és az Öböl menti államokkal együtt) az EU riválisaként azonosítja a Nyugat-Balkánon

elkötelezettségét a Nyugat-Balkán stabilitásának fenntartása mellett, így tevékenysége összhangban áll az Unió érdekeivel (European Commission, 2010: 37).

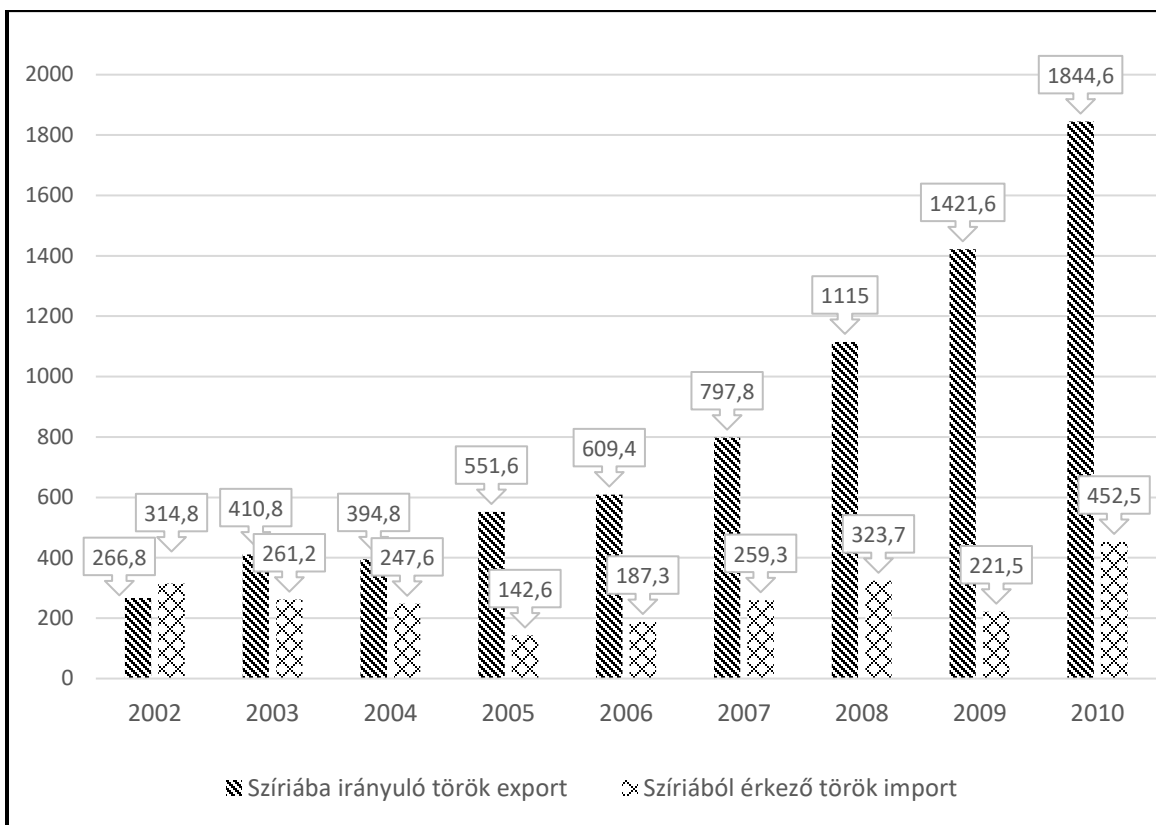
A szomszédokkal való kapcsolatok tekintetében Davutoğlu külpolitikája szintén felemás összképet mutat. Törökország és Görögország viszonya ugyan a 2000-es évek első felében javulásnak indult, a megoldatlan ciprusi helyzet, az égei-tengeri szigetvilág, valamint a Földközi-tenger keleti medencéjében felfedezett földgázkészletek feletti fennhatóság kérdése viszont továbbra is feszültségókok maradtak. Ankara 2009-ben óvatos kísérletet tett a Jerevával való konfliktusának rendezésére is, a befagyott török-örmény viszonyban azonban érdemi változás nem történt. Pozitívan alakult ugyanakkor Törökország és a 2003-as inváziót követően létrejött Észak-iraki Regionális Kormányzat kapcsolata: pragmatikus együttműködésük alapját a PKK-val szembeni kooperáció és a kölcsönös gazdasági érdeket képezik. A „zéró probléma a szomszédokkal” külpolitika leglátványosabb eredménye azonban kétségkívül a török-szíriai viszony fejlődése volt. A két állam kapcsolata az 1980-1990-es években elsősorban két tényező miatt volt ellenséges. Az édesvízelosztás kérdése az 1970-es évek közepén vált feszültségforrássá, a török állam ugyanis ekkor kezdte meg a Délkelet-anatóliai Projekt (GAP) – egy gátakból, vízierőművekből, víztározókból és kiterjedt csatornahálózatból álló délkelet-törökországi óriásberuházás – megvalósítását. A projekt államközi kapcsolatokra gyakorolt legfontosabb hatása, hogy a gátak révén nagymértékben csökkent a Közel-Kelet két legfontosabb édesvízforrását jelentő Tigris és Eufrátesz folyók vízhozamát Szíria és Irak területén (Lechner, 2019b: 41). A török-szír viszonyt megmérgező másik tényező a „kurdkérdés” volt: az 1980-as törökországi katonai puccsot követően a Kurd Munkáspárt vezetője, Abdullah Öcalan – Háfez al-Aszad szíriai elnök beleegyezésével – Észak-Szíriába helyezte át főhadiszállását. A PKK befogadása a szíriai rezsim szempontjából a Törökországgal szembeni zsarolási potenciál kiaknázásaként értelmezhető, ami megerősítette a török percepciót, miszerint Szíria közvetlen fenyegetést jelent a török állam területi integritására nézve. Az 1990-es években, a kölcsönös bizalmatlanság légkörében mindkét állam a másik elszigetelésére irányuló stratégiát követett: Szíria szorosabbra fűzte kapcsolatait Görögországgal, Örményországgal és Iránnal, miközben Törökország az Izraellel való katonai együttműködését fokozta (Altunışık, 2016a: 181-182).

(European Parliament, 2015: 16). A két dokumentum közötti különbség jól tükrözi, hogy öt év alatt milyen mértékben változott meg az Unió Törökországgal kapcsolatos álláspontja.

Miután 1998-ban török katonai egységek vonultak a szíriai határra, az Aszad-rezsim az Adana-egyezmény aláírásával Öcalan és a PKK Szíriából való végleges kiutasítása mellett döntött. A szerződés megkötése után Törökország és Szíria viszonya javulásnak indult, majd az AKP kormányzati ciklusai alatt látványos fejlődésen ment keresztül. A pozitív fordulathoz a regionális geopolitikai környezet alakulása is hozzájárult: a 2003-as iraki invázió, majd a 2006-os izraeli-libanoni háború egyaránt közeledésre ösztönözte a feleket. A bilaterális kapcsolatok fejlődésének legfőbb indikátora a két ország közötti növekvő gazdasági mobilitás volt: 2002-től fokozatosan, a 2004-ben aláírt kétoldalú szabadkereskedelmi egyezmény 2007-es életbe lépését követően pedig jelentősen emelkedett a két ország közötti kereskedelem értéke, különösen a török export vonatkozásában (6. ábra), ami szintén dinamikusan bővülő tőkemozgással, valamint a vízumkötelezettség 2009-es eltörlését követően a turizmus látványos fellendülésével egészült ki (Tür, 2016: 161-169). A török–szíriai kapcsolatok virágzása a vízmegosztás terén is előrelépést jelentett: a két ország több együttműködési megállapodást kötött, valamint döntést hozott egy közös vízügyi bizottság létrehozásáról. 2004-ben megszületett egy, az Orontész folyó Hatay tartományi részén létrehozandó közös gát elképzelése is, amely azon a felismerésen alapult, hogy közös projektekkel és együttműködéssel a vízmegosztás kapcsán kialakult zéró összegű játszma win-win helyzeté alakítható (Scheumann-Shmaly, 2016).

6. ábra: Törökország és Szíria kereskedelmi forgalma, 2002-2010 (millió dollár)

Forrás: saját szerkesztés a Turkish Statistical Institute, 2019 adatai alapján

A gazdasági határok felszámolására és hosszabb távon a közel-keleti térség Törökország-központú integrációjára⁷⁰ irányuló stratégia összhangban volt Davutoğlu 2001-es gondolatával, miszerint a régió konfliktusainak többsége visszavezethető „...a gyarmatosítás után megjelent államstruktúrák közepette formálódott politikai földrajz és a fizikai földrajz által meghatározott geopolitikai határvonalak közötti diszharmóni[ára]” (Davutoğlu, 2016: 136). Politikai ambícióinak ugyanakkor gátat szabott, hogy Ankara – a demokratikus szabadságjogokat hangsúlyozó politikai kommunikáció ellenére – a „zéró probléma a szomszédokkal” külpolitika keretében olyan autoriter rezsimekkel⁷¹ fűzte szorosabbra a kapcsolatát a térségben, amelyek kényesen ügyeltek szuverenitásuk védelmére (N. Rózsa, 2015: 206-207). Ennek fényében nem meglepő, hogy

⁷⁰ Erre utalt többek között, hogy 2010-ben Törökország, Szíria, Libanon és Jordánia négyoldalú megállapodást kötött a szorosabb kulturális és gazdasági együttműködésről, valamint a vízumentesség bevezetéséről (Csicsmann – N. Rózsa, 2013: 66).

⁷¹ A 2000-ben hatalomra kerülő Bassár al-Aszad szíriai rezsime mellett Törökország a Moammer Kadhafi által vezetett Líbiával is jó kapcsolatokat alakított ki.

Davutoğlu és az AKP-kormány a 2010 decemberében kezdődő, és az arab világot átalakító eseménysorozatban nem csupán a kihívást, hanem a stratégiai lehetőséget is felismerte.

6.2.3. Az „arab tavasz”

Mintegy tíz évvel az események kezdete után egyértelműen kijelenthető, hogy a 2010 decemberében, Tunéziában kibontakozó, majd néhány hónap alatt a térség számos más országára⁷² áttérjedő forradalmi hullám markáns hatást gyakorolt a Közel-Kelet geopolitikai környezetére. A köztudatban „arab tavaszként” rögzült eseménysorozat előzménye és háttere az autoriter berendezkedésű arab rezsimek kialakulásának és megszilárdulásának története, amely időben az Oszmán Birodalom összeomlásáig nyúlik vissza. A birodalom végnapjaiban a nyugati gyarmatosító hatalmak befolyási övezetekre⁷³ osztották a Közel-Keletet, amely felosztást az első világháborút követően a Népszövetség által ratifikált mandátumrendszer léptetett életbe. Az európai államok geopolitikai és gazdasági érdekeit, illetve egymás közötti kompromisszumait tükröző határok politikai és jogi érvényesítése a vesztfáliai típusú nemzetközi rend kikényszerített meghonosítását jelentette egy olyan régióban, ahol az államiságnak és szuverenitásnak nincs történelmi hagyománya (Kissinger, 2015: 120-121).

A gyarmati időszak alatt az arab világban két eltérő szellemi irányzat bontakozott ki, melyek közös jellemzője az európai uralom elutasítása volt. A pánarabizmus hívei elfogadták az államokra alapozott nemzetközi rendszer premisszáját, etnokulturális értelemben ugyanakkor egy egységes arab nemzet létrehozását tűzték ki célul (Uo.: 121). Az 1960-as évekre világossá vált azonban, hogy a pánarab diskurzus nehezen egyeztethető össze az állami struktúrával, mivel az arab egység politikai központjának (Kairó, Damaszkusz vagy Bagdad) kérdése konfliktusforrást jelentett a később függetlenné vált országok számára, ezáltal egymással rivalizáló arab nacionalizmusok kialakulását eredményezte (Davutoğlu, 2016: 326). A pánarabizmus alternatívája az iszlamizmus volt, melynek legfontosabb képviselőjévé az 1928-ban, Egyiptomban megalapított Muszlim

---

⁷² Tunézia mellett Egyiptomban, Líbiában, Szíriában, Jemenben bontakozott ki a fennálló hatalmi hierarchiára reális veszélyt jelentő tömegmozgalom. A forradalmi hullám az Öböl menti monarchiákat lényegében érintetlenül hagyta. Ez alól egyedül Bahrein jelentett kivételt, ahol a tömegtüntetéseket a hadsereg – Szaúd-Arábia és az Egyesült Arab Emírségek katonai támogatásával – egy hónap alatt elfojtotta.

⁷³ Az 1916-os Sykes-Picot egyezmény, illetve az 1920-as sèvres-i békeszerződés alapján Szíria és Libanon területe francia, Irak, Palesztina és Jordánia területe brit fennhatóság alá került. Egyiptom már a 19. század vége óta brit ellenőrzés alatt állt. Líbia területét Olaszország gyarmatosította 1911-1912-ben.

Testvériség vált. A megszületését követő évtizedekben kiterjedt nemzetközi hálózatot felépítő mozgalom deklarált célja a politikai struktúra, a társadalom és a kultúra átszervezése a Korán és a Szunna előírásainak megfelelően. A mozgalom mérsékelt szárnya mindezt a hatalom békés úton történő megszerzésével kívánta megvalósítani, míg másik szárnya (elsősorban a palesztin függetlenségi küzdelem hatására) radikalizálódott, és a politikai terror eszközeivel próbálta megdönteni a gyarmatosítás nyomán kialakult politikai rendszert (Póczik, 2011: 112).

A második világháborút követő években az európai hatalmak meggyengülése, az Egyesült Államok és a Szovjetunió antikoloniális politikája, valamint az európai fennhatóság alatt lévő népek függetlenedési törekvései nyomán a gyarmati rendszer felbomlott, ez azonban nem járt együtt a vesztfáliai rend elutasításával: a korábbi mandátumok és gyarmatok a létező politikai földrajz, vagyis az európaiak által kijelölt politikai határok revíziója nélkül váltak független államokká, szervesen kialakult politikai kultúra és szilárd intézményrendszer hiányában. A közel-keleti társadalmak belső megosztottsága, valamint a politikai struktúra említett hiányosságai a karizmatikus vezetők számára kedvezett, ennek fényében nem meglepő, hogy az 1950-es és 1960-as évek során az arab országok többségében a hadsereghez kötődő „erős emberek” ragadták magukhoz a hatalmat (Davutoğlu, 2016: 332). A folyamat eredményeként létrejött, szerkezetileg fragmentált államokban a politika dinamikáját a hatalmon lévő elit és az állami intézményrendszer összeolvadása nyomán létrejövő rezsim túlélési törekvése határozza meg (Szalai, 2020: 69). A regionális tradícióktól idegen, autoriter és szekuláris hatalmi struktúrák stabilitásának elsődleges forrásai a nagy létszámú erőszakszervezetek és kiterjedt titkosszolgálatok feletti kontroll; a klientizmuson és nepotizmuson alapuló gazdasági kapcsolatrendszer (Kraushaar, 2014: 172); valamint egy bizonyos szintű életszínvonal etatista eszközökkel (és külföldi hitelekkel) való biztosítása. A rezsim szívésségének magyarázata továbbá a globális geopolitikai kontextus: a hidegháború kétpólusú struktúrájában a két szuperhatalom közötti egyensúlyozó politika szintén hozzájárult ahhoz, hogy évtizedeken keresztül meg tudták őrizni a pozíciójukat (Gaddis, 2020: 159-160). Bár ezt a képességüket a szovjet blokk összeomlásával elveszítették, a posztbipoláris időszakban maguk mögött tudhatták a nyugati hatalmak támogatását (vagy legalább

semlegességét), amennyiben továbbra is illegalitásban tartották az iszlamista mozgalmakat, valamint korlátozták az Európába irányuló migrációt.⁷⁴

Az autoriter arab rezsimek tehát túléltek a hidegháborút (amelynek bizonyos értelemben a termékei voltak), a stabilitásukra nézve kihívást jelentő belső és külső problémák száma és nagysága azonban egyre nőtt. James L. Gelvin Közel-Kelet-szakértő öt olyan tényezőt azonosít, melyek fokozták a társadalmi elégedetlenséget és sérülékenyebbé tették a fennálló politikai struktúrákat a térségbeli országokban: (1) a szocialista etatizmus helyét az 1980-1990-es években átvevő neoliberális gazdaságpolitika, amely (nepotizmussal párosulva) a politikai-gazdasági elitek további gazdagodását, és a társadalom széles rétegeinek leszakadását eredményezte; (2) a politikai, polgári és személyes jogok védelmét, illetve kiterjesztését hirdető emberi jogi mozgalom megerősödése; (3) a 2008-as gazdasági világválság és a demokratikus részvétel lehetőségének hiánya, melyek egyaránt a rezsimek törékenységét fokozták; (4) a térségben végbement népességnövekedés, ezzel összefüggésben a munkanélküli fiatalok magas aránya; (5) az élelmiszerárak globális emelkedése 2010-ben⁷⁵, ami súlyos kihívás elé állította a világ leginkább élelmiszerimport-függő régiójának számító Közel-Keletet (Gelvin, 2019: 46-47).

A növekvő társadalmi feszültség felszínre töréséhez csupán egy szikra hiányzott, amely végül egy rendőrök által zaklatott tunéziai zöldségkereskedő, Mohamed Buazizi 2010. december 17-én elkövetett öngyilkossága lett. Halálát követően először Tunéziában, majd Egyiptomban, Líbiában, Szíriában és Jemenben kezdődtek tüntetések, melyek során az utcára vonuló tömegek az *emberi méltóság, a társadalmi igazságosság és a szabadság* jelszavakat skandálva követelték az évtizedek óta regnáló diktátorok távozását (N. Rózsa, 2015: 86-87). Bár az átalakulás iránya és eredménye országonként eltérő volt⁷⁶, általános érvényű tapasztalatnak tekinthető, hogy a tiltakozásokat az

---

⁷⁴ Ennek eklatáns példája Líbia és az (elsősorban Olaszország) migrációügyi együttműködése a 2000-es években, melynek célja a szubszaharai Afrikából Európába irányuló migráció korlátozása volt.

⁷⁵ Ez rámutat az „arab tavasz” és a globális éghajlatváltozás közötti összefüggésre, mivel az élelmiszerárak emelkedésének elsődleges oka a 2009 és 2011 közötti időszakban pusztító rendkívüli aszályok voltak.

⁷⁶ Az „arab tavasz” egyetlen sikertörténete Tunézia, ahol Zein-el-Ábidin Ben Ali lemondását követően demokratikus átalakulás valósult meg. Az egyiptomi diktátor, Hoszni Mubarak szintén lemondott, a 2012 júniusában megtartott választáson a Muszlim Testvériség politikai csoportja, a Szabadság és Igazság Pártja győzött. 2013-ban, miután újabb tömegtüntetések bontakoztak ki az országban, a hadsereg megbuktatta az iszlamista vezetést, és katonai diktatúrát vezetett be. Jemenben a 2011 februárban meginduló tömeges tüntetések hatására a rezsimek élén álló Ali Abdullah Szaleh elhagyta az országot, az újonnan alakult központi kormányzat azonban nem tudta fenntartani a rendet: 2014-ben egy síita csoport elfoglalta a fővárost, az Arab-félszigeti al-Kaida pedig az ország több provinciáját megszállta. Líbiában szintén februárban mozdult meg a társadalom, a tüntetés rövidesen fegyveres felkeléssé alakult. Muammar Kadhafi bukását a márciustól októberig tartó NATO beavatkozás pecsételte meg, a 2012 júliusában lezajló demokratikus

online térben megszervező, a jogállamiság, a demokrácia és az emberi jogok mellett kiálló fiatalok a diktátorok bukása, illetve a rezsimek destabilizálódása után nem tudták magukat valódi politikai erővé szervezni, a demonstrációk kezdeti sikerei nyomán létrejött hatalmi vákuumot pedig az esetek többségében a hadsereg, az irreguláris milíciák, vagy a „karanténból” kiszabadult radikális iszlamisták töltötték be (Kissinger, 2015: 132). Az autoriter struktúrák felbomlása ezért csaknem minden esetben a demokratizálódással és a polgárosodással ellentétes folyamatokat – polgárháború kitörését, új típusú neoautoritárius rezsimek kiépülését vagy hatalmi visszarendeződést – eredményezett (Csicsmann, 2020a: 30-32). A forradalmi hullám generálta geopolitikai átrendeződés nemzetközi erőviszonyokra gyakorolt legfontosabb hatásaként az Egyesült Államok közel-keleti jelenlétének további gyengülése azonosítható. Az „arab tavasz” indukálta változások hátrányosan érintették a térségbeli amerikai pozíciókat, ami részben Washington tétova politikájának a következménye volt: az eseményekre adott, megkésett és óvatos amerikai reakciók jelentősen elősegíthették a radikális csoportok térnyerését (Rostoványi, 2012: 49). Az Egyesült Államok fokozatos kiszorulása, illetve kivonulása nyomán keletkező geopolitikai vákuum ezzel egyidejűleg új lehetőségeket teremtett a Közel-Keleten politikai és gazdasági érdekeltségekkel rendelkező közép- és nagyhatalmak számára, ami a regionális befolyásért és erőforrásokért zajló nemzetközi rivalizálás intenzitásának növekedését eredményezte.

6.2.4. Törökország reakciója a tunéziai, egyiptomi és líbiai eseményekre

Davutoğlu tizennégy évvel az „arab tavasz” kezdete előtt, egy 1996-os írásában fejtette ki, hogy a közel-keleti autoriter-szekuláris rezsimek előbb vagy utóbb bekövetkező bukása a mérsékelt iszlamista mozgalmak előretörését eredményezheti, ami Törökország számára – amennyiben hajlandó saját muszlim identitásának felvállalására – történelmi lehetőséget jelenthet regionális pozíciójának megerősítésére (Davutoğlu, 1996). Az ezredforduló megelőzően a Török Köztársaság évtizedeken keresztül kívülállóként, illetve ellenségként jelent meg az arab közvélemény szemében, ami elsősorban három tényező következménye volt: (1) az arab nacionalizmus (hasonlóan a szerb és bolgár nemzeti mozgalmakhoz) tartalmi szempontból az Oszmán Birodalommal, ezáltal a törökséggel szemben fogalmazta meg céljait (N. Rózsa, 2015: 205); (2)

---

választáson pedig a szekuláris erők győztek. Az ország belső megosztottsága miatt azonban Líbia 2014-re ismét polgárháborús helyzetbe sodródott. Szíriában a regionális és globális szereplők bekapcsolódása, valamint a dzsihadista csoportok térnyerése nyomán a polgárháború nemzetköziesített konfliktussá alakult, és a 21. század eddigi legsúlyosabb humanitárius katasztrófáját eredményezte (N. Rózsa, 2015: 99-188).

Musztafa Kemál a török államot nyugati minta alapján szervezte meg, a vallást pedig (a francia laicizmust meghonosítva) nemcsak kiszorította a közintézményekből, de szigorú állami ellenőrzés alá is helyezte; (3) a hidegháborúban Törökország a nyugati blokkhoz csatlakozott, és jó viszonyt alakított ki Izraellel (Davutoğlu, 2016: 366). Az ezredfordulót követően Törökország az AKP kormányzása alatt mélyreható politikai, szociális és kulturális változáson⁷⁷ ment át, amely nyomán sokat javult a megítélése az arab világban. Ezt támasztotta alá többek között a Török Gazdasági és Társadalmi Tanulmányok Alapítvány 2010-es, arab országokban végzett közvélemény-kutatása, ahol a megkérdezettek 66%-a vélte úgy, hogy a török állam modellként szolgálhat a Közel-Kelet számára (Salem, 2011: 6).

Az „új Törökország” arabok körében szerzett népszerűsége elsősorban három tényezővel magyarázható: (1) Az első és legfontosabb ezek közül, hogy az AKP iszlamista intézkedései „felpuhították” az atatürki laicizmust: a kormánypárt átszervezte az eredetileg a vallás ellenőrzését szolgáló Diyanetet; jelentősen kiszélesítette a vallási oktatás lehetőségeit; engedélyezte a fejkendő viselését a közintézményekben; a városokban pedig szimbolikus térfoglalást hajtott végre mecsetek építése, valamint Atatürk szekuláris örökségét hordozó épületek felszámolása által (Egeresi, 2020: 7-8). Az AKP ezzel párhuzamosan a külpolitika vonatkozásában is megerősítette az iszlám szerepét: nagyobb hangsúlyt fektetett a muszlim országokkal való kapcsolatok fejlesztésére, valamint felkarolta a palesztinok ügyét és ezzel összefüggésben 2010-ben (átmenetileg) megszakította diplomáciai kapcsolatát Izraellel, ami kiemelten fontos szerepet játszott az arabok szimpátiájának elnyerésében. (2) Szintén tényezőként azonosítható, hogy a kormány a 2000-es évek elején – az európai uniós csatlakozási folyamat keretében – számos liberális reformot hajtott végre, valamint visszaszorította a hadsereg politikában játszott szerepét, ezáltal demonstrálva, hogy az iszlám és a demokrácia összeegyeztethetők egymással. (3) Végül, de nem utolsósorban, vonzerőt jelentett az arab tömegek számára az is, hogy az AKP (a Turgut Özal által kijelölt utat követve) az importhelyettesítő modell helyett exportorientált gazdaságpolitikát folytatott, és látványos gazdasági növekedést ért el (Göksel, 2012: 114-115).

Az ezredfordulót követő évtizedben az AKP-kormány a „zéró probléma” koncepció jegyében legitim politikai szereplőként kezelte a közel-keleti autoriter rezsimeket, a forradalmi hullám kezdetekor azonban arra a felismerésre jutott, hogy a régió átalakulása vissza nem térő lehetőséget

---

⁷⁷ A változás gyökerei az 1970-es évekig, a török politikai iszlám megjelenésig nyúlnak vissza.

biztosíthat Törökországnak ahhoz, hogy mintaként vagy inspirációként szolgáljon a megszületőben lévő arab demokráciák számára, megszilárdítva és kibővítve ezáltal saját regionális befolyását. Davutoğlu megfogalmazásában az „arab tavasz” a hidegháború megkésett lezárása volt a Közel-Keleten, Törökországnak pedig döntenie kellett arról, hogy egy meghaladott korszak utolsó maradványait védelmezi, vagy a „történelem jó oldalára”, a demokratikus értékek és emberi jogok mellé áll (Davutoğlu, 2012a: 6). Tunézia és Egyiptom vonatkozásában, ahol Törökország nem rendelkezett meghatározó gazdasági érdekeltségekkel, Ankara az elsők között biztosította a tüntetőket a támogatásáról (Csicsmann – N. Rózsa, 2013: 62). A török Közel-Kelet-politika szimbolikus fordulópontjaként értelmezhető Erdoğan 2011. február 1-i parlamenti beszéde, amely során a miniszterelnök drámai hangon szólította fel Egyiptom elnökét a lemondásra: „...hallgatnunk kell a lelkiismeretünkre és a népünk szavára; el kell fogadnunk a népünk imáit és átkait egyaránt. Ezért mondom azt, hogy neked és nekünk meg kell hallanunk az emberek felkiáltását, rendkívüli humanitárius követeléseit. Haladéktalanul teljesítsd be a nép változás iránti vágyát” (Erdoğan-t idézi Keating, 2011).

A tunéziai és egyiptomi rezsimek bukását követő politikai események megerősítették a kormánypártot abban, hogy Törökország valóban a történelem jó oldalára állt: a demokratikus választásokat megnyerő al-Nahda és Szabadság és Igazság Pártja politikusai egyaránt jelezték, hogy inspirációként tekintenek az AKP által megvalósított eredményekre (Özhan – Davutoğlu – Abdessalem, 2012: 13). Ezzel párhuzamosan a Törökországgal kapcsolatos nyugati diskurzus is átalakult: míg a korábbi években a nyugati elemzők és politikai kommentátorok által leggyakrabban feltett kérdés a „*Ki vesztette el Törökországot?*” volt (Gordon-Taspinar, 2008; Moisi, 2009; Matthews, 2006), addig 2011 elején az elemzések központi tárgya a török modell érvényesülésének lehetősége⁷⁸ lett (Martin, 2011; Tocci, 2011).

Ankara líbiai fejleményekre adott reakciója ambivalensebb összképet mutatott, ami a líbiai építőipari szektorban koncentrálódó, mintegy 15 milliárd dollár értékű török beruházásokkal és egyéb gazdasági érdekeltségekkel⁷⁹ magyarázható (Csicsmann – N. Rózsa, 2013: 64). Elsősorban

---

⁷⁸ A Nyugat alapvetően pozitív viszonyulását Törökország potenciális mintaszerepéhez mindenekelőtt az indokolta, hogy nyugati szempontból az alapjaiban továbbra is szekuláris és demokratikus török modell elterjedése az arab világban jóval kedvezőbb forgatókönyvnek tűnt, mint az Irán által propagált teokratikus minta érvényesülése.

⁷⁹ A forradalom kitörését megelőzően 120 török cég működött, és mintegy 30 000 török vendégmunkás dolgozott az országban (Kacziba, 2020b: 50).

ennek tudható be, hogy Ankara csupán májusban – három hónappal a tüntetések kezdete után – szólította fel Kadhafit a távozásra, azt követően, hogy a rezsim és az ellenzék közötti diplomáciai közvetítési kísérlete kudarcba fulladt (Ozkan – Korkut, 2013: 172). A török kormány emellett ellenezte a Nagy-Britannia és Franciaország által sürgetett nemzetközi katonai intervenció gondolatát, azzal érvelve, hogy a líbiai társadalom heterogenitása miatt egy külföldi beavatkozás – hasonlóan a 2003-as iraki misszióhoz – elmélyítené a válságot, és destabilizálná az államot (Kiliç, 2017: 213). Azt követően azonban, hogy a NATO intervenciója az ENSZ BT 1973-as számú határozatának elfogadásával nemzetközi jogi legitimitációt nyert, Ankara – felismerve azt, hogy a formálódó nemzetközi koalícióból való kimaradás nem kifizetődő számára – revideálta az álláspontját, és a beavatkozásban való korlátozott részvétel⁸⁰ mellett döntött (Csicsmann – N. Rózsa, 2013: 64-65).

Törökország tehát – hosszútávú stratégiai ambícióit szem előtt tartva – végérvényesen mindhárom észak-afrikai ország vonatkozásában a status quo-t megdőnteni kívánó erők mögé állt be. Néhány éven belül bebizonyosodott azonban, hogy a Közel-Kelet geopolitikai környezete nem a török kormánypárt számításainak megfelelően alakul. Bár Tunéziában sikeresen lezajlott az átmenet, az al-Nahda azáltal, hogy szekuláris erőkkel lépett koalícióra, letért az AKP által kijelölt útról. Líbia a 2012-es választásokat követően destabilizálódott, és több évre kiszorult a török külpolitika homlokteréből. Az AKP számára a legkedvezőtlenebb fejlemény a 2013-as egyiptomi katonai puccs volt, amely mélypontra juttatta a két állam kapcsolatát. Ezzel párhuzamosan Törökország egyre kevésbé tudta hitelesen eljátszani a demokrácia szószólójának szerepét. A kormánypárt – különösen a második, 2007-es választási győzelmét követő időszakban – számos lépést tett annak érdekében, hogy kiterjessze és megszilárdítsa saját belpolitikai hatalmát: „pártkatonákkal” töltötte fel a végrehajtói ágtól hivatalosan független állami szerveket; korlátozta az alkotmánybíróság hatáskörét; nyomást gyakorolt az ellenzéki pártoknak platformot biztosító intézményekre és a kormánytól független médiumokra (Egeresi – Pénzváltó, 2017: 10-11); a közbeszerzési pályázatok kiírásakor pedig a hozzá lojális gazdasági szereplőket részesítette előnyben.⁸¹ Mindezek eredményeként a török politikai berendezkedés fokozatosan távolodott a liberális demokrácia

---

⁸⁰ Törökország támadó hadműveletekben nem vállalt szerepet, kizárólag a Líbiával szembeni fegyverembargó betartásában és a repüléstilalmi zóna ellenőrzésében vett részt.

⁸¹ Ezzel hozható összefüggésbe a törökországi nagyberuházások aránytalan koncentrációja az építőiparban, ugyanis ez az a szektor, ahol a legdirektebb módon érvényesülnek a saját klientúra kiépítését és jutalmazását szolgáló állami megrendelések (Szigetvári, 2018: 33).

értékrendjétől⁸², és – Levitsky és Way kifejezésével élve – kompetitív autoriter rendszerré⁸³ alakult át. A rendszer egyre autoriterebb természete két és fél évvel az „arab tavasz” kezdete után, 2013 májusában vált végképp nyilvánvalóvá, amikor az állami erőszakszervezetek brutális eszközökkel fojtották el az isztambuli Taksim tér és Taksim Gezi közpark átalakítása és privatizálása ellen kibontakozó civil demonstrációkat⁸⁴ (Akbulut, 2014). Ezzel egyidejűleg, és ettől nem függetlenül, az ország egyre súlyosabb gazdasági kihívásokkal nézett szembe: az autoriter tendenciák erősödése, valamint a geopolitikai instabilitás (elsősorban a szíriai konfliktus) negatív hatással volt a befektetői bizalomra, így az országba áramló külföldi működőtőke mennyisége visszaesett; a munkanélküliek aránya és a fizetési mérleg hiánya emelkedett; a török líra pedig leértékelődött, ami azért jelentett különösen nagy problémát, mert a török vállalatok devizaadósságai a 2008 utáni időszakban jelentősen megemelkedtek (Szigetvári, 2018: 33-34). Mindezek fényében kijelenthető, hogy az iszlám, a demokrácia, és a gazdasági prosperitás ötvözetét megképezni hivatott török modell az évtized közepére érvényét veszítette.

7. Az orosz geopolitikai gondolkodás alakulása a Szovjetunió felbomlásától a krími válságig

7.1. Orosz geopolitikai irányzatok a Szovjetunió felbomlása után⁸⁵

7.1.1. Oroszország átalakult geopolitikai környezete a Szovjetunió felbomlása után

A Szovjetunió 1991-es felbomlása radikálisan átformálta Oroszország helyét, szerepét és státuszát a globális geopolitikai térben. A balti államok kiválásával megkezdődő, majd az ukrán függetlenségi népszavazás által megpecsételt folyamat eredményeként a Szovjetunió belüli,

---

⁸² Ezt támasztja alá többek között az Európai Bizottság Törökországra vonatkozó, 2013-as jelentése, ami éles kritikát fogalmaz meg a hatalmi ágak szétválasztása, a szólás- és gyülekezési szabadság érvényesülése, valamint a médiaviszonyok kapcsán (European Commission, 2013).

⁸³ A Steven Levitsky és Lucan A. Way által 2010-ben megalkotott *kompetitív autoritarizmus* fogalma olyan civil rezsimekre vonatkozik, „amelyekben a formális demokratikus intézmények léteznek, (...) a tisztviselők államhatalommal való visszaélése azonban jelentős előnyt biztosít számukra a versenytársaikkal szemben. Az ilyen típusú rezsimek kompetitívek abban a vonatkozásban, hogy az ellenzéki pártok a demokratikus intézményeket használják a hatalomért való küzdelemben, ugyanakkor nem demokratikusak, mivel a játéktér erőteljesen lejt a tisztségviselők irányába” (Levitsky-Way, 2010: 5).

⁸⁴ A kormány és az isztambuli önkormányzat projektje számos társadalmi-politikai csoportot – környezetvédőket, liberálisokat, kemalistákat és szélsőbaloldaliakat – késztetett az összefogásra és a közös cselekvésre. A rendőrség tiltakozókkal szembeni brutális fellépését követően a spontán módon kibontakozó civil megmozdulás pár nap leforgása alatt országos szintű kormányellenes tüntetéssorozattá alakult, ami – szemben a néhány hónappal későbbi ukrán forradalommal – végül nem vezetett kormányváltáshoz, ugyanakkor nyilvánvaló tette az AKP politikájával szembeni társadalmi elégedetlenséget.

⁸⁵ Az értekezés 7.1. alfejezete a *Valóság* folyóiratban közölt tanulmányomon (Lechner, 2021a) alapul.

adminisztratív funkciót betöltő határok a nemzetközi jog által elismert politikai határokká, a tagköztársaságok egymástól független, szuverén államokká alakultak. Földrajzi kiterjedése és politikai-gazdasági jelentősége okán a birodalom elsődleges utódává az Orosz Föderáció vált: a Szovjetunió lakosságának fele, területének háromnegyede, gazdasági potenciáljának több mint fele, haderejének négyötöde került az orosz állam fennhatósága alá (Sz. Bíró, 2014a: 41). Ebből adódóan a centrum és periféria közötti aszimmetrikus függőségi viszonyrendszer – a Független Államok Közössége (FÁK)⁸⁶ laza intézményi keretében – továbbra is fennmaradt, mértéke azonban a posztszovjet köztársaságok egyéni politikai és gazdasági helyzete függvényében változó volt. Az orosz érdekeknek látszólag kedvező hatalmi egyenlőtlenség továbbélése alapján azonban hiba lenne azt a következtetést levonni, hogy a szovjet birodalom szétesése nem jelentett súlyos csapást Moszkva számára. Vlagyimir Putyin tizennégy évvel később „*a század nagy geopolitikai katasztrófájának*” nevezte a szovjet összeomlást (Putin, 2005), kijelentése pedig – orosz szempontból legalábbis – érthető annak fényében, hogy Moszkva az átalakult és zűrzavaros geopolitikai környezetben milyen kihívásokkal volt kénytelen szembenézni. Ezek közül az alábbi öt érdemel kiemelt figyelmet:

(1) Oroszország középkelet-európai befolyási övezetét már a Szovjetunió megszűnése előtt elvesztette, a korábbi csatlós államok pedig – a három balti országgal kiegészülve – rövidesen jelezték csatlakozási szándékukat a NATO-hoz és az Európai Unióhoz. Amellett tehát, hogy Moszkva kénytelen volt lemondani a hidegháború alatt ütközőzónaként funkcionáló terület feletti közvetett ellenőrzésről, több mint valószínűvé vált, hogy a Varsói Szerződés felszámolásával létrejött geopolitikai vákuumot a nyugati hatalmak fogják betölteni.

(2) A tagköztársaságok kiválásával Moszkva több, geostratégiai szempontból kulcsfontosságú régiótól elszigetelődött. A rigai, tallinni és klaipe dai kikötők elvesztésével az orosz Balti Flotta mozgásteret beszűkült, erőkihívítási képessége csökkent (Brzezinski, 2017: 133), ezzel összefüggésben a flotta immár egyetlen melegtengeri bázisának otthont adó, az orosz magterületől földrajzilag elkülönülő kalinyingrádi enklávénak katonai szerepe felértékelődött. Még súlyosabb csapást jelentett Moszkva számára Ukrajna kiválása, melynek kapcsán két geopolitikai tényezőt

---

⁸⁶ A FÁK-ot Oroszország, Fehéroroszország és Ukrajna vezetői alakították meg a Szovjetunió megszűnésével egy időben, a posztszovjet országok együttműködésének laza intézményesítése érdekében. A Közösséghez később csatlakozott Örményország, Üzbegisztán, Kirgizisztán, Grúzia, Tádzsikisztán és Moldova is. Ukrajna, bár alapító volt, sosem vált a szervezet teljesjogú tagjává, Grúzia pedig a 2008-as konfliktust követően kilépett.

érdeemes kihangsúlyozni. Egyrészt, az ukrán kiválással megszűnt Oroszország közvetlen összeköttetése a középkelet- és délkelet-európai térséggel. Másrészt, Ukrajna déli területeinek elvesztésével Oroszország visszaszorult a Fekete-tengeri térségben, ami a szevasztopoli szovjet haditengerészeti bázis⁸⁷ miatt elsősorban katonai szempontból bírt jelentőséggel. A Krím-félsziget, valamint a fekete- és balti-tengeri partvidék részleges elvesztésének súlyát, Mackinder korábban említett (lásd: 3. fejezet), 1904-es tézise teszi érthetőbbé, ami az eurázsiai magterületet uraló mindenkori hatalom legfőbb stratégiai kihívásaként a melegtengerektől való elszigeteltségét azonosítja (Mackinder, 1999: 16-27). A mackinderi gondolatokra erőteljesen építő Brzezinski Ukrajna helyzetét olyannyira meghatározónak ítélte, hogy Oroszország birodalmi kilátásait az orosz-ukrán kapcsolatok alakulásától tette függővé: „*Egy Ukrajna fölött továbbra is ellenőrzést gyakorló Oroszország (...) megpróbálhatna egy olyan, a saját erejében bízó eurázsiai birodalom vezetője lenni, amely az egykori Szovjetunió teljes – nem szlávok lakta – déli és délkeleti részén uralkodhatna. Ukrajna (...) nélkül azonban Moszkva bármely kísérlete az eurázsiai birodalom újbóli felépítésére valószínűleg teljes elszigetelődéshez vezetne*” (Brzezinski, 2017: 134).

(3) Az adminisztratív és etnokulturális határok közötti diszharmónia miatt a föderáció tagköztársaságokra való felbomlása potenciális konfliktusok egész sorát generálta a posztszovjet periferián. A probléma gyökere – amint arra Rogers Brubaker szociológus rámutatott – a Szovjetunió ellentmondásoktól terhelt közigazgatási rendszere volt, amely a nemzeti hovatartozás két, egymással nem összeegyeztethető típusát intézményesítette (Brubaker, 2006: 38-48). Az etnoterritoriális föderalizmus szovjet rendszere az állam területét horizontálisan ötvenhárom földrajzi egységre⁸⁸ osztotta fel, ezek vertikálisan négy, különböző autonómiával bíró közigazgatási szinthez tartoztak. A hierarchia csúcsán a szovjet terület egészét lefedő tagköztársaságok álltak, melyek mindegyike az adott köztársaságon belül domináns népcsoport nevét viselte. Ez a területi alapú struktúra a személyi elvű nemzetiség rendszerével egészült ki, ami a szovjet lakosságot származási, illetve nyelvi alapon klasszifikálta, és sorolta kölcsönösen

---

⁸⁷ A konfliktus eszkalációjának elkerülése végett a két állam vezetői – Leonyid Kucsma ukrán és Borisz Jelcin orosz elnök – a fekete-tengeri szovjet flotta felosztása mellett döntött. Az egyezség értelmében 1995-ben a hadihajóállomány 18%-a került ukrán fennhatóság alá. A szevasztopoli bázis kérdése két évvel később szintén államközi egyezmény formájában rendeződött, ami 20 évre, 2017-ig legitímálta a szevasztopoli orosz katonai jelenlétet.

⁸⁸ Felbomlását megelőzően a Szovjetunió 15 tagköztársaságból, húsz autonóm köztársaságból, nyolc autonóm területből (oblaszty), és tíz autonóm körzetből (okrug) állt.

kizárólagos etnokulturális csoportokba⁸⁹. Brubaker központi megállapítása, hogy a nemzeti mivolt e két egymástól eltérő, de egyaránt kodifikált definíciója „*sem jogilag, sem térbelileg, sem konceptuálisan nem vágott egybe. (...) ...a nagy és jórészt államilag támogatott migrációk, néhány, a népességösszetétel szempontjából önkényesen meghúzott határ, és annak lehetetlensége, hogy a népességösszetétel vonatkozásában „tiszta” határvonalakat húzzanak történelmi okokból vegyes lakosságú környezetekben (...) együttesen azt eredményezték, hogy a nemzeti területek határa és a nemzetiségek területi eloszlása korántsem esett egybe*” (Uo., 2006: 41).

A politikai földrajzi és a geokulturális határok illetően ellentmondása által termelt feszültség a szovjet uralom fennállása alatt látens maradt, a föderáció felbomlásakor azonban geopolitikai konfliktusok formájában tört felszínre a posztszovjet tér számos pontján. A konfliktusok intenzitása és az egyes régiók etnokulturális heterogenitása közötti nyilvánvaló korreláció miatt a legfőbb feszültséggóc a Kaukázusban alakult ki: az 1980-as évek végétől kibontakozó szeparatista törekvések nyomán Oroszország (csecsen szeparatizmus), Grúzia (Dél-Oszétia, Abházia és Adzsaria de facto függetlenedése) és Azerbajdzsán (a hegyi-karabahi régió de facto kiválása) területi integritása is sérült (Cohen, 2015: 232). Moszkva számára ugyanakkor nem csupán saját területi egységének megbomlása és a posztszovjet periféria destabilizálódása jelentett kihívást: a Szovjetunió szétesésekor közel 25 millió, magát orosznak valló ember élt Oroszország határain kívül, akik így újonnan függetlenné vált, „idegen” nemzetállamok fennhatósága alá kerültek. Utóbbiak – különösen a balti országok és Ukrajna – saját területi integritásukat fenyegető veszélyforrásként azonosították a földrajzilag koncentrált orosz közösségeket, ami egyrészt – a rezisztens identitáskonstrukció logikájának megfelelően – megerősítette a kisebbségi oroszok nemzeti öntudatát, másrészt feszültséget generált Oroszország és az orosz kisebbségekkel szemben kirekesztő politikát vagy asszimilációs kényszert alkalmazó posztszovjet perifériaállamok között (Brubaker, 2006: 59).

(4) A Szovjetunió felbomlásával és Oroszország meggyengülésével kialakult geopolitikai vákuumot több regionális és transznacionális szereplő igyekezett betölteni, melynek eredményeként a belső-eurázsiai peremvidék kiterjedt geoökonómiai rivalizálás célterületévé vált. A nyugati olajvállalatok és az olyan feltörekvő hatalmak, mint Törökország, Irán és Kína,

---

⁸⁹ Felbomlását megelőzően a Szovjetunió lakossága több mint száz népcsoportból állt, ezek közül huszonkettő létszáma haladta meg az egymilliót.

elsősorban az energiaforrásokban gazdag kaszpi-tengeri és közép-ázsiai térségekben növelték aktivitásukat, így kérdéssé vált, hogy Moszkva milyen mértékben, illetve meddig képes kihasználni az orosz magterület és a posztszovjet periféria közötti aszimmetrikus gazdasági függőséget, valamint képes lesz-e fenntartani az eurázsiai energiaáramlások ellenőrzését⁹⁰. Az 1980-as évek végétől kibontakozó folyamatoknak ugyanakkor nem csupán a gazdasági, hanem a demográfiai és kulturális aspektusai is egyre hangsúlyosabb szerepet játszottak. Bár Oroszország és Kína az Egyesült Államok hatalmának ellensúlyozása érdekében fokozták az együttműködésüket, Moszkva számára felettébb aggasztó tényezővé vált a Szibériába bevándorló kínaiak számának dinamikus emelkedése. Szintén kihívást jelentett Oroszország szempontjából az iszlám civilizációs identitás megerősödése a közel-keleti, kaukázusi és közép-ázsiai régiókban (Huntington, 2015: 412), amely azt követően vált közvetlen fenyegetéssé, hogy az 1990-es évtized közepén a csecsen nacionalizmus iszlám fundamentalizmussal párosult⁹¹ (Wilhelmsen, 2005: 36).

(5) Végül, de nem utolsósorban a szovjet összeomlás Moszkva számára rendkívül fájdalmas következménye volt Oroszország geopolitikai státuszának hirtelen leértékelődése: a befolyási övezet felbomlása és a birodalom széthullása egyben a szuperhatalmi státusz elvesztését is jelentette, azaz hiteltelenné vált a Washington és Moszkva között hatalmi paritást feltételező geopolitikai narratíva. Oroszország ugyan továbbra is jelentős nukleáris arzenállal rendelkezett és az ENSZ Biztonsági Tanácsának állandó tagja lett (maradt), ezzel egyidejűleg azonban gazdasági teljesítménye és nemzetközi befolyása drasztikusan csökkent, a nyugati pénzügyi szervezetektől való függése extrém mértékűvé vált, katonai erőkitétési képessége megcsappant, belső stabilitása pedig megroppant. Ennek fényében sokan nemcsak szuperhatalmi, de nagyhatalmi státuszát is megkérdőjelezték, és nem tekintették többnek harmadik világbéli regionális hatalomnál (Brzezinski, 2017: 130).

Az előbbieken tárgyalt kihívások egyidejű felbukkanása újult erővel hozta felszínre az orosz történelem sajátos paradoxonjaként értelmezhető mély szakadékot az ország hatalmas földrajzi

---

⁹⁰ Törökország és Azerbajdzsán 1993-ban egyezett meg a Bakut és Ceyhant összekötő kőolajvezeték megvalósításáról, ami rámutatott arra, hogy Ankara aktívan törekszik a Dél-Kaukázusban létrejött hatalmi vákuum geoökonómiai kihasználására.

⁹¹ Az első orosz-csecsen háborút lezáró 1996 augusztusi fegyverszünet után Csecsenföld lényegében kikerült Moszkva irányítása alól. A háború által megtépzott régióban a szegénység, a munkanélküliség, valamint a közigazgatás megszervezésére és a közrend fenntartására képes állami szervek hiánya az iszlám szélsőséges, vahabita irányzatának rohamos terjedését eredményezte (Rácz, 2011: 24).

kiterjedése⁹², óriási erőforráskészlete, gazdag kultúrája és tiszteletet parancsoló katonai ereje, valamint gazdaságának korlátozott teljesítménye, intézményi struktúrájának fejletlensége és társadalmának gyenge önszervező képessége között (Gyurgyák, 2018: 263). Az erő és a gyengeség ötvözte a politikai legitimitáció sajátos koncepcióját eredményezte: míg a reneszánsz Európa saját klasszikus humanista múltját felfedezve az individualizmus és a szabadság új eszméit dolgozta ki, addig a cári Oroszország a megváltás kulcsát a vallásos hitben gyökerező erkölcsi tartással, és az isteni akaratot megtestesítő uralkodó mindenre kiterjedő teljhatalmával azonosította (Kissinger, 2015: 62). Ez az összetett és ellentmondásos történelmi örökség a Szovjetunió felbomlását követően annak a kérdésnek a formájában köszönt vissza, hogy az új politikai elit miként viszonyuljon a birodalmi múlthoz, illetve milyen geopolitikai és modernizációs narratívák mentén határozza meg Oroszország helyét és szerepét az új világrendben.

7.1.2. *A nyugatos irányzat kudarca*

Az 1990-es évek elején a nyugati liberális értelmiségiek körében uralkodó felfogás szerint a hidegháború lezárultával a világ jelentős része azért, hogy sikeresen maga mögött hagyta az ideológiai összecsapásokat és a nagyhatalmi rivalizálást, belépett a „történelem utáni” korba. Az elmélet legismertebb képviselője, Francis Fukuyama amerikai filozófus 1992-ben deklaráta, hogy *„a parancsuralom és a szocialista tervezőgazdaság kettős csődje folytán egyetlen olyan ideológia maradt a porondon, amely egyetemes érvényre tarthat számot: a liberális demokrácia, az egyéni szabadság és a népfelség tana”* (Fukuyama, 2014: 91). Ezt az állítását a posztoszocialista térség vonatkozásában a következőképpen konkretizálta: *„...a Kelet-Európában és a Szovjetunióban folyó nemzeti vagy már inkább nacionalista küzdelmek átmeneti jellegűek. (...) ...annak az új és (...) demokratikusabb rendnek a világra jöttét kísérik, amely az összeomlott kommunista birodalmakat felváltja ebben a térségben. Okunk van feltételezni, hogy azoknak az új nemzetállamoknak, amelyek ebből a folyamatból kikerülnek, jó része liberális demokrácia lesz, és hogy nacionalizmusuk (...) idővel megéri, és ugyanúgy „törökösödik”⁹³, mint Nyugat-Európában”* (Uo.: 464). Az évtized első három évében úgy tűnt, az oroszországi változások Fukuyama diagnózisát igazolják: a Szovjetunió felbomlását követően a hatalmat megszerző (vagy

---

⁹² A cári Oroszország a Romanov-dinasztia 1613-as megalapítása és a birodalom 1917-es összeomlása közötti időszakban szinte végig expanziós politikát folytatott.

⁹³ „Törökösödés” alatt Fukuyama azt a politikai-társadalmi folyamatot érti, amely során a revizionista és etnokulturális nacionalizmus helyét az állam határaihoz igazodó, területi alapú nacionalizmus veszi át.

inkább megtartó) „nyugatosok” Borisz Jelcin elnök (1991-1999), Yegor Gajdar pénzügyminiszter (1991-1992) és miniszterelnök (1992), valamint Andrej Kozyrev külügyminiszter (1990-1996) vezényletével megkezdtek a nyugati politikai és gazdasági minták átvételét. A történetileg Nagy Péter cár (1682-1721) modernizációs programjáig⁹⁴ visszavezethető szellemi irányzat alapvetése, hogy az orosz állam számára a legnagyobb fenyegetést saját elmaradottsága jelenti, legfőbb stratégiai érdeke ezért az Európához való felzárkózás a nyugati intézmények, mechanizmusok és eszmék meghonosítása által (O’Loughlin – Ó Tuathail – Kolossov, 2005: 329-330).

A nagy péteri gondolat posztszovjet átértelmezése szerint Oroszországnak hátat kell fordítania imperialista múltjának, és a határok revíziójára, illetve a korábbi befolyási övezetek visszaállítására irányuló ambíciók helyett a belső reformokra, valamint kül- és biztonságpolitikája újradefiniálására kell törekednie (Smith, 1999: 482). Ezt a felfogást tükrözte például Jelcin 1992 júniusi beszéde az amerikai kongresszusban, amelyben az elnök az országa előtt álló történelmi küldetést foglalta össze: *„Folytatnunk kell a példátlan reformokat a piaci infrastruktúrától hét évtizeden keresztül megfosztott gazdaságban, le kell fektetnünk a demokrácia alapjait és vissza kell állítanunk a jogállamiságot abban az országban, amit sok éven át megfertőzött a politikai viszály és a politikai elnyomás. (...) Oroszország egyszer és mindenkorra szakított a külpolitikai kettős mércével. Eltökéltek vagyunk abban, hogy nem hazudunk többé, sem a partnereinknek, sem Oroszországnak, sem az amerikai vagy bármely más népnek”* (Jelcint idézi: The New York Times, 1992). A múlttal való leszámolás gazdasági szempontból az 1980-as évektől már külföldi hitelekkel életben tartott államszocialista berendezkedés szinte teljeskörű felszámolását, és a magántulajdonon alapuló piacgazdaságra való áttérést, ezáltal a globális gazdasági integrációba való bekapcsolódást jelentette (Sachs, 1995). A cél megvalósítása érdekében a gajdari „sokterápia” keretében kezdődött meg a gazdaságirányítás és a vagyonszerkezet radikális átalakítása a washingtoni konszenzus neoliberális programpontjainak (privatizáció, liberalizáció, dereguláció) megfelelően. A gazdasági átszervezés – elsősorban gyorsasága és ellenőrizetlensége miatt – nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket: az évtized egészét végigkísérő gazdasági válságot okozott, és az orosz nép döntő része számára pusztító szociális következményekkel járt. A köztulajdon „elárverezése” a középosztály megképződése helyett az állami javak korrump kisajátításához, ezáltal egy rendkívül

---

⁹⁴ Nagy Péter cár a 17. század elején nyugati minta alapján modernizálta az orosz haderőt, megreformálta az adórendszert és átszervezte a kormánystruktúrát, a birodalom székhelyét pedig Moszkvából az általa megalapított Szentpétervárra helyezte át (Huntington, 2015: 224).

szűk, óriási tőkét felhalmozó, és meghatározó politikai befolyásra szert tevő oligarchacsoport létrejöttéhez vezetett. Ezzel párhuzamosan a munkahelyek tömeges megszűnése, valamint az árliberalizáció által kiváltott hiperinfláció a társadalom széles rétegének hirtelen, drasztikus mértékű elszegényedését eredményezte (Kemény, 2017: 222-225), melynek politikai hatása az 1993-as parlamenti választáson, a nacionalista és kommunista pártok előretörése⁹⁵ képében csapódott le.

A birodalmi örökség meghaladásának másik fontos eleme az új orosz kül- és biztonságpolitika hivatalos narratívája volt az 1990-es évek elején, ami az ország alapvető nemzeti érdekeként a nyugati hatalmakkal való, kölcsönös bizalmon és egyenlőségen alapuló partneri viszonyrendszer kialakítását, valamint az euroatlanti politikai, gazdasági és biztonsági integrációkhoz (EU, NATO, IMF, G-7) való mielőbbi csatlakozást azonosította (Tsygankov, 2007: 383). 1993 és 1994 fordulójára azonban az orosz politikai elit kénytelen volt szembenézni azzal, hogy az Oroszország nyugati identitását hangsúlyozó diskurzus nem képes felülmúlni a kelet-európai államok történelmi sérelmekben gyökerező bizalmatlanságát, és nem képes adekvát válaszokat adni az olyan geopolitikai kihívásokra, mint a határon túli orosz közösségek helyzete; a NATO Oroszországot kizáró keleti terjeszkedésének lehetősége és ezzel összefüggésben az Európai Biztonsági és Együttműködési Szervezet (EBESZ) súlytalansága⁹⁶; a délszláv válság⁹⁷; vagy a posztszovjet periféria destabilizálódása (Tsygankov, 1997: 250). Az orosz geopolitikai diskurzus átalakulását Kozyrev politikai kommunikációja szemlélteti. A külügyminiszter 1993 februári, Oroszország és a NATO viszonyát elemző írásában még viszonylag optimista jövőképet vázol: *„A Nyugattal való szövetségünk koncepciójában nincs helye a konfrontációnak, mivel nem létezik többé ellenség. A jelenlegi körülmények között egy ilyen szövetség a lehető legkedvezőbb fórum az orosz érdekek védelméhez. (...) Oroszország a NATO-val való együttműködést hatékony mechanizmusnak tekinti*

---

⁹⁵ A Vlagyimir Zsirinovszkij által vezetett, nacionalista-populista Oroszország Liberális Demokrata Pártja csaknem 23, a Gennagyij Zjuganov vezette Kommunista Párt pedig több mint 12%-ot szerzett az 1993-as választáson.

⁹⁶ Az orosz politikai vezetők az 1990-es évek során több alkalommal kifejtették abbéli reményüket, hogy a NATO szerepét fokozatosan átveszi majd egy Vlagyivosztoktól Vancouverig terjedő biztonsági struktúra, amelyben Oroszország egyenrangú partnere az Egyesült Államoknak és Nyugat-Európának. A leggyakrabban elhangzó érvelés szerint e struktúra intézményi kerete az Európai Biztonsági és Együttműködési Szervezet lehetett volna.

⁹⁷ A boszniai háborúban a NATO 1993 tavaszától, a repüléstilalmi övezet kikényszerítésére felhatalmazást adó ENSZ BT határozat elfogadását követően fokozta katonai szerepvállalását. Ennek eredményeként a szembenálló felek amerikai közvetítéssel 1995 novemberében aláírták a Daytoni Egyezményt, amit a NATO békefenntartó műveletei követtek. Utóbbiakban az orosz erők NATO-parancsnokság alatt vettek részt (Trenin, 2007), ami sok orosz számára Oroszország a másodrendűségét, illetve alávetettségét szimbolizálta.

Európa megosztottságának leküzdésére és a kölcsönös alkalmazkodásra az egész kontinensen” (Kozyrev, 1993). Jóval kevésbé volt optimista hangvételű a külügyminiszter 1994 tavaszán, a Foreign Affairs hasábjain megjelent írása, amely az együttműködés szüksége mellett már az Egyesült Államok globális dominanciájának elutasítását, valamint Oroszország nagyhatalmi státuszát és regionális törekvéseit is prioritásként kezelte: *„Egy dolog kellően világos: a 21. századi világtrend nem Pax Americana, vagy az unipoláris vagy bipoláris dominancia bármely más változata lesz. (...) Oroszország, bár az átmenet nehézségeinek időszakát éli, megőrzi egy nagyhatalom eredendő jellegzetességeit. (...) Az atlanti szövetség azért jött létre, hogy feltartóztassa a kommunista terjeszkedést. Legyen akármilyen hatékony is, ez a szervezet most alkalmatlan, egyszerűen azért, mert a NATO-nak már nincs katonai ellensége, és Oroszország nem NATO-tag. (...) Mi a baj azzal, hogy Oroszország célként hirdeti meg a posztszovjet tér önkéntességen és egyenlőségen alapuló, elsősorban gazdasági újraegyesítését?”* (Kozyrev, 1994).

7.1.3. A realista irányzat és a Primakov-doktrína

A Kozyrev kommunikációjában érzékelhető változás az orosz geopolitikai gondolkodás átalakulását jelezte, ami 1996 januárjában a titkosszolgálat igazgatójának, Jevgenyij Primakovnak a külügyminiszteri kinevezésével vált egyértelművé. Az új geostratégiai szemlélet a „közé-külföld” és a „nagyhatalmiság” fogalmakkal került kifejezésre, elméleti alapját pedig a nemzetközi kapcsolatok realista iskolájához, valamint a klasszikus geopolitikai irányzathoz kötődő dogmák – zéró összegű játszma, befolyási övezet és erőegyensúly – alkották (Lo, 2002: 98).

Bár elnöksége elején Borisz Jelcin még nem viszonyult ellenségesen a NATO potenciális bővüléséhez, 1993 szeptemberében Moszkva hivatalos álláspontja markánsan megváltozott, és egészen 1997-ig⁹⁸ az orosz külpolitika központi elemét képezte az euroatlanti szövetség keleti irányú terjeszkedésének megakadályozása (Sz. Bíró, 2014b: 47). A szervezet tagjai 1994-ben deklarálták, hogy támogatják *„a NATO kiterjesztését a tőlünk keletre eső demokratikus államokra, egy olyan evolúciós folyamat részeként, ami Európa egészének politikai és biztonsági fejleményeit figyelembe veszi”* (NATO, 1994). Az Oroszországot is magába foglaló, „Vlagyivosztoktól

---

⁹⁸ 1997-re eldőlt, hogy három középkelet-európai állam, Magyarország, Lengyelország és Csehország csatlakozni fognak a NATO-hoz. Oroszország számára némi vigaszt jelentett, hogy a Közös Állandó Tanács felállításával egy Oroszország és a szövetség közötti intézményesített konzultatív mechanizmus jött létre. Az, hogy ez a mechanizmus csupán szimbolikus jellegű, Moszkva számára akkor vált világossá, amikor a NATO 1999-ben Oroszország tiltakozása ellenére, és ENSZ BT felhatalmazása hiányában hajtott végre támadást Jugoszláviával szemben.

Vancouverig terjedő” biztonsági struktúrához fűződő reményeit vesztett moszkvai elit azonban a szövetség orosz határokhoz való közeledését nem az európai kollektív biztonság kiterjesztéseként, hanem egy olyan geopolitikai projektként értelmezte, melynek célja az amerikai befolyás kelet-európai megszilárdítása, ezáltal Oroszország elszigetelése⁹⁹ (Primakov, 2004: 132-135). Moszkva tehát a középkelet-európai térség geopolitikai hovatartozásához zéró összegű logikával viszonyult, azaz a NATO keleti irányú bővülését saját biztonságának csökkenésével azonosította. Mindez ahhoz a történelmi traumákban – például Napóleon 1812-es hadjárata vagy az 1941-es Barbarossa-hadművelet – gyökerező geopolitikai percepcióhoz kapcsolódik, amely szerint az Urál hegylánctól nyugatra eső, földrajzi kitettsége okán sebezhető orosz terület biztonsága kizárólag egy középkelet-európai „ütközőzóna” fenntartásával garantálható (Steil, 2018).

Az értelmezés, miszerint a NATO terjeszkedése Oroszország ellen irányul, nem volt alaptalan: több nyugati politikus és elemző nyíltan vállalta azt a meggyőződését, hogy az euroatlanti világ azért nem fogadhatja el a középkelet-európai térség katonai értelemben vett semlegességét, mert azt a jövőben újfent megerősödő, revizionista Oroszország saját érdekei mentén kihasználná. Ezt az álláspontot képviselte többek között George F. Will politikai kommentátor a Washington Post hasábjain, 1996-ban: *„Ezeknek a demokráciáknak [a volt szovjet érdekszférához tartozó középkelet-európai országoknak] azonban van okuk tartani az orosz revansizmustól, amely az óriási katonai fölényrel megtámogatott diplomáciai megfélemlítésben ölt testet. (...) Az expanzionizmus bele van kódolva az orosz nemzeti génállományba. (...) ...nincs még egy olyan ország, amely oly könnyörtelenül terjeszkedett és oly makacsul ragaszkodott a hódításaihoz, mint Oroszország. (...) Ami a NATO-val bővülne, az Közép-Európa kilátásai két törékeny dologra, az elrettentésre és a demokráciára nézve”* (Will, 1996). Egyes elemzők ugyanakkor arra próbálták meg felhívni a figyelmet, hogy éppen a NATO keleti terjeszkedése lehet az, ami „önbeteljesítő jóslatként” éleszti újjá az orosz imperializmust. A hidegháborús feltartóztatási politika szellemi atyjának tartott George F. Kennan például 1997-ben az amerikai politika legsúlyosabb hibájának nevezte a szövetség bővítését, mivel az *„várhatóan feltüzeli az orosz közvélemény nacionalista, nyugatellenes és militarista tendenciáit; káros hatással lehet az orosz demokrácia fejlődésére;*

---

⁹⁹ Érdeemes megjegyezni, hogy az orosz vezetés az Európai Unió keleti bővülését – a NATO-éval szemben – nem „biztonságiasította”, azaz nem tekintett rá fenyegetésként vagy stratégiai kihívásként. Ez jóval később, az ezredfordulót követő évtized folyamán változott meg.

visszaállíthatja a Kelet-Nyugat kapcsolatokat hidegháborús hangulatát, és számunkra kedvezőtlen irányba terelheti az orosz külpolitikát” (Kennan, 1997).

Az új geopolitikai diskurzus második, az évtized közepétől egyre hangsúlyosabbá váló eleme az a gondolat volt, miszerint a „közel-külföld”, azaz a posztszovjet periféria az orosz állam természetes és kizárólagos befolyási övezete, ezért Moszkva nem tűrheti el a külső szereplők gazdasági, politikai vagy katonai behatolási kísérleteit¹⁰⁰ (Toal, 2016: 85). A narratíva szerint Oroszország extraterritoriális szuverenitását történelmi és kulturális öröksége, földrajzi kiterjedése, katonai ereje és válságkezelő képessége, a gazdasági-kereskedelmi függőségek Oroszország-centrikus hálózata, valamint a határon túli orosz közösségek védelme indokolja (Lo, 2002: 48-49). Az említett tényezőkre hivatkozva, és a térség feletti geopolitikai és geoökonómiai ellenőrzés fenntartása, illetve visszaállítása érdekében Moszkva igyekezett erősíteni a gazdasági integráció szintjét, több helyi válságba (például Moldovában, Grúziában és Tádzsikisztánban) avatkozott be és huszonnyolc katonai bázist tartott meg az újonnan létrejött államok területén (Brzezinski, 2017: 153-154).

Az orosz elit tehát formálisan elismerte ugyan a volt tagköztársaságok politikai függetlenségét, a gyakorlatban azonban a korlátozott szuverenitás koncepcióját alkalmazta velük szemben, amely a szovjet stratégiai perspektívához való részleges visszatérésként értelmezhető. A szovjet birodalom hatalmi térfelfogása három koncentrikus kör formájában ábrázolható. A külső gyűrűhöz olyan, harmadik világbéli kliensállamok tartoztak, mint Kuba, Szíria, Etiópia és Vietnám. Esetükben a szovjet befolyás közvetett és korlátozott volt, ugyanakkor fontos szerepet játszottak a Szovjetunió globális stratégiájában. A középső körhöz a Varsói Szerződés tagállamai tartoztak, amelyek Moszkva közvetett, de erőteljes ellenőrzése alatt álltak. Az elv, miszerint a szovjet tömb katonai eszközökkel fog fellépni a külső (azaz nyugati) befolyás alá került tagok „szuverenitásának” visszaállítása érdekében, narratív szinten a Brezsnyev-doktrínában, a gyakorlatban pedig a magyarországi és csehszlovákiai intervenciókban öltött testet. A harmadik, belső geopolitikai gyűrűt a szovjet tagköztársaságok alkották, melyek a Kreml közvetlen fennhatósága alá tartoztak, azaz formálisan sem voltak szuverének (Lo, 2002: 48).

---

¹⁰⁰ A közel-külföld-doktrína a James Monroe amerikai elnök által 1823-ban meghirdetett Monroe-elvvel állítható párhuzamba. Az „Amerika az amerikaiaké” szlogenként elhíresült külpolitikai doktrínával az USA deklarálta, hogy ellenséges lépésnek tekinti az amerikai kontinens országainak kolonizálására irányuló európai törekvéseket.

A Szovjetunió felbomlása után Oroszországnak nem volt többé kapacitása globális szövetségi rendszer működtetéséhez, ezért nem fektetett hangsúlyt a korábbi kliensállamokkal való kapcsolataira. Ahogy korábban kifejtettem, az orosz vezetés hevesen tiltakozott a középkelet-európai államok NATO-csatlakozása ellen, a szükséges érdekérvényesítő képesség hiányában azonban kénytelen volt beletörődni, hogy a korábbi szovjet ütközőzóna a nyugati szövetség része lesz. Mindez Moszkva szempontjából még inkább felértékelte a „közel-külföld” geopolitikai jelentőségét: az évtized közepétől a Kreml a térség feletti közvetett ellenőrzés fenntartását Oroszország biztonságának és nagyhatalmi státuszának alapvető feltételékként azonosította, ezáltal a brezsnyevi szuverenitás-konceptió alkalmazási területét Középkelet-Európáról a posztszovjet perifériára helyezte át.

A realista diskurzus harmadik összetevője a nagyhatalmak közötti erőegyensúlyon alapuló többpólusú világrend narratívája volt. Miután világossá vált, hogy a Kozyrev által szorgalmazott, Washington és Moszkva egyenlőségen és bizalmon alapuló stratégiai partnerségének nincs realitása, a Primakov által tematizált új geopolitikai gondolkodás központi elemévé vált az elképzelés, miszerint Oroszország akkor képes ellensúlyozni az Egyesült Államok túlhatalmát, ha diverzifikálja a külpolitikáját¹⁰¹, és fokozza az együttműködését olyan feltörekvő államokkal, mint Kína, India és Irán (Tsygankov, 2007: 384). Ezt a külpolitikai irányvonalat a nemzetközi jog primátusát hangsúlyozó politikai kommunikáció egészítette ki – az orosz állam „nyers” érdekérvényesítő képességének megcsappanása felértékelte Moszkva számára a nagyhatalmiság egy attribútumának tekinthető ENSZ BT-tagságot, és arra ösztönözte az orosz elitet, hogy a multilateralizmus, a konszenzuális döntéshozatal, a be nem avatkozás, valamint a szuverenitás fogalmaival kínálja alternatív narratívát az amerikai „világszendőr” által dominált unipoláris rend ellenében¹⁰² (Lo, 2002: 87-91). Ennek a felfogásnak a hivatalos deklarációjaként értelmezhető Oroszország és Kína 1997-es, az ENSZ főtitkárához címzett közös nyilatkozata, amelyben egy nemzetközi jog által szabályozott, többpólusú világrend mellett foglalnak állást: *„Egy békés, stabil, igazságos és racionális új nemzetközi politikai és gazdasági rend létrehozása napjaink sürgető szükségévé és a történelmi fejlődés parancsává válik. A Felek támogatják, hogy a szuverenitás és*

---

¹⁰¹ Annak ellenére, hogy az orosz geopolitikai gondolkodásnak és politikai kommunikációnak fontos elemévé vált a diverzifikáció gondolata, a gyakorlat szintjén az orosz külpolitika továbbra is elsősorban a Nyugat lépéseire reagált, az említett feltörekvő hatalmakkal való kapcsolatépítés másodlagos volt.

¹⁰² Moszkva ezzel a narratívával érvelve kritizálta például a NATO 1999-es, Szerbia elleni támadását, ami nélkülözte az ENSZ BT felhatalmazását.

a területi integritás iránti kölcsönös tisztelet, egymás meg nem támadásának elve, egymás belügyeibe való be nem avatkozás elve, az egyenlőség és a kölcsönös előnyök, a békés együttélés és a nemzetközi jog egyéb, egyetemesen elfogadott elvei váljanak az államközi kapcsolatok alapvető normáivá és az új nemzetközi rend alapjává” (United Nations, 1997: 3).

A befolyási övezet és a nemzetközi jog egymással összeférhetetlen fogalmainak egyidejű alkalmazása a realista diskurzus sajátos kettősségét eredményezte: míg a posztszovjet periféria vonatkozásában Moszkva biztonsági szempontokra, történelmi felelősségére vagy a határon túli orosz közösségek védelmére hivatkozva fenntartotta magának a jogot az intervencióra; addig a régió túl nemzetközi ügyekben éppen a területi szuverenitás sérthetlenségére és a be nem avatkozás elvére hivatkozva ítélte el az egyoldalú nyugati lépéseket. Az extraterritoriális fennhatósággal rendelkező nagyhatalmak közötti – az ENSZ BT formájában intézményesített – erőegyensúly koncepciója feltűnő hasonlóságot mutat az 1814-1815-ös bécsi kongresszuson kidolgozott európai hatalmi struktúrával. A bécsi rendszernek három fő tartópillére volt: (1) Nagy-Britannia, Ausztria, Poroszország és Oroszország négyhatalmi egyezménye, melynek értelmében, ha egyikük a területi egyensúly felborítására törne, a többiek egymással összefogva állítják helyre a rendszer stabilitását. (2) Az I. Sándor orosz cár által javasolt Szent Szövetség, ami az európai országokon belüli status quo megdöntésére irányuló forradalmi kísérleteket hivatott elhárítani. (3) A nagyhatalmak kormányfőinek rendszeres diplomáciai találkozói, ahol meghatározták a közös célokat, illetve a kialakult válsághelyzetek kezelésének módját (Kissinger, 2015: 73). A primakovi diskurzus egy hasonló mechanizmusok által működtetett multipoláris struktúrát álmódott meg, melyben Oroszország „saját” régióján belül szabad kezét kap, a globális rendet érintő ügyekben pedig a többi nagyhatalommal együtt, konszenzuális alapon hoz döntéseket.

7.1.4. Neoeurázsianizmus

Bár a hivatalos politikai narratíva szintjére nem emelkedett, 1993-tól az ellenzéken belül, valamint bizonyos értelmiségi körökben növekvő népszerűsége tett szert egy régi-új geopolitikai diskurzus, a neoeurázsianizmus. Az irányzat képviselői Oroszországra az ortodox-eurázsiai civilizáció birodalmi centrumaként, és a Nyugattal szembeni globális konzervatív ellenforradalom vezetőjeként tekintenek (Clover, 1999). Az imperializmus, az autarkia és a kultúrharc fogalmait integráló felfogás történeti előzménye az Eurázsia-eszme és az ahhoz kötődő politikai-ideológiai mozgalom, melyet a cári birodalom összeomlását követően európai nagyvárosokba emigrált orosz

értelmiségek egy csoportja alapított meg az 1920-as években. Sz. Bíró Zoltán Oroszország-szakértő meglátása szerint az eurázsianizmus abba az ideológiai sorba illeszkedik, amely a 19. század első harmadában a szlavofilizmussal¹⁰³ kezdődött, majd – miután az orosz fejlődésről vallott szlavofil történetfilozófiai vélekedések politikai implikációkkal bővültek – a pánszláv ideával folytatódott. Az orosz különlegességnek és glorifikáló önképnek a harmadik „kiadása” a 20. század első harmadában az eurázsianista koncepció volt.¹⁰⁴

Az irányzat követői Európa legfőbb bűnének tartották, hogy mindenki számára kötelező, egyetemes kultúrát, életformát, gondolkodásmódot és politikai-társadalmi berendezkedést akar a világra erőltetni, felszámolva ezáltal annak szociokulturális sokszínűségét (Gyurgyák, 2018: 298). A mozgalom egyik alapítója, a nyelvész és etnológus Nyikolaj Trubeckoj úgy vélte, ha egy nem európai nép aláveti magát a „kozmpolita imperializmusnak”, sorsa a belső megosztottság és a kulturális elkorcsosulás lesz: *„Az asszimilációnak az egyik legsúlyosabb következménye, hogy elvész a nemzeti egység, darabokra szakad a nemzettest. (...) A nemzet szétagolódása kiélesíti az osztályellentéteket, nehezíti az átjárást a társadalom osztályai között. (...) ...az európai útra tért nép olyan akadályokba ütközik társadalmi életében és kultúrája fejlődésében, melyek teljesen ismeretlenek a született latin-germánok előtt. Ennek következtében e nép elveszti kreativitását: keveset és lassan alkot, nagy nehézségek árán”* (Trubeckoj, 2011: 38-39).

Trubeckoj konklúziója szerint a nem európai népeknek minden erejükkel küzdeniük kell az asszimilálódás ellen, és az európaivá válás illúziójának kergetése helyett saját autentikus kultúrájuk védelmére és fejlesztésére kell törekedniük (Uo.: 46-47). Ennek megfelelően elutasította a Nagy Péter uralkodása idején kibontakozott nyugatos, reformista szemléletet, és annak alternatívájaként dolgozta ki az Eurázsia-eszmét. Utóbbi alapvetése, hogy Oroszország nem Európa vagy Ázsia része, hanem a földrajzi és antropológiai értelemben önálló egységet alkotó, Nyugat-Európa és a Távol-Kelet között elhelyezkedő eurázsiai kontinens és civilizáció domináns politikai hatalma és

---

¹⁰³ A szlavofilizmus egy, a nyugatos nézetekkel élesen szembenálló laza csoportosulás formájában bontakozott ki a 19. század első harmadában. Meghatározó elemei a pravoszláv vallás; a vallásfilozófiai értelemben felfogott szabadság; az államnak való politikai alárendelődés; valamint az obscsinában (falusi földközösség) megtestesülő lelki közösség. Az irányzat Oroszország és Európa viszonyát dichotómiákban értelmezte, melyek szerint előbbi a szellemi értékeket, a lelki elmélyülést, a kollektív szolidaritást és az organikus fejlődést; míg utóbbi az anyagiasságot, a racionalizmust, az individualizmust és a mesterséges létet képviseli. A szlavofilek ezeket a különbségeket – a nyugatosokkal szemben – nem az orosz visszamaradottsággal magyarázták, hanem azzal, hogy Európa és Oroszország történeti fejlődésük nyomán két eltérő szellemi-erkölcsi egységet, azaz civilizációt alkot (Gyurgyák, 2018: 268-286).

¹⁰⁴ Online interjú Sz. Bíró Zoltán Oroszország-szakértővel, 2022. 02. 03.

kulturális központja (Gyurgyák, 2018: 293). Trubeckoj szerint Eurázsia „*természetéből adódóan arra a sorsra rendeltetett, hogy egységes államot alkosson*” (Trubeckoj, 2011: 74), ezt a küldetést pedig Dzsingisz kán végezte el, aki a történelem során először politikai egységgé szervezte egész területét. A 16. századtól szinte megállíthatatlanul terjeszkedő Moszkvai Nagyfejedelemség (a későbbi Orosz Birodalom) magáévá tette a kán hódító örökségét¹⁰⁵, ugyanakkor azt a bizánci állameszmével és hagyományokkal ötvözte. Ennek eredményeként „*Dzsingisz kán szellemisége újból életre kelt, de most már más, felismerhetetlen formában, keresztény-bizánci alapokra helyezve*” (Uo.: 85).

Az eurázsianizmus az 1930-as években mozgalomként megszűnt létezni, a Szovjetunió felbomlását követően azonban – elsősorban¹⁰⁶ Alexander Dugin munkásságának köszönhetően – „főnixmadárként” támadt fel, és vált a neo eurázsianizmus képében az egyik legfontosabb posztszovjet geopolitikai diskurzussá (Gyurgyák, 2018: 287). Az eszme újbóli felfedezésének és népszerűségének elsődleges oka, hogy hatékony narratív eszközt jelent a revizionista ambíciókat dédelgetők számára: a kommunizmus bukása után az Eurázsia-gondolat lett az az ideológia, amely „tudományos” érvekkel támasztja alá a posztszovjet tér geopolitikai egységét és azon belül Oroszország vezető szerepét, valamint a nyugatitól és távol-keletitől egyaránt eltérő, önálló orosz civilizáció létjogosultságát (Laruelle, 2015: 188-189). Az irányzat követői szellemi elődjeikhez hasonlóan úgy vélik, az orosz állam számára a legfőbb fenyegetést a nyugati kulturális, gazdasági és katonai imperializmus jelenti, melynek aktuális eszközei az amerikai hírszerzés; a keleti irányba bővülő NATO; a hollywoodi filmek által terjesztett russzofób propaganda; a csecsen szeparatizmus aktív támogatása; valamint az Oroszországra erőltetett neoliberális gazdaságpolitika (Glazyev, 1999: 141-143). Szergej Glazyev¹⁰⁷ *Genocídium: Oroszország és az Új Világrend* című 1998-as könyvében fejtette ki, hogy „*Oroszország számára nincs hely ebben az új világrendben. Területére természetes erőforrásokban gazdag szabad térként tekintenek, melynek sorsa, hogy az Egyesült Államok és szövetségesei befolyási övezeteire legyen szétszabdalva*” (Uo.: 143). Glazyev szerint a liberális hegemonia új korszakában a posztszovjet periféria országainak szintén a gyarmati státusz jut osztályrészül: „*A tervek alapján Ukrajna amerikai gyarmatosítása Németország és*

---

¹⁰⁵ Trubeckoj ezzel az értelmezéssel szembehelyezkedett a hagyományos orosz eredettörténettel, ami az orosz állam gyökereit a 9. században megalapított Kijevi Russzal azonosította.

¹⁰⁶ Szintén az irányzat képviselője Lev Gumiljev, Alexandr Panarin, Vlagyimir Zsirinovszkij és Gennagyij Zjuganov.

¹⁰⁷ Szergej Glazyev közgazdász, 2012 és 2019 között Vlagyimir Putyin tanácsadója, 2019 októbere óta az Eurázsiai Gazdasági Bizottság integrációért és makroökonómiáért felelős minisztere.

Franciaország részvételével, Azerbajdzsáné és Üzbegisztáné Törökország és Irán részvételével, Szibériáé és a Távols-Keleté pedig Kína és Japán részvételével fog megvalósulni” (Uo.: 140). A neoeurázsianista irányzat válasza a „kozmpolita imperializmusra” a globális konzervatív ellenforradalom, melynek önjelölt prófétája Alexander Dugin filozófus és geopolitikus, aki 1997-es *A geopolitika alapjai* című könyvében vázolta fel világnézetét. Dugin szemlélete négy fő forrásból táplálkozik: a náciizmus ideológiai előzményének tekinthető német konzervatív forradalmiságból; Julius Evola olasz tradicionalista filozófus munkásságából; az eurázsianista eszméből; valamint a klasszikus geopolitikai gondolkodásból.¹⁰⁸ Ratzel organikus állam-elméletét, Mackinder magterület-elméletét és Spykman peremvidék-elméletét egyaránt megidézve alapvetése, hogy a világpolitika permanens küzdelem a tengeri és szárazföldi hatalmak között, melynek tétje az Eurázsia feletti dominancia (Tsygankov, 2003: 123). Oroszország birodalmi és messianisztikus küldetését ezzel kapcsolatban három, egymással szorosan összefüggő dimenzióban határozza meg:

(1) Regionális szinten Moszkva feladata az eurázsiai magterület feletti uralom visszaállítása a posztszovjet tér újjászervezése és az Eurázsiai Unió életre hívása által. Utóbbi tagállamainak egymáshoz való viszonyát az egyenlőség helyett a hierarchia kell, hogy meghatározza: „*A FÁK a nemzetállamok aszimmetrikus csoportjának egy példája, amelyben az egyik tagnak, az Orosz Föderációnak olyan, különleges geopolitikai szuverenitása van, amivel a többiek nem rendelkeznek*” (Dugin, 2014: 60). (2) Kontinentális vonatkozásban Oroszország missziója a posztszovjet térség mellett a Közel-Keletet és Indiát magába foglaló eurázsiai hatalmi tömb megszervezése a Moszkva – Teherán, a Moszkva – Új-Delhi és a Moszkva – Ankara¹⁰⁹ stratégiai tengelyek kialakításával. A szövetségi rendszer révén Oroszország egyidejűleg lesz képes megszilárdítani a pozícióját a peremvidéken és biztosítani kijutását a melegtengerekre, jelentősen növelve ezáltal katonai erőketívítési potenciálját (Szilágyi, 2019: 26). Az említett geopolitikai tömb Dugin víziójában a négypólusú világrend egyik hatalmi övezete, az Egyesült Államok-központú atlanti, a Kína és Japán által dominált csendes-óceáni és az Európai Unió által irányított euró-afrikai zónák mellett¹¹⁰ (Dugin, 2014.: 35-36). (3) Dugin felfogását a primakovi realista diskurzustól mindenekeelőtt az különbözteti meg, hogy a többpólusú világrend geopolitikai

---

¹⁰⁸ Online interjú Sz. Bíró Zoltán Oroszország-szakértővel, 2022. 02. 03.

¹⁰⁹ A török-orosz viszony kapcsán érdemes megemlíteni, hogy Dugin az 1990-es években még riválisként, az ezredfordulót követően már potenciális szövetségesként tekintett Törökországra.

¹¹⁰ Dugin multipolaritás koncepciója Carl Schmitt német jogtudós és geopolitikus Großraum-elméletét idézi meg, ami a világ nagyhatalmak által dominált „nagy terekre” való felosztását tartotta kívánatosnak.

koncepcióját ideológiai kétosztatúsággal egészíti ki. Meglátása szerint a globalizációt, az unipolaritást, a modernitást és a dekadenciát megtestesítő Atlantisták, valamint a multipolaritást, a kulturális sokszínűséget, valamint a vallásos hitben és konzervatív értékrendben gyökerező erkölcsi tartást képviselő Eurázsianisták ideológiai összezapása zajlik, a két fél megbékélésére pedig nincs lehetőség: *„Az Eurázsianisták és az Atlantisták mindenben egymás ellentétei. A világról és annak jövőjéről két eltérő, és kölcsönösen kizárólagos elképzelést védelmeznek. Az Eurázsianisták és az Atlantisták ellentéte az, ami meghatározza a 21. századi történelem kontúrját”* (Uo.: 46). A világrend és az emberi kultúra jövőjéért vívott harcban Dugin szerint Oroszországra hárul a feladat, hogy a konzervatív ellenforradalom élére álljon, és megszervezze a globalizáció-ellenes erők nemzetközi szövetségét: *„A Mozgalom fő stratégiai célja az összes eurázsiai hatalom egységes szociopolitikai frontba szervezése. Ez minden olyan mozgalom, irányzat, politikai és társadalmi szervezet, intézmény és alapítvány (...) integrációját jelenti, melyek magukévá teszik a multipoláris világ és a virágzó sokszínűség célkitűzését az unipoláris globalizáció és a terjeszkedő Atlantizmus ellenében”* (Uo.: 55).

1. táblázat: Orosz geopolitikai diskurzusok a Szovjetunió felbomlása után

	Nyugatos diskurzus	Realista diskurzus	Neoeurázsianista diskurzus
Oroszország státusza	Nagyhatalom	Nagyhatalom	Birodalom, civilizációs központ
Stratégiai cél	Modernizáció, felzárkózás a Nyugathoz	Befolyási övezet helyreállítása, globális erőegyensúly	Eurázsiai hatalmi tömb megszervezése, konzervatív ellenforradalom
Nyugat	Partner, minta	Kihívás, rivális	Fenyegetés, ellenség
Posztszovjet periféria	A periféria országai szuverén államok	Korlátozott szuverenitás	Orosz dominancia
Legfőbb fenyegetés	Elmaradottság	NATO-terjeszkedés	Nyugati imperializmus
Szövetségesek	USA, EU	Kína, India Irán	Kína, India, Irán, Törökország
Képviselők	Andrej Kozyrev	Jevgenyij Primakov	Alexander Dugin

Forrás: Saját szerkesztés

7.2. Nyugatkritika és Eurázsia-diskurzus a Putyin-rendszer nyilvános diplomáciai kommunikációjában 2000 és 2014 között

Az elnökké választását (2000) követően elfogadott hivatalos nemzetbiztonsági koncepció egyértelművé tette, hogy Oroszország új vezetője, Vlagyimir Putyin a Primakov által kijelölt stratégiai irányt kívánja követni. A dokumentum uralkodó tendenciaként azonosította a törekvést egy olyan nemzetközi hatalmi struktúra kialakítására, amely *„a fejlett nyugati országok dominanciáján alapul (...), az Egyesült Államok vezetése alatt áll, és lehetővé teszi a kulcsfontosságú világpolitikai ügyek egyoldalú megoldását (elsősorban katonai erő alkalmazásával) a nemzetközi jog megkerülésével”* (The MFA of the Russian Federation, 2000).

Az idézett részlet nyilvánvaló utalás a NATO 1999-es jugoszláviai katonai beavatkozására, melynek kritikája – miszerint a Nyugat illegitim módon, humanitárius szempontokra hivatkozva érvényesíti stratégiai érdekeit – a későbbiekben az orosz geopolitikai diskurzus visszatérő elemévé vált. Annak ellenére, hogy az intervenció jelentős feszültséget generált az orosz-amerikai viszonyban, az ezredfordulót követő első néhány év pozitív fordulatot hozott a két állam kapcsolatrendszerében, melynek közvetlen előzménye a 2001. szeptember 11-i terrortámadás volt. A merényletet követően Putyin az elsők között fejezte ki együttérzését az amerikai nép irányába, és biztosította az Egyesült Államokat arról, hogy számíthat Oroszország támogatására az afganisztáni háborúban. A terrorizmus elleni fellépés ezáltal a kölcsönös kompromisszumokon alapuló orosz-amerikai bizalomépítés narratív eszközévé vált: Moszkva – átmenetileg szakítva a posztszovjet térséget exkluzív befolyási övezetként kezelő diskurzussal – áldását adta arra, hogy az amerikai hadsereg Kirgizisztán és Üzbegisztán területén hozzon létre katonai támaszpontokat; Washington pedig szemet hunyt a csecsenföldi iszlamista-szeptatista mozgalom felszámolása¹¹¹ során elkövetett ember jogi atrocitások felett (Sz. Bíró, 2014: 30-31).

Az orosz-amerikai kapcsolatok (látszólagos) javulásának másik oka az Oroszországon belüli instabilitás volt, ami külpolitikai téren erősen korlátozta Moszkva érdekérvényesítési képességét. A megválasztását követő néhány évben Putyin számára (az ország területi integritásának visszaállítása mellett) a prioritást a központi politikai hatalom megszilárdítása¹¹², az előző évtized eleji „rablóprivatizáció” során meggazdagodott oligarchák politikai befolyásának megtörése¹¹³, valamint a gazdaság konszolidálása¹¹⁴ jelentették. Az események későbbi alakulásának tudatában egyértelműen kijelenthető, hogy ez a körülmény, nem pedig az orosz geopolitikai gondolkodás átalakulása ad magyarázatot arra, hogy Moszkva miért nem fejtett ki komolyabb ellenállást, amikor az Egyesült Államok 2002-ben egyoldalúan felmondta az atomfegyver-korlátozás egyik

---

¹¹¹ Az orosz hadsereg harctéri fölényének köszönhetően a második orosz-csecsen háború katonai szakasza 2000 tavaszán, Groznij elfoglalásával lényegében véget ért. A terror-ellenes műveletek ezt követően hivatalosan 2009-ig folytatódtak. Csecsenföldet 2004 óta a Putyinhoz hűséges Ramzan Kadirov vezeti, aki brutális módszereket alkalmazva teremtett rendet a köztársaság területén (Rác, 2011: 25).

¹¹² A centralizáció kapcsán kulcsfontosságú lépés volt a területi kormányzók közvetlen választásának megszüntetése 2004-ben. A regionális vezetőket ettől kezdve formálisan a helyi közgyűlések választották meg, ami a gyakorlatban az államfő által javasolt személy jóváhagyását jelentette (Sz. Bíró, 2019: 21).

¹¹³ A legfontosabb, precedensértékű aktus ennek során a Jukosz olajtársaság tulajdonosának, a politikai ambíciókat dédelgető Mihail Hodorkovszkijnek a letartóztatása volt 2003-ban (Zigar, 2016: 110-114).

¹¹⁴ A gazdaság etatista konszolidációjának kiemelten fontos eleme volt a fűtő- és nyersanyagágazatokban meglévő erőforrások és tulajdonok újrafelosztása állami monopóliumok létrehozása által (Zigar, 2016: 115).

sarokkövének tekintett ABM-egyezményt¹¹⁵; valamint a NATO 2004-es bővítése kapcsán, melynek eredményeként a három balti köztársaság is az euroatlanti közösség tagjává vált (Mankoff, 2007: 127). Irak 2003-as, ENSZ BT-felhatalmazás nélküli amerikai megszállását az orosz vezetés az afganisztáni háborúhoz képest jóval kritikusabban ítélte meg. Egy, a The New York Timesnak adott interjújában Putyin arra figyelmeztette az amerikai olvasóközönséget, hogy az iraki állam kikényszerített összeomlása a radikálisok számára kínál lehetőséget a hatalmi vákuum betöltésére: „...mindig is azt gondoltuk, hogy az állam darabjaira hullása – dezintegrációja – veszélyt jelent. És ez az, amivel éppen most szembesülünk. Természetesen tisztában vagyunk azzal, hogy Száddám Huszein rezsimje nem volt liberális (...), ugyanakkor felvette a küzdelmet a fundamentalistákkal. (...) ...jelenleg annak vagyunk szemtanúi, hogy különböző terrorszervezetek számos tagja szivárog be Irak területére. (...) Ezek a szervezetek legitim rezsimok ellen harcolnak saját hazájukban, és a teljes civilizált világot ellenségnek tekintik” (The New York Times, 2003).

Putyin üzenete – amely azóta is szerves része az orosz geopolitikai diskurzusnak – egyértelmű volt: a stabilitás és kiszámíthatóság alapját képező vesztfáliai államstruktúrára a legnagyobb fenyegetést a nyugati intervencionizmus, és azzal összefüggésben a radikális nem-állami szereplők térnyerése jelenti. Az iraki beavatkozás orosz-amerikai viszonyra gyakorolt legfontosabb hatása ugyanakkor áttételesen, és meglehetősen ironikus formában jelentkezett. Az elhúzódó háború nyomán a kőolaj világpiaci ára dinamikus emelkedni kezdett¹¹⁶, ami a szénhidrogénalapú erőforrásokban gazdag Oroszország számára lehetővé tette, hogy négy év alatt csaknem nyolcszorosára növelje jegybanki tartalékait (Sz. Bíró, 2014c: 32). Az orosz gazdaság erősödése és az ország nyugati pénzügyi szervezetektől való fokozatos függetlenedése – a sikeres belpolitikai konszolidációval kiegészülve – jelentős mértékben megnövelte Moszkva önbizalmát, ami a nyilvános diplomáciai kommunikációban és a külpolitikai gyakorlatban egyaránt érezhető volt: az évtized közepétől az orosz vezetés egyre élesebb kritikával reagált a Nyugat provokatív lépéseire, gazdasági erejét pedig immár nyíltan geopolitikai érdekei érvényesítésére használta. Dimitrij Trenyin külpolitikai elemző szerint mindez nem kevesebbet jelentett, mint az Oroszország sikeres nyugati integrációjára vonatkozó utolsó remények szétfoslását és az orosz birodalmi mentalitás újjáéledését: „2005-öt megelőzően Oroszország két évtizeden keresztül folyamatosan hátrált a nemzetközi politika

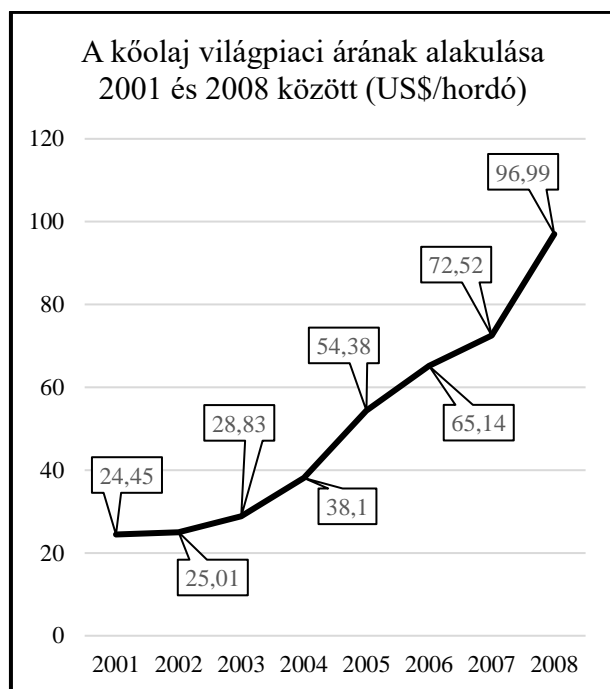
---

¹¹⁵ A ballisztikusrakéta-elhárító rakétákról szóló egyezményt az Egyesült Államok és a Szovjetunió írta alá 1972-ben.

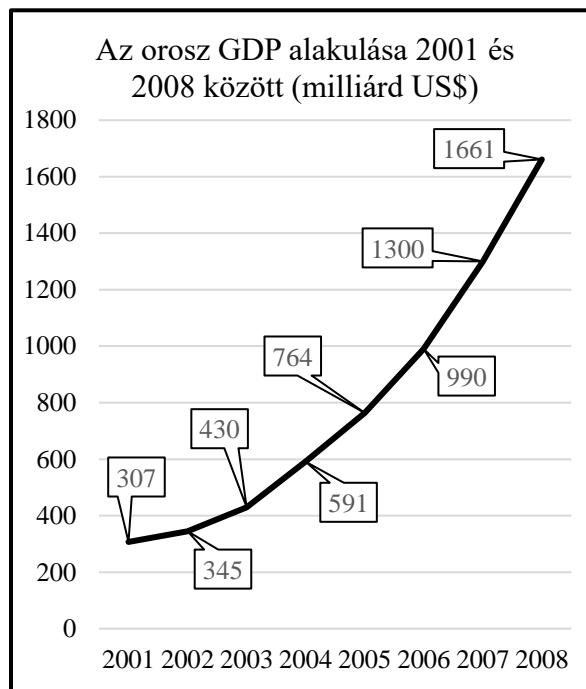
¹¹⁶ A kőolajárak emelkedésének másik oka a feltörekvő hatalmak – például Kína és India – növekvő energiaéhsége volt.

színpadán. (...) Megdöbbentő módon a Kreml visszatért – méghozzá nagyon gyorsan. A tanulságokat levonta, új erőforrásokat mobilizált és megerősítette a morált, mindezt a magas olaj- és gázárak rendkívüli segítségével. (...) A múlt évben Oroszország elkezdett olyan nagyhatalomként viselkedni, amilyen a cári időkben volt” (Trenin, 2006).

7. ábra: a kőolaj világsági árának és az orosz GDP-nek az alakulása 2001 és 2008 között

Forrás: Statista, 2020

Forrás: The World Bank, 2021

7.2.1. A „színes forradalmak” orosz értelmezése

A Nyugattal szembeni orosz bizalmatlanság jelentős növekedését idézte elő a 2003 és 2005 közötti időszakban a posztszovjet periférián végbement eseménysorozat, amely a szakirodalomban és a közbeszédben „színes forradalmak” néven rögzült. Ennek során a térség több államában¹¹⁷ nyugatbarát forradalmak zajlottak le, melyek alapvetően Moszkva-párti¹¹⁸ autoriter vagy hibrid rezsimek bukását eredményezték. Ez történt 2003-ban Grúziában („rózsás forradalom”), 2004-ben Ukrajnában („narancsos forradalom”), valamint 2005-ben Kirgizisztánban („tulipános

¹¹⁷ A három rezsimváltással végződő forradalom mellett egyes szerzők a 2005-ös üzbejisztáni, a 2006-os fehéroroszországi, valamint a 2009-es moldovai tömegtüntetésekre is „színes forradalmakként” hivatkoznak.

¹¹⁸ Kivételt jelentett ez alól Eduard Severnadze grúziai elnök, akivel Putyin kapcsolata meglehetősen problémás volt. Elsősorban ezzel magyarázható, hogy a 2003-as eseményekre Moszkva jóval visszafogottabb módon reagált, mint az egy évvel későbbi ukrán forradalomra.

forradalom”). Az Egyesült Államok által közvetett módon támogatott¹¹⁹ forradalmi változások forgatókönyve lényegét tekintve mindhárom esetben azonos volt: az ellenzék megkérdőjelezte a feltételezhetően manipulált vagy elcsalt választás eredményét, tiltakozásképpen utcára vonult, és kikényszerítette az új választás kiírását, melyet nyugatpárti jelöltek nyertek meg. Utóbbiak ezt követően kísérletet tettek az orosz befolyás visszaszorítására, valamint jelezték a nyugati intézményekhez – NATO, Európai Unió – való csatlakozási vagy közeledési szándékukat (Rác, 2020: 14-15). Mindez időben egybeesett a Bush-doktrína meghirdetésével, amely a messianisztikus küldetéstudatot az autoriter rezsimiek éles kritikájával ötvözte. 2005-ös beiktatási beszédében George Bush deklarálta, hogy „*az Egyesült Államok politikája a demokratikus mozgalmak és intézmények felkutatása és támogatása, azzal a végső céllal, hogy világunkban felszámoljuk a zsarnokságot*” (Bush, 2005); így a Kreml joggal feltételezhette, hogy Oroszország is az amerikai „demokráciaexport” célpontjai között szerepel.

Ezek fényében nem meglepő, hogy Moszkva a forradalmi hullámot Oroszország nagyhatalmi státuszára és a rezsim biztonságára nézve egyaránt közvetlen fenyegetésként azonosította, és egy tudatosan felépített ellennarratívával próbálta hitelteleníteni az újonnan megválasztott nyugatpárti politikai eliteket. Moszkva értelmezésében a színes forradalmak nem a népakarat megnyilvánulásai, hanem kívülről megszervezett illegitim puccsok, melyek révén a Nyugat a térségtől idegen intézményi berendezkedést és politikai szemléletet kényszerít a posztszovjet országokra (Bērziņa, 2014: 11). A narratíva szerint az Egyesült Államok számára a demokrácia pacifikáló és stabilizáló erejének¹²⁰ hangsúlyozása csupán hivatkozási alap, valódi célja saját geopolitikai érdekeinek érvényesítése Oroszország ellenében. Ezt az állítást fogalmazza meg például a külügyminiszteri pozíciót 2004 óta betöltő Szergej Lavrov, az orosz külpolitikát történelmi kontextusban elemző cikkében: „*Láthatjuk, hogy az Egyesült Államok és az Amerika által vezetett nyugati szövetség minden létező módszerrel domináns pozícióját próbálja meg fenntartani. (...) A kormányzatok alkotmányellenes leváltásának technikáját „színes” forradalmak kirobbantásával tesztelik. (...) A demokratikus forradalmak romboló hatással vannak a*

---

¹¹⁹ A nyugatpárti ellenzéki csoportoknak nyújtott amerikai pénzügyi támogatás elsősorban állami és nem állami szervek tevékenysége révén valósult meg. Ezek közül kiemelten fontos szerepet töltött be az Egyesült Államok Nemzetközi Fejlesztési Hivatala, a Nyílt Társadalom Alapítvány, valamint a Nemzeti Alapítvány a Demokráciáért (Bērziņa, 2014).

¹²⁰ A demokratikus béke elmélete szerint, mivel a demokratikus berendezkedésű államok kevesebb esetben háborúznak, mint az autoriter vagy diktatórikus országok, a demokráciák száma fordítottan arányos az államközi konfliktusok kitörésének esélyével.

nemzetekre. (...) A mi országunk az evolúciós változásban érdekelt, amely olyan formában és olyan sebességgel valósul meg, ami megfelel a társadalmi hagyományoknak és a fejlettségi szintnek” (Lavrov, 2016a).

A színes forradalmak hatására megszilárdult orosz percepció, miszerint a befolyási övezet fenntartása és a rezsim biztonsága egyidejűleg veszélybe került, Moszkva kül- és belpolitikájára egyaránt hatással volt. A 2004-es ukrán hatalomátvételt követően Oroszország felülvizsgálta a FÁK-térségbeli politikáját, ami leglátványosabban az energetikai kapcsolatokban mutatkozott meg. Az új stratégia célja az orosz gáz és kőolaj politikai befolyássá alakítása volt (Zigar, 2016: 200-201). Ennek szellemében Moszkva sorra megvonta az energiaszállítások addig érvényben lévő kedvezményeit a posztszovjet térség „politikailag hűtlen” országaitól¹²¹ (Sz. Bíró, 2019: 30), és központi célkitűzéssé tette az európai felvásárlópiacok Ukrajna megkerülésével történő elérését az Északi Áramlat és a Déli Áramlat¹²² projektek révén. Ezzel párhuzamosan a Kreml főideológusa, Vlagyiszlav Szurkov kidolgozta az orosz belpolitika új legitimációs diskurzusát, ami a *szuverén demokrácia*¹²³ nevet kapta. A koncepció megvalósításának legfontosabb aktusa a választási rendszer átalakítása volt: lecsökkentették a pártok számát, szigorították a regisztrációs szabályokat, valamint ellehetetlenítették a független jelöltek indulását. A gyakorlatban mindez azt eredményezte, hogy a Kreml által finanszírozott, és az elnöki akarat érvényesítéséért felelős Egységes Oroszországon kívül csupán azok a „marionettpártok” vehettek részt ezt követően parlamenti választásokon, amelyeket jóváhagyott az elnöki adminisztráció (Zigar, 2016: 196). A másik fontos intézkedés a nem kormányzati szereplőket érintette: a külső erők beavatkozásának akadályozása érdekében újraszabályozták a civil szervezetek és alapítványok bejegyzését, és szigorították pénzügyi ellenőrzésüket (Sz. Bíró, 2019: 49). A szuverén demokrácia koncepciója az oroszországi színes forradalom lehetőségére adott preventív mechanizmusként értékelhető: a demokratikus intézményrendszer kiüresítésével lényegében lehetetlenné vált az uralkodó elit választás útján történő leváltása.

---

¹²¹ A gázárak emelkedése 2006-ban és 2009-ben az Oroszország és Nyugat-Európa közötti gázáramlás átmeneti megakadását okozta Ukrajna kiemelten fontos tranzitszerepe miatt.

¹²² Az Oroszországot és Bulgáriát a Fekete-tenger alatt összekötő gázvezeték terve az Európai Unió ellenállása miatt meghiúsult.

¹²³ A fogalom a szovjet vezetés által használt „demokratikus centralizmus” kifejezés újragondolásának tekinthető: a putyini Oroszországhoz hasonlóan a Szovjetunió is olyan demokráciaként határozta meg magát, ami a demokratikus működés magasabb szintjét érte el, mint a nyugati országok.

7.2.2. A NATO-bővítés kérdése és az orosz-grúz háború

A NATO bővítéséhez kapcsolódó orosz geopolitikai diskurzus lényegét tekintve 1993 óta változatlan. A szövetség hivatalos kommunikációja, miszerint az új tagok felvétele „*a béke és közös értékek által egyesített, teljes és szabad Európa megvalósításának célját segíti elő*” (NATO, 2002), nem győzte meg az orosz döntéshozókat arról, hogy a keleti irányú NATO-expanzió tényleges célja nem a nyugati befolyási övezet kiterjesztése és az Oroszország ellen irányuló elszigetelési politika folytatása. A feszültség tehát az eltérő biztonsági percepciókban gyökerezik: mivel Moszkva egy oroszbarát vagy legalábbis semleges ütközőzóna létezésére saját biztonságának garanciájaként tekint, a nyugati katonai szövetség orosz határokhoz való közeledését – az euroatlanti döntéshozók szándékaitól függetlenül – fenyegetésként érzékeli. Amint korábban említettem, a Kreml kénytelen-kelletlen beletörődött a szervezet 2004-es bővülésébe¹²⁴. Azt követően azonban, hogy a Bush-adminisztráció 2007 elején célként tűzte ki az Ukrajnával és Grúziával¹²⁵ való tagsági akcióterv aláírását a 2008-as bukaresti csúcstalálkozón (Toal, 2017: 94), az orosz politikai elit az addigiaknál jóval keményebb hangnemben ítélte el a szövetség expanzióját. Putyin a 2007 februári müncheni biztonságpolitikai konferencián kijelentette, hogy „*a NATO terjeszkedése nincs összefüggésben sem a szövetség korszerűsítésével, sem az európai biztonság garantálásával. Éppen ellenkezőleg, súlyos provokációt jelent, amely csökkenti a kölcsönös bizalom szintjét*” (Putin, 2007). Kiemelte továbbá, hogy a szervezet megszegte a volt NATO-főtitkár, Manfred Wörner szovjet vezetésnek tett 1990-es ígéretét¹²⁶, miszerint a német egyesítésre adott szovjet beleegyezésért cserébe a szövetség nem fog keleti irányba terjeszkedni. Szintén a Nyugatnak címzett figyelmeztetésként értékelhető az egy évvel később elfogadott hivatalos orosz külpolitikai koncepció vonatkozó részlete: „*Oroszország fenntartja negatív viszonyulását a NATO expanziójához, nevezetesen Ukrajna és Grúzia*

---

¹²⁴ 2004-ben Bulgária, Észtország, Lettország, Litvánia, Románia, Szlovákia és Szlovénia csatlakozott a szövetséghez.

¹²⁵ Érdemes megjegyezni, hogy míg Grúzia esetén társadalom döntő része kezdettől fogva támogatja a NATO-csatlakozást, addig Ukrajna esetében a 2014-es válságot megelőzően egészen más volt a helyzet. Egy, a GALLUP által elkészített közvélemény-kutatás szerint 2008-ban az ukrán társadalom mindössze 15%-a azonosította a NATO-t a biztonsággal, a válaszadók 43%-a ezzel szemben fenyegetésként tekintett a szervezetre. 2013-ra ugyan valamelyest változott a kérdéssel kapcsolatos közvélemény, a NATO-t pozitívan értékelők aránya azonban továbbra is alacsony maradt (biztonság: 17%; fenyegetés: 29%) (Ray – Esipova 2014).

¹²⁶ A George Washington Egyetem Nemzetbiztonsági Archívuma által 2017-ben nyilvánosságra hozott dokumentumok alátámasztják, hogy Wörner mellett George H. W. Bush amerikai elnök, James Baker amerikai külügyminiszter, Helmut Kohl német kancellár és Hans-Dietrich Genscher német külügyminiszter is ígéretet tett Gorbacsovnak arra, hogy a NATO nem fog keleti irányba bővülni (Savranskaya – Blanton, 2017).

szövetségbe való felvételéhez, továbbá a NATO katonai infrastruktúrájának¹²⁷ orosz határokhoz való közelítéséhez, ami sérti a kölcsönös biztonság elvét, és új törésvonalakat hoz létre Európában” (President of Russia, 2008). A bukaresti csúcstalálkozón végül – több, a bővítéssel szemben kritikus tagállam¹²⁸ nyomása miatt – kompromisszumos megoldás született a két posztszovjet köztársaság ügyében: a NATO deklarálta, hogy Ukrajna és Grúzia a szövetség tagjai lesznek, de konkrét dátum meghatározása és akciótervek aláírása nélkül (NATO, 2008).

Ezzel egyidejűleg, az orosz-nyugati kapcsolatokban további feszültséget generáló tényezőként jelent meg Koszovó államiságának kérdése. Az 1999 óta de facto független, de jure Szerbia részét képező¹²⁹ entitás 2008. február 17-én egyoldalúan deklarálta államiságát, amit a nyugati világ döntő része azonnal elismert. A bukaresti csúcstalálkozón felszólaló Putyin Koszovó ügyét Grúzia NATO-tagságának kérdésével összekapcsolva kritizálta a Nyugat lépéseit, mondván azok destabilizálhatják a dél-kaukázusi régiót: „[Koszovó államiságának elismerése] *bonyolult helyzetbe sodor minket a posztszovjet térségben, mivel ott épp elég Koszovóéhoz hasonló szituációnk van – Dnyeszter-menti Köztársaság, Dél-Oszétia, Abházia, Karabah – számtalan ilyen szituáció van. (...) Grúziai barátaink számára [a NATO-csatlakozás] természetesen területi egységük visszaállítását jelenti, legalábbis ők így vélekednek. Ráadásul katonai erővel, a NATO égisze alatt. Ez egy sokéves, több mint száz éve tartó etnikai konfliktus a grúzok, oszétek és abházok között (...). E problémák megoldásához nem a NATO-ba kell belépniük, hanem türelemre van szükségük, és a párbeszédet kell kezdeményezniük a kis etnikai csoportokkal* (Putin, 2008). Öt hónappal a találkozó után, augusztus 8-án háború tört ki Grúzia és Oroszország között. Amint azt az Európai Unió vizsgálóbizottsága 2009-ben megállapította, a konfliktus a dél-oszétiai Chinvali városát ért grúziai tüzérségi csapással kezdődött, melyre válaszul Oroszország – a régióban élő orosz állampolgárok és az ott tartózkodó orosz békefenntartók védelmére hivatkozva – támadást indított Grúzia ellen, és csapataival megközelítette a grúz fővárost, Tbiliszit (Independent International Fact-Finding Mission on the Conflict in Georgia, 2009: 10).

---

¹²⁷ A dokumentum itt arra az Egyesült Államok által 2006-ban nyilvánosságra hozott, majd később az orosz tiltakozás miatt elvetett tervre utal, hogy a NATO telepítse Csehországba és Lengyelországba az európai átfogó rakétaelhárító rendszer egyes elemeit. Az amerikai narratíva szerint erre Irán miatt lett volna szükség, Moszkva azonban Oroszországgal szembeni fenyegetésként érzékelte (Nagy, 2018: 78).

¹²⁸ Németország, Franciaország, Belgium, Görögország, Hollandia, Norvégia.

¹²⁹ Az ENSZ BT által 1999-ben elfogadott 1244-es határozat nemzetközi ellenőrzés alá helyezte Koszovót, ugyanakkor nem kérdőjelezte meg a Jugoszláv Szövetségi Köztársaság területi integritását.

A mindössze öt napig tartó, és lényegében a status quo-t megszilárdító konfliktus lezárását¹³⁰ követően Oroszország – korábbi narratív álláspontjával szakítva – elismerte Grúzia két szakadár régiójának, Dél-Oszétianak és Abháziának az államiságát. A katonai intervenció, majd az orosz bábkormányok függetlenségének deklarálása kettős célt szolgált: amellett, hogy gyakorlati és szimbolikus szempontból egyaránt kiállt a két régióban élő oroszok biztonsága mellett, Moszkva garantálta Grúzia területi megosztottságát, ezáltal „megvétózta” az ország NATO-csatlakozását – a szervezet hivatalos bővítési szerződése ugyanis kimondja, hogy a szövetséghez csak olyan állam csatlakozhat, amely rendezte határvitáit (NATO, 1995). Oroszország tehát éppen azt tette, amiért a Nyugatot Szerbia és Koszovó vonatkozásában elítélte: ENSZ BT felhatalmazás nélkül, humanitárius szempontokra hivatkozva, ugyanakkor saját stratégiai érdekei által mozgatva katonai és jogi értelemben is megsértette egy másik állam területi szuverenitását. Az intervenció nem csupán Grúzia, hanem Ukrajna és a Nyugat számára is figyelmeztetés volt: Moszkva nem fogadja el az érdekszférájához tartozó posztszovjet államok csatlakozását az euroatlanti szövetséghez, és ennek megakadályozása érdekében kész katonai eszközöket is alkalmazni.

7.2.3. A Keleti Partnerség és az eurázsiai integráció

A NATO-hoz hasonlóan az Európai Unió is több bővítési hullám keretében, fokozatosan terjesztette ki a határait keleti és déli irányba. Bár a folyamat 2013-ban, Horvátország csatlakozását követően megakadt, a 2004-es keleti bővítés¹³¹ óta az Unió kiemelten fontos külpolitikai célként kezeli a posztszovjet térség országaival való kapcsolatok fejlesztését. Ennek eszköze a 2004-ben életre hívott európai szomszédságpolitika, amely az EU és 16 keleti és déli partnerállam¹³² kapcsolatait hivatott koordinálni. Bár az Európai Bizottság Oroszország bevonására is nyitott volt, Moszkva már 2003-ban jelezte, hogy nem kíván csatlakozni kezdeményezéshez. A döntés mindenekelőtt a kőolaj világpiacon emelkedése nyomán megerősödő orosz magabiztossággal magyarázható: a Kreml álláspontja szerint az orosz nagyhatalmi státusz nem volt összeegyeztethető azzal, hogy az EU Oroszországot a többi posztszovjet állammal egy kategóriába sorolja (Gretskiy et al., 2014: 376). Az Európai Unió Tanácsa 2008-ban hirdette meg, majd 2009-ben indította el a

---

¹³⁰ A háború a Nicholas Sárközy francia elnök közvetítése nyomán született tűzszüneti megállapodással ért véget.

¹³¹ 2004-ben Ciprus, Csehország, Észtország, Lengyelország, Lettország, Litvánia, Magyarország, Málta, Szlovákia és Szlovénia csatlakoztak az Unióhoz.

¹³² Algéria, Azerbajdzsán, Fehéroroszország, Egyiptom, Grúzia, Izrael, Jordánia, Libanon, Líbia, Marokkó, Moldova, Örményország, Szíria, Palesztina, Tunézia, Ukrajna.

Keleti Partnerség programot, amely a szomszédságpolitika keretében egy strukturáltabb, ambiciózusabb és földrajzilag koncentráltabb geoökonómiai projektnek tekinthető. A Lengyelország és Svédország által elindított program célja az Unió és hat posztszovjet köztársaság – Ukrajna, Grúzia, Örményország, Fehéroroszország, Azerbajdzsán és Moldova – közötti gazdasági, politika és jogi kapcsolatok megerősítése, valamint a kelet-európai és kaukázusi térség demokratizálódásának és gazdasági modernizációjának elősegítése. A Keleti Partnerség kiemelten fontos eleme az Unió és az egyes partnerek társulási megállapodása, melynek részeként a felek *mélyreható és átfogó szabadkereskedelmi megállapodást* írnak alá az áruk és szolgáltatások áramlásának akadálymentesítése, valamint az eljárások és normák harmonizációja érdekében (European External Action Service, 2016).

Az Európai Unióval kapcsolatos orosz diskurzus 2004 után alakult át: a politikusok és szakértők körében az ukrajnai „narancsos forradalom” hatására terjedt el, majd a Keleti Partnerség elindítását követően szilárdult meg az értelmezés, miszerint az EU keleti aktivitása valójában Oroszország elszigetelésére irányul (Bildt, 2015). Szergej Lavrov külügyminiszter a 2009 márciusi Brüsszeli Fórumon vádolta meg az Uniót azzal, hogy a posztszovjet térséget saját érdekszférájává alakítja, gazdasági befolyását pedig politikai érdekérvényesítésre használja: *„Azzal vádolnak minket, hogy befolyási övezetet akarunk építeni. Mi az a Keleti Partnerség? Egy befolyási övezet, amely magába foglalja az önök számára oly fontos Fehéroroszországot? És aztán kedves barátom* [a cseh külügyminiszter, Karel Schwarzenberg] *nyilvánosan kijelenti, hogy amennyiben Fehéroroszország elismeri Oszétiát, elfelejtheti a Keleti Partnerséget. Ez fenyegetés, zsarolás, vagy csak a demokrácia működése?”* (Lavrovot idézi: Samokhvalov, 2017: 216). 2009-re tehát az orosz geopolitikai gondolkodás részévé vált az érvelés, miszerint az EU gazdasági befolyásra és az uniós normák exportálására épülő „puha ereje” közvetlen fenyegetést jelent Oroszország nagyhatalmi pozíciójára nézve. Részben ezzel magyarázható, hogy Putyin harmadik elnökségének (2012-2018) egyik legfontosabb célkitűzése a posztszovjet térség Moszkva által irányított újjászervezése lett (Sz. Bíró, 2019: 74). Oroszország és a „közel-külföld” gazdasági integrációjának magasabb szintre emelését szolgálta a 2010-ben megalakult, Oroszországot, Fehéroroszországot és Kazahsztánt tömörítő Eurázsiai Vámunió; a 2012 óta működő Közös Gazdasági Térség; valamint a 2015-ben megalapított, Örményországgal és Kirgizisztánnal kibővült Eurázsiai Gazdasági Unió (Weitz, 2014: 33-35). Stratégiai szempontból az eurázsiai projekt elsődleges célja az Oroszország és a posztszovjet periféria közötti aszimmetrikus gazdasági függőségen alapuló kapcsolatrendszer

megszilárdítása és állandósítása, ezáltal a tagok alternatív integrációkhoz való csatlakozásának akadályozása (Vigóczki, 2016: 7).

Mivel a Keleti Partnerség és az Eurázsiai Gazdasági Unió célterülete fedi egymást, a két geoökonómiai projekt egyidejű létezése egy olyan zéró összegű játszmát eredményezett az Európai Unió és Oroszország között, melynek tétje a posztszovjet tér feletti gazdasági és politikai befolyás (Casier, 2016: 21). A stratégiai érdekellentétek mellett a nyugati és a keleti integráció közötti átjárás legfőbb akadályát a két fél gazdasági fejlettsége közötti markáns szakadék jelenti: a külkereskedelmi korlátok teljes lebontása a versenyképesség terén egyértelmű előnyt élvező nyugat-európai nagyvállalatok dominanciáját és az orosz kereskedelmi pozíció gyengülését eredményezné a célpiacokon (Vaszari, 2018: 99). Ennek tudatában Moszkva alapvető gazdasági és stratégiai érdekként azonosítja az EU és a keleti partnerállamok közötti szabadkereskedelmi egyezmények meghiúsulását.

Annak kapcsán, hogy a két gazdasági tömb viszonyában a kooperáció helyett a zéró összegű szemlélet érvényesült, az orosz narratíva a felelősség egészét az EU-ra testálja, míg Oroszországot kompromisszumkészsége ellenére kirekesztett szereplőként ábrázolja. Putyin több, a nyugati közönséget (is) megszólító publicisztikájában (Putin, 2010; 2011; 2012) hangsúlyozta, hogy Moszkva a két unió szoros együttműködésében, és egy *„Lisszabontól Vlagyivosztokig terjedő harmonikus gazdasági közösség”* létrejöttében érdekelt (Putin, 2010). Azt, hogy az elnök víziója miért nem valósult meg, Szergej Lavrov külügyminiszter Brüsszel kirekesztő geopolitikai diskurzusával, és az ahhoz társított politikai gyakorlattal magyarázza: *„...riasztó jel volt az Oroszország-EU kapcsolatokban a Keleti Partnerség elindítása, amelynek célja, amint az később kiderült, hogy éket verjen Oroszország és legközelebbi szomszédai közé, akiket több ezer éves kötelékek kapcsolnak össze. (...) Ez egy mélyen elhibázott megközelítés, amely nem szolgálja az európai integrációs projekt érdekét, és ellentmond annak eredeti egyesítő és békeépítő szellemiségével”* (Lavrov, 2019). A két blokk között kibontakozó geoökonómiai rivalizálás epicentruma geopolitikai és gazdasági jelentősége miatt Ukrajna, amely az Oroszországtól való függését az EU-val való kapcsolatainak erősítésével igyekezett ellensúlyozni. Putyin számára a vörös vonalat a társulási és szabadkereskedelmi megállapodás aláírása jelentette, amelyre a tervek szerint 2013. november 28-án, az Európai Unió és a keleti partnerek vilniusi csúcstalálkozóján került volna sor. Ennek megakadályozása érdekében Moszkva 2013 júniusától a „mézésmadzag”

és a „virgács” kombinált alkalmazásával gyakorolt nyomást az ukrán politikai vezetésre: egyrészt 15 milliárd dollár értékű hitelt, valamint a gáz árának jelentős csökkentését ígerte, másrészt szankciókkal sújtotta az Oroszországba irányuló ukrán exportot (Toal, 2017: 211-212). A nyomásgyakorlás hatásosnak bizonyult, Viktor Janukovics ukrán elnök a vilniusi csúcson nem írta alá a szerződést.

7.2.4. Az „arab tavasz” és a líbiai NATO-intervenció orosz értelmezése

A 2010 decemberétől az arab világban kibontakozó forradalmi hullámhoz, illetve az abban való nyugati szerepvállaláshoz kapcsolódó hivatalos orosz narratíva két, egymással szorosan összefüggő elemből áll: a nyugati beavatkozás illegitim jellege és destabilizáló hatása, valamint utóbbi nyomán a radikális iszlamista erők térnyerése. Moszkva, mindenekelőtt az „arab tavasz” és a színes forradalmak között feltételezett párhuzam miatt, kezdettől fogva gyanakvással tekintett a Közel-Kelet szekuláris-autoriter rezsimejei elleni tömeges megmozdulásokra. Az orosz vezetés elismerte, hogy a tüntetők egy élhetőbb, demokratikusabb és igazságosabb jövő reményében vonulnak utcára, kihangsúlyozta ugyanakkor, hogy Oroszország számára elfogadhatatlan, hogy a nyugati hatalmak az arab tömegek változás iránti vágyát saját politikai céljaik érvényesítésére kívánják felhasználni (The MFA of the Russian Federation, 2012). A Kreml tehát – ahogy a posztszovjet térség forradalmi esetében is – külső szereplők felforgató tevékenységét sejtette az események háttérében. Éppen ezért okozott sokaknak meglepetést, hogy Oroszország 2011 márciusában nem vétőzta meg az Egyesült Királyság és Franciaország által kezdeményezett ENSZ BT határozatjavaslatot, amely egy líbiai nemzetközi beavatkozás számára hivatott legitimitációt biztosítani. A 2008 és 2012 közötti időszakban az elnöki pozíciót betöltő Dimitrij Medvegyev – bár Putyin „bábjaként” volt elkönnyelve – ezúttal feltételezhetően önálló döntést hozott, elsősorban Oroszország nemzetközi megítélését, valamint az Egyesült Államokkal való viszonyát¹³³ szem előtt tartva.

Közvetlenül azután, hogy a NATO megkezdte az intervenció végrehajtását, az említett négyéves időszakban a miniszterelnöki posztot betöltő Putyin középkori keresztes hadjáratához hasonlította a

---

¹³³ Barack Obama hatalomra kerülése után, óvatos közeledés indult meg az Egyesült Államok és Oroszország között. Az „újraindítás” néven emlegetett rövidéletű enyhülési időszak eredményének tekinthető a cseh- és lengyelországi rakétavédelmi rendszer tervének elvetése 2009-ben, a START III fegyverzetkorlátozási egyezmény aláírása 2010-ben, valamint Oroszország csatlakozása a Világkereskedelmi Szervezethez 2012-ben.

nyugati szövetség fellépését (Bryanski, 2011). Erre válaszul Medvegyev egy sajtótájékoztatón túrhetetlennek nevezte az olyan kifejezések használatát, amelyek a civilizációk összecsapásához vezethetnek (Medvedev, 2011). Függetlenül attól, hogy a két politikus látványos csörtéje valódi vagy megrendezett volt¹³⁴, kétségtelen, hogy 2011 márciusában az orosz elit megosztott volt Líbia ügyét illetően. Azon túl, hogy az 1990-es évek óta az orosz geopolitikai diskurzus szerves része a nyugati „humanitárius” intervenciók kritikája, Oroszország elsősorban gazdasági okokból volt ellenérdekelt egy esetleges rezsimváltásban: miután Moszkva 2008-ban Tripoli 4,5 milliárd dolláros, a szovjet időkben felhalmozott adósságát engedte el, az orosz vállalatok jövedelmező befektetési lehetőségeihez jutottak az ország energetikai, közlekedési és fegyverzeti szektoraiban (Klein, 2012: 2). A két állam közötti politikai kapcsolatok ugyanakkor korántsem voltak barátiak, a Kadhafi-rezsim melletti nyílt kiállás pedig negatívan hatott volna Oroszország megítélésére nyugaton és az arab világban egyaránt (Zigar, 2016: 324-325). A következő hónapokban, elsősorban az ENSZ BT-határozat önkényes nyugati értelmezése miatt, a hivatalos orosz narratíva a Putyin által képviselt, kritikus szemlélet mentén szilárdult meg.

A NATO-beavatkozás orosz bírálata szerint a nyugati szövetség jelentős mértékben túllépte az ENSZ által ráruházott jogkört, és humanitárius szempontokra hivatkozva, erőszakkal kényszerítette ki a líbiai rezsim bukását, destabilizálva ezáltal az országot, ahol az így létrejött hatalmi vákuumot szélsőséges csoportok töltötték be: *„A demokrácia érvényesítése és a kisebbségi jogok védelme helyett az ellenségek megdöntésére és puccsok szervezésére irányuló kísérletek történtek, melyek csupán azt eredményezik, hogy egy domináns erő helyét egy másik, még agresszívabb domináns erő veszi át. Néhány ország úgy törölte el a líbiai rezsimet, hogy a humanitárius támogatás nevében alkalmazott légierőt. Muammar Kadhafi visszataszító lemészárlása (...) ezen műveleteknek az inkarnációja volt”* (Putin, 2012a). Putyin 2012 februárjában megfogalmazott éles kritikája egyáltalán nem volt alaptalan. Annak dacára, hogy az intervenciót legitimáló 1973-as számú BT-határozat csupán a civilek védelmére és Líbia területe feletti repüléstilalmi övezet létesítésére hatalmazta föl, a NATO a lázadók oldalán, gyakorlatilag azok légierejeként működve kapcsolódott be a konfliktusba, megpecsételve ezzel a kormányerők vereségét. Az, hogy röviddel a rezsim összeomlását követően elhagyta az országot, nem hagy

---

¹³⁴ Egyes szakértők (például Klein, 2012; Lo, 2015) feltételezése szerint a két vezető csörtéje egy tudatosan felépített „színháték” lehetett, amely során Medvegyev és Putyin eltérő közönséget – előbbi az orosz liberális elitet és a nyugati közvéleményt, utóbbi a konzervatív orosz szavazótábor – céloztak meg politikai üzenetükkel.

kétséget a szervezet valódi célját illetően; a líbiai demokratikus átalakulás kudarcra és az állam szétesése¹³⁵ pedig arról tanúskodik, hogy a beavatkozás nem csupán jogi szempontból volt problémás, hanem súlyos gyakorlati következményekkel is járt (Szenes, 2019: 84).

A líbiai intervenció kettős hatást fejtett ki az orosz geopolitikai diskurzusra. Egyrészt, a NATO „kreatív” jogértelmezése megerősítést jelentett Putyin számára arra vonatkozólag, hogy ha Oroszország kompromisszumot köt, azzal a Nyugat vissza fog élni. Másrészt, a líbiai helyzet romlása a beavatkozás utáni időszakban, valamint a válság tágabb régióra gyakorolt spillover-hatása¹³⁶ az orosz geopolitikai narratívák hivatkozási alapjává vált. Utóbbi segítségével a Kreml a nyugati demokráciaexport romboló hatását szemléltette, továbbá a korábbiaknál hitelesebben tudott amellett érvelni, hogy a közel-keleti társadalmak csupán két politikai alternatíva – az autoritarizmus és a káosz – közül választhatnak (Lo, 2015: 94). A líbiai precedens orosz diskurzusra gyakorolt hatása leglátványosabban Szíria kapcsán mutatkozott meg: miután az ország 2011 tavaszán polgárháborús helyzetbe süllyedt, Moszkva minden olyan, az ENSZ BT-hez benyújtott javaslatot megvétőzött, amely legitimációként szolgálhatott volna az Aszad-rezsimmel szembeni nemzetközi cselekvéshez. A szíriai diktátor melletti kiállást Putyin részben a líbiai tapasztalattal igazolta: *„Senkinek nem szabad engedélyezni, hogy a líbiai forgatókönyvet alkalmazza Szíriában. A nemzetközi közösségnek azon kell dolgoznia, hogy egy Szírián belüli békefolyamat megvalósulását támogassa. (...) ...ellenezzük az ENSZ Biztonsági Tanács olyan határozatainak elfogadását, amelyek értelmezhetőek a Szíria belülegyeibe való katonai beavatkozás engedélyeként. E következetes megközelítés által vezérelve Oroszország és Kína kora februárban megakadályozták egy kétértelmű határozat elfogadását”* (Putin, 2012a).

7.2.5. Putyin konzervatív fordulata és az ukrán válság

Putyin első két elnöki ciklusa alatt a rezsim stabilitásának legfőbb pillérei a dinamikus gazdasági növekedés és az állami redisztribúció voltak. Az elnök és az orosz társadalom közötti kimondatlan egyezség értelmében utóbbi a növekvő reálbérekért és az 1990-es évtizedhez képest lényegesen

---

¹³⁵ A 2012 eleje óta tartó, permanens belpolitikai válság, az ország keleti régióiban 2013-tól megerősödő szeparatista törekvések, valamint a radikális iszlamisták térnyerése nyomán Líbia 2014-re gyakorlatilag bukott állammá vált.

¹³⁶ A polgárháború során és a rezsim bukását követően óriási mennyiségű fegyver került a különböző milíciák és terrororganizációk birtokába, melyek a fegyverek egy jelentős részét Líbia ellenőrizetlen déli határán átcsempészve Csádban, Maliban és Nigerben értékesítették. A líbiai válság ilyen módon a térség más államainak destabilizálásához is hozzájárult.

nagyobb szociális biztonságért cserébe apolitikus maradt, és elfogadta, hogy előbbi egy szélsőségesen centralizált politikai berendezkedést épített fel. Ennek az „ideális állapotnak” a 2011 decemberi, manipulált parlamenti választás és Putyin 2012 márciusi, hatalomba való visszatérése által kiváltott többhónapos nagyvárosi tüntetéshullám – melynek megszervezésével a Kreml a Nyugatot vádolta – vetett véget. A rezsim külföldről irányított forradalmi kísérletekkel szembeni ellenállóképességének erősítése jegyében a hatalom 2012 nyarán új törvények sorát fogadta el, melyek célja a parlamenten kívüli rendszerkritikus ellenzék, illetve az azzal szimpatizáló társadalmi csoportok megfélemlítése volt. A gyerekek védelmére hivatkozva fokozták az internet politikai ellenőrzését; visszavezték a rágalmozás tényállását a büntetőtörvénykönyvbe; szigorították a gyülekezésre és tüntetésre vonatkozó szabályokat; szigorították a civil szervezetek felügyeletét; valamint arra kényszerítették a külföldről (is) finanszírozott nem kormányzati szervezeteket, hogy „külföldi ügynökként” jegyeztessék be magukat (Sz. Bíró, 2019: 45-51).

Az állam szuverenitásának megerősítését a vidéki szavazóbázist megszólító konzervatív politikai kommunikáció egészítette ki, ami indirekt módon a neoeurázsianista diskurzus politikai „mainstreambe” emelését jelentette. Az orosz identitást civilizációs alapon meghatározó értelmezési és nyelvi keret legfontosabb elemei a vallásos hitben gyökerező erkölcsi tartás, a pozitív emlékezetpolitika, a patriotizmus, valamint a hagyományos családmódel (Zigar, 2016: 413-414). A kommunikációs fordulat ebből következően a rezsim stabilitását veszélyeztető belső kihívásra adott taktikai lépésnek tekinthető: a tradicionalista toposzokra építő, és az orosz „másságot” glorifikáló diskurzus a rendszer legitimációs ideológiájává vált.¹³⁷ A 2000 és 2008 közötti időszak ideológiamentes nyelvezetével való szakítást jól szemléltette Putyin 2012 márciusi beiktatási beszéde, amelyben az elnök kiemelt figyelmet szentelt a kultúra és az erkölcs kérdéseinek, valamint a fiatalság megfelelő nevelésének szükségét hangsúlyozta (Putin, 2012b). A diskurzus negatív oldala egy olyan, pszichológiai értelemben vett „Másik” megalkotása volt, amellyel szemben jelentést nyerhetett az orosz „Én” morális tartása. Ennek szellemében 2012-től kezdve Putyin immár nem csupán konkrét ügyek – NATO-bővítés, illegitim intervenciók vagy színes forradalmak – kapcsán bírálta a Nyugatot, hanem a kulturális és erkölcsi értelemben elkorcsosult nyugati civilizáció egészét elutasította: „*Láthatjuk, hogy számos euroatlanti ország valóban hátat fordított a gyökereinek, beleértve a keresztény értékeket, amik a nyugati civilizáció*

---

¹³⁷ Online interjú Sz. Bíró Zoltán Oroszország-szakértővel, 2022. 02. 03.

alapját képezik. Tagadják a morális elveket és a hagyományos identitások mindegyikét: a nemzetit, kulturálist, vallásost, sőt, még a szexuálist is. Olyan politikát valósítanak meg, amely egyenlőséget tesz a nagycsaládok és az azonosnemű partnerségek, az istenhit és a sátánba vetett hit közé. (...) ...agresszív módon próbálják ezt a modellt az egész világra kiterjeszteni. Meggyőződésem, hogy ez egyenes út a degradáció és primitivizmus felé, ami mély demográfiai és erkölcsi válságot eredményez” (Putin, 2013a).

A narratíva Oroszország és az euroatlanti világ szembenállását civilizációk összecsapásaként ábrázolja, amely küzdelemben a saját hagyományaikhoz továbbra is hű posztszovjet országok vagy országrészek számára az Eurázsiai Unió kínál alternatívát a nyugati dekadenciával szemben (Lukin, 2014: 46-47). Az ország földrajzi elhelyezkedése, ipari és mezőgazdasági potenciálja, óriási ásványkincsbázisa, valamint 45 milliós népessége (melynek mintegy 17%-át az orosz kisebbség alkotja) miatt a nyugati és az eurázsiai „civilizációk” rivalizálásának legfőbb tétje Ukrajna hovatarozása. Mivel az eurázsiai integráció sikere nagyrészt ettől függ (Sz. Bíró, 2019: 56), Putyin számára stratégiai prioritást jelentett Ukrajna orosz befolyási övezetben tartása. Az ehhez társított eurázsianista narratíva ennek megfelelően megkérdőjelezte az ukrán állam szuverenitását, az ukránokat pedig az orosz „civilizációs térben”, a Kárpátoktól Kamcsatkáig terjedő térségben szétszórt népként azonosította (Snyder, 2019: 86). Putyin arra irányuló kísérlete, hogy civilizációs projektjét Ukrajna területére is kiterjessze, az ukrán társadalom nacionalista és nyugatpárti többségének ellenreakcióját eredményezte: azt követően, hogy Janukovics az orosz presszió hatására 2013 novemberében nem írta alá az Európai Unióval való társulási szerződést, tüntetők tízezrei vonultak ki Kijev főterére. Az állami erőszakszervezetek brutális fellépése nyomán a demonstráció forradalomba torkollott, és Janukovics bukását eredményezte.

Miután egyértelművé vált, hogy Janukovics képtelen kezelni a helyzetet, Putyin taktikát váltott, az orosz stratégia homlokterébe a geoökonómiai nyomásgyakorlás helyett a hibrid hadviselés¹³⁸ került. Ennek keretében Oroszország – Ukrajna területi szuverenitását megsértve, és saját kötelezettségvállalásait megszegve¹³⁹ – anektálta a geostratégiai és szimbolikus szempontból

---

¹³⁸ A *hibrid hadviselés* terminus a katonai és nem katonai eszközök szorosan összekapcsolt és koordinált alkalmazását jelenti. A nem katonai eszközök közé sorolhatók a diplomáciai és gazdasági nyomásgyakorlás, titkosszolgálati és különleges műveletek, a kibertámadások, a bűnözői csoportok felhasználása, valamint a hagyományos és elektronikus médiában végrehajtott információs műveletek (Rácz, 2016: 8).

¹³⁹ Oroszország az 1991 és 2014 közötti időszakban négy nemzetközi szerződésben tett ígéretet arra, hogy tiszteletben fogja tartani Ukrajna területi szuverenitását.

egyaránt kulcsfontosságú Krím-félszigetet. Az orosz narratíva szerint nem annexió, hanem két független állam konszenzuális egyesülése történt: a Krími Autonóm Köztársaság először deklarálta a függetlenségét, majd népszavazás útján egyesült Oroszországgal – a csatlakozással tehát az ENSZ alapokmányában is szereplő elv, a „népek önrendelkezési joga” érvényesült. A Kreml ennek kapcsán precedensként hivatkozik arra, hogy a nyugati államok többsége fenntartások nélkül ismerte el Koszovó szintén egyoldalúan deklarált függetlenségét 2008-ban. A félsziget elcsatolására vonatkozó politikai döntést Putyin emellett Ukrajna potenciális NATO-csatlakozásából, és azzal összefüggésben Oroszország geopolitikai érzékenységéből vezette le: „...mindenekelőtt a Krím lakóit akartuk támogatni, de egy bizonyos logikát is követtünk: ha nem teszünk semmit, Ukrajnát valamikor a jövőben behúzzák a NATO-ba. (...) ...és NATO hajók dokkolnak Szevasztopolban, az orosz haditengerészet dicsőséges városában. (...) Ha a NATO katonák feltűnnek, azonnal haderőt fognak telepíteni a területre. Egy ilyen lépés geopolitikai szempontból rendkívül érzékeny lenne számunkra, mert ebben az esetben Oroszország gyakorlatilag kiszorulna a fekete-tengeri térségből” (The Washington Post, 2014)

A Krím visszaszerzését¹⁴⁰ az elnök egy olyan, az orosz nagyság és nemzeti egység gondolataira felfűzött narratívába illesztette be, amelynek segítségével egyidejűleg volt képes megerősíteni a 2011-2012-ben megingott belpolitikai népszerűségét¹⁴¹, illetve elterelni a hazai közvélemény figyelmét a belső problémákról. Az elnök által felépített narratív történetben Oroszország évtizedeken keresztül tűrte a provokációkat, az ukrainai „fasiszta forradalom” kirobbantásával azonban a Nyugat átlépte a vörös vonalat¹⁴², és felbőszítette az orosz medvét: „*Nacionalisták, neonácik, oroszgyűlölők és antiszemiták hajtották végre ezt a puccsot. (...) Azért szorítanak minket folyamatosan a sarokba, mert független álláspontunk van, ami mellett készek vagyunk kiállni, a dolgokat a nevükön nevezzük és nem veszünk részt a képmutatásban. De mindennek van egy határa. És nyugati partnereink Ukrajnával átlépték ezt a határt, piszkálták a medvét, és felelőtlenül, amatőr módon viselkedtek*” (Putin, 2014).

---

¹⁴⁰ A Krím 1954-ben Nyikita Hruscov szovjet pártfőtítkárré döntése nyomán vált az Ukrán SzSzK részévé.

¹⁴¹ A hatalomtól független Levada Központ által 2013-ban végzett közvélemény-kutatás során a megkérdezettek csupán 32%-a mondta azt, hogy az elnökre szavazna. A Krím annektálása után megismételt felmérésen e csoport aránya 52%-ra emelkedett (Sz. Bíró, 2019: 71).

¹⁴² Bár a Kreml eltúlozta a külső interferencia szerepét, Putyin kritikája az ukrán forradalomban való nyugati szerepvállalással kapcsolatban nem volt alaptalan: több amerikai politikus – például John McCain, Chris Murphy, Victoria Holland és Geoffrey Pyatt – személyesen utazott el Kijevbe, és szólalt fel az ellenzéki demonstrációkon (Toal, 2017: 292-293).

Egy hónappal a Krím elcsatolása után Putyin egy televízióműsorban tett említést az egykori Orosz Birodalom részét képező Novorossziáról (Új Oroszországról): „*Szeretném önöket emlékeztetni, hogy az, amit a cári időkben Novorossziának neveztek (...) akkoriban nem volt Ukrajna része. Ezeket a területeket a szovjet kormányzat adta át Ukrajnának az 1920-as években. Miért? Ki tudja. (...) Oroszország különböző okokból elvesztette ezeket a területeket, az emberek azonban maradtak. (...) A kulcstényező a garanciák biztosítása ezeknek az embereknek. A mi szerepünk az, hogy lehetővé tegyünk egy megoldást Ukrajnában, hogy biztosítsuk, hogy a garanciák léteznek*” (The Washington Post, 2014). Azáltal, hogy az ország délkeleti és déli nagyvárosait – Harkov, Luhanszk, Donyeck, Zaporizzsja, Dyipro, Herszon, Mikolajiv, Odessza – magába foglaló, és jelentős orosz kisebbséggel¹⁴³ rendelkező térségről geopolitikai kontextusban beszélt, Putyin implicit módon megkérdőjelezte Ukrajna fennhatóságát az ország területének csaknem ötven százaléka fölött, ezzel legitimálva az „éppen ott vakációzó” orosz paramilitáris egységek által elindított szeparatista mozgalmakat. Az elnök revizionista diskurzusa ellenére a témával foglalkozó szakértők egy része az orosz lépések reakciós és defenzív jellegét hangsúlyozza: Richard Sakwa meglátása szerint a Nyugat keleti irányú expanziója, és azzal összefüggésben az ukrán nacionalizmus térnyerése váltott ki nyílt revizionizmust a status quo fenntartásában érdekelt Oroszországból (Sakwa, 2016: 189-190). Más elemzők ettől eltérően arra a következtetésre jutottak, hogy a Kreml lépései egy előzetesen megalkotott, Ukrajna de facto kettészakítására és az orosz ellenőrzés Novorossziára való kiterjesztése által Oroszország és a Krím, valamint Oroszország és a (de jure Moldovához tartozó) Dnyeszter-menti Köztársaság közötti közvetlen földrajzi összeköttetés megteremtésére vonatkozó geostratégiai vízió mentén haladnak (Snyder, 2019: 213-223). Az orosz agresszió okaitól függetlenül, a nyugati gazdasági szankciókban testet öltő nemzetközi nyomás és az orosz gazdaság korlátozott teherbíró képessége korlátok közé szorították Moszkva geopolitikai mozgásterét, ebből adódóan a „Novorosszia-projekt” megvalósítása (átmenetileg) lekerült a napirendről. A kelet-ukrajnai, Donyeck és Luhanszk megyék területén zajló alacsony intenzitású háború ugyanakkor elhúzódott, befagyott konfliktussá alakult, és az euroatlanti-orosz viszony hidegháború óta legsúlyosabb válságát eredményezte.

---

¹⁴³ A 2001-es census alapján a Novorossziát alkotó ukrán közigazgatási területeken (oblasztyok-ban) az orosz kisebbség aránya a következő: Harkov: 25,6; Luhanszk: 39; Donyeck: 38,2; Zaporizzsja: 24,7; Dnyipropetrovszk: 17,6; Herszon: 14,1; Mikolajiv: 14,1; Odessza: 20,7; Krím: 58,3 % (State Statistics Committee of Ukraine, 2001).

8. Orosz-török geopolitikai percepciók és gazdasági kapcsolatok 1991 és 2014 között

8.1. Geopolitikai feszültségforrások a hidegháború után

A hidegháború vége és a Szovjetunió felbomlása fordulópontot jelentett az orosz-török kapcsolatok történetében. Geopolitikai szempontból meghatározó jelentőséggel bírt a dél-kaukázusi köztársaságok függetlenedése, ezáltal ugyanis megszűnt a közvetlen orosz-török szárazföldi határ. Ezzel egyidejűleg Ukrajna kiválása, valamint a Fekete-tengeri Flotta felosztása nyomán Moszkva a Fekete-tengeren földrajzi és katonai értelemben egyaránt visszaszorult, így a térségbeli erőegyensúly Ankara javára módosult (Pénzváltó, 2020: 99). A harmadik fontos tényező Oroszország világ gazdaságban betöltött szerepének meggyengülése volt: a gazdaságirányítás és a vagyonszerkezet radikális átalakítására tett kísérlet az évtized egészét végigkísérő válságot eredményezett az országban, ami jelentősen csökkentette a török és orosz gazdasági teljesítmények¹⁴⁴ közötti különbséget (Aktürk, 2006: 346). A politikai földrajzi határok és a két állam közötti katonai-gazdasági erőviszonyok módosulása a török politikai elit Oroszországhoz és Eurázsiahoz kapcsolódó geopolitikai percepcióváltozását eredményezték. Ankara szempontjából megalapozatlanná vált a török külpolitikát az 1940-es évek közepe óta meghatározó (vagy legalábbis erősen befolyásoló) félelem, miszerint Moszkva egzisztenciális fenyegetést jelent Törökországra nézve (Torbakov, 2007: 5). Ez esélyt kínált ugyan arra, hogy a két ország kapcsolatrendszere a konstruktív együttműködés irányába mozduljon el, ezzel egyidejűleg azonban Ankara a szovjet felbomlás nyomán a Kaukázusban és Közép-Ázsiában létrejött geopolitikai vákuumot a török kulturális, politikai és gazdasági befolyás kiterjesztésének lehetőségeként azonosította, ami kiélezte a két állam viszonyát (Çelikpala, 2019: 5).

Mivel a posztszovjet periféria feletti ellenőrzés fenntartása és megszilárdítása az újradefiniált orosz külpolitika prioritása lett, Moszkva egyértelmű kihívásként érzekelte Süleyman Demirel 1992-ben vázolt pántörök geopolitikai vízióját: *„A közép-ázsiai köztársaságok (...) többsége felénk fordítja a tekintetét. Ajtók fognak ezáltal kinyílni előttünk. Miközben Törökország határai változatlanok maradnak, Törökország valójában túlnő a határain. Egy új, az Adriai-tengertől a Kínai Nagy Falig tartó Törökországot hozunk létre”* (Demirel idézi: Balta, 2019: 74). Moszkva számára az alapvetően regionális szintű kihívást a török NATO-tagság globális kontextusba helyezte. Az orosz

---

¹⁴⁴ 1991-ben Törökország GDP-je az oroszországi 28%-ának felelt meg. Ez az érték 1993-ban 41%-ra, 1998-ban pedig 101%-ra nőtt.

percepció, miszerint Törökország az Egyesült Államok „oszd meg és uralkodj” elvre alapuló Eurázsia-stratégiájának az egyik pillére, nem volt alaptalan. A posztszovjet tér geopolitikai pluralizmusában érdekelt Washington (Brzezinski, 2017: 196-197) és a saját feltételezett geopolitikai és geokulturális mélységét kiaknázni igyekvő Ankara céljai Közép-Ázsia vonatkozásában valóban összhangba kerültek, ami arra készítette az Egyesült Államokat, hogy Oroszország befolyását Törökországra támaszkodó politikával ellensúlyozza (Davutoğlu, 2016: 434). Rövidesen nyilvánvalóvá vált azonban, hogy Törökországnak sem az eszközei, sem a gazdasági erőforrásai nincsenek meg ahhoz, hogy a régió meghatározó „játékosává” váljék, így az 1990-es évek elején felerősödő pántörök diskurzus az évtized közepére háttérbe szorult¹⁴⁵, ami a régióhoz kötődő orosz-török feszültség fokozatos csökkenését eredményezte (Balta, 2019: 75).

Ezzel párhuzamosan a Moszkva és Ankara közötti érdekellentétek elsődleges területévé a Kaukázus vált. Geoökonómiai szempontból az orosz-török rivalizálás középpontjába Azerbajdzsán került; gazdag kőolaj- és földgázkészlete, valamint földrajzi elhelyezkedése miatt ugyanis jelentős részben a kis posztszovjet köztársaságon múlt, hogy Oroszország képes lesz-e fenntartani a Közép-Ázsia és Európa közötti energiaáramlások ellenőrzésének monopóliumát. A szovjet időszakban a két kontinens közötti energetikai összeköttetés kizárólag az orosz magterületen keresztül valósulhatott meg, a birodalom felbomlása azonban új helyzetet teremtett, amelyet Ankara a Bakuval és Tbiliszivel való kapcsolatai megerősítése révén igyekezett kihasználni. Ezzel összefüggésben volt nagy jelentősége annak, hogy Azerbajdzsán – Törökország és az Egyesült Államok ösztönzésére – visszautasította az arra vonatkozó orosz követelést, hogy az országot csak egyetlen, Oroszországon keresztülhaladó kőolajvezeték kösse össze a határain kívül eső területekkel. Az Azerbajdzsánt Grúzián keresztül Törökországgal összekötő alternatív vezeték tervéről¹⁴⁶ az illetékes kormányok 1993 márciusában állapodtak meg (Brzezinski, 2017: 203). A dél-kaukázusi térségben a másik fő feszültségforrás az 1980-as évek végén kibontakozott azeri-örmény háború volt, amely során Törökország Azerbajdzsánt, Oroszország pedig Örményországot támogatta. Az Ankara és Moszkva közötti feszültség 1992 áprilisában tetőzött: azt követően, hogy Örményország megszállta a nemzetközi jogi szempontból Azerbajdzsánhoz tartozó hegyi-karabahi

---

¹⁴⁵ A gazdasági együttműködés, a nemzetközi segélyezés, a kultúra, valamint az oktatás területén Törökország ezt követően is építette a kapcsolatait a török nyelvű közép-ázsiai köztársaságokkal, ugyanakkor a térséget Törökország befolyási övezetként értelmező diskurzus marginalizálódott.

¹⁴⁶ Az Egyesült Államok aktív támogatását élvező Baku-Tbiliszi-Ceyhan kőolajvezeték megvalósítása Oroszország obstrukciója miatt csupán a 2000-es évek elején kezdődött meg, a vezeték az évtized közepén lépett működésbe.

régiót, Jevgenyij Shaposhnikov marsall, a FÁK fegyveres erőinek főparancsnoka nukleáris csapást helyezett kilátásba Törökországgal szemben, ha az közvetlenül beavatkozik a konfliktusba (Sezer, 2001). Ebből következően Ankara az orosz és török katonai képességek közötti aszimmetria okán volt kénytelen beletörödni abba, hogy a háború (első szakasza) örmény győzelemmel érjen véget. A két ország kapcsolata az évtized közepén, a „kurdkérdés” és a „csecsenkérdés” egyidejű eszkalálódása nyomán ismét mélypontra került. 1993-tól újult erővel robbant be a török állam és a PKK immár egy évtizede zajló konfliktusa, amit Moszkva az Ankarával szembeni nyomásgyakorlás érdekében igyekezett kihasználni (Çelikpala, 2019: 6). 1995 őszén a törökországi kurdok Hollandiában székelő „emigráns kormánya” engedélyt kapott egy moszkvai konferencia megszervezésére. Az eseményen többek között felszólalt az Orosz Duma Geopolitikai Ügyekért Felelős Bizottságának elnöke, Viktor Ustinov, aki a török állam „Achilles-sarkát” megcélozva az 1923-as lausanne-i szerződés felülvizsgálatát, és egy önálló kurd állam létrehozását vetette fel (Olson, 1998: 214). Bár a határrevízió gondolata az orosz kormány hivatalos kommunikációjában nem kapott helyet, a törökök számára a konferencia annak bizonyítékául szolgált, hogy Oroszország a PKK-val való együttműködés révén akarja feldarabolni Törökországot. Ankara ezzel kapcsolatos félelmét tovább fokozta, hogy 1996 májusában Moszkvában rendezték meg a Kurd Szervezetek Második Nemzetközi Kongresszusát, ahol Jurij Jefrenov orosz tábornok még Ustinovnál is frontálisabban fogalmazott: *„Egy független Kurd államot kell létrehozni. A kurdoknak nincsenek hatékony fegyvereik, de jelentős emberi erőforrás áll a rendelkezésükre. (...) Ha képesek vagyunk az Örményország és Azerbajdzsán közötti vitát rendezni, és mindkét országot a saját oldalunkra állítani, akkor lehetőségünk nyílik arra, hogy Örményországon keresztül szállítsunk fegyvereket a kurdoknak. (...) Törökország a NATO keretében egyetlen fekete-tengeri repülőgép-hordozó segítségével ellenőrzése alá vonhatja a Kaukázust. A kurdok segítségével ezt megakadályozhatjuk”* (Yefrenovot idézi: Uo.: 219). Ezzel egyidejűleg azonban Moszkvának a csecsenföldi szeparatizmus jelentett a saját területi integritására nézve kihívást, amit Ankara próbált meg hasonlóképpen kiaknázni: a muszlim csecsenek függetlenedési törekvésével szimpatizáló törökök a kormány hallgatólagos beleegyezése mellett a Csecsen-Kaukázus Szolidaritási Egyesület elnevezésű nemzetközi szervezeten (melynek az évtized közepén mintegy tízezer törökországi tagja volt) keresztül nyújtottak támogatást az észak-kaukázusi szeparatista mozgalomnak, miközben Törökország számos csecsen katonai vezetőnek biztosított menedéket (Tol, 2017).

Az egymás belügyeibe való közvetett beavatkozás által generált feszültség csupán az évtized végén enyhült, miután mindkét fél gesztusokat tett a másik irányába. A kapcsolatok normalizációja szempontjából kiemelt jelentőséggel bírt az orosz kormány arra vonatkozó, 1998 végén meghozott döntése, hogy Oroszország nem fogadja be a PKK Szíriából kiutasított vezetőjét, Abdullah Öcalant. Török részről a bizalomépítés nem kevésbé fontos lépése volt, hogy röviddel a második csecsen háború kitörését követően Bülent Ecevit miniszterelnök – az iszlamista lobbival, valamint a Törökországban élő, mintegy 5-6 milliós kaukázusi diaszpóra nyomása ellenére – kijelentette, hogy Törökország tiszteltben tartja az orosz állam területi integritását, és ennek megfelelően a „csecsenkérdést” Oroszország belső problémájának tekinti (Sezer, 2001). A másik területi szuverenitását implicit vagy explicit módon megkérdőjelező diskurzust az ezredfordulóra egy új, a két állam együttműködését hangsúlyozó nyelvezet váltotta fel, amelyet a felek hivatalos dokumentumok formájában is rögzítettek: a két kormány 1999 novemberében közös deklarációt fogadott el a terrorizmus elleni harcról¹⁴⁷, 2000 elején pedig az információs szférában való együttműködésről kötöttek megállapodást (Aktürk, 2006: 357).

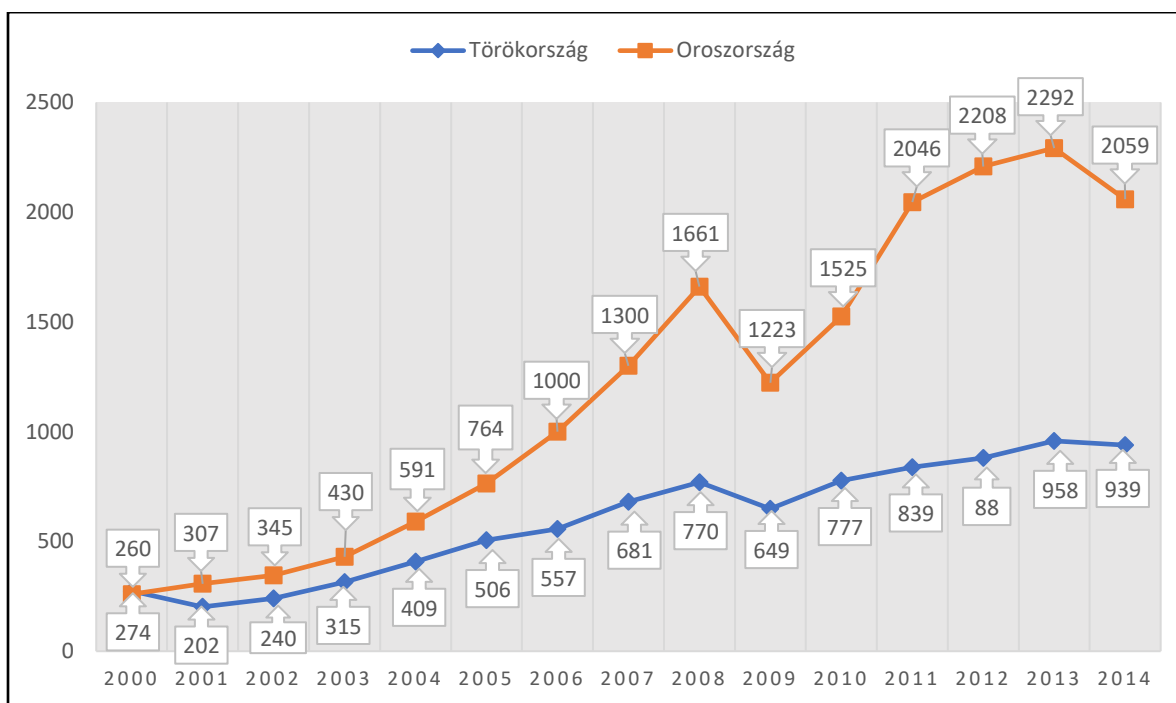
8.2. Az orosz-török gazdasági kapcsolatok alakulása, különös tekintettel az energetikai szektorra

A Szovjetunió megszűnése és a világrend átrendeződése ugyan számos geopolitikai jellegű feszültségforrást hozott felszínre az orosz-török viszonyrendszerben, ezzel egyidejűleg azonban megteremtette a szorosabb gazdasági együttműködés lehetőségét is (Kozma, 2016: 171). Bár a két ország közötti gazdasági mobilitás már az 1990-es években fellendült, valódi áttörésre az ezredforduló után került sor, ami három tényezővel magyarázható. (1) az 1990-es évek végére megoldódott a csecsen/kurd ügy kapcsán kialakult konfliktus. (2) A putyini konszolidáció, valamint a fosszilis energiaforrások világpiaci árának emelkedése nyomán az orosz gazdaság dinamikus növekedésnek indult, melynek fenntartása megbízható felvásárlópiacokat és tranzitországokat igényelt. (3) Az AKP neoliberais gazdaságpolitikájának és a külföldről – mindenekelőtt az Európai Unióból – beáramló működőtőkének köszönhetően a török gazdaság szintén komoly (de az oroszországitól jócskán elmaradó) növekedést produkált, amely az ország energiaszükségletének folyamatos bővülését vonta maga után.

---

¹⁴⁷ Bár Oroszország ígéretet tett arra, hogy a jövőben semmilyen módon nem támogatja a törökországi kurd szeparatizmust, a PKK-t továbbra sem nyilvánította terrorszervezetnek.

8. ábra: A törökországi és oroszországi GDP alakulása 2000 és 2014 között (milliárd dollár)

Forrás: Saját szerkesztés a The World Bank, 2020 adatai alapján

Az orosz-török gazdasági partnerség gerinceként a bilaterális kereskedelem szolgál, melynek összértéke 2000 és 2008 között több mint nyolcszorosára nőtt. A globális gazdasági- és pénzügyi válság hatására a kereskedelmi forgalom összértéke ugyan 40%-kal visszaesett, de a 2009 és 2012 közötti időszakban ismét dinamikus emelkedett (Szigetvári, 2014: 107). Amint az alábbi táblázat mutatja, a két ország kereskedelmi kapcsolata rendkívül aszimmetrikus: a török behozatal értéke a kivitel értékének átlagosan 4,5-szörösét teszi ki. 2014-ben Törökország számára Oroszország a harmadik legfontosabb beszállító (10,4 %) és a hetedik legfontosabb felvevőpiac (3,8%); orosz szempontból Törökország a tizenharmadik legfontosabb beszállító (2,3%) és a kilencedik legfontosabb felvevőpiac (3%) volt.

2. táblázat: Az Oroszországba irányuló/Oroszországból érkező török export/import értéke 2000 és 2014 között (millió dollár)

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007
Export	644	924	1172	1368	1859	2377	3238	4727
Import	3887	3436	3892	5451	9033	12906	17806	23508
Összesen	4531	4360	5064	6819	10892	15283	21044	28235
Deficit	3243	2512	2720	4083	7174	10529	14568	18781

	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Export	6583	3190	4628	5993	6681	6964	5943
Import	31364	19450	21601	23953	26625	25064	25289
Összesen	37847	22641	26229	29946	33306	32028	31232
Deficit	24881	16260	16973	17960	19944	18100	19346

Forrás: Turkish Statistical Institute, 2019

Amint az akkor külügyminiszteri pozíciót betöltő Davutoğlu 2010-ben rámutatott, az intenzív energetikai együttműködés a két állam gazdasági kapcsolatának a motorja, egyben a török szempontból tartósan negatív kereskedelmi mérleg elsődleges magyarázata (Davutoğlu, 2010). A legmeghatározóbb ezen a téren a földgáz-kereskedelem, amelyet egy 1984-ben aláírt kormányközi egyezmény alapozott meg. Ennek értelmében Törökország 1987-től az Ukrajnán, Moldován, Románián és Bulgárián áthaladó Transzbalkán vezetéken keresztül kezdett földgázt importálni a Szovjetunióból. Az orosz-török gázdiplomácia következő mérföldköve az 1997-ben aláírt megállapodás volt az Oroszországot a Fekete-tengeren át Törökországgal összekötő, 16 milliárd köbméter kapacitással rendelkező Kék Áramlat gázvezetékéről, ami 2003-ban lépett működésbe (Kozma, 2016: 173-174). A szovjet/orosz kínálat és a török kereslet találkozása ugyan kölcsönös függőséget eredményezett, Duygu Bazoğlu Sezer török nemzetközi kapcsolatok szakértő azonban már a 2000-es évek elején figyelmeztetett arra, hogy a kapcsolat aszimmetrikus jellege kockázatot jelent Törökország számára, ami diverzifikációs stratégia alkalmazását teszi szükségessé: „A *szinte*

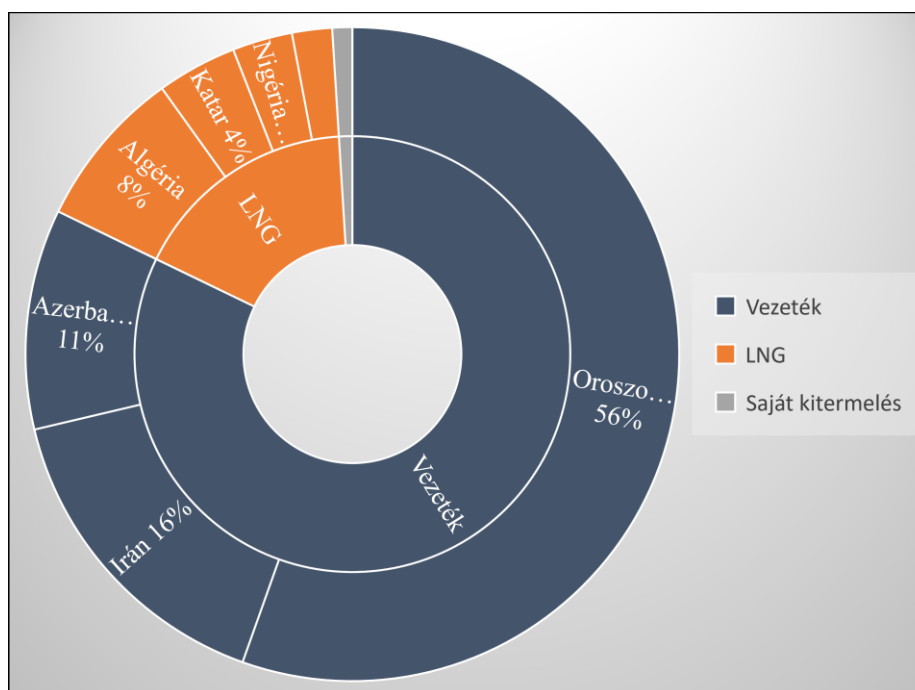
monopolhelyzet, amit Oroszország Törökország egyetlen nagy gázbeszállítójaként élvez, komoly aggodalomra ad okot. (...) Az egyetlen beszállítóra hagyatkozás jelentette kockázat az, (...) ami igazán értékesé teszi az Egyesült Államok által támogatott Transz-Kaspi gázvezetékét” (Sezer, 2001).

A Sezer által említett, Bakut, Tbiliszit és Erzurumot összekötő vezeték öt évvel későbbi megvalósulása Ankara partnerdiverzifikációra, valamint az azeri, türkmén és kazah források és a nyugat-európai felvásárlópiacok közötti földrajzi elhelyezkedés kiaknázására¹⁴⁸ irányuló stratégiai törekvését mutatta. Ezzel egyidejűleg azonban Törökország tovább mélyítette az Oroszországgal való együttműködését is, ami a krími válságot követő időszakban vált igazán látványossá. 2014 októberében a két kormány a Kék Áramlaton érkező földgáz éves mennyiségének 19 milliárd köbméterre emeléséről állapodott meg (Daily Sabah, 2014a); ugyanez év decemberében pedig az orosz Gazprom és a török Botaş vállalatok egyetértési memorandumot írtak alá egy új, évi 63 milliárd köbméter földgáz szállítására alkalmas fekete-tengeri vezeték, a Török Áramlat megépítéséről. Az új projekt napirendre kerülése egyértelműen jelezte, hogy Moszkva számára Törökország immár nem csupán az egyik legjelentősebb felvevőpiac, de kiemelten fontos potenciális tranzitország is, amelyen keresztül a Gazprom Ukrajna kikerülésével érheti el az európai vásárlókat (Kozma, 2016: 175). Ennek fényében nem meglepő, hogy Törökország orosz földgáztól való erőteljes függése a 2010-es évek közepén változatlanul fennállt: az ország villamos áram-fogyasztásának több mint 40%-át földgázimportból fedezte (International Energy Agency), melynek 56%-a Oroszországból érkezett (US Energy Information Administration, 2017).

---

¹⁴⁸ A Transz-Kaspi vagy Dél-kaukázusi vezeték az Európai Unió Déli Gázfolyosó projektjének a része, ami azeri, türkmén és kazah források segítségével kívánja mérsékelni az uniós tagországok orosz földgáztól való függését.

9. ábra: A törökországi földgázfelhasználás forrásainak eloszlása (%) 2015-ben

Forrás: saját szerkesztés az US Energy Information Administration, 2017 adatai alapján

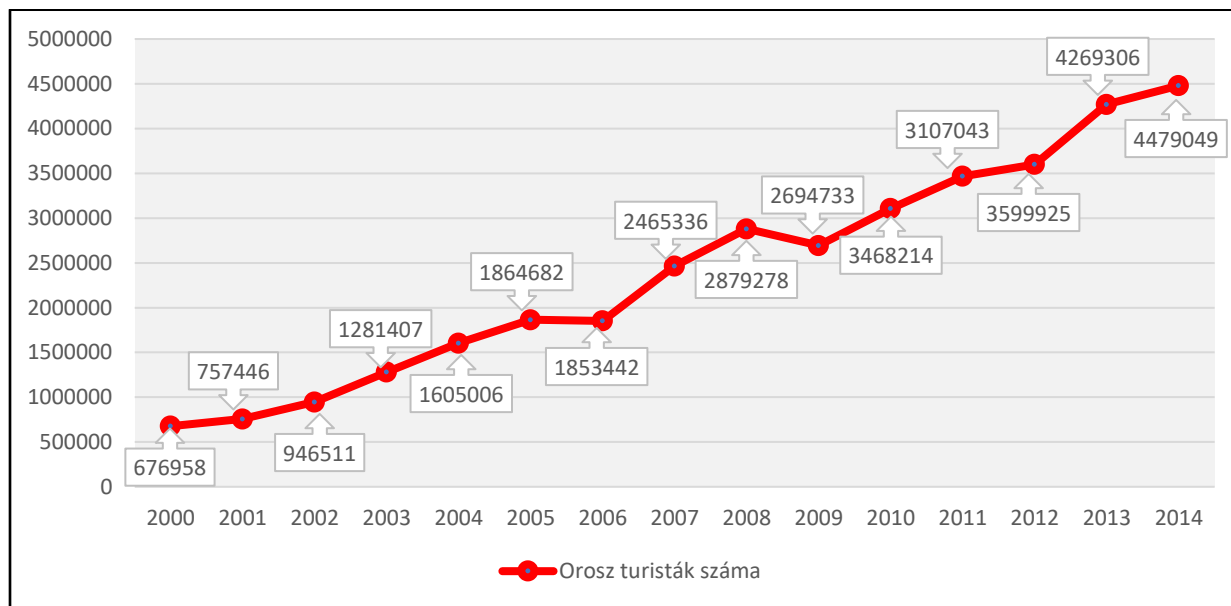
Az orosz-török gazdasági összekapcsoltság második kulcsfontosságú aspektusa a kétoldalú befektetések és projektek számának növekedése, melynek kapcsán külön említést érdemel a török gazdaság húzóágazatának számító építőipar szerepe: a szektor külföldi beruházásainak mintegy 20%-a koncentrálódik Oroszországban (Köstem, 2018: 20). A török építőipari vállalatok közel 1000 projektet valósítottak meg orosz területen, melyek összértéke 2012-re meghaladta a 39 milliárd dollárt (Öniş-Yılmaz, 2015: 8). A törökországi orosz befektetések értéke 2010-ig relatíve alacsony – kb. hatmilliárd dollár – maradt, ezt követően azonban orosz óriásvállalatok¹⁴⁹ stratégiai szempontból kiemelten fontos török ágazatokban – bankszektor, acélipar, autóipar, IT-szektor, energiaipar – szereztek jelentős részesedést (Köstem, 2018: 20). A törökországi orosz projektek közül jelentősége okán külön említést érdemel az akkuyui atomerőmű. A 22 milliárd dollár értékű, 4800 MW teljesítményre képes, négyreaktoros erőművet a két kormány 2010. májusi megállapodása értelmében a Roszatom a Build-Own-Operate modell keretében valósítja meg,

¹⁴⁹ A Törökországban terjeszkedő orosz nagyvállalatok közül érdemes megemlíteni a Magnitogorszk Vas- és Acélműveket, ami 2011-ben a dél-törökországi İskenderunban nyitott üzemet (Pénzváltó, 2020: 158); a Sberbankot, ami 2012-ben 3,6 milliárd dollárért vásárolta fel a török DenizBankot (Szigetvári, 2014: 109); valamint a Lukoilt, ami 2018-ig bezáróan több mint egymilliárd dollár értékben fektetett be a török energiaszektorba (Köstem, 2018: 20).

vagyis az orosz nagyvállalat építi, többségi tulajdonban tartja, valamint működteti az erőművet. Az első reaktor a tervek szerint 2023-ban, a Török Köztársaság megalapításának századik évfordulóján fog működésbe lépni (Pénzváltó, 2020: 162). A nukleáris energia nagyobb fokú kihasználása illeszkedik Ankara forrásdiverzifikációra irányuló törekvései közé, az erőmű ugyanakkor tovább növeli majd Törökország Oroszországtól való energetikai függését (Kozma, 2016: 177).

Érdekes végül kitérni a turizmusra, ami a Törökországba látogató orosz turisták számának dinamikus emelkedése nyomán vált a két állam gazdasági kapcsolatrendszerének fontos elemévé. Ankara és Moszkva 2011 áprilisában a legfeljebb 30 napos utazásokra vonatkozóan vízummentességi megállapodást kötöttek, ami a két állam konfliktusoktól terhelt múltja fényében szimbolikus és gyakorlati szempontból egyaránt mérföldkőnek tekinthető (Öniş-Yılmaz, 2015: 9). A vízumkényszer részleges eltörlésének hatása egyértelműen érzékelhető volt a humán mobilitás alakulásában: a 2012-től 2014-ig tartó időszakban a Törökországba beutazó turisták 12%-a orosz állampolgár volt (Republic Of Turkey Ministry Of Culture and Tourism, 2021).

10. ábra: A Törökországba látogató orosz turisták számának alakulása 2000 és 2014 között

Forrás: saját szerkesztés a Republic Of Turkey Ministry Of Culture and Tourism, 2021 adatai alapján

8.3. A nyugatellenesség szerepe az orosz-török együttműködésben

A geopolitikai feszültség csökkenése, valamint az egyre szorosabb gazdasági interdependencia mellett az ezredfordulót követő látványos orosz-török közeledés¹⁵⁰ ösztönzője volt az Egyesült Államok globális túlterjeszkedésével szembeni közös ellenszenv (Hill-Taspinar, 2006). Az orosz politikai eliten belül, mindenekelőtt a NATO keleti irányú terjeszkedése nyomán, már az 1990-es évek közepére uralkodóvá vált a geopolitikai szemlélet, amely a hidegháború utáni amerikai külpolitikát Oroszország biztonságára és nagyhatalmi státuszára nézve fenyegetésként értelmezte. Az ezredfordulót követően az orosz diskurzus a NATO 1999-es jugoszláviai beavatkozására, a rakétaelhárító rendszerek korlátozását célzó ABM-szerződés 2002-es amerikai felmondására, a 2003-as iraki invázióra, valamint a posztszovjet térségben lezajlott színes forradalmakra hivatkozva az Egyesült Államok külpolitikáját a globális instabilitás elsősorú okaként azonosította: „[Az egyoldalú amerikai lépések] a nemzetközi helyzet destabilizációjához vezetnek, feszültségeket és fegyverkezési versenyt provokálnak, elmélyítik az államközi nézetkülönbségeket, etnikai és vallásos viszályokat szítanak, aláássák más államok biztonságát, valamint feszültséget generálnak a civilizációk közötti kapcsolatokban” (President of Russia, 2008). Törökországban az Amerika-ellenes érzések megerősödését elsősorban a 2003-as iraki háború váltotta ki. A nyugati beavatkozás egyértelműen rámutatott az amerikai és a török geopolitikai percepciók közötti éles ellentétre: amíg a nyugati típusú államszervezési modell felsőbbrendűségét és a terror elleni globális háború szükségét hirdető Bush-adminisztráció a Huszein-rezsim elleni küzdelemben szövetségesként tekintett az észak-iraki kurdokra; addig Ankara a rezsim katonai megbuktatását Irak destabilizációjával, és egy Törökország területi egységére közvetlen fenyegetést jelentő független kurd állam lehetőségével azonosította (Müftüler-Bac, 2005/2006: 68). A török társadalmon belül ennek nyomán dominánssá váló értelmezés szerint az Egyesült Államok úgy támadott meg egy tőle több ezer kilométerre fekvő országot, hogy közben sem a régió érzékeny egyensúlyi viszonyaira, sem pedig Törökország biztonságára nem volt tekintettel.¹⁵¹

---

¹⁵⁰ A két ország közeledésének legszembetűnőbb jele a török és orosz politikai vezetők találkozóinak gyakorivá válása volt 2004-től kezdődően.

¹⁵¹ A Pew Research Center Törökországban végzett közvélemény-kutatásai alapján az Egyesült Államokat pozitívan megítélők aránya 2000-ben 52%, 2003-ban 15%, 2007-ben 9% volt. A felmérések szerint az Amerika által vezetett terror-elleni globális háborút támogató törökök aránya 2002-ben 30%, 2003-ban 22%, 2007-ben 9% volt (Pew Research Center, 2007).

Az iraki háború hatására tehát Ankara és Moszkva geopolitikai percepciói (átmenetileg) összhangba kerültek a nyugati intervencionizmus kapcsán, ami az amerikai jelenlét korlátozását célzó orosz-török együttműködést eredményezett a Fekete-tengeren és a Dél-Kaukázusban. Ennek diszkurzív keretét a regionális önrendelkezés (regional ownership) doktrínája szolgált, amely a „világcsendőr” által ellenőrzött unipoláris világrend alternatívájaként az exkluzív regionális integrációk felemelkedését azonosítja. Davutoğlu ezt egy interjúban a következőképpen fogalmazta meg: „...a regionális önrendelkezés közös érdekeken és közös eszméken alapul. Ennek elérése kizárólag a hatékonyabb regionális szintű együttműködés, és a régió összes intézményi struktúrájában való aktív szerepvállalás révén lehetséges. (...) Meggyőződésünk szerint ez az, ami hozzásegítheti az országokat ahhoz, hogy regionális megoldásokat találjanak a regionális problémáikra, és ne kelljen arra várniuk, hogy külső szereplők erőltessék a régióra a saját megoldásaikat” (Republic of Turkey MFA, 2012a). Egy évvel az iraki háború kezdete után Putyin a Dél-Kaukázus kapcsán Davutoğlu gondolataival összhangban az orosz-török kooperációnak és a külső befolyás korlátozásának a szükségét hangsúlyozta: „...ha ezekre a problémákra olyan megoldásokat akarunk találni, amelyek a mi érdekeinket, és az egész régió érdekeit szolgálják, akkor semmiképpen nem szabad egymással szemben riválisokként fellépniük, és még kevésbé szabad eltűnniük a régió kívüli hatalmak beavatkozását” (President of Russia, 2004). Ennek megfelelően Oroszország 2006-ban csatlakozott a Törökország által kezdeményezett, *Black Sea Harmony* elnevezésű állandó fekete-tengeri haditengerészeti művelethez, ami a partmenti államok szorosabb katonai koordinációja révén kívánt fellépni a térségbeli biztonsági kihívásokkal szemben. Szintén 2006-ban Ankara és Moszkva közösen utasították el a NATO arra vonatkozó javaslatát, hogy az euroatlanti szövetség a Fekete-tengerre is kiterjessze *Active Endeavor* nevet viselő földközi-tengeri hadműveletének műveleti területét, amely döntés fényében a *Black Sea Harmony* a megerősített fekete-tengeri NATO-jelenlét orosz-török alternatívájaként értékelhető (Pénzváltó, 2020: 156).

Davutoğlu 2001-ben papírra vetett gondolatainak (lásd: 6.2.1. alfejezet) megfelelően az orosz-török együttműködésre megtermékenyítő hatással volt a két állam Európai Unióval való viszonyának negatív alakulása, és ezzel összefüggésben az Európából való (részben vélt, részben valós) kirekesztettség közös megélése is. A Kreml a 2004-es ukrajnai narancsos forradalom, majd a 2009-ben elindított Keleti Partnerség Program hatására egyre inkább fenyegetésként érzékelte az Unió keleti aktivitását, a rezsím stabilitása és a posztszovjet befolyási övezet fenntartása

szempontjából egyaránt. Az orosz narratíva szerint Brüsszel önkényesen definiálja 'Európa' fogalmát, és a Keleti Partnerség keretében törekszik arra, hogy mesterséges törésvonalat képezzen az európainak minősített Ukrajna és az ázsiaiként megbélyegzett Oroszország között: „...*Brüsszel szókincsében Európa egyenlő az Európai Unióval, mintha csupán egy „valódi” Európa (az EU tagállamai) létezne, és az összes többi országnak keményen kellene küzdenie az európaiság „magas rangjának” megszerzéséért. Mesterséges törésvonalakat kreálnak a kontinensen, eltorzítva ezzel a földrajzot és a történelmet. (...) Oroszország mindig is Európa szerves része volt, és az is marad, földrajzi, történelmi és kulturális értelemben egyaránt*” (Lavrov, 2019). Ezzel párhuzamosan Törökország európai uniós csatlakozása 2006-ban, röviddel a tárgyalási folyamat megkezdését követően, elakadt. Az ezt megelőző időszakban Erdoğan és az AKP Törökország sikeres integrációját a civilizációk elkerülhetetlen összecsapását predesztináló huntingtoni tézis cáfolataként tematizálta (Hoge, 2005). Ebből következett a csatlakozási folyamat zátonyra futása után újfent megerősödő, majd a 2010-es évtized közepére uralkodóvá váló török narratíva, amely szerint Brüsszel civilizációs alapon jelölte ki Európa földrajzi határait, ezáltal kizárta az európaiságból a muszlim Törökországot¹⁵², és konfliktust generált a nyugati és iszlám civilizációk között (Hürriyet Daily News, 2015a).

8.4. Az orosz-török kapcsolatok alakulása az orosz-grúz háborútól a krími válságig

Az ezredfordulót követő évtized közepén, Ankara és Moszkva Washingtonnal és Brüsszellel való kapcsolatainak megromlása, és ezzel összefüggésben a két állam „eurázsiai fordulata” nyomán több politikai elemző egy nyugatellenes orosz-török stratégiai tengely megalakulását feltételezte. Igor Torbakov orosz történész ugyanakkor 2007-ben arra hívta fel a figyelmet, hogy a török és az orosz nyugatellenesség között van egy alapvető különbség: amíg Ankara viszonya a nyugati hatalmakkal *partikuláris* ügyek – iraki beavatkozás, észak-iraki „kurdkérdés”, EU-csatlakozás megrekedése – kapcsán éleződött ki; addig Moszkva a Nyugat által dominált világrend *egészét* kérdőjelezte meg. Torbakov arra vonatkozó következtetését, hogy a látszólag azonos, valójában

---

¹⁵² A török narratíva erre vonatkozó állítása nem alaptalan. Herman Van Rompuy, Belgium későbbi miniszterelnöke, és az Európai Tanács későbbi elnöke 2004-ben például a következőképpen nyilatkozott a török csatlakozás kérdéséről: „*Törökország nem Európa része, és soha nem is lesz Európa része. (...) Az EU Törökországgal való kibővítését nem tekinthetjük csupán egy újabb, az előzőekhez hasonló bővítésnek. Az Európában érvényes egyetemes értékek, amik egyben a kereszténység alapelvei is, érvénytelené válnának egy olyan nagy muszlim ország csatlakozásával, mint Törökország*” (Van Rompuy idézi: Phillips, 2009).

más forrásból táplálkozó török és orosz nyugatellenesség nem képes megalapozni egy valódi stratégiai partnerséget (Torbakov, 2007: 14), a 2008 és 2014 közötti időszakban három fejlemény – az orosz-grúz háború, az „arab tavasz” és a krími válság – igazolta.

A 2008. augusztusi orosz-grúz háború több szempontból is fordulópontként értelmezhető: a konfliktus egyidejűleg gyakorolt hatást az orosz-török kapcsolatra, valamint Törökország geopolitikai helyzetére. A Grúzia magterületére való benyomulással Oroszország egyértelművé tette, hogy befolyási övezete fenntartása érdekében kész katonai erőt alkalmazni; függetlenül attól, hogy ez miként érinti a régió többi szereplőjének – köztük Törökországnak – az érdekeit (Çelikpala, 2019: 13). Moszkva ezzel véget vetett az orosz-török hallgatóságos megállapodásnak, miszerint a két állam tartózkodik a katonai eszközök alkalmazásától azokon a területeken, ahol az érdekszféráik fedik egymást (Pénzváltó, 2020: 103-104). A mindössze öt napig tartó háború emellett az Azerbajdzsánt Grúzián keresztül Törökországgal összekötő, és Oroszországot megkerülő energiaáramlások sérülékenységeire is rámutatott: a konfliktus alatt átmenetileg leállt a Baku-Tbiliszi-Ceyhan kőolajvezeték¹⁵³ és a Baku-Tbiliszi-Erzurum földgázvezeték működése (Douglass, 2008). Mindezek nyomán a konfliktus átrajzolta a Dél-Kaukázus geopolitikai erőviszonyait: az addig érvényben lévő, Törökország számára kedvező egyensúlyi helyzetet orosz dominancia váltotta fel (Torbakov, 2008: 11).

Ankara szempontjából a háború legfőbb kockázata a NATO és Oroszország közötti válság elmélyülése volt. Davutoğlu stratégiai mélység-doktrínájának egyik kulcsgondolata, hogy Törökország számára a hidegháborús „tömblogika” háttérbe szorulása biztosított lehetőséget arra, hogy különleges földrajzi és kulturális adottságait kihasználva olyan regionális hatalommá váljék, amely politikai, gazdasági és civilizációs értelemben is összeköti Európát és Ázsiát, Nyugatot és Keletet. Centrális elhelyezkedéséből következően ugyanakkor az euroatlanti szövetség és Oroszország kiújuló konfliktusa esetén Törökország a feszültségek középpontjába kerül, ami a többirányú külpolitika feladására kényszerítheti. A nyugati szövetségbe továbbra is beágyazott, ugyanakkor Oroszországtól gazdaságilag erősen függő Törökország számára ez a lehető legrosszabb forgatókönyvet jelenti. Ennek fényében válnak érthetővé İbrahim Kalinnak, Erdoğan

---

¹⁵³ Mint később kiderült, a BTC kőolajvezeték átmeneti leállítását nem az orosz-grúz konfliktus, hanem egy PKK által 2008. augusztus 4-én elkövetett robbantás idézte elő. Ezzel együtt is kijelenthető azonban, hogy a háború potenciális fenyegetést jelentett a kőolajvezetékre nézve.

külpolitikai tanácsadójának az orosz-grúz háború kapcsán megfogalmazott gondolatai: „Törökország kulcsfontosságú szereplője marad a régióknak, akit mindenki a saját oldalán akar látni. (...) Ez Törökország geopolitikai pozíciójából következik. (...) Törökországnak óvatosan kell egyensúlyoznia a nyugati blokk és közvetlen környezete között. (...) Egy olyan „globalista külpolitika”, amely nem veszi figyelembe Törökország geopolitikai és regionális prioritásait és aggodalmait, talán működhetett a hidegháború kontextusában. Jelenleg azonban nem fog működni. Ennek az az oka, hogy a nemzetközi politikát többé már nem csupán a hatalomért és befolyásért versengő monolit szövetségek és tömbök diktálják. (...) Törökország továbbra is NATO-tag marad, de egy másfajta, talán passzív, el nem kötelezett pozícióban, egészen addig, amíg a NATO és a nyugati blokk felül nem vizsgálják a prioritásait, és nem mozdulnak el egy új, eurázsiai kontextusú hatalmi konfiguráció irányába” (Kalin, 2008).

Ennek megfelelően Ankara Törökország speciális geopolitikai helyzetével igazolta arra vonatkozó – Oroszország stratégiai érdekeivel összhangban lévő – döntését, hogy az 1936-os montreux-i szerződésre hivatkozva korlátozza az amerikai hadihajók Fekete-tengerre való bejutását: „Bármely más európai ország követhet egy Oroszországgal szembeni elszigetelési politikát. Törökország megteheti ezt? Kérem értsék meg Törökország földrajzi adottságait. (...) Törökország energetikai szempontból csaknem 75-80%-ban függ Oroszországtól. Nem akarunk látni egy orosz-amerikai vagy orosz-NATO konfrontációt. Nem akarjuk kifizetni az orosz vagy grúz stratégiai hibák, vagy tévedések számláját” (Davutoğlu, 2008b). A török kormány a NATO melletti állásfoglalás alternatívájaként, a regionális önrendelkezés-doktrína szellemében kezdeményezte a Kaukázus Stabilitás és Együttműködés Platform létrehozását. Az Oroszország, Törökország, Grúzia, Azerbajdzsán és Örményország közötti kommunikációt és bizalomépítést elősegíteni hivatott projekt (Babacan, 2008) azonban kezdettől fogva kudarcra volt ítélve, mivel Oroszország a megváltozott regionális erőviszonyok fényében már nem volt érdekelt multilaterális diplomáciai platformok alkalmazásában (Svarin, 2015: 392).

Ankara és Moszkva 2008 utáni, ellentmondásoktól terhelt viszonyrendszerére a *kettős kompartmentalizáció* fogalmával írható le (Frappi, 2018: 54). Ez egyrészt a geopolitikai és gazdasági ügyek szétválasztására vonatkozik: az orosz-grúz háború által felszínre hozott geopolitikai feszültség dacára a két állam közötti gazdasági függés a 2008 utáni években tovább mélyült, olyan korábban említett megállapodások nyomán, mint az Akkuyu atomerőmű

megépítéséről (2010), vagy a vízumkényszer részleges eltörléséről (2011) szóló szerződések. A kompartmentalizációs diskurzus másik eleme a geopolitikai érdekellentétek és problémás ügyek „szőnyeg alá söprése”, illetve ezzel összefüggésben egy, az orosz-török kapcsolatot kölcsönös bizalomra alapuló, harmonikus stratégiai partnerségként ábrázoló geopolitikai narratíva felépítése volt a nyilvános diplomáciai kommunikációban (Çelikpala, 2019: 5). A két állam 2010-ben létrehozott Magasszintű Együttműködési Tanácsának Közös Stratégiai Tervezőcsoportja például 2012. januári deklarációjában a következőképpen jellemezte az orosz-török viszonyt: *„A miniszterek [Davutoğlu és Lavrov külügyminiszterek] elégedettségüket fejezték ki a Török Köztársaság és az Orosz Föderáció többdimenziós kapcsolatának progresszív fejlődése, valamint a bizalmon és a minden területre kiterjedő bilaterális együttműködésen alapuló politikai dialógus előrehaladása kapcsán”* (Republic of Turkey MFA, 2012b).

Az idézett részlet különösen annak fényében figyelemreméltó, hogy 2012 elején már teljesen egyértelművé vált, hogy az „arab tavasz” kapcsán Törökország és Oroszország ellentétes oldalra kerültek. Ankara a radikális geopolitikai átrendeződés potenciálját magában hordozó eseménysorozatra ígéretes lehetőségként tekintett, amely révén egyidejűleg szilárdíthatja meg, illetve szélesítheti ki regionális befolyási övezetét. Bár kezdetben ellenezte az európai hatalmak által kezdeményezett líbiai katonai beavatkozást, és regionális megoldásokat szorgalmazott, 2011 szeptemberétől Törökország a szíriai rezsimmal szembeni összehangolt nemzetközi fellépés egyik legaktívabb támogatójává vált (lásd: 9.1. alfejezet), ennek nyomán a nyugati és Öböl menti országokkal került egy platformra. Oroszország ettől eltérően biztonság- és geopolitikai szempontból fenyegetésként tekintett a regionális status quo felborulására (lásd: 10.1. alfejezet), így Törökország „neooszmanista” törekvéseit saját érdekeivel szembeni kihívásként érzekelte (Trenin, 2013a: 43-44). Moszkva „rezsimpárti” álláspontja – Ankara „rezsinváltó” álláspontjához hasonlóan – a líbiai intervenció után, 2011 közepén szilárdult meg. Ennek következtében kiéleződött ugyan a két állam közel-keleti érdekellentéte, a kompartmentalizációs logika alkalmazásával azonban egészen Oroszország 2015-ös szíriai katonai beavatkozásáig háttérbe tudták szorítani az ebből fakadó feszültséget.

A 2008 és 2014 közötti időszakban az orosz-török „stratégiai partnerség” legfőbb szakítópróbája az orosz-ukrán konfliktus kitörése volt. A Krím orosz annexiója gyökeresen átalakította a fekete-tengeri erőviszonyokat: a félsziget megszerzésével jelentősen megnőtt az Oroszország által

ellenőrzött tengerparti terület nagysága; ezzel egyidejűleg az orosz Fekete-tengeri Flotta modernizációja¹⁵⁴ és a Krím militarizálása Moszkva javára módosították a katonai kapacitások regionális eloszlását. Török szempontból különösen nagy jelentőséggel bírt a Kreml arra vonatkozó döntése, hogy Sz-300 és Sz-400 típusú légvédelmi rakétarendszereket telepít a félszigetre. Ennek eredményeképpen az orosz hozzáférés- és területmegtagadási képesség immár a Fekete-tenger csaknem egészét lefedi¹⁵⁵, ami nagymértékben korlátozza Ankara katonai mozgásterét (Pénzváltó, 2020: 123). Mindezek következtében Törökország elvesztette a Szovjetunió felbomlása óta a térségben élvezett stratégiai és haditengerészeti erőfölényét; a török külpolitikai elemzők és biztonságpolitikai szakértők körében pedig újfent megerősödött az Oroszországot közvetlen fenyegetésként azonosító geopolitikai percepció (Aktürk, 2013: 3). Utóbbit a török diplomáciai kommunikáció is tükrözte: a külügyminisztérium az ezt megelőző időszak nyelvezetével szakítva törvénytelennek nyilvánította a március 16-án megtartott krími népszavazást, és egyértelműen állást foglalt Ukrajna területi integritása mellett (Republic of Turkey MFA, 2014). A külügyminiszteri tisztséget Davutoğlutulól 2014 novemberében átvevő Mevlüt Çavuşoğlu emellett elfogadhatatlannak nevezte az orosz hatóságok diszkriminatív politikai gyakorlatát a krími tatárokkal¹⁵⁶ szemben (Daily Sabah, 2015a).

Ezzel egyidejűleg azonban Törökország továbbra is ragaszkodott a geopolitikai és gazdasági ügyek szétválasztásához, és nem csatlakozott az Oroszországgal szembeni nyugati gazdasági szankciókhoz. Miután Moszkva a nyugati szankciókra válaszul 2014 augusztusában felfüggesztette az Európai Unióból érkező gyümölcs- és zöldségimportot, valamint az Egyesült Államokból érkező teljes importot, Nihat Zeybekçi török pénzügyminiszter a nyugati-orosz kereskedelmi háborút lehetőségként értékelte Ankara számára, ami több nyugati országban felháborodást váltott ki (Michalopoulos, 2014). Putyin ugyanakkor – nem meglepő módon – elismerően nyilatkozott Ankara pragmatikus hozzáállásáról, a döntést a török stratégiai autonómia bizonyítékaként értékelve: *„Nagyra értékeljük Törökország független döntéseit, beleértve az Oroszországgal való együttműködését. Török partnereink visszautasították, hogy valaki más politikai ambícióiért*

---

¹⁵⁴ 2015-ben az orosz Fekete-tengeri Flotta 200 új egységgel, azon belül 40 hadihajóval és 30 katonai repülőgéppel bővült (Chamber of Commerce and Industry Romania-Turkmenistan, 2017).

¹⁵⁵ Moszkva az Sz-300 típusú légvédelmi rakétarendszert 2014-ben, az Sz-400 típusú rendszert pedig 2016-ban telepítette a Krím-félszigetre. Előbbi 200, utóbbi 400 km sugarú körben képes a kijelölt célpontok megsemmisítésére (Chamber of Commerce and Industry Romania-Turkmenistan, 2017).

¹⁵⁶ A szunnita vallású, és a török nyelvcsaládhoz tartozó krími tatárság a 2001-es ukrainai népszámlálás szerint a félsziget lakosságának 12%-át teszi ki (Pénzváltó, 2020: 124).

feláldozzák saját érdekeiket. Ezt jól megfontolt és előrelátó politikának tartom” (President of Russia, 2014).

8.5. Az együttműködés és a rivalizálás ösztönzői az orosz-török kapcsolatrendszerben

Az 1991-től 2014-ig tartó időszakban Törökország és Oroszország viszonya dinamikusan változott. A Szovjetunió összeomlását követően a két állam gazdasági és geopolitikai érdekei Közép-Ázsia és a Dél-Kaukázus kapcsán ütköztek; az ebből fakadó feszültség az évtized második felében tetőzött, amikor Ankara a csecsen, Moszkva pedig a kurd szeparatista mozgalmat támogatta. Az ezredfordulót követő nyolc év ezzel szemben az orosz-török kapcsolatok fénykorának tekinthető: a két ország gazdasági együttműködése egyre szorosabbá vált; ezzel párhuzamosan a regionális önrendelkezés elvét hangsúlyozó geopolitikai diskurzus keretében politikai-katonai szempontból is közeledtek egymáshoz. A 2008 és 2014 közötti időszak meglehetősen ambivalens és ellentmondásos képet mutat. Egyrészt, Ankara partner- és forrás-diverzifikációra irányuló törekvése ellenére a két államot egymáshoz láncoló gazdasági interdependencia mértéke tovább nőtt. Másrészt, az orosz-grúz háború, az „arab tavasz” és a krími válság nyomán felszínre került geopolitikai érdekellentétek egyre feszültebbé tették az orosz-török viszonyt.

Mindezek alapján arra a következtetésre juthatunk, hogy a kapcsolatrendszer alapvetően két dimenzióban – gazdasági és geopolitikai – értelmezhető. Gazdasági szempontból az együttműködés kölcsönös előnyei az 1990-es években mutatkoztak meg, majd az ezredfordulót követően váltak igazán látványossá. A kooperáció motorja az energetikai szektor, ahol Törökország növekvő szükséglete Oroszország felvevőpiacok és megbízható tranzitországok iránti igényével találkozik. A két állam gazdasági rivalizálása ugyanakkor szintén az energetikához kapcsolódik: Törökország részben az Azerbajdzsánnal és Grúziával való fokozott együttműködése révén kívánja mérsékelni az orosz gáztól való erőteljes függését, amit az Eurázsiai energiaáramlások feletti ellenőrzés fenntartásában érdekelt Moszkva kihívásként érzékel. Geopolitikai szempontból a két államot együttműködésre ösztönözte az Európából való kirekesztettségük közös megélése, valamint az arra irányuló törekvésük, hogy egymással összefogva ellensúlyozzák az Egyesült Államok globális túlterjeszkedését. A Nyugattal való kapcsolataik megromlásával és gazdasági kapacitásaik növekedésével párhuzamosan Moszkva és Ankara geopolitikai diskurzusában egyaránt növekvő hangsúlyt kapott a birodalmi örökség felvállalásának motívuma. Ehhez mindkét állam saját befolyási övezete fenntartására, illetve

kibővítésére irányuló, ambiciózus külpolitikai gyakorlatot társított, ami abból kifolyólag, hogy érdekszféráik több régióban fedik egymást, feszültségforrássá vált a kapcsolatrendszerben.

3. táblázat: az együttműködés és a rivalizálás ösztönzői az orosz-török kapcsolatrendszerben

	Együttműködés	Rivalizálás
Gazdasági dimenzió	- Gazdasági interdependencia kölcsönös előnyei	- Energetikai érdekellentétek - A gazdasági növekedés, és a külpolitikai ambíciók közötti összefüggés
Geopolitikai dimenzió	- Az Egyesült Államok ellensúlyozása - Az Európából való kirekesztettség percepciója	- Egymást fedő befolyási övezetek - Törökország NATO-tagsága - Geostratégiai érdekellentétek

Forrás: saját szerkesztés

IV. TÖRÖKORSZÁG ÉS OROSZORSZÁG SZÍRIAI KONFLIKTUSA

9. Törökország Szíria-stratégiája 2011 és 2015 között¹⁵⁷

9.1. Ankara útja a kivárástól a proxyháborúig

A szíriai felkelés első hat hónapjában (2011. március-augusztus) a török politikai elit a tüntetők melletti egyértelmű állásfoglalás helyett a „kivárást”, valamint a „kettős játszma” taktikáját alkalmazta: először demokratikus reformok bevezetésére szólította fel a szíriai elnököt, majd – miközben továbbra sem szakította meg az Aszaddal folytatott diplomáciai párbeszédet – a felkelőkkel is kooperálni kezdett. Az AKP-kormány óvatos reakciója elsősorban négy tényezővel magyarázható: (1) a Törökország és Szíria közötti kapcsolatok pozitív alakulása az „arab tavaszt” megelőző évtizedben a „zéró probléma-külpolitika” leglátványosabb eredménye volt, ami arra ösztönözte a török vezetést, hogy az ellenzék nyílt támogatása helyett kezdeményezzen dialógust a rezsimmel. (2) Szíria földrajzi közelsége szintén óvatosságra intette Ankarát. Amíg Tunézia és Egyiptom esetében kényelmes távolságból tudta eljátszani a forradalom külső támogatójának szerepét, addig a déli szomszéd esetében a török vezetés teljes joggal tartott attól, hogy az állam esetleges összeomlása közvetlen biztonsági fenyegetést jelentene Törökország számára. (3) A török kormánypárt a tavaszi időszakban a júniusban esedékes parlamenti választásokra fókuszált, és igyekezett elkerülni az ellenzéki pártok számára politikai „muníciót” biztosító, kockázatos külpolitikai lépéseket. (4) Az események későbbi alakulásának tudatában egyértelműen kijelenthető, hogy Erdoğan és Davutoğlu tévesen ítélték meg azt, hogy milyen mértékben képesek befolyásolni Aszad döntéseit: a szíriai diktátor a török javaslatok elfogadása helyett a tüntetések brutális elfojtására utasította az állami erőszakszervezeteket. Ez utóbbi kapcsán érdemes megemlíteni, hogy Bassár al-Aszad, és őt megelőzően apja, Háfez al-Aszad még a régió többi autoriter rendszeréhez képest is szélsőségesen centralizált államstruktúrát építettek ki, amelyben minden kulcspozíciót az elnökhöz végletekig lojális „káderek”¹⁵⁸ birtokolnak. Ennek következtében Szíria esetében – Tunéziától vagy Egyiptomtól eltérően – a „rezsim” és az „állam” gyakorlatilag egy és ugyanaz, ami magyarázatként szolgál arra, hogy a hadsereg és a többi állami

¹⁵⁷ Az értekezés 9. fejezete a *Pólusok* folyóiratban publikált tanulmányomon (Lechner-Gibárti, 2021) alapul.

¹⁵⁸ A szíriai nepotizmus kapcsán érdemes kiemelni, hogy Aszad és a politikai kulcspozíciókat betöltő bizalmasai az iszlám alavita irányzatához tartoznak, ami a síita iszlám egyik leágazásának tekinthető, és demográfiai szempontból a szíriai népesség mintegy 12%-át teszi ki.

erőszakszervezet az események eszkalálódásakor miért nem fordultak az elnök és belső köre ellen (Gelvin, 2019: 68).

A tüntetőkkel szembeni brutális állami fellépés Aszad várakozásaival ellentétben nem elfojtotta, hanem radikalizálta és militarizálta a szíriai felkelést: az ellenzék mérsékelt, reformpárti csoportjai fokozatosan háttérbe szorultak és a rendszer erőszakos megdöntését célul kitűző radikálisok kerültek előtérbe, ami gyakorlatilag lenullázta a rezsím és az ellenzék közötti kiegyezés esélyét (Schmidt, 2018: 33-40). Mindez a török Szíria-stratégia alakulásában is megmutatkozott. Ankara továbbra sem szakította meg a diplomáciai kapcsolatot Szíriával, és nem hagyott fel arra irányuló törekvésével, hogy nyomásgyakorlás útján jobb belátásra bírja a szíriai diktátort: augusztus első felében először Davutoğlu, majd Erdoğan látogatott Damaszkuszba, és szólította fel Aszadot arra, hogy szüntesse be a szíriai néppel szembeni erőszakot (Dudlák, 2020: 226). Ezzel párhuzamosan azonban – egyelőre nem hivatalos formában – támogatni kezdte a szíriai ellenzék politikai és katonai önszerveződését: júliusban engedélyezte, hogy az Aszad-rezsím haderejétől dezertált tisztek a dél-törökországi Hatay tartományban hozzák létre a felkelők első katonai csoportját, a Szíriai Szabad Hadsereget; augusztusban pedig lehetővé tette, hogy Isztambulban alakuljon meg az ellenzék politikailag képviselő Szíriai Nemzeti Tanács (Phillips, 2012: 6).

A török Szíria-politika fordulópontjaként értelmezhető, hogy Ankara 2011 szeptemberében megszakította a diplomáciai kapcsolatot Damaszkusszal, és immár nyíltan vállalta, hogy felkelő csoportokat támogat. Azon túl, hogy Davutoğlu és Erdoğan békítő kísérletei kudarcba fulladtak, három további körülmény járult hozzá ahhoz, hogy Törökország szakítson az óvatos taktikázással, és egyértelmű állást foglaljon el a konfliktusban: (1) Az AKP a 2011. júniusi országgyűlési választáson magabiztos parlamenti többséget¹⁵⁹ szerzett, így a választást követő időszakban könnyebben szánta el magát a külpolitikai kockázatvállalásra. (2) A Törökország területén formálódó szíriai ellenzéken belül a Muszlim Testvériség helyi csoportja valós társadalmi súlyánál nagyobb befolyásra tett szert (Dudlák, 2020: 227), így az AKP joggal remélhette, hogy az Aszad-rezsím összeomlása esetén a törökbarát iszlamisták megkerülhetetlen szereplői lesznek az új hatalmi struktúrának. (3) Hatással volt a kormány döntésére Barack Obama amerikai elnök augusztus 18-i bejelentése is, amelyben lemondásra szólította fel a szíriai diktátort: a nyilatkozatot a török politikai elit a szíriai rendszerváltás melletti amerikai elköteleződés bizonyítékaként

---

¹⁵⁹ Az AKP 550-ből 327 parlamenti mandátumot szerzett meg (Daily Sabah).

értelmezte, amely percepció – kiegészülve azzal a tapasztalattal, hogy Líbia esetén a rezsim brutalitásának elítélését katonai intervenció követte – szintén a felkelők melletti állásfoglalás irányába terelte a török külpolitikát (Itani-Stein, 2016: 1).

A Damaszkusszal való diplomáciai kapcsolatok megszakítását követően az AKP narratívájának két központi eleme Aszad bűneinek súlykolása, valamint a rezsimmel szembeni nemzetközi cselekvés szükségének hangsúlyozása lett. A kormánypárti politikai- és médiakommunikáció a szíriai helyzetet az emberi jogokat sárba tipró, tömeggyilkos rezsim, és a demokratikus értékek és szabadságjogok mellett kiálló szíriai nép küzdelmeként ábrázolta, Ankara oldalválasztását pedig Törökország térség iránti történelmi és erkölcsi felelősségének vállalásaként értékelte (Dudlák, 2020: 228). Az Aszaddal szembeni „diszkurzív hadjárat” meghatározó momentumának tekinthető Erdoğan november 21-i beszéde, amelyben a török miniszterelnök egyértelművé tette, hogy a „líbiai forgatókönyv” kizárólag a szíriai diktátor lemondása esetén kerülhető el: *„Csak távolítsd el magad abból a pozícióból az országod és a régió jóléte érdekében, mielőbb még több vért ontanál, mielőtt még többeket kínoznál meg. (...) Nem hősiesség a saját néped ellen harcolni. (...) Ha látni akarsz valakit, aki a saját népe ellen fordult, (...) nézd meg a líbiai vezetőt, aki fegyvert fogott a saját népe ellen, és mindössze harminckét nappal ezelőtt oly módon gyilkolták meg, amit egyikünk sem kívánt”* (Erdoğan-t idézi Arsu, 2011). A török állam az elitélő nyilatkozatoknak geoökonómiai lépésekkel adott súlyt: szeptember 23-án, miután a török hatóságok lefoglaltak egy szíriai zászló alatt hajózó, fegyvereket szállító hajót, fegyverembargót hirdetett Szíriával szemben (Hürriyet Daily News, 2011); november 21-én, Erdoğan bejelentését követően pedig gazdasági szankciókkal sújtotta az országot (Phillips, 2012: 6-7).

A török narratívában az értékalapú politizálás motívuma annak hangsúlyozásával egészült ki, hogy Törökország nemzetközi jogi legitimáció hiányában nem hajlandó egyoldalúan beavatkozni a konfliktusba, ehelyett repüléstilalmi zóna felállítására, és egy észak-szíriai humanitárius korridor kialakítására felhatalmazást biztosító határozat elfogadására szólítja fel az ENSZ Biztonsági Tanácsát (Altunışık, 2016b: 41). Davutoğlu az egyre inkább elfajuló válság kezelésének általa legfontosabbnak tartott elemeit 2012. február 24-én, a kezdetben¹⁶⁰ 114 államot tömörítő Szíria Barátai Csoport alakuló gyűlésén vázolta fel, ahol a regionális önrendelkezés-doktrínával szakítva

---

¹⁶⁰ A szíriai ellenzék támogatása kapcsán kibontakozó kezdeti lelkesedés gyors visszaesését mutatja, hogy 2013-ra a csoport tagjainak száma 11-re (Albánia, Amerikai Egyesült Államok, Egyesült Arab Emírátsok, Egyesült Királyság, Egyiptom, Franciaország, Jordánia, Kanada, Katar, Olaszország, Törökország) csökkent.

mielőbbi cselekvésre szólította fel a nemzetközi közösséget: „*Csakis összehangolt cselekvéssel tudjuk meggyőzni a szíriai rezsimet arról, hogy a politikája nem lehet sikeres, és semmi más nem vár rá, csak fokozódó nemzetközi elszigeteltség. (...) Még sürgősebb feladat, hogy közös választ dolgozzunk ki a súlyosbodó szíriai válságra. (...) A vezető szerepet az ENSZ-nek kell vállalnia. Erőfeszítéseinket össze kell hangolnunk az ENSZ releváns szerveivel annak érdekében, hogy akadálytalan humanitárius segítséget biztosítsunk a rászorulóknak Szíriában. (...) Végül, de nem utolsósorban, arra kell összpontosítanunk az erőfeszítéseinket, hogy megerősítsük a szíriai ellenzékét, amely a demokratikus Szíria gerincét fogja képezni*” (Davutoğlu, 2012b).

Davutoğlu és az AKP számára komoly csalódást okozott, egyben az ENSZ-határozat lehetőségére építő török stratégia végét jelentette, hogy 2011 és 2012 folyamán¹⁶¹ a Biztonsági Tanács két állandó tagja, Oroszország és Kína mindhárom, a szíriai válsághoz kapcsolódó javaslatot megvétózta, meggátolva ezáltal, hogy bármilyen, Aszaddal szembeni katonai intervenció nemzetközi jogi legitimitációt nyerjen. A harmadik sikertelen szavazást követően Davutoğlu az ENSZ BT épületében megtartott beszédében adott hangot csalódásának, a Tanács bénultságát azzal magyarázva, hogy annak két „renitens” tagja továbbra sem haladták meg a hidegháborús reflexeket, és a szíriai konfliktushoz nem humanitárius, hanem hatalmi szempontból viszonyulnak, nem törődve a szíriai nép szenvedésével és a Szíriával szomszédos országokat sújtó, egyre súlyosbodó menekültválsággal (Davutoğlu, 2012c). A nagyhatalmak közötti érdekellentétek okozta diplomáciai patthelyzet rendkívüli kihívás elé állította Törökországot: attól a téves feltételezéstől vezérelve, hogy a szíriai események a líbiai forgatókönyv szerint fognak alakulni, 2012 elejére olyan mértékben involválódott a konfliktusban, hogy abból már nem volt lehetősége kihátrálni. Mivel az egyoldalú katonai beavatkozás opcióját továbbra is kizárta, a török politikai elit az így kialakult helyzetben a felkelő csoportok felfegyverzése és még aktívabb támogatása mellett kötelezte el magát (Tür-Kumral, 2016: 111). Ez a „zéró probléma” felfogással való végleges szakítást jelentette, egyúttal megszilárdította Törökország pozícióját a konfliktus geopolitikai kontextusában az ellenzék támogatói (Egyesült Államok, Franciaország, Nagy-Britannia, Öböl menti monarchiák) mellett, és a rezsim szövetségeseivel (Irán, Hezbollah, Oroszország) szemben.

---

¹⁶¹ 2011. október 4-én, 2012. február 4-én és 2012. július 19-én.

2012 második felében a török állam és a szíriai rezsimek közötti ellentét két katonai incidens csaknem háborús eszkalációhoz vezetett. Június 22-én a rezsimek hadereje a szíriai légtér megsértésére hivatkozva lelőtt egy, a hivatalos török álláspont szerint a szíriai légtéren kívül tartózkodó török repülőgépet (Yetkin, 2012a). Mintegy három hónappal később, október 3-án egy Szíria területéről érkező aknavető lövedék öt ember halálát okozta a dél-törökországi Akçakale városában, amelyre válaszul a török parlament – elsősorban elrettentés céljából – felhatalmazta a kormányt a hadsereg külföldi bevetésére (Yetkin, 2012b). A rendkívül feszült helyzetben Ankara számára különösen értékesé vált a NATO-tagság jelentette biztonsági védőernyő, amit ki is használt: mindkét incidenst követően a szervezet alapszerződésének IV. cikkére¹⁶² hivatkozva megbeszélést kezdeményezett, és légvédelmi képességeinek megerősítését kérvényezte. A NATO ennek eleget téve decemberben amerikai, holland és német felajánlás nyomán három Patriot légvédelmi üteg Délkelet-Anatóliába történő telepítéséről döntött, amelyek 2013 januárjában érkeztek meg az országba (NATO, 2013). A török külügyminiszter a döntést a szövetségi szolidaritás és egység megerősítéseként értékelte, ugyanakkor – a NATO lépését élesen kritizáló Oroszország és Irán megnyugtatósa érdekében – kihangsúlyozta, hogy az ütegek kizárólag defenzív célt szolgálnak (Hürriyet Daily News, 2012).

2012-2013 folyamán az AKP szíriai válságra reflektáló politikai kommunikációjában a humanitárius és emberi jogi narratívák mellett növekvő hangsúlyt kapott a szunnita-izlamista diskurzus, és az ahhoz kapcsolódó „neoszmán” szerepkoncepció (Dudlák, 2020: 236). Ennek egyértelmű bizonyítéka volt például Erdoğan vallási motívumokban gazdag, 2013. május 5-i beszéde, amelyben a miniszterelnök arra figyelmeztette Aszadot, hogy súlyos árat fog fizetni a civilekkel¹⁶³ szemben elkövetett háborús bűneiért: *„Ha Isten is úgy akarja, látni fogjuk amint ez a bűnöző, ez a gyilkos még ebben a világban megkapja büntetését, és mi hálásak leszünk ezért. (...) Isten akaratából ezeknek a gyermekeknek a jajveszékése áldott bosszúként fog rád szállni. (...) Mi nem olyan nemzet vagyunk, amely egyensúlyok, körülmények vagy érdekek nevében néma marad. Azoknak a szíriai testvéreinknek, akik azt kérdezik, mikor érkezik Isten segítsége, ezt üzenem: Isten segítsége már közel van”* (Erdoğan idézi Hürriyet Daily News, 2013). Erdoğan

---

¹⁶² A IV. cikk értelmében a *„Felek tanácskozni fognak egymással valahányszor bármelyikük véleménye szerint a Felek egyikének területi épségét, politikai függetlenségét vagy biztonságát veszély fenyegeti”* (Észak-Atlanti Szerződés, 1949).

¹⁶³ Erdoğan beszédének előzménye, hogy a szíriai kormányerők és a velük szövetséges milíciák május 2-án és 3-án a nyugat-szíriai al-Bajda és Banijasz városokban 355 civilt végeztek ki (Human Rights Watch, 2013).

fenyegetése a gyakorlati stratégia szintjén abban testesült meg, hogy Törökország az említett időszakban válogatás nélkül fegyverezte fel az Aszad ellen harcoló milíciákat, és olyan radikális szalafita csoportokat is támogatni kezdett, mint az Ahrar al-Sham, a Szíriai Iszlám Felszabadítási Front, valamint az al-Kaidához kötődő an-Nuszra Front (Yüksel, 2019). A török hatóságok emellett számos beszámoló szerint szemet hunytak afölött, hogy külföldi dzsihádisták harcosok Törökországon keresztül jutottak el Szíriába (Entous-Parkinson, 2013).

Míndez nem csupán Törökország nemzetközi megítélésére volt negatív hatással, hanem a török és az amerikai stratégiai álláspontok közötti különbséget is felszínre hozta. Az Obama-adminisztráció – a szovjet megszállás ellen Afganisztánban küzdő dzsihádisták támogatásának következményeiből¹⁶⁴ okulva – biztonságpolitikai fenyegetésként tekintett a lehetőségre, hogy a Nyugattal szemben ellenséges szélsőséges csoportok nyugati támogatás révén erősödjenek meg (Gordon, 2020), és növekvő frusztrációval viszonyult¹⁶⁵ ahhoz, hogy a NATO egyik tagja éppen ennek érdekében tesz lépéseket. 2014 közepére végképp nyilvánvalóvá vált, hogy Törökország és az Egyesült Államok biztonsági percepciói nem egyeztethetőek össze egymással. Ankara továbbra is kitarzott amellett, hogy a legfőbb fenyegetést az Aszad-rezsim jelenti, így indokolt és legitim a vele szembenálló, radikális nem állami szereplők támogatása. Ezzel ellentétben Washington számára a prioritást immár nem a rendszerváltás mielőbbi kikényszerítése, hanem a szélsőséges szervezetek – mindenekelőtt az Iszlám Állam (DAESH) – elleni, megbízható lokális proxykra alapozott fellépés jelentette. Utóbbi nézőpontnak a velős szinopszisaként értékelhető a Wall Street Journal 2014. szeptemberi, *Az ankarai nem-szövetségesünk* című cikke, amely amellett foglalt állást, hogy az Egyesült Államoknak új szövetségest kell találnia a dzsihádisták elleni küzdelemhez (Wall Street Journal, 2014).

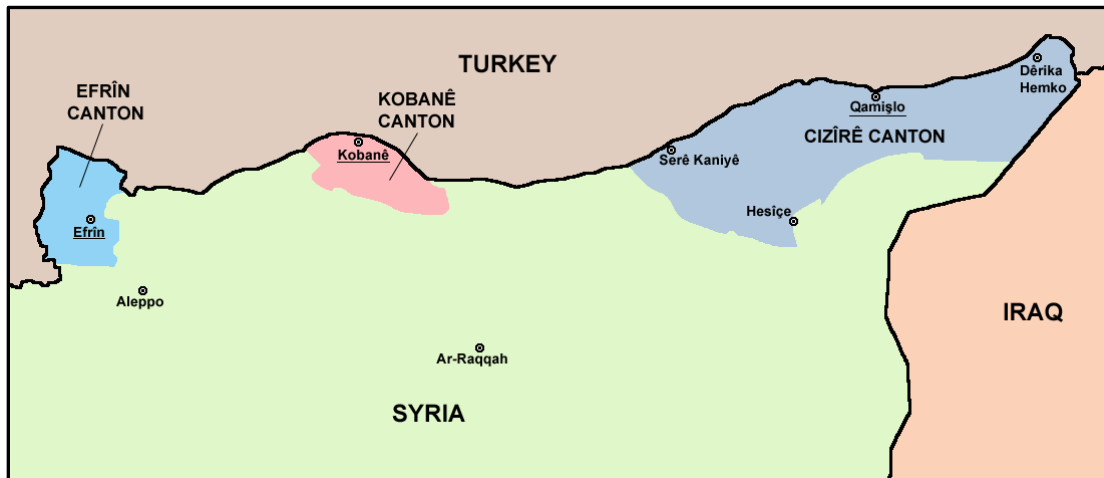
¹⁶⁴ A hidegháborús logikát követve az Egyesült Államok az ellenálló csoportok felfegyverzésével reagált Afganisztán 1979-es szovjet megszállására. A taktika a hidegháború szempontjából eredményesnek bizonyult, mivel az elhúzódozó konfliktus rendkívüli mértékben megterhelte a Szovjetuniót. Nem kívánt következménye volt azonban, hogy az amerikai fegyverek egy jelentős része az 1988-ban megalakult, és a 2001. szeptember 11-i támadásokért felelős Al-Kaida terrorszervezet birtokába kerültek.

¹⁶⁵ Obama 2013 májusában személyesen is kifejezte a nemtetszését a török Szíria-politikával kapcsolatban, amikor Washingtonban látta vendégül a török miniszterelnököt és külügyminisztert, valamint a szíriai proxyk támogatására alapuló török stratégia gyakorlati kivitelezéséért felelő Hakan Fidant (Entous-Parkinson, 2013).

9.2. Törökország és a szíriai „kurdkérdés”

A Háfez al-Aszad, majd fia, Bassár al-Aszad vezette autoriter rezsimek által évtizedek óta elnyomott szíriai kurdok számára a polgárháború kitörése és annak nyomán az államhatalom területi visszaszorulása történelmi lehetőséget kínált autonómiatörekvéseik megvalósítására. Ennek egyik akadályá kezdetben a kurd politikai csoportok széttagoaltsága volt: az észak-iraki Kurdisztáni Regionális Kormányzat támogatását élvező tradicionális pártok a 2011-ben létrehozott Kurdisztáni Nemzeti Tanácsba, míg a PKK támogatta baloldali pártok a szintén 2011-ben megszervezett Nyugat-kurdisztáni Néptanácsba tömörültek. Utóbbi a gyakorlatban egyetlen domináns párt, a PKK által 2003-ban létrehozott Demokratikus Egyesülés Pártja (Partiya Yekîtiya Demokrat, PYD) „díszletszervezeteként” működik (Schmidinger, 2018: 86-89). A PYD számára számottevő előnyt jelentett a rivális tömbbel szemben, hogy megörökölte a PKK szíriai „intermezzója” alatt kiépült katonai és politikai hálózatot, amelynek segítségével 2012-ben a küzdelem egyértelmű győzteseként került ki (International Crisis Group, 2014: 4). Ugyanebben az évben a rezsim harc nélkül átengedett több északi területet a PYD-nak, melynek magyarázata több szakértő (pl. Gunter 2014; Schmidinger, 2018) szerint egy Aszad és a kurd párt közötti titkos megállapodás lehetett, ami az idősebb Aszad Öcalannal való „törökellenes” együttműködését idézi meg az 1980-1990-es évekből. A taktikai együttműködés mindkét fél számára előnyösnek bizonyult. A rezsim a Szabad Szíriai Hadsereg és más lázadó csoportok elleni, az ország magterülete feletti ellenőrzésért zajló küzdelemre koncentrálhatott, a PYD pedig veszteségek nélkül vehette át az irányítást Észak-Szíria bizonyos részei felett – az év végére három, döntően kurdok által lakott, földrajzilag egymástól elkülönülő enklávóban (Áfrin, Kobane és Dzsazíra, 11. ábra) konszolidálta a hatalmát, melyek védelmét a párt fegyveres milíciája, a Kurd Népvédelmi Egységek (Yekîneyên Parastina Gel, YPG) szervezte meg (Federici 2015: 84).

11. ábra A kurd kantonok területi kiterjedése 2014 februárjában

Forrás: The Kurdish Project, 2015

2013-2014-ben a PYD számára komoly fenyegetésként jelent meg az államhatalom (részleges) összeomlását szintén kihasználó dzsihádistá terroriszervezetek – mindenekelőtt az Iszlám Állam és az an-Nuszra Front előretörése, melynek nyomán a kurd kantonok a Törökország által lezárt északi határt leszámítva minden oldalról a szélsőségesek nyomása alá kerültek (Schmidinger 2018: 103). A PYD ugyanakkor egy fontos szövetségesre is lelt, méghozzá az Egyesült Államok képében: miután szembesült azzal, hogy a szíriai „demokratikus” ellenzéknek annak belső megosztottsága, valamint (a részben Törökország által támogatott) szélsőséges elemei miatt nem lehet hatékony stratégiát építeni, az Obama-adminisztráció 2014 októberétől a kurd fegyveres erők aktív támogatására alapozta az Iszlám Állam elleni fellépését. A háború során fordulópontot jelentett, hogy 2015 februárjában a YPG az iraki pesmergákkal kiegészülve, és az amerikai légierővel együttműködve sikeresen kiűzte az Iszlám Államot Kobane kantonból (BBC, 2015a). A kurd entitás geopolitikai evolúciójának legfontosabb állomása ezt követően Tal Abjad elfoglalása volt 2015 júniusában, amely révén megvalósult Kobane és Dzsazíra területi összekapcsolódása, ezáltal az Eufrátesztől keletre Észak-Szíria egésze kurd fennhatóság alá került (Schmidinger, 2018: 110).

A kurd csoportok 2012-es tényerésére válaszul Törökország kezdetben igyekezett marginalizálni a PYD pozícióját azáltal, hogy a PKK-val szemben szintén bizalmatlan, és az észak-iraki Kurdisztáni Regionális Kormányzathoz kötődő szíriai kurd pártokat támogatta (Csicsmann–N. Rózsa, 2013: 67). Rövidesen bebizonyosodott azonban, hogy erre irányuló törekvése hiábavaló, mivel egyedül a PYD rendelkezett olyan katonai képességekkel, amelyek lehetővé tették a civil

lakosság hatékony védelmét (Itani-Stein, 2016: 5). Amikor 2013-2014 folyamán a PYD által ellenőrzött területek az Iszlám Állam egyre növekvő nyomása alá kerültek, Törökország lezárta a déli határát, és tétlenül¹⁶⁶ figyelte, ahogy a dzsihádistá szervezet 2014. szeptember elején ostrom alá veszi Kobane városát, passzivitását azzal az érveléssel igazolva, miszerint a PYD és az Iszlám Állam egyaránt terrorszervezetek, és „*egy terrorszervezet legyőzése nem lehetséges egy másik támogatása által*” (Kalin, 2015a). Ankara számára a PYD azt követően vált igazán súlyos fenyegetéssé, hogy annak milíciái 2014 végétől – részben az Egyesült Államok támogatásának köszönhetően – jelentős sikereket értek el az Iszlám Állam elleni harcban, és a következő év tavaszától kezdve dinamikus területi expanzióba kezdtek. Ennek nyomán – különösen Kobane és Dzsazíra összekapcsolását követően – vált reális opcióvá a törökök legnagyobb félelme, egy, a PYD fennhatósága alatt álló, földrajzilag egységes, és akár földközi-tengeri kijáráttal is rendelkező szuverén kurd entitás a többségében szintén kurdok által lakott Délkelet-Törökország közvetlen szomszédságában (Ünver, 2016).

Ezen fejlemények török diskurzusra gyakorolt hatása mindenekelőtt abban mutatkozott meg, hogy 2014 októberétől a kormánypárti politikai- és médiakommunikációban az Aszad-rezsim megdöntése mellett immár prioritásként jelent meg a PYD feltartóztatása is (Daily Sabah, 2014b). Ez utóbbi kapcsán a török fenyegetettség-percepció elsősorban két forrásból táplálkozik. Egyrészt, a PKK PYD feletti feltételezett befolyása miatt a török politikai elit – az 1980-1990-es évek tapasztalata fényében nem alaptalanul – attól tart, hogy a PKK Észak-Szíriában kívánja kialakítani a bázisát a Törökország elleni jövőbeli támadásaihoz. Ezzel szorosan összefüggő, ugyanakkor általánosabb érvényű az a Sévres-szindrómában gyökerező török félelem, miszerint az észak-szíriai kurdok pozíciójának megerősödése a török-szír határ két oldalán élő kurdok közötti szociális, kulturális, politikai és katonai kötődések miatt mozgásba lendítheti a délkelet-törökországi kurdok szeparatista törekvéseit. Mindezek hatására Törökország perspektívájából az észak-szíriai helyzet 2015-re *offenzív biztonsági dilemmává* alakult. Ennek értelmében, ha a török állam garantálni

---

¹⁶⁶ Az egyetlen lépés, amit Törökország Kobane ostroma kapcsán megtett, az volt, hogy 2014 októberében engedélyezte, hogy az észak-iraki kurd pesmergák a török-szír határon keresztül kapcsolódjanak be az Iszlám Állam elleni harcba. Ez a lépés ugyanakkor illeszkedett Törökország arra irányuló törekvéseihez, hogy a PYD pozícióját az észak-iraki kurd régióhoz kötődő csoportok erősítése révén gyengítse.

kívánja Belső-Anatólia, valamint a geopolitikai¹⁶⁷ és geoökonómiai¹⁶⁸ szempontból egyaránt kulcsfontosságú Délkelet-Anatólia politikai egységét, akkor biztonságpolitikáját ki kell terjesztenie Észak-Szíriára. A PYD térnyerésének ilyen módon történő biztonságiasítása a török döntéshozókat a lehetséges válaszlépések közül egyre inkább a közvetlen katonai intervenció irányába terelte, miközben növekvő feszültséget generált Ankara és Washington között.

A PYD megerősödése és territoriális expanziója a török állam és a PKK, illetve a törökországi többségi társadalom és a kurd kisebbség viszonyára gyakorolt hatása révén belső kihívást is jelentett Ankara számára. Az AKP még 2007-ben, második magabiztos parlamenti győzelmét¹⁶⁹ követően döntött úgy, hogy párbeszédet kezdeményez a (Törökországban terrorszervezetként számontartott) PKK-val, és új kulturális diskurzust honosít meg a török-kurd együttélés kapcsán. Az állam és a PKK közötti tárgyalások 2008 szeptemberében, titokban indultak meg. Ezzel párhuzamosan, 2009 elején az AKP két gesztussal jelezte a kurdok irányába, hogy hajlandó a kompromisszumok megkötésére: egyrészt, január 1-jén megkezdte a sugárzást a TRT 6, Törökország első kurd nyelvű televíziócsatornája; másrészt, a felsőoktatási tanács engedélyezte a kurd nyelv és irodalom tanszékek létrehozását az egyetemeken (Yeğen, 2015: 6). Mindezek fényében úgy tűnt, a kormánypárt valóban kész arra, hogy meghaladja azt a Török Köztársaság megalapítása óta uralkodó geopolitikai dogmát, melynek lényege legtömörebben talán Necati Bilican volt rendőrfőkapitány szavaival foglalható össze: „...először ártatlanul hangzó kulturális jogokat kérnek (...). Aztán kurd televíziócsatornát, kulturális autonómiát, majd politikai autonómiát. A végső cél a kurd állam létrehozása, amit soha nem fogunk megengedni” (Bilicant idézi Cizre, 2001: 224.).

Bár a békefolyamat a következő négy év során több alkalommal félbeszakadt, 2013 elején új lendülettel folytatódott: az AKP elfogadta a törvényjavaslatot, amely engedélyezte a kurdok számára, hogy anyanyelvükön védekezzenek a bírósági tárgyalásokon; valamint hozzájárult ahhoz, hogy kurd politikusok látogassák meg az 1999 óta életfogytig tartó börtönbüntetését töltő Abdullah Öcalant, aki erre válaszul meghirdette a „katonai küzdelem” végét, és a „politikai küzdelem”

---

¹⁶⁷ Délkelet-Anatólia átjáró területet képez az eurázsiai főkontinens kelet-nyugati, valamint észak-déli tengelyében, emellett Belső-Anatólia Mezopotámia-térsséggel való kapcsolata e régió keresztül valósul meg.

¹⁶⁸ Délkelet-Anatólia mindenekelőtt energetikai szempontból bír óriási jelentőséggel: egyrészt, ezen a területen halad keresztül a Kirkuk-Ceyhan kőolajvezeték; másrészt, a régió gazdag vízkészlete fontos energiaforrást jelent Törökország számára.

¹⁶⁹ Az AKP 550-ből 341 parlamenti mandátumot szerzett meg (Daily Sabah).

kezdetét. Deklarációja nyomán a PKK 2013. március 23-án egyoldalú fegyverszünetet hirdetett. A török igazságügyi miniszter, Sadallah Ergin ezt követően nyilvánosságra hozta a békefolyamat három egymást követő fázisból álló forgatókönyvét: (1) a PKK visszavonulása; (2) demokratizálódás; (3) a PKK leszerelése és normalizáció. Ezen a ponton úgy tűnt, a történelmi jelentőségű folyamat immár megállíthatatlanul halad előre: 2013 májusában a PKK bejelentette a visszavonulását, a török parlament pedig 2014 márciusában felhatalmazta a titkosszolgálatot arra, hogy terrrorszervezetekkel és elítéltekkel (ez utóbbi nyilvánvalóan Öcalan személyére vonatkozott) tárgyaljon (Yeğen, 2015: 9). A progresszív események láncolatát 2014 őszén az Iszlám Állam kobanei támadása szakította meg: októberben délkelet-törökországi kurdok tömegei vonultak utcára Törökország passzivitása ellen tiltakozva, amire válaszul Erdoğan a demonstráció szervezőit a békefolyamat tudatos szabotálásával vádolta meg (Martin, 2018: 7).

A rendkívül feszült légkör ellenére a tárgyalások 2014 végén újraindultak, ekkorra azonban már nyilvánvalóvá vált, hogy a török állam és a PKK között feloldhatatlan nézeteltérés alakult ki a békefolyamat lépéseinek sorrendjét illetően: az AKP a demokratikus reformok előfeltételeként jelölte meg a csoport demilitarizálását, a PKK viszont deklarálta, hogy csakis abban az esetben hajlandó a fegyverletételre, ha a kurdok politikai és kulturális jogait már rögzítették az alkotmányban. A tárgyalások végleges összeomlása 2015 júliusában következett be, az Iszlám Állam délkelet-törökországi Suruç városában végrehajtott terrortámadása nyomán. A bombamerénylet harminckét fiatal kurd aktivista halálát okozta, akik kobane-i társaiknak próbáltak meg egy segélyszállítmányt eljuttatni (Savran, 2020: 12). A PKK azzal gyanúsította a török rendőrséget és hírszerzést, hogy közük volt a támadáshoz. Két nappal később egy PKK-hoz lojális fegyveres csoport bosszúból két török rendőrt gyilkolt meg Ceylanpınar városában, válaszul a török hadsereg csapásokat mért a szervezet észak-iraki bázisaira (Savran, 2020: 12). Mindez egyértelműen rámutat a vesztfáliai típusú geopolitikai környezet deterritorializálódására: a török állam és a kurd csoportok kiújuló konfliktusa nyomán elmosódtak a Délkelet-Törökországot, Észak-Szíriát és Észak-Irakot elválasztó politikai határok.

A békefolyamat bukásában és a PYD-val szembeni „katonai opció” előtérbe kerülésében egyaránt szerepet játszott a 2015. júniusi parlamenti választás eredménye. Bár a 2014 óta az elnöki pozíciót betöltő Erdoğan – aki egy 2007-es alkotmánymódosítás nyomán válhatott az ország első, közvetlenül megválasztott államfőjévé – hivatalosan nem volt a párt tagja, aktívan részt vett a

kampányban, legfőbb üzenete pedig az „új Törökország” megteremtése volt, ami a prezidenciális rendszerre való áttérést jelentette. A választás kudarcnak¹⁷⁰ bizonyult az AKP számára: a párt 2002 óta először nem tudta megszerezni¹⁷¹ a mandátumok abszolút többségét, és koalíciós partner hiányában csupán kisebbségi kormányt tudott alakítani. A választás (relatív) legnagyobb nyertese a kurdok nemzeti kisebbségi jogai mellett kiálló, progresszív-baloldali értékrendet képviselő Népi Demokratikus Párt (Halkların Demokratik Partisi, HDP) lett, amely a délkelet-anatóliai régió domináns politikai erejévé vált, és a 10%-os parlamenti küszöböt átlépve bejutott a parlamentbe. Mivel a korábbi választások során az AKP az (aktuális) kurd pártok komoly vetélytársa volt a régióban, a HDP sikere egyben a kormánypárt veszteségét is jelentette (Egeresi 2015: 6-14).

Az így kialakult politikai helyzetben a békefolyamat megmentésének egyetlen lehetősége feltehetően egy AKP-HDP koalíció lett volna, ennek azonban a két párt közötti ideológiai távolság, valamint a HDP-nek a prezidenciális rendszer bevezetésére vonatkozó elutasító álláspontja (Yetkin, 2015a) miatt kezdettől fogva nem volt realitása. Mindezek alapján nagy bizonyossággal feltételezhetjük, hogy a júniusi választás eredménye negatívan hatott az AKP „kurdkérdés” kapcsán tanúsított kompromisszumkészségére, és a hagyományos, rendpárti-nacionalista diskurzus irányába terelte a pártot. Ezt támasztja alá többek között az alábbi négy fejlemény, melyek mindegyikére a választást követő két hónap alatt került sor. (1) Erdoğan a török kormány és a PKK közötti tárgyalások kudarcát azzal kommentálta, hogy „*a békefolyamat folytatása nem lehetséges azokkal, akik fenyegetést jelentenek nemzeti egységünkre és testvériségünkre nézve*” (Erdoğan idézi: BBC, 2015b). (2) A 2014 óta a miniszterelnöki pozíciót betöltő Davutoğlu egy észak-szíriai közvetlen katonai intervenció megindítását javasolta (Yetkin, 2015b). (3) Az AKP terrorszervezet érdekében folytatott propagandatevékenység vádjával büntetőeljárást kezdeményezett a HDP társelnöke, Selahattin Demirtaş ellen¹⁷² (Martin, 2018: 9). (4) Az AKP a békefolyamat leghangosabb kritikusanak számító, ultranacionalista Nemzeti Mozgalom Pártjával kezdett el együttműködni¹⁷³ (Yetkin, 2015c). A külső és belső ellenségképekre alapozott háborús retorika és

---

¹⁷⁰ Az AKP kudarcának legfontosabb okai az elnöki rendszer társadalmi elutasítottsága, a kormánypárt korrupciós ügyei, valamint a HDP sikeres szereplése voltak.

¹⁷¹ Az AKP 550-ből 258 parlamenti mandátumot szerzett meg (Daily Sabah).

¹⁷² A Demirtaşsal szembeni vád szerint a politikus 2014 októberében a PKK nevében erőszakra uszított. 2018 szeptemberében a bíróság négy év letöltendő börtönbüntetésre ítélte.

¹⁷³ Bár az AKP az MHP-val való pártkoalíció megalakítása helyett az előrehozott választás mellett döntött, a két párt nem hivatalos együttműködése folytatódott, és az egyik alapfeltétele volt annak, hogy Erdoğan 2017-ben érvényesíteni tudta az akaratát a prezidenciális rendszer bevezetése kapcsán.

a rendteremtés ígérete az öt hónappal később megtartott előrehozott választásokon hozta meg a gyümölcsét: a kormánypárt döntően a szélsőjobboldalról érkező új szavazókkal bővítette a táborát, és visszaszerezte a parlamenti mandátumok abszolút többségét (Pénzváltó, 2016a: 24).

9.3. A török Szíria-politika kudarca

2011 első felében a török politikai vezetés annak reményében kezdeményezett dialógust a rezsimmel és (nem hivatalosan) az ellenzékkel, hogy a demokratikus felkelés nyomán kibontakozó politikai folyamatok Törökország érdekeinek megfelelően alakulnak majd. 2011 szeptemberétől Ankara – attól a téves percepciótól vezérelve, hogy a Líbia kapcsán néhány hónappal korábban megvalósult nemzetközi diplomáciai konszenzus megismétlődése, valamint az Egyesült Államok határozott fellépése radikális változást fog eredményezni – egyre mélyebben bonyolódott bele a konfliktusba a felkelők oldalán. A nagyhatalmi érdekellentétek okozta diplomáciai patthelyzet miatt egyre frusztráltabbá váló török elit 2012 második felétől válogatás nélkül fegyverezte fel a lázadókat, tekintet nélkül arra, hogy az adott csoport az ellenzék mérsékelt vagy radikális szárnyához tartozott, ami idővel felszínre hozta az Ankara és Washington közötti érdekellentétet. Törökország szempontjából az események alakulása a 2014. október és 2015. augusztus közötti időszakban vált igazán aggasztóvá: a PYD által irányított észak-szíriai kurd entitás az Egyesült Államok támogatásával területi expanzióba kezdett, ezzel összefüggésben a kormány és a PKK közötti békefolyamat összeomlott, miközben a szíriai menekültek¹⁷⁴ számának drasztikus emelkedése¹⁷⁵ egyre súlyosabb kihívás elé állította a török állam szociális ellátórendszerét. Az említett időszak egyetlen, Törökország szempontjából pozitív fejleménye a szíriai kormányerők területvesztése volt: 2015 nyarára az Aszad-rezsim az ország nyugati tartományaiba szorult vissza, és immár a túlélésért küzdött (Shaheen, 2015). Ezen változtatott – török perspektívából kedvezőtlen módon – Oroszország szeptemberi katonai intervenciója, ami amellet, hogy visszahozta a rezsimet az összeomlás széléről, lehetőséget teremtett az Aszad-párti erők számára a területi expanzióhoz. Mindezek fényében kijelenthető, hogy Davutoğlu és Erdoğan Szíriához kapcsolódó ambiciózus és forradalmi törekvései a geopolitikai környezet alakulása nyomán kudarcot vallottak: az orosz katonai beavatkozás hatására a háború erőegyensúlyi viszonyai a

---

¹⁷⁴ Érdeemes megemlíteni, hogy a Szíriából elmenekült, Törökországban tartózkodó személyek hivatalosan nem menekültek, mivel a török szabályok csak Európából érkező személyek számára teszik lehetővé a menekültstátuszt (AIDA).

¹⁷⁵ 2015 júliusában több mint 1,8 millió szíriai menekült tartózkodott Törökországban (UNHCR, 2015).

rezsím javára mozdultak el, ami Ankara geopolitikai mozgásterének beszűkülését eredményezte. Ezzel párhuzamosan a PYD pozíciójának látványos erősödése és a Törökországra nehezedő egyre súlyosabb migrációs nyomás a török fenyegetettség-percepciók módosulását, és az észak-szíriai biztonságpolitikai kihívások előtérbe kerülését idézte elő.

4. táblázat: A török Szíria-stratégia szakaszai 2011 és 2015 között

	2011. márc.-aug.	2011. szept. – 2012. júl.	2012. júl. – 2014. szept.	2014. okt. – 2015. aug.
Célok	Demokratikus átmenet támogatása	Aszad megbuktatása	Aszad megbuktatása	Aszad megbuktatása, PYD feltartóztatása
Narratíva	Humanitárius és emberi jogi szempontok	Aszad bűnei; nemzetközi közösség felelőssége	Iszlamista/neooszmánista kommunikációs elemek, humanitárius szempontok	Belső és külső ellenségképekre alapozott háborús retorika
Eszközök	Diplomáciai közvetítés	Diplomácia, geoökonómiai nyomásgyakorlás	Felkelő csoportok támogatása, NATO-védőernyő	Felkelő csoportok támogatása
Kihívások	Aszad ellenállása	Orosz-kínai vétók az ENSZ BT-ben	Menekültválság, szíriai ellenzék széttagoaltsága, török-amerikai feszültség	PYD/YPG-expanzió, békefolyamat összeomlása, török-amerikai feszültség, menekültválság, Iszlám Állam

Forrás: saját szerkesztés

10. Oroszország Szíria-stratégiája 2011 és 2015 között

10.1. Az orosz Szíria-stratégia háttere

Moszkva a szíriai konfliktusban már 2011-ben elkötelezte magát az Aszad-rezsím mellett, és minden rendelkezésére álló eszközzel segítette: a 2011 és 2014 közötti időszakban jelentős katonai

támogatást – védelmi és támadó fegyvereket egyaránt¹⁷⁶ – biztosított számára, és négy olyan ENSZ BT javaslatot vétőzött meg, amelyek potenciálisan egy, a líbiaihoz hasonló nyugati beavatkozás legitimációs alapjául szolgálhattak volna. Ezt követően – amikor Aszad bukása reális lehetőséggé vált – Moszkva közvetlen katonai intervenciót hajtott végre a rezsim megmentése érdekében, ezzel radikálisan átrajzolva a háború erőviszonyait és későbbi alakulását.

A nemzetközileg elszigetelődött szíriai diktátor melletti aktív orosz elköteleződés legkézenfekvőbb magyarázata a két állam évtizedekre visszamenő együttműködését, valamint a Szíriához kötődő orosz materiális érdekeket hangsúlyozza. A hidegháborús logikától vezérelve a Szovjetunió az 1950-es években vette fel a kapcsolatot Szíriával, majd az 1970-es évek elejétől, Háfez al-Aszad hatalomra kerülését követően kliensi viszonyt alakított ki a közel-keleti országgal. Ennek egyértelmű jele volt a két állam 1971-es bilaterális megállapodása, amely lehetővé tette a Szovjetunió számára a tartúsi kikötő kibérlését, és ott egy állandó katonai támaszpont kialakítását. Az együttműködés másik látványos aspektusa a fegyverkereskedelem volt: 1974 és 1985 között a Szovjetunió 500 katonai repülőgépet, 2500 harckocsit és 1200 páncélozott járművet adott el Szíriának, ami a szállítmányok költségeit szovjet hitelekből fedezte (Sz. Bíró, 2017: 606). Azt követően, hogy Egyiptom az 1970-es évek végén nyugati fordulatot végrehajtva felvette a diplomáciai kapcsolatot Izraellel, Damaszkusz Moszkva legfontosabb térségbeli szövetségesevé lépett elő, ami formálisan a két állam közötti 1980-as barátsági szerződésben, valamint 1983-as nukleáris együttműködési megállapodásban mutatkozott meg (Selján, 2016: 18). A Szovjetunió felbomlását követően Oroszország közel-keleti jelenléte és befolyása minimálisra csökkent, Moszkva ugyanakkor, elsősorban a tartúsi bázisra¹⁷⁷, a Szíria által felhalmozott adósságra, valamint az orosz fegyverek iránti szíriai keresletre tekintettel, nem szakította meg a kapcsolatát Damaszkusszal. Az ezredfordulót követő évtized második felében, Moszkva egyre látványosabban artikulált nagyhatalmi ambíciói, a 2003-as iraki háború, valamint az orosz-amerikai viszony megromlása nyomán Szíria jelentősége ismét megnőtt Oroszország számára¹⁷⁸. Erre utalt többek

---

¹⁷⁶ A háború kezdeti szakaszában Oroszország elsősorban muníciót, valamint kézi- és könnyűfegyvereket szállított a szíriai hatóságoknak. Azt követően, hogy 2012 közepétől a rezsim jelentős területeket veszített, Moszkva támadó helikoptereket, légvédelmi fegyverrendszereket, elektronikai hadviselési eszközöket, valamint páncélozott járműveket is biztosított számára (Charap et. al., 2019: 13).

¹⁷⁷ A bázis geostratégiai szerepét megnövelte, hogy Putyin első elnöki ciklusa alatt Tartúsz kivételével az összes, a Független Államok Közössége területén kívüli katonai bázist felszámolta (Sz. Bíró, 2017: 28).

¹⁷⁸ Annak, hogy a nemzetközileg egyre inkább elszigetelődött damaszkuszi rezsim szintén törekszik a partneri viszony újjáélesztésére, egyértelmű jele volt, hogy Szíria azon kevés országok közé tartozott, amik Oroszország pártját fogták a 2008-as orosz-grúz háborúban.

között Moszkva azon döntése 2005-ben, hogy elengedi Szíria hidegháborús időszakban felhalmozott, 13 milliárd dollárra becsült adósságának döntő részét (Trenin, 2013b: 8). Ezzel összefüggésben a két ország közötti fegyverkereskedelem volumene az említett időszakban növekedésnek indult: 2007 és 2011 között a szíriai fegyverimport 72%-a Oroszországból érkezett (Allison, 2013: 805).

A több évtizedes orosz-szíriai kapcsolat, valamint az orosz fegyverek iránti relatíve¹⁷⁹ jelentős szíriai kereslet minden bizonnyal olyan tényezők, melyek befolyásolták Moszkva lépéseit a polgárháború 2011-es kirobbanását követő időszakban. Ennek ellenére is tévedés lenne azonban a damaszkuszi rezsim melletti ilyen mértékű orosz elköteleződést a kizárólag Szíriához kötődő érdekekből levezetni. A viszonylag kis területű és népességű, kőolajban (Irakhoz vagy Szaúd-Arábiához képest) szegény ország önmagában ugyanis nem elég fontos Moszkva számára ahhoz, hogy több regionális hatalommal – köztük Törökországgal – való kapcsolatát tegye érte kockára. Az említett szempontoknál jóval nagyobb a jelentősége annak, hogy az orosz vezetés a geopolitikai környezet regionális és globális dimenzióiban mit érhet el, őrizhet meg, illetve akadályozhat meg az Aszad melletti következetes kiállás révén. A külső szereplők bekapcsolódása nyomán *nemzetköziesített* konfliktussá vált háború orosz geopolitikai percepciója meglátásom szerint öt pontban foglalható össze:

(1) Az első a rezsimbiztonság aspektusa, amely a leglátványosabban mutat rá az orosz bel- és külpolitika közötti határ elmosódására. Vlagyimir Putyin és köre a NATO 1999-es jugoszláviai beavatkozása és a 2004-es ukrajnai „narancsos forradalom” óta mély ellenszenvvel viszonyul az Egyesült Államok és szövetségesei által alkalmazott külpolitikai gyakorlathoz, melynek során az emberi jogokra, a demokratikus béke elméletére vagy a szóban forgó államok „lator” jellegére hivatkozva „színes forradalmakat” támogatnak és katonai intervenciókat hajtanak végre a Balkánon, a posztszovjet periférián és a Közel-Keleten (Uo.: 815). Az orosz vezetés ellenérzései mindenekelőtt abból a meggyőződésből táplálkoznak, hogy a nyugati lépések valódi és végső célja a putyini rendszer gyengítése és megbuktatása, az Oroszországgal baráti vagy semleges viszonyt ápoló autoriter berendezkedésű rezsim megdöntése, valamint egy oroszországi „színes forradalom” kirobbantása által (Dannreuther, 2014: 82). Abban, hogy Szíria kapcsán Moszkva

---

¹⁷⁹ A Szíriába irányuló fegyverexport jelentőségét erősen árnyalja a két ország közötti látványos aszimmetria. Bár Damaszkusz számára Moszkva messze a legfontosabb fegyverbeszállító, az orosz fegyverexportnak csupán egy töredéke – 2011-ben 5%-a – irányul a közel-keleti országba (Dannreuther, 2014: 88).

számára prioritássá vált a rezsimbiztonság kérdése, két, a szíriai eseményekkel párhuzamosan lezajlott történés játszott főszerepet. Egyrészt a NATO líbiai beavatkozása, amely újfent megerősítette Putyin arra vonatkozó percepcióját, hogy az Egyesült Államok az emberi jogokra hivatkozva, ugyanakkor saját érdekei által vezérelve buktat meg autoriter rezsimet. Másrészt a 2011 végén-2012 elején Oroszországban kibontakozott nagyvárosi tüntetéshullám, melynek megszervezésével a Kreml a Nyugatot vádolta (Trenin, 2013b: 12, 17). Diplomáciai és katonai eszközökre alapozott Szíria-stratégiája révén Moszkva tehát nem csupán az Aszad-rezsim mellett állt ki, hanem az Oroszország által nemzetközi szinten képviselt állam- és társadalomszervezési modellt védelmezte a nyugati liberális intervencionizmus ellenében. A „putyini modell” a politikai legitimitációt a népszuverenitás elve vagy a nemzetközi közösségtől származó validáció helyett a társadalmi és politikai rend fenntartásának képességéből vezeti le, azaz egyidejűleg utasítja el a központi hatalommal szemben „alulról” és „felülről” érkező törekvések legitimitását (Sakwa, 2012: 14). Rezsimbiztonsági szempontból az Aszad melletti elköteleződés Moszkva számára kettős célt szolgált: értelmezhető egyrészt a putyini rendszer belső stabilitása érdekében az orosz határokon kívül végrehajtott ellenforradalmi lépésként; másrészt az oroszhoz hasonló politikai berendezkedésű posztszovjet államok Moszkvába vetett bizalmának erősödését, ezáltal az orosz befolyási övezet fenntartását szolgáló demonstratív üzenetként.

(2) Az Aszad melletti elköteleződésben szintén kiemelt szerepet játszott, hogy a Közép-Ázsiát Kis-Ázsiával összekötő Kelet-Nyugat, valamint az Arab-félszigetet a Kaukázussal összekapcsoló Észak-Dél stratégiai átjárók metszéspontjában elhelyezkedő Szíria a Kreml értelmezésében Oroszország térségbeli jelenlétének egyik utolsó megmaradt pillére, közel-keleti szövetségi hálójának központi eleme, továbbá a regionális befolyásépítési törekvéseinek legfontosabb ugródeszkája (Kainikara, 2018: 108). Ettől a percepciótól vezérelve a 2000-es évek során a térség iránt újfent érdeklődést mutató Oroszország a szíriai polgárháború kitörését követően a Közel-Kelethez fűződő stratégiai érdekeit követve, és a régió belső erőviszonyait tudatosan befolyásolva foglalt állást a konfliktusban. A térség dinamikusan változó erőviszonyai kapcsán érdemes megemlíteni, hogy az „arab tavasz” az Irán és Szaúd-Arábia között az 1979-es iráni iszlám forradalom óta tartó „regionális hidegháború” új szakaszának kezdetét jelentette: a szektáriánus jegyeket mutató, valójában a régió vezető hatalmi pozíciójáért zajló proxyháború elsődleges színterei a forradalmi hullám által érintett, szunnita és síita népességgel egyaránt rendelkező arab országok, Irak, Jemen, Bahrein és Szíria. Moszkva ugyan pragmatikus alapon a térség minden

fontos szereplőjével igyekszik jó kapcsolatot ápolni, az „arab tavasz” nyomán kibontakozó folyamatok azonban arra ösztönözték, hogy a regionális hatalmi egyensúlyt a magát 1979 óta az Egyesült Államokkal szemben pozicionáló Irán előnyére, és az Egyesült Államokkal szövetséges, radikális szunnita csoportokat pénzelő Öböl menti monarchiák hátrányára alakítsa (Trenin, 2013b: 14). Tekintve, hogy Aszad bukása Irán befolyásának csökkenését, és potenciálisan Oroszország közel-keleti térségből való kiszorulását eredményezte volna (Selján, 2016: 20), Szíria esetében ez a rezsim támogatását és a Teheránnal való együttműködést jelentette.

Moszkva számára ezzel összefüggő, és nem kevésbé fontos tényező volt az Obama-adminisztráció arra irányuló törekvése, hogy a Bush-korszak visszas hágyatékával szakítva csökkentse az Egyesült Államok közel-keleti jelenlétét, melynek leglátványosabb bizonyítéka az amerikai csapatok Irakból való 2011-es váratlan kivonása volt (Brands, 2019: 76-77). Míg Obama számára a kapacitásleépítés az erőforrások Távol-Keletre történő átcsoportosítását szolgálta, Oroszország szempontjából ígéretes lehetőséget biztosított ahhoz, hogy a világpolitika színpadára visszatérő nagyhatalomként töltsse be a (részleges) amerikai kivonulás nyomán a régióban keletkező geopolitikai vákuumot, katonai és gazdasági értelemben egyaránt. Az orosz vezetés az erre irányuló törekvések sikerének zálogát Szíriában látta, Moszkva térségbeli érdekérvényesítő képessége ugyanis erőteljesen kötődik az Aszad-rezsim túléléséhez. Katonai szempontból ennek elsődleges oka a tartúsi bázis, melynek bérlési jogát Oroszország a rezsim bukása esetén feltehetően elveszítené (Kainikara, 2018: 54). A haditengerészeti bázis megnöveli Moszkva erőketvitési képességét a hagyományos orosz befolyási övezetet jelentő posztszovjet téren kívül eső Kelet-Mediterráneumban, ezáltal kitágítja Oroszország geopolitikai mozgásterét, és erősíti nagyhatalmi státuszát.

Gazdasági szempontból Oroszország regionális érdekei elsősorban az energiaszektorhoz kapcsolódnak. Egyrészt, Moszkva az Aszad-rezsimmel ápolt partneri kapcsolatát kihasználva kívánja megerősíteni a pozícióját a kelet-mediterráneumi tengeralatti gázmezők feltárásáért zajló geoökonómiai rivalizálásban. Ennek egyértelmű bizonyítékaként értékelhető, hogy 2013 decemberében a kőolaj és földgáz feltárásával és kitermelésével foglalkozó Szojuznyeftegaz orosz nagyvállalat 25 évre szóló megállapodást kötött a szíriai kormánnyal, amely a Szíria kizárólagos gazdasági övezetébe tartozó tengerszakasz egy jelentős részén kizárólagos jogot biztosít a cégnek a gázfeltárásokra (Szigetvári, 2015: 124). Oroszország a szerződés révén megerősítheti pozícióját

a geoökonómiai szempontból növekvő jelentőséggel bíró térségben, ezáltal akadályozhatja az orosz földgázexport legfontosabb felvevőpiacának számító Nyugat-Európa forrástdiverzifikációra irányuló törekvéseit. Moszkva stratégiáját emellett az a számítás is befolyásolta, hogy a háborút követően, és a rezsim túlélése esetén, az orosz nagyvállalatok a Szíria területén található energiaforrások kitermelése, valamint az azon áthaladó szárazföldi földgázvezetékek megépítése és működtetése kapcsán szintén lehetőségekhez jutnak¹⁸⁰ (Maher-Pieper, 2020: 14). Ez nem csupán gazdaságilag jövedelmező, de geoökonómiai szempontból is előnyös lenne Moszkva számára: Szíria földrajzi elhelyezkedése, illetve abból fakadó regionális tranzitszerepe miatt a szíriai energiaszektorban megerősített pozíciója révén Oroszország nagyobb hatékonysággal képes ellenőrizni és befolyásolni a Közel-Kelet és Európa közötti energiaáramlásokat (Kozhanov, 2016: 34).

(3) Szintén Moszkva stratégiai lépéseit befolyásoló tényezőnek tekinthető az a konfliktus kezdete óta hangoztatott orosz meggyőződés, miszerint a szíriai rezsim esetleges bukása a háború elhúzódásához, és vallási fundamentalista csoportok további térnyeréséhez fog vezetni, ami Szíria és a többségében muszlim lakosságú észak-kaukázusi orosz tagköztársaságok – mindenekelőtt Csecsenföld, Dagesztán és Ingusföld – közötti földrajzi közelség okán fenyegetést jelent Oroszország területi integritására nézve (Uo.: 39). Ennek kapcsán érdemes kitérni arra, hogy Vlagyimir Putyin politikai gondolkodására a legnagyobb hatást a Szovjetunió összeomlásának traumája, és azzal összefüggésben az 1990-es évtized kaotikus időszaka gyakorolta (Galeotti, 2019: 32-33). Ezek alapján a későbbi elnök azt a következtetést vonta le, hogy az etnokulturális szempontból heterogén társadalmi szerkezetű országok esetén az államterület egyben tartására és a társadalmi rend megőrzésére kizárólag egy megkérdőjelezhetetlen autoritással bíró, erős központi hatalom (Thomas Hobbes kifejezésével élve: leviatán) lehet képes. Egyes szakértők szerint az Aszad-rezsim melletti orosz elköteleződés valójában erre vezethető vissza, mivel Putyin egyértelmű párhuzamot vélt felfedezni a Szovjetunió felbomlását követő, és a Szíriában 2011-től kibontakozó folyamatok között (Hill, 2013).

A szíriai események kontextusaként az „arab tavasz” regionális geopolitikai környezetre gyakorolt hatása azonosítható. A forradalmi hullám ugyan több autoriter rezsim bukásához, illetve

---

¹⁸⁰ Ezt támasztja alá többek között az, hogy 2018 januárjában Moszkva és Damaszkusz bilaterális egyezményt kötöttek, melynek értelmében a szíriai kormány közvetlen ellenőrzése alatt álló területeken Oroszország kizárólagos jogot kap a kőolaj- és földgázkészletek kitermelésére (Ramani, 2019).

megrendüléséhez vezetett, ennek leglátványosabb eredménye azonban a demokratizálódás és polgárosodás helyett a szunnita iszlám radikális irányzatait képviselő nem állami szereplők – mindenekelőtt az Iszlám Állam – felemelkedése volt, melyek a transznacionális dzsihád meghirdetésével üzentek hadat a saját területükön a legitim erőszak monopóliumával rendelkező szuverén államok alkotta vesztfáliai rendnek (Menshaw, 2018: 4). Mindez azt az 1980-as évek óta kommunikált szovjet/országi geopolitikai narratívát látszott bizonyítani, amely a Közel-Kelet hatalmi viszonyait a stabilitást megtestesítő szekuláris-autoriter rendszerek és a káosszal azonosított szélsőséges iszlamista mozgalmak küzdelmeként ábrázolja (Hill, 2013). A putyini vezetés számára különösen fontos öngazolást jelentett a líbiai helyzet alakulása a NATO 2011-es beavatkozását követő időszakban: a Kadhafi-rezsim bukása után az ország rövidesen ismét polgárháborús helyzetbe süllyedt, közép-északi partvidéke 2015-re az Iszlám Állam szervezeti hálójának észak-afrikai központja lett, miközben a konfliktus továbbgyűrűző hatása – az ellenőrizetlen határokat átlépő illegális fegyverszállítványok formájában – a teljes szubrégió stabilitását veszélyeztette (Notte, 2017: 3). Nemzetbiztonsági szempontból ugyanakkor Oroszország számára a szíriai konfliktus a líbiainál lényegesen nagyobb fenyegetést jelentett annak fényében, hogy a 2010-es évtized közepén 2000 és 5000 közé volt tehető azoknak az orosz állampolgároknak – döntő részben csecseneknek és dagestániaknak – a száma, akik Szíria területén az Iszlám Állam mellett, és a rezsim ellen harcoltak (International Crisis Group, 2016: 4). Mivel ezek a harcosok továbbra is fenntartották a kapcsolatot a Dagesztánban, Ingusföldön és Csecsenföldön Oroszországgal szemben 2007 óta gerillaharcot folytató Kaukázusi Emírséggel, Moszkva megalapozottan tartott attól, hogy a két csoport összeolvad¹⁸¹, és az Észak-Kaukázus a globális dzsihád célkeresztjébe kerül (Pokalova, 2015). Ebből adódóan az orosz vezetés komoly kockázatként tekintett a kaukázusi dzsihádisták visszatérésére, amit az Aszad-rezsim katonai támogatása révén kívánt megelőzni.

(4) Az orosz Szíria-stratégia hátterének feltárásakor nem hagyható figyelmen kívül a szimbolikus geopolitika tényezője sem, amely ez esetben a hatalmi státuszhoz, valamint a múltbéli sérelmekből táplálkozó bizonyítási kényszerhez kapcsolódik. Az orosz politikai elit a szuperhatalmi státusz elvesztésének fájdalmas és megalázó következményként élte meg, hogy a Szovjetunió felbomlása után átmenetileg egypólusúvá váló világrendben az Egyesült Államok Oroszország beleegyezése

---

¹⁸¹Az erre vonatkozó orosz félelem 2015 júniusában beigazolódni látszott, amikor a Kaukázusi Emírség egy online videóban formálisan hűséget fogadott az Iszlám Államnak.

nélkül, illetve tiltakozása ellenében hozott olyan stratégiai döntéseket, melyek hatása globális szinten is jelentős volt. A putyini vezetés számára emellett fontos tanulságként szolgált, hogy a 2011-ben Líbia kapcsán diplomáciai passzivitást tanúsító Oroszország a nyugati intervencióhoz nemzetközi jogi felhatalmazást biztosító ENSZ BT-határozat elfogadását követően már nem volt képes érdemben befolyásolni az eseményeket (Trenin, 2013b:5). Ennek megfelelően a Kreml Szíria esetében kezdettől fogva aktív diplomáciával akadályozta a rezsim megbuktatására irányuló törekvéseket, majd az orosz katonai erőt mozgásba lendítve olyan geopolitikai környezet kialakítására törekedett, amelyben Moszkva szerepe megkerülhetetlen (Notte, 2018: 22). A nemzetközi megítélés kérdése a Krím 2014-es elcsatolását követő időszakban még fontosabbá vált, a széleskörű nyomás alá kerülő Oroszország számára ugyanis a szíriai konfliktusban való aktív szerepvállalás kínált lehetőséget arra, hogy a nemzetközi közösség figyelmét az orosz-ukrán háborúról a közel-keleti iszlamista terrorizmussal szembeni küzdelemre terelje (Stent, 2015).

(5) Érdemes végül röviden kitérni egy belpolitikai tényezőre is. Az elnöki pozícióba való 2012-es visszatérésekor Putyin végleg elfordult a nagyvárosi liberális értelmiségtől, és a konzervatív vidéki réteget egy nyugatellenességre, nagyhatalmi nosztalgiára és tradicionális értékekre felfűzött narratívával szólította meg, amelyhez kiválóan illeszkedett Oroszország nyugati törekvéseknek ellentartó, erélyes Szíria-politikája (Kozhanov, 2016: 24). A belpolitikai faktor 2015-től még hangsúlyosabbá vált, elsősorban két okból kifolyólag: egyrészt kiderült, hogy Moszkva Kelet-Ukrajnában nem képes megvalósítani eredeti elképzeléseit (Sz. Bíró, 2017: 614); másrészt a nyugati szankciók, valamint a kőolaj világpiaci árának csökkenése egyre látványosabban hozták felszínre az orosz gazdaság strukturális gyengeségeit (Stent, 2015). Ebben a helyzetben a Kreml számára a szíriai beavatkozás alkalmas eszköznek tűnt ahhoz, hogy elterelje a hazai közvélemény figyelmét az ukrajnai kudarcról és a belső problémákról (Sz. Bíró, 2017: 614).

10.2. A szíriai konfliktus orosz geopolitikai narratívája 2011 és 2014 között

Miközben 2011 folyamán a szíriai felkelés polgárháborúba torkollott, a konfliktus által közvetett vagy közvetlen módon érintett külső szereplők – regionális- és nagyhatalmak – elsőszámú „küzdőterévé” az ENSZ Biztonsági Tanácsa vált, ahol a szervezet állandó tagjaként vétőjoggal bíró Oroszország 2011 és 2014 között négy olyan – nyugati és arab államok által benyújtott – határozattervezet elfogadását gátolta meg, amelyeket a rezsimmel szembeni katonai vagy geoökonómiai intézkedések potenciális legitimációjaként értékelt. Az Aszad elleni fellépést

morális kötelességként keretező nyugati diskurzusra a vezető orosz diplomaták egy szintén normatív, ugyanakkor gyökeresen más szemléletet tükröző geopolitikai narratívával válaszoltak.

Az említett négyéves időszakban Vlagyimir Putyin és Szergej Lavrov a nyugati publikumot megszólító beszédekben és írásaikban a szíriai konfliktus ügyét az átalakuló világrend kontextusában, a nyugati globális hegemonia alkonyával összefüggésben tárgyalták, és a liberális institucionalizmus logikáját alkalmazva érveltek a nemzetközi jog primátusa és az ENSZ BT megkerülhetetlensége mellett. Lavrov 2013-ban, Brüsszelben értekezett arról, hogy *„a globális növekedés forrásai évszázadok óta először esnek az európai civilizáció határain kívülre, ami átformálja a geopolitikai környezetet, és egy, a 21. század realitását és szükségleteit tükröző többpólusú rendszer létrejöttét eredményezi”* (Lavrov, 2013: 2). A külügyminiszter szerint az új hatalmi centrumok felemelkedése és az egypólusú rendszer fenntartására irányuló nyugati erőfeszítések közötti feszültség destabilizálja a nemzetközi viszonyokat, ami a nagyhatalmak intézményesített együttműködését teszi szükségessé. A *The New York Times* hasábjain 2013-ban megjelent cikkében Putyin a lavrovi gondolatokkal összhangban definiálta Oroszország szíriai konfliktusban játszott szerepét, Aszad támogatását a nemzetközi jogrend iránti aggodalomból levezetve: *„Nem a szíriai kormányt védelmezzük, hanem a nemzetközi jogot. Az Egyesült Nemzetek Biztonsági Tanácsát kell használnunk, és hinnünk kell abban, hogy napjaink összetett és zűrzavaros időszakában a jogrend fenntartása az egyetlen útja annak, hogy megakadályozzuk a nemzetközi kapcsolatok káoszba fulladását”* (Putin, 2013b). Mivel diplomáciai érdekérvényesítő képességének legfőbb garanciája a BT nagyhatalmi konszenzuson alapuló döntéshozatali mechanizmusa volt, Moszkva illegitimnek tekintette az ENSZ keretein kívül működő Szíria Barátai Csoportot (Vassiliev, 2018: 446), melynek 2012. februári életre hívása a damaszkuszi rezsimmel szemben kritikus külső szereplők reakciója volt az orosz-kínai vétókra¹⁸².

Moszkva narratívájában a globális dimenzió a lázadók támogatásának, illetve egy esetleges nyugati katonai beavatkozásnak a Szíriára és a tágabb régióra gyakorolt várható következményeivel egészült ki. Bár az orosz diplomáciai kommunikáció nem tagadta, hogy a szíriai hatóságok 2011

---

¹⁸² A csoport létrehozásának közvetlen előzménye a második orosz-kínai vétó volt, ami egy 19 – döntő részt nyugati és arab országok által beterjesztett tervezet elfogadását akadályozta meg. A szíriai hatóságok felelősségét hangsúlyozó és bűneit elítélő dokumentum a rezsim együttműködése hiányában „további intézkedéseket” helyezett kilátásba. A szavazást követő beszédében Vitalij Churkin orosz ENSZ-nagykövet egyoldalú, a valóságot eltorzító dokumentumként értékelte a tervezetet, ami tudatosan elkendőzi a szélsőséges csoportok térnyerését a szíriai ellenzéken belül (UN SC, 2012).

tavasznán indokolatlanul brutális eszközöket vetettek be a tüntetőkkel szemben (UN SC, 2011: 4), a radikális lázadó csoportokkal való összevetésben Aszadot a „kisebbik rosszként” ábrázolta, aki egyedülként lehet képes stabilizálni az országot. Korábban említett írásában Putyin arra figyelmeztette Washingtonot, hogy a rezsim megbuktatása esetén létrejövő geopolitikai vákuumot a Nyugat reményeivel ellentétben nem a mérsékelt ellenzék, hanem a szélsőségesek töltik majd be, ami az egész régiót lángba boríthatja: *„A Szíria elleni potenciális amerikai csapás (...) eredménye ártatlan áldozatok, valamint a konfliktust Szíria határain túlra kiterjesztő eskaláció lenne. (...) Aminek Szíriában tanúi lehetünk az nem a demokráciáért való küzdelem, hanem egy vallási szempontból összetett országban zajló háború a kormány és az ellenzék között.”* (Putin, 2013b). Lavrov 2014 februárjában, az ENSZ Emberi Jogi Tanácsában a 2003-as iraki, és a 2011-es líbiai beavatkozások negatív következményeire utalva fogalmazta meg a nyugati intervencionizmus humanitárius kritikáját: *„...az emberi jogok nevében végrehajtott, ugyanakkor rezsimváltáshoz vezető beavatkozás éppen ellentétes eredményhez vezet, és megsokszorozza a békés civilek szenvedését, megfosztva őket alapvető jogaiktól”* (Lavrov, 2014). Az orosz diskurzusban a Szíria számára „környezetidegen” nyugati állam- és társadalomszervezési modell agresszív exportjának alternatívája a szíriai nép önrendelkezésének biztosítása, és az állam területi integritásának fenntartása: Lavrov szerint a külső szereplőknek nem feladata, hogy a szíriaiak helyett hozzanak döntéseket, ehelyett arra kell törekedniük, hogy megteremtsék a kormány és a szekuláris ellenzéki csoportok közötti párbeszéd lehetőségét¹⁸³ (Lavrov, 2013).

Az említett időszakban az ENSZ BT-t megkerülő nyugati katonai beavatkozás lehetősége 2013 nyarán merült fel, azt követően, hogy augusztus 21-én Damaszkusz külvárosában szaringázzal elkövetett vegyifegyver-támadásra került sor. Míg a nyugati hatalmak az Aszad-rezsimet tették felelőssé, orosz diplomaták és szakértők értelmezése szerint a szíriai lázadók titokban hajtották végre a támadást, hogy ezzel provokálják ki az amerikai beavatkozást (Vassiliev, 2018: 468). Barack Obama egy 2012-es sajtótájékoztaton a kémiai fegyverek bevetését nevezte meg „vörös vonalként”, melynek átlépése az addigi amerikai Szíria-politika felülvizsgálatára ösztönözné (The White House, 2012). Ennek megfelelően Washington a 2013. augusztusi támadást követően

---

¹⁸³ Ennek jegyében Oroszország 2015 első felében két moszkvai találkozót szervezett, ahol a damaszkuszi rezsim és a szekuláris szíriai ellenzék képviselői ültek tárgyalóasztalhoz. Bár a második találkozón a felek elfogadtak egy Szíria területi integritását és függetlenségét, valamint a terrorizmus elleni küzdelem fontosságát rögzítő közös deklarációt, a tárgyalásoknak érdemi eredménye nem volt (Kozhanov, 2016: 52-53).

kilátásba helyezte a katonai intervenció lehetőségét, Moszkva azonban ezen a ponton váratlan diplomáciai manővert végrehajtva meggyőzte Aszadot, hogy egyezzen bele a birtokában lévő kémiai fegyverek megsemmisítésébe. Washington támogatta az orosz kezdeményezést, ami elsősorban azzal magyarázható, hogy a nemzetközi jogi legitimitációt nélkülöző katonai beavatkozáshoz valójában komoly fenntartásokkal viszonyuló Obamának ezáltal nyílt lehetősége arra, hogy teljes arcvesztés nélkül hátráljon ki korábbi ígérete mögül (Vassiliev, 2018: 469). A szeptember 14-én, Genfben aláírt orosz-amerikai megállapodás huszonhárom nappal később a 2118-as számú, a szíriai vegyi fegyverek megsemmisítéséről¹⁸⁴ szóló ENSZ BT határozat alapjául szolgált, amelyet a Tanács egyhangúlag fogadott el (Kozhanov, 2016: 46). Az, hogy a nyugati katonai beavatkozás kérdése orosz javaslat nyomán került le a napirendről, presztízsgyőzelmet jelentett a Kreml számára, ami Oroszország nagyhatalmi státuszának szimbólumaként és a multipoláris világrend irányába tett fontos lépésként (Lavrov, 2013) épült be az orosz geopolitikai diskurzusba. Az ügy kapcsán az ENSZ BT-ben létrejött konszenzus emellett arra is lehetőséget biztosított Moszkvának, hogy kilépjen a „kerékkötő” szerepkörből, és a vegyifegyver-ellenőrzések lebonyolításában és a szíriai békefolyamatban egyaránt aktívan résztvevő szereplőként pozicionálja magát (Rácz, 2013: 20).

10.3. A 2015-ös orosz katonai intervenció

2013 közepétől új szereplőként jelent meg Szíriában az Iszlám Állam, melynek dinamikus terjeszkedése gyökeresen megváltoztatta a konfliktus addigi menetét. A dzsihádistá szervezet először a lázadók által ellenőrzött kelet- és észak-szíriai területeket foglalta el – igazolva ezáltal az orosz narratívát, miszerint a szekuláris-autoriter állam visszaszorulása nyomán létrejött geopolitikai vákuumot szélsőségesek fogják betölteni –, majd 2014 közepétől megkezdte a rezsim fennhatósága alatt álló területek elfoglalását. 2015 májusában az ISIS megszállta az ország középső részén – Damaszkusztól és Tartusztól egyaránt mintegy 260 km-re – elhelyezkedő Palmüra városát; ezzel egyidejűleg az al-Kaidához kötődő an-Nuszra Front az északnyugat-szíriai Idlib kormányzásában indított támadást a kormányerőkkel szemben (Charap et. al., 2019: 4). A

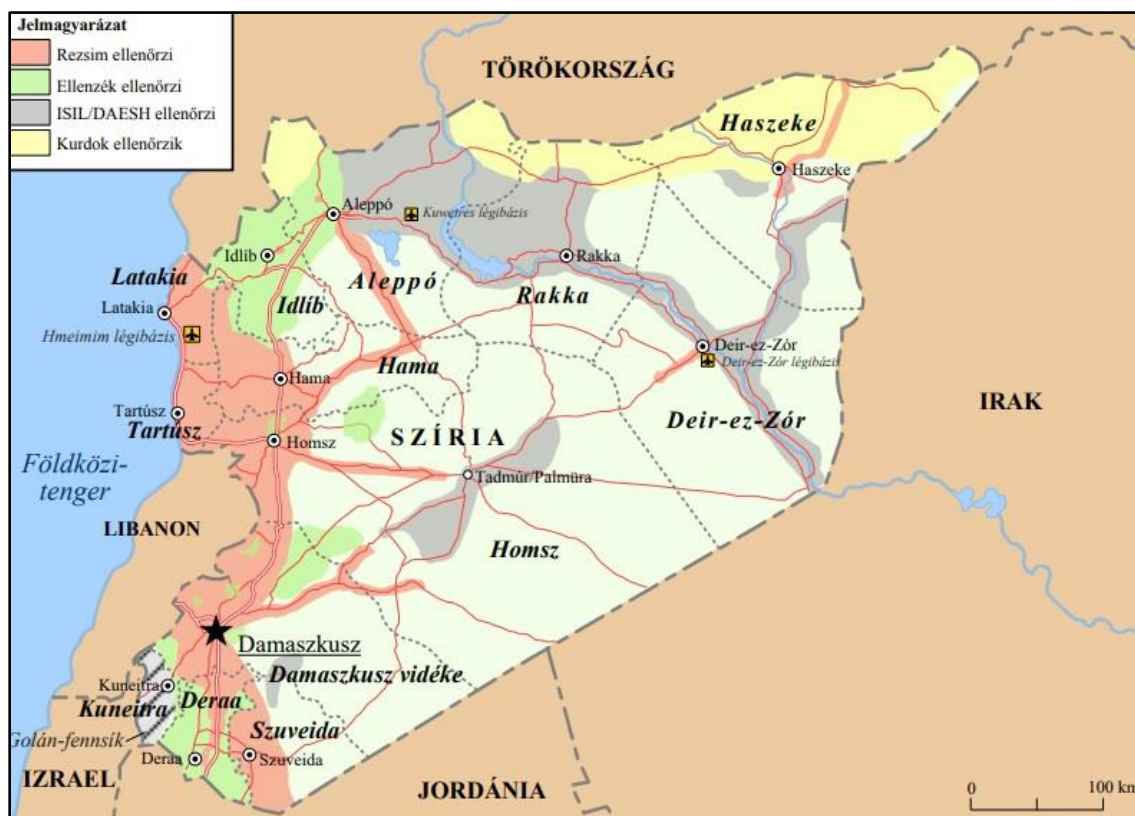
---

¹⁸⁴ A Vegyifegyver-tilalmi Szervezet 2014. augusztus 28-án jelentette be, hogy a szíriai állam birtokában lévő, 1. veszélyességi kategóriába tartozó mintegy 1040 tonnányi vegyi anyag 100%-a megsemmisítésre került (OPCW, 2014). A Human Rights Watch emberi jogi szervezet ugyanakkor 2018-ban arról számolt be, hogy a 2013. augusztus és 2018. február közötti időszakban 85 alkalommal került sor vegyi fegyverrel elkövetett támadásra Szíria területén, melyek többségéért a rezsim volt felelős (HRW, 2018).

dzsihadista előretörés Moszkva szempontjából kettős jelentést hordozott: egyrészt reális opcióvá vált az Aszad-rezsim összeomlása, ezáltal az addigi orosz Szíria-stratégia kudarca; másrészt az iszlamista terrorizmus globalizálódása¹⁸⁵ lehetőséget biztosított Moszkva számára ahhoz, hogy kitörjön a Krím elcsatolása óta az országot övező nemzetközi elszigeteltségből.

12. ábra: Szíriai erőviszonyok 2015 közepén

Forrás: Szalontai-Kozár, 2017

Oroszország diplomáciai „rehabilitálását”, ezzel egyidejűleg az akkor már hónapok óta tervezett katonai beavatkozás diszkurzív kontextusának megteremtését szolgálta Putyin 2015. szeptember 28-án, az ENSZ Közgyűlésben elmondott beszéde, amelyben az elnök a nemzetközi terrorizmussal szembeni összehangolt küzdelmet a hitleri Németország elleni összefogással állította párhuzamba: „A nemzetközi jogra támaszkodva kell összehangolnunk erőfeszítéseinket (...), és egy valóban széleskörű nemzetközi koalíciót kell létrehoznunk a terrorizmus ellenében. Ez a Hitler elleni koalícióhoz hasonlóan olyan szereplők széles körét egyesíthetné, akik hajlandóak szembeszállni

¹⁸⁵ 2014 folyamán Iszlám Államhoz kötődő csoportok, illetve magányos elkövetők Belgiumban, Franciaországban, az Egyesült Államokban, Kanadában és Ausztráliában hajtottak végre merényleteket.

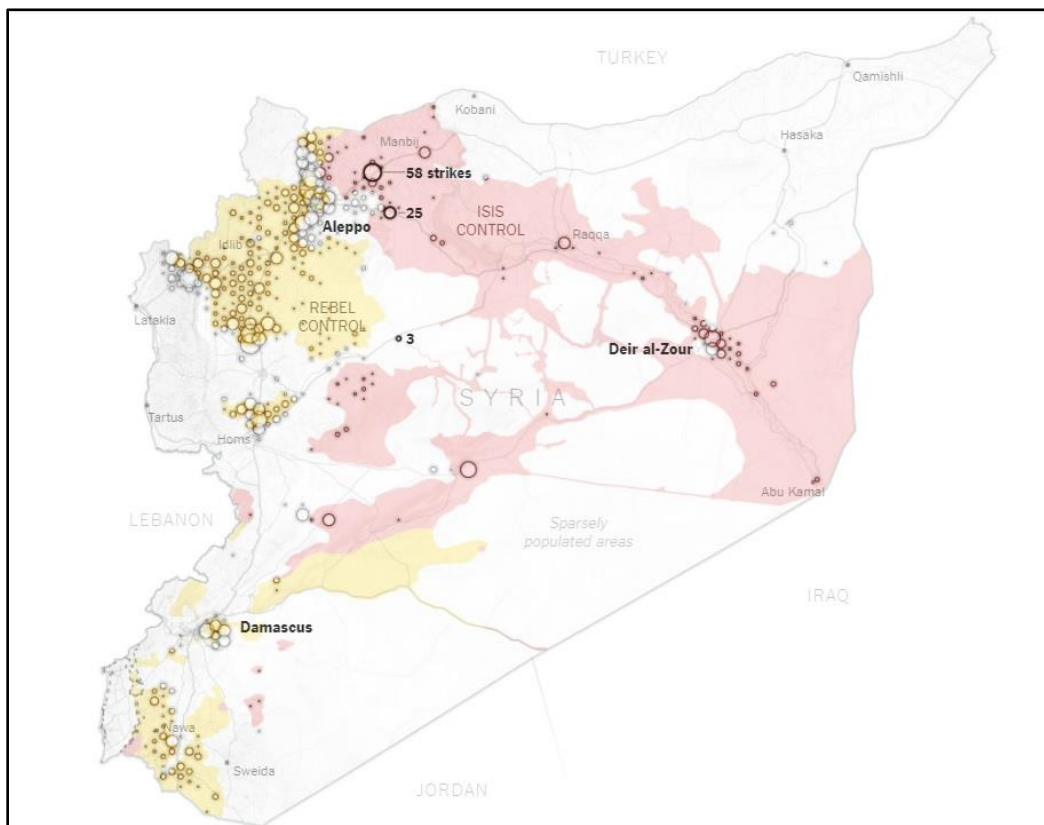
azokkal, akik a nácihoz hasonlóan gonosszággal és gyűlölettel fertőzik meg az emberiséget” (Putin, 2015a: 4). Amellett, hogy Oroszországot a globális terror elleni háború egyik vezető nagyhatalmaként pozicionálta, Putyin azt is egyértelművé tette, hogy a nemzetközi közösség *„súlyos hibát követ el, ha visszautasítja az együttműködést a szíriai hatóságokkal és a kormányzati csapatokkal”* (Uo.: 3). Két nappal később, miután az orosz törvényhozás formálisan felhatalmazta az elnököt arra, hogy a terrrorszervezetek megfékezése érdekében bevesse a fegyveres erőket Szíriában, megkezdődött az orosz katonai intervenció. Az abból fakadó ellentmondást, hogy az orosz kommunikáció ezt megelőzően hevesen ellenezte a konfliktusba való külső katonai beavatkozás minden formáját, Moszkva a terrorizmus elleni harc szüksége mellett annak hangsúlyozásával oldotta fel, hogy az orosz intervenció Szíria állam legitim vezetőjének kérésére¹⁸⁶ indult meg, így nem ütközik a nemzetközi jogba (Selján, 2016: 22).

Az 1979-es afganisztáni kudarcból tanulva Oroszország jelentős szárazföldi haderő mozgósítása és az ország megszállása helyett a légiere és a haditengerészetre támaszkodott: az orosz vadászgépek és harci helikopterek a nyugat-szíriai Hmeimim légibázisról kiindulva, és a kormányerőkkel együttműködve mértek csapásokat a kijelölt célpontokra Homsz és Hama kormányzóságok területén, majd Észak-Aleppóban, Idlibben, Latakiában és Darában. Ezzel párhuzamosan orosz hadihajók és tengeralattjárók a Kaszpi-, és Földközi-tengerről indítottak rakétatámadásokat, elsősorban Idlib, Rakka és Aleppó kormányzóságok területén tartózkodó célpontok ellen (Kainikara, 2018: 81-84). Bár a hivatalos kommunikáció szerint az intervenció elindításának elsődleges oka a transznacionális dzsihadizmussal szembeni harc volt, a beavatkozás első fél éve (2015. október – 2016. március) során az orosz csapásoknak csupán kisebb hányada irányult az Iszlám Állam által uralt területekre, többségük a nyugati és az Öböl menti országok, valamint Törökország támogatását élvező lázadó csoportokat vette célba Északnyugat-Szíriában.

---

¹⁸⁶ Oroszország és Szíria egy hónappal az orosz légicsapások kezdete előtt, augusztus 26-án írták alá a megállapodást, ami határozatlan időre felhatalmazta Oroszországot a Hmeimim légibázis és a hozzá tartozó infrastruktúra használatára (Vassiliev, 2016: 489).

13. ábra: Az orosz légitámadások területi eloszlása 2015. szeptember és 2016. március között

Forrás: Barnard et. al., 2016

Az orosz légitámadások területi eloszlása alapján számos nyugati elemző (Dagher, 2015; Czuperski et. al., 2016; Sz. Bíró, 2017) és politikus¹⁸⁷ jutott arra a következtetésre, hogy Moszkva számára a terrorizmus elleni fellépés csupán hivatkozási alap; a valódi orosz cél ehelyett egy olyan geopolitikai helyzet megteremtése a mérsékelt lázadók kiiktatása révén, amelyben az Egyesült Államoknak és szövetségeseinek harmadik alternatíva híján Aszad és az Iszlám Állam között kell választaniuk. Az orosz ellennarratíva szerint harmadik alternatíva soha nem is volt, a Nyugat által mérsékeltnek láttatott, valójában szélsőséges csoportok Aszaddal szembeni támogatása pedig a terrorizmus elleni hatékony fellépést hátráltatja (Putin, 2015b). Ebből következően a putyini diskurzus minden, a rezsim legitimitását fegyveres úton megkérdőjelező csoportot a 'terrorista' kategóriába sorol, és elutasítja a „terroristák mérsékeltre és szélsőségesekre való felosztását”

¹⁸⁷ Az amerikai külügyminisztérium szóvivője, John Kirby 2015. október 7-én beszélt arról, hogy az orosz csapások több mint 90%-a nem az ISIS-hoz vagy az al-Kaidához kötődő terrorszervezeteket vette célba, hanem „azokat az ellenzéki csoportokat, amelyek egy jobb jövőt akarnak Szíria számára, és nem akarják, hogy Aszad hatalmon maradjon” (Kirby-t idézi: The Guardian, 2015).

(Putin, 2015b). Ezzel összefüggésben érdemes kitérni az észak-szíriai kurdok orosz megítélésére is, a PYD ugyanis olyan nem-állami szereplője a konfliktusnak, amely kapcsán Moszkva nem az említett logikát és nyelvezetet alkalmazta. Mivel a szervezet prioritása 2012 után a rezsime elleni harc helyett egy autonóm, de nem szeparatista kurd régió létrehozása és fenntartása volt Észak-Szíriában, Moszkva alapvetően pozitívan viszonyult a PYD törekvéseihez, és szövetségesként tekintett rá a terrorizmussal szembeni küzdelemben (Uo.).

2016 elejére egyértelművé vált, hogy az elsődleges célok tekintetében az orosz intervenció sikeresnek bizonyult. Moszkva gyorsan, és komolyabb veszteségek elszenvedése nélkül volt képes saját érdekeinek megfelelően átalakítani a szíriai háború geopolitikai környezetét: az orosz beavatkozás három hónap alatt nem csupán stabilizálta a rezsime pozícióját, de azt is lehetővé tette, hogy a kormányerők 2015 végén ellentámadásba lendüljenek, és 2016 márciusáig az ország északnyugati és középső részén stratégiai szempontból kulcsfontosságú városokat¹⁸⁸ foglaljanak vissza. A rezsime megmentésével és az orosz katonai jelenlét állandósításával¹⁸⁹ Moszkva saját szíriai pozícióját is bebiztosította, ezáltal a konfliktus megkerülhetetlen szereplőjévé vált (Selján, 2016: 23). Utóbbi a diplomáciai fronton is egyértelműen megmutatkozott: a tizenhét államot és három nemzetközi szervezetet¹⁹⁰ tömörítő Szíriát Támogató Nemzetközi Csoport 2015. október 30-án elfogadott nyilatkozata Moszkva érdekérvényesítő képességének bizonylataként értékelhető. A dokumentum az orosz narratívával teljes összhangban deklarálta, hogy *„Szíria egysége, függetlensége, területi integritása és szekuláris karaktere alapvető fontosságú”*; kimondta, hogy *„[a]z állami intézmények sértetlenek maradnak”*; valamint egy, a *„szíriai nép által vezetett, és a szíriai nép által birtokolt politikai folyamat”* megkezdését sürgette (EU External Action Service, 2015). Moszkva ezenfelül az intervenció révén egyidejűleg tudta önmagát a bajba jutott szövetséges mellett kiálló nagyhatalomként, és a terrorizmus elleni nemzetközi harc aktív

---

¹⁸⁸ Északnyugat-Szíriában a kormányerők 2016 januárjában foglalták vissza a lázadók egy fontos bázisaként szolgáló Rábiát. Ezzel párhuzamosan a rezsime hadereje az Iszlám Állam által ellenőrzött Közép-Szíriában is előrenyomult, és 2016 márciusában visszafoglalta Palmürát.

¹⁸⁹ Putyin 2016 márciusában a Szíriában tartózkodó orosz haderő részleges kivonása mellett döntött, a Hmeimim légi- és a Tartusz haditengerészeti bázisokon azonban jelentős számú katonai egységek maradtak, amik továbbra is támogatták a rezsime.

¹⁹⁰ Kína, Egyiptom, Franciaország, Németország, Irán, Irak, Olaszország, Jordánia, Libanon, Omán, Katar, Oroszország, Szaúd-Arábia, Törökország, Egyesült Arab Emírátsok, Egyesült Királyság, Egyesült Államok, EU, ENSZ, Arab Liga.

szereplőjeként pozicionálni; miközben az orosz hadsereg megnövelt erőkitetési képességét¹⁹¹ is demonstrálta. Érdekes végül kitérni a beavatkozás alapvetően pozitív hazai fogadtatására is. Az orosz rezsimtől független Levada Központ 2016. júniusi közvélemény-kutatásában a megkérdezettek 68%-a tartotta helyesnek a légi- és rakétacsapások megkezdését. A résztvevők 58%-a szerint a beavatkozás célja az iszlamista radikalizmus és terrorizmus Oroszországra való áttérjedésének megakadályozása volt, kétharmaduk pedig a kitűzött célok tekintetében sikeresnek ítélte az intervenciót (Levada-Center, 2016).

11. Az orosz-török konfliktus kirobbanása, lefolyása és kezelése

11.1. 2015. november: növekvő geopolitikai feszültség, és a november 24-i incidens

Amint az előző két fejezetből világossá vált, Ankara és Moszkva Szíriához kapcsolódó percepciói, érdekei és narratívái élesen különböztek egymástól. A szíriai rezsím túlélésében stratégiai, biztonsági és politikai szempontból egyaránt érdekelt Oroszország geopolitikai diskurzusa Aszad támogatását a nemzetközi jog, a területi integritás, valamint a vesztfáliai típusú állami szuverenitás védelmezéseként keretezte. A Kreml ezenfelül Szíria belső megosztottságára és a líbiai tapasztalatokra hivatkozva érvelt amellett, hogy a rezsím a konfliktus egyetlen olyan szereplője, amely képes lehet stabilizálni, egyben tartani és működtetni az államot. Az orosz vezetés ez alapján kettős következtetést vont le: egyrészt, Aszad megbuktatása garanciát jelentene a szélsőséges iszlamisták további térnyerésére és a háború elhúzódására; másrészt, az Iszlám Állammal szembeni stratégia csak abban az esetben lehet hatékony, ha magában foglalja Aszad legitim szereplőként való elismerését és támogatását (Vassiliev, 2016: 463). Ezzel ellentétben Ankara „neooszmán” regionális ambíciói mentén vállalt 2011-től konfliktust Damaszkusszal, és a szíriai diktátort a probléma forrásaként azonosította. A török narratíva szerint az alavita-bázisú rezsím szunnita muszlimokkal szembeni kíméletlen fellépése eredményezte az Iszlám Állam és más szélsőséges csoportok megerősödését, ebből következően a terrorizmus elleni harc kizárólag Aszad megbuktatása és felelősségre vonása esetén lehet sikeres (Cagaptay, 2020: 129-130). Az orosz és a török nézőpontok közötti ellentét az észak-szíriai „kurdkérdés” kapcsán szintén feloldhatatlannak tűnt: míg Ankara a YPG 2015 tavaszán kezdődő dinamikus terjeszkedését a török állam területi

---

¹⁹¹ Az orosz hadsereg a szíriai beavatkozás során vetette be először „élesben” a Szu-34 típusú vadászbombázót, valamint a 3M–14T Kalibr típusú cirkálórakétát.

egységét fenyegető veszélyforrásként érzékelte (Erşen, 2017: 89-90), addig orosz vezető politikusok több ízben is egyértelművé tették, hogy a kurd fegyveres csoportokra szövetségesként tekintenek az iszlamista terrorizmus elleni harcban (Russian Foreign Ministry - МИД России, 2015).

Az ellentétes geopolitikai percepciók, illetve az azokból levezetett stratégiai és biztonságpolitikai érdekek ütközése adja a kontextusát a rendkívül feszült helyzetnek, amely Oroszország 2015 szeptember végi közvetlen katonai intervenciója nyomán bontakozott ki. Az orosz katonai beavatkozás stabilizálta az összeomlás szélén álló rezsím pozícióját, ami ezt követően – az orosz légierő hathatós támogatásával – ellentámadásba lendült, és megkezdte az elvesztett területek fokozatos visszahódítását. A szíriai erőviszonyok átrendeződése megpecsételte Törökország addigi, a rezsím megdöntését célzó Szíria-stratégiájának kudarcát; ezzel egyidejűleg az orosz katonai jelenlét állandósulásával irreálissá vált a török diplomaták által a nemzetközi diplomáciai platformokon 2011 vége óta szorgalmazott repüléstilalmi övezet elképzelése. A két állam közötti feszültséget tovább növelte, hogy a beavatkozás első szakaszában az orosz légierő döntő részben nem az Iszlám Állam pozícióit, hanem a lázadó csoportok által uralt északnyugat-szíriai – azaz közvetlenül a török állam déli határa menti – területeket bombázta, ami Ankara geostratégiai helyzetét két, egymással összefüggő szempontból érintette negatívan. Egyrészt, reális lehetőséggé vált, hogy az orosz légierővel együttműködő kurd milíciák délnyugati irányú terjeszkedésbe kezdenek; másrészt, az orosz légitámadások megakadályozták Törökországot abban, hogy lépéseket tegyen egy észak-szíriai biztonsági korridor kialakítása érdekében (Trenin, 2015). Október 1-jén Törökország egy, a nyugati hatalmakkal közösen elfogadott hivatalos deklarációban ítélte el az orosz légitámadásokat (Republic of Turkey MFA, 2015a). Két nappal később az orosz légierő egy gépe behatolt a törökországi légtérbe, válaszul a török külügyminisztérium közölte az ankarai orosz nagykövettel, hogy a török légtér ismételt megsértése nemkívánatos következményeket fog maga után vonni, amelyekért Oroszország lesz a felelős (Republic of Turkey MFA, 2015b).

A török nyilvános diplomáciai kommunikáció egy Moszkvát élesen bíráló, és Törökország nyugati identitását hangsúlyozó diskurzussal reagált az orosz intervenció nyomán átalakult geopolitikai környezetre. A kormány megváltozott diplomáciai nyelvezete annak jele volt, hogy a megelőző két

évszázad során több ízben¹⁹² megvalósult forgatókönyv fog ismételtén érvényesülni, azaz Törökország behúzódik az expanzív külpolitikát folytató Oroszország ellensúlyozásában érdekelt nyugati hatalmak védőernyője alá. Az említett régi-új diskurzusba illeszkedett Erdoğan elnök október 5-i brüsszeli beszéde¹⁹³ a belga miniszterelnökkel való találkozását követően, amelyben a török állam geopolitikai identitását NATO-tagságából vezette le, miközben egyértelmű utalást tett arra, hogy Ankara nem riad vissza a Moszkvával való konfrontációtól: „*Szíriában egy olyan ember van hatalmon, aki állami terrorizmus alkalmazásával 350 ezer ember halálát okozta, egyesek mégis védeni próbálják. (...) Ezek egyike Oroszország. (...) Oroszország annak érdekében tesz erőfeszítéseket, hogy saját bázist hozzon létre Szíriában, és eközben megsérti a határainkat. (...) Ezek a lépések Törökország számára elfogadhatatlanok, és a NATO alapelveit is sértik, mivel a Törökország elleni támadás egyet jelent a NATO megtámadásával. (...) Oroszországnak tisztában kell lennie azzal, hogy súlyos árat fog fizetni, ha elveszít egy olyan szövetségest, mint Törökország*” (Erdoğant idézi: NTV Haber, 2015).

Az orosz-török geopolitikai feszültség november 19-től tetőzött, amikor a rezsim hadserege és az orosz légiere intenzív tűz alá vették az északnyugat-szíriai Bayırbucak régiót (Çelik, 2015), az ország mintegy 250 ezres türkmén kisebbségének elsődleges életterét, és a rezsim ellen harcoló Szíriai Türkmén Brigádok elnevezésű militáns csoport központját (Gafarli, 2016). Oroszország szempontjából a támadás négy stratégiai célt szolgált: (1) Aszad csapatainak északkeleti irányú előrenyomulását segítette; (2) elvágta a lázadó csoportok egy fontos törökországi utánpótlási vonalát¹⁹⁴; (3) garantálni hivatott a régiótól mintegy 50 kilométerre elhelyezkedő Hmeimim orosz légibázis biztonságát (Pénzváltó, 2020: 140); (4) valamint megakadályozta, hogy a lázadók elérjék a Földközi-tenger partvidékét (Gafarli, 2016). Az orosz légikampány rendkívüli kihívást jelentett Ankara számára, elsősorban az alábbi négy okból kifolyólag: (1) a Türkmén Brigádok Törökország kiemelten fontos lokális szövetségese, amely révén befolyást tudott gyakorolni az észak-szíriai események alakulására; (2) a türkmének által ellenőrzött terület a kurd YPG potenciális délnyugati irányú terjeszkedésének geopolitikai blokádjaként szolgált; (3) a török katonai-politikai elit

---

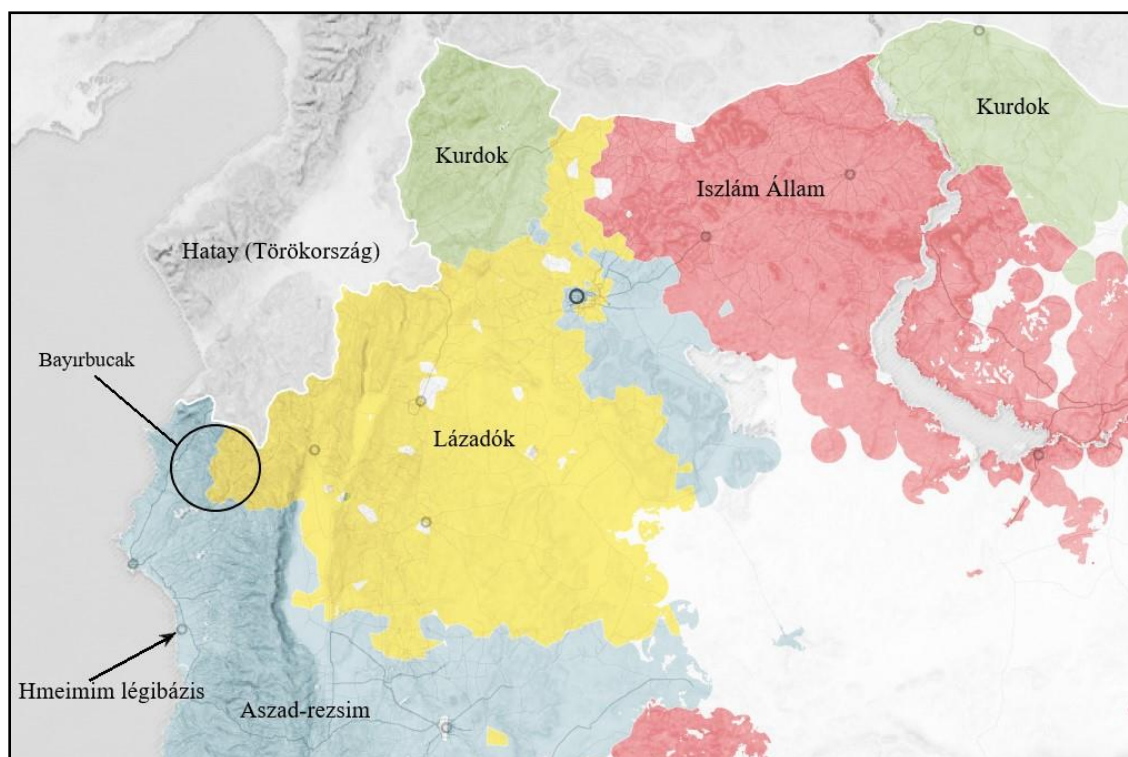
¹⁹² Történelmi példaként említhetjük az 1853 és 1856 közötti krími háborút, vagy Törökország 1952-es NATO-csatlakozását.

¹⁹³ Érdemes megemlíteni, hogy a török elnöki adminisztráció hivatalos honlapján szereplő szövegből (Presidency of the Republic of Turkey, 2015a) hiányoznak az Oroszországot bíráló részletek, ami Törökország és Oroszország kapcsolatának későbbi alakulása fényében értelmezendő.

¹⁹⁴ A régió közvetlenül a yayladaği határátkelő mellett helyezkedik el.

percepciójában a Bayırbucak feletti közvetett ellenőrzés képessége összekapcsolódott az 1920-as évek óta határviták¹⁹⁵ tárgyát képező törökországi Hatay tartomány biztonságával (Pénzváltó, 2020: 139); (4) a törökök és a szíriai türkmének közötti etnokulturális kötelékek miatt az offenzíva a jobboldali török média figyelmének középpontjába került (Yeni Safak, 2015; Anadolu Agency, 2015), ami a török kormányt belpolitikai szempontból is lépéskényszerbe hozta. Mindezek hatására Ankara euroatlantista kommunikációja pántörök diskurzussal egészült ki, ami a törökök és a türkmének közötti kapcsolatra, valamint a földrajzi közelségre hivatkozva kiterjesztette a török állam területi szuverenitását a „rokonok” által ellenőrzött északnyugat-szíriai régióra, és Törökországgal szembeni agresszióként keretezte az orosz támadást¹⁹⁶ (Republic of Turkey MFA, 2015c).

14. ábra: Északnyugat-Szíria geopolitikai helyzete 2015 novemberében

Forrás: The New York Times, 2015

¹⁹⁵ A mintegy 5500 km² kiterjedésű régió 1939-ben, népszavazás eredményeként szakadt el a szíriai francia mandátumterülettől, és lett Törökország része. A később függetlenné vált Szíria nem fogadta el a népszavazás érvényességét.

¹⁹⁶ Az extraterritorialitás török diskurzusa Oroszország határon túli orosz diaszpórákhoz kötődő geopolitikai érvelésével állítható párhuzamba, amit Moszkva többek között a Grúziával szembeni agresszió során használt hivatkozási alapként (Lásd: 7.2. fejezet).

A november 24-i incidens a szeptember óta (tágabb értelemben a 2008-as orosz-grúz háború óta) növekvő orosz-török geopolitikai feszültség kulminációjának, egyben a kényes bilaterális ügyeket ignoráló kompartmentalizációs diskurzus kudarcának tekinthető (Çelikpala, 2019: 19). Az incidens kapcsán tényként kezelhető információ, hogy egy török F-16-os vadászgép lelőtt egy orosz Szuhoj Szu–24M típusú csapásmérő repülőgépet. Az orosz gép pilótáját, Oleg Anatolyevich Peshkovot – aki sikeres katapultálást követően Szíria területén ért földet – meggyilkolta a szíriai türkmén milícia egy harcosa (Pénzváltó, 2020: 140).

Arról, hogy mi történt pontosan, a török és az orosz kormányok két, egymásnak lényegében minden szempontból ellentmondó narratívát vázoltak fel. Erdoğan elnök november 30-án, a France 24-nek adott interjúja alapján az incidens hivatalos török narratívája az alábbi hat pontban foglalható össze: (1) Az F-16-os által lelőtt bombázót a török hatóságok nem tudták beazonosítani, így az incidens pillanatában nem voltak tisztában azzal, hogy az orosz kontingenshez tartozik. (2) A török hatóságok több alkalommal figyelmeztettek a Szíria irányából a törökországi Hatay tartomány irányába tartó repülőgépet¹⁹⁷, hogy ne lépjen be a török légtérbe. (3) A figyelmeztetések ellenére az azonosítatlan gép behatolt a török légtérbe, megsértve ezáltal a török állam területi szuverenitását. (4) A török légierő a hatályos művelet-végrehajtási szabályok¹⁹⁸ értelmében katonai fenyegetésként tekintett a bombázóra, és intézkedett vele szemben. (5) Az orosz gépet a török légtéren belül érte találat. (6) Mindezek fényében a gép lelövése indokolt és jogosult volt (France 24, 2015). Viktor Bondarev, az Orosz Légierő főparancsnoka, Szergej Lavrov orosz külügyminiszter, valamint Maria Zakharova külügyi szóvivő sajtótájékoztatói alapján a hivatalos orosz narratíva központi elemei a következők: (1) Az orosz bombázó Északnyugat-Szíriában mért csapásokat terrorcsoportokra, Törökország légtérét eközben egyszer sem sértette meg. (2) Az orosz gépet megtámadó török F-16-os két kilométeres mélységben behatolt Szíria légtérébe, ahol 40 másodpercig tartózkodott. (3) A török légierő nem vette fel a kapcsolatot az orosz gép legénységével. (4) A török hatóságok tisztában voltak azzal, hogy a célba vett Szu–24-es az orosz légierő gépe. (5) Az incidens előre eltervezett, szándékos provokáció volt Oroszországgal szemben.

---

¹⁹⁷ Erdoğan említést tesz egy másik ismeretlen repülőgépről is, ami szintén behatolt a török légtérbe, majd azonnal elhagyta azt.

¹⁹⁸ Törökország 2012-ben módosította a művelet-végrehajtási szabályokat, miután júniusban az Aszad-rezsim hadereje a szíriai légtér megsértésére hivatkozva lelőtt egy, a hivatalos török álláspont szerint a szíriai légtéren kívül tartózkodó török repülőgépet. A módosított szabályok értelmében Törökország ezután minden, Szíria irányából Törökország felé tartó katonai egységet fenyegetésnek és katonai célpontnak tekint (Pénzváltó, 2020: 140).

(6) A gép lelövése feltehetően Washington beleegyezésével, vagy utasítására történt (Interfax, 2015; The MFA of the Russian Federation, 2015b; 2015c).

Kétségtelen, hogy Ankara az incidenst megelőző időszakban több alkalommal felhívta Moszkva figyelmét a hatályos művelet-végrehajtási szabályokra, és a törökországi szuverenitás ismételt megsértésének várható következményeire. Ebből következően, ha az orosz bombázó valóban behatolt a törökországi légtérbe, a török légierő reakciója következetesnek tekinthető. Ebben az esetben is joggal merülhet fel azonban a kérdés, hogy a két állam közötti hatalmi aszimmetria ellenére Törökország miért konfrontálódott ennyire élesen¹⁹⁹ Oroszországgal.

Az incidens tágabb kontextusát figyelembe véve két – egymást inkább kiegészítő, mintsem kizáró – magyarázatot vázolhatunk fel. Az első, klasszikus geopolitikai felfogáson alapuló értelmezés szerint a Szu-24-es lelövése – Pavel Slikov orosz szakértő szavaival élve – „*Törökország szíriai befolyását visszaállítani hivatott sakklépés*” (Shlykov, 2015) volt Ankara részéről. Amint korábban említettem, az orosz intervenció a török kormány összes Szíriához kötődő stratégiai számítását keresztülhúzta: a rezsim pozíciója stabilizálódott; Törökország geopolitikai mozgástere beszűkült; az észak-szíriai kurdok mozgástere kitágult; a szíriai türkmén milíciát pedig a teljes megsemmisülés fenyegette. Ankara szempontjából tovább súlyosbította a helyzetet, hogy a kurd YPG területi terjeszkedését nemcsak Oroszország, hanem az Egyesült Államok is aktívan támogatta az Iszlám Állam elleni harc keretében. Ennek fényében Alexey Klebnikov orosz elemző 2015 októberében joggal feltételezte, hogy Szíriában a kurdok támogatása hozhatja közös platformra Washingtont és Moszkvát (Khlebnikov, 2015). A PYD/YPG-t terrorszervezetként, a kurd expanziót pedig a török állam területi egységével szembeni fenyegetésként azonosító Ankarát az így kialakult geopolitikai környezet arra kényszerítette, hogy éket verjen az Egyesült Államok és Oroszország közé, és a NATO-t maga mögé állítva tartóztassa fel, illetve fordítsa visszajára az orosz beavatkozás nyomán kibontakozott szíriai folyamatokat. Ezt az értelmezést látszik igazolni, hogy közvetlenül az orosz gép lelövése után Davutoğlu Brüsszelbe utazott, ahol a NATO az incidens apropóján tartott rendkívüli ülést. A tárgyalást követő, Jens Stoltenberg NATO-főtitkárral közösen megtartott sajtótájékoztatóján a török miniszterelnök Oroszország felelősségét, az orosz légitámadások Törökországra gyakorolt hatását, valamint a török állam NATO-tagságát

---

¹⁹⁹ 1953 óta első alkalommal fordult elő, hogy egy NATO-állam szovjet/orosz repülőgépet lőtt le (Çelikpala, 2019: 19).

hangsúlyozta: „Teljesen egyértelművé tettük, hogy a török-szír határ nemzetbiztonsági ügy Törökország számára. Ez egy defenzív lépés volt tehát a részünkről. (...) Törökországot a november 24-i incidens kapcsán semmilyen felelősség nem terheli. (...) Készek vagyunk együttműködni [Oroszországgal]. De a bombázás, ami az incidens idején zajlott, nem a DAESH ellen történt. (...) Felhívtuk orosz barátaink figyelmét arra, hogy a civilek elleni bombázás a határunk mentén új menekülthullámokat generál, amelyek nem Oroszország, hanem Törökország felé irányulnak. (...) A török-szír határ egyben a NATO határa is. Nem csupán Törökország határa, hanem a NATO határa is meg lett sértve” (NATO, 2015).

Az említett sajtótájékoztatón Stoltenberg deklarálta, hogy „a NATO erősen elkötelezett marad Törökország biztonsága iránt [és] a szövetség egésze teljes mértékben támogatja Törökország ahhoz való jogát, hogy megvédje területi integritását és légtérét” (Uo.). Ennek ellenére a kutatás során megkérdezett szakértők egyöntetű véleménye az, hogy a NATO válasza az incidensre nem volt összhangban Ankara elvárásaival. Mitat Çelikipala török nemzetközi kapcsolatok szakértő például úgy véli, Stoltenberg deklarációja fontos, ugyanakkor összességében csalódást jelentő reakció volt a török kormány számára, utóbbi ugyanis az észak-szíriai bufferzóna kialakítása kapcsán remélt gyakorlati támogatást a szövetség részéről.²⁰⁰ Hasonlóan ítéli meg a kérdést Andrej Kortunov orosz elemző is, aki szerint a NATO az Oroszországgal való konfrontáció elkerülése végett Moszkva és Ankara bilaterális ügyeként kezelte az incidenst, és néhány szimbolikus gesztust leszámítva magára hagyta Törökországot.²⁰¹ A szövetség visszafogott válaszát részben a feszült török-amerikai viszony indokolja: Ankara és Washington kapcsolata 2013-tól elsősorban a radikális szíriai ellenzéki csoportoknak nyújtott török, majd a kurd milíciáknak nyújtott amerikai támogatás miatt romlott meg (lásd: 9. fejezet). Soli Özel szavaival élve, a Szu-24-es lelövésakor „Ankara a török diplomácia oszmán időszakig visszanyúló arany szabályát szegte meg: Csak akkor vállalj konfliktust Oroszországgal, ha számíthatsz egy másik nagyhatalom támogatására” (Özel, 2016: 6).

A második, kritikai geopolitikai irányzatból kiinduló magyarázat a török bel- és külpolitika közötti határvonal elmosódására helyezi a hangsúlyt, és három egymással összefüggő tényezőt vezet le az orosz gép lelövésére vonatkozó döntést. (1) A 2015 júniusi választáson a török kormánypárt

---

²⁰⁰ Interjú Prof. Dr. Mitat Çelikipala nemzetközi kapcsolatok szakértővel. Isztambul, 2021. október 6.

²⁰¹ Online interjú Dr. Andrej Kortunov, nemzetközi kapcsolatok szakértővel. 2021. november 28.

2002 óta első alkalommal veszítette el a parlamenti mandátumok abszolút többségét, ami szorosan összefüggött a törökországi kurd kisebbség ügyét tematizáló HDP sikeres szereplésével. Röviddel ezt követően a török állam és a PKK közötti békefolyamat összeomlott. Erdoğan a további politikai tárgyalások helyett a kurd terrorizmus és szeparatizmus problémájának katonai eszközökkel való megoldását tette prioritássá, azaz „biztonságiasította” a problémát (Balta, 2016: 19). A válságban lévő kormánypárt új, nacionalista-rendpárti diskurzusa a „kurdkérdés” transznacionális jellegére hivatkozva Észak-Szíria terrorista elemektől való megtisztítását a török állam biztonságának és belső stabilitásának garanciájaként keretezte. Ebből következően a szíriai erőviszonyokat átalakító, és Törökország mozgásterét beszűkítő orosz beavatkozás nem csupán stratégiai, hanem legitimációs kihívást is jelentett Erdoğan és az AKP számára. (2) Ezzel egyidejűleg a YPG-nek biztosított amerikai és orosz katonai támogatás újjáélesztette a törökországi többségi társadalom Sévres-szindrómában gyökerező tömegparanoiáját, amely szerint a nagyhatalmak a „belső ellenségeket”, azaz a törökországi kisebbségeket felhasználva akarják feldarabolni az államot (Çelikpala, 2019: 20). (3) Az incidenst megelőző időszakban a politikai eliten belüli harcok és a „megbízhatatlan elemek” állami intézményrendszerből való eltávolítása a bürokrácia szétesését, valamint az ellenőrző és fékező mechanizmusok fokozatos leépülését vonta maga után. Evren Balta meglátása szerint a folyamat egyik legfontosabb következménye a szélsőségesen centralizált, pillanatnyi hatalmi érdekek által mozgatott külpolitikai döntéshozatal lett, ami kockázatos és irracionális lépések sorozatát eredményezte (Balta, 2015). Ebben az értelmezési keretben tehát az orosz gép lelövése nem előre megtervezett „sakklépés”, hanem a belpolitikai erőviszonyok, a paranoid közhangulat és az autoriter berendezkedés terméke volt.

Az incidenst követő napokban az orosz és török politikai vezetők, immár teljes mértékben szakítva a kompartmentalizációs diskurzussal, a terrorizmus támogatásával és kisebbségi csoportokkal szemben elkövetett háborús bűnökkel vádolták meg egymást. Putyin a Szu-24-es lelövését „*a terroristák cinkosai által elkövetett hátbaszúrásnak*” nevezte, ami „*az orosz-török kapcsolatokra nézve súlyos következményeket fog maga után vonni*” (President of Russia, 2015a). Az orosz elnök azzal gyanúsította meg a török kormányt, hogy az Iszlám Államtól vásárol fel nagy mennyiségben kőolajat: „*Gépünk lelövését az a törekvésük motiválta, hogy garantálják ezeknek a Törökországba tartó olajszállítási útvonalaknak a biztonságát (...), miközben a türkmének védelme csupán ürügy volt számukra*” (President of Russia, 2015b). Putyin november 30-án, az ENSZ klímaügyi konvencióját követő sajtótájékoztatóján arra is felhívta a nemzetközi média figyelmét, hogy

Törökország tétlenül hagyja, hogy a területén olyan terrrorszervezetek alakuljanak meg, amelyek az Észak-Kaukázusban közvetlen veszélyt jelentenek az orosz állam biztonságára nézve (Uo.). Az elnök beszédével egynapon az orosz külügyminisztérium – amely az incidenst megelőző másfél évtizedben a törökországi kisebbségek helyzetét a török állam belső ügyének tekintette – nyilvános közleményben fejezte ki aggodalmát a délkelet-törökországi kurd civilek által elszenvedett katonai atrocitások kapcsán (The MFA of the Russian Federation, 2015d). Ezzel párhuzamosan a török politikai képviselők szintén éles hangvétellű bírálatokat fogalmaztak meg Oroszország szíriai szerepéről. İbrahim Kalın külügyi szóvivő négy nappal az incidens után, a Daily Sabah hasábjain fejtette ki, hogy Moszkva tudatosan veszi célba a mérsékelt ellenzéki csoportokat, és ezáltal „*a szíriai háború két főbűnösét, a rezsimet és a DAESH-t segíti*” (Kalın, 2015b). Davutoğlu egy december eleji nemzetközi sajtótájékoztatón ezt az etnikai tisztogatás vádjával fokozta: „*Oroszország Észak-Latakiában etnikai tisztogatást próbál elkövetni annak érdekében, hogy elűzze a rezsimmel rossz viszonyban lévő türkmén és szunnita populáció egészét*” (Davutoğlun idézi: Tattersall, 2015). Az említett nyilatkozatok fényében kijelenthető, hogy diszkurzív szempontból az orosz-török kapcsolat a húsz évvel korábbi állapotába zuhant vissza: az incidens az 1990-es évtizedet jellemző nyilvános diplomáciai kommunikációt (lásd: 8.1. alfejezet) élesztette újjá.

11.2. 2015. december - 2016. június: Az orosz-török kapcsolatok válsága

A szélsőséges retorika ellenére Vlagyimir Putyin racionális aktorként viselkedett, és Törökország NATO-tagságára, valamint az orosz-török gazdasági összekapcsoltságra tekintettel úgy büntette meg Ankarát, hogy közben ügyelt arra, ellenlépései ne vezessenek hagyományos értelemben vett háborúhoz. A repülőgép lelövésére adott kalkulált orosz válasz Mark Galeotti Oroszország-szakértő Putyin politikai magatartására vonatkozó megállapítását igazolta: „*Külföldön halálmegvető kalandorként pózol, egy olyan rosszfiúként, akivel nem érdemes kikezdeni, mert annyira kiszámíthatatlan és mindenre elszánt. A gyakorlatban azonban óvatos és kockázatkerülő. Csak abban az esetben játssza el a kalandort, ha úgy gondolja, képes megjósolni a végeredményt*” (Galeotti, 2019: 80). Az incidens következménye ennek megfelelően súlyos volt, háborús eszkalációt ugyanakkor nem eredményezett: hét hónapon át tartó bilaterális válságot okozott, amely az orosz-török kapcsolatok Szovjetunió felbomlása óta legkritikusabb időszakának tekinthető. Moszkva katonai és nem katonai eszközök koordinált alkalmazásával válaszolt a bombázó lelövésére. Törökország érzékeny pontjait megcélozva diplomáciai, harcászati és

gazdasági szankciók egész sorát vetette be, ezáltal rendkívül nehéz és kiszolgáltatott helyzetbe sodorta Ankarát, egyben rámutatott a két állam viszonyrendszerét jellemző nagyfokú aszimmetriára.²⁰²

A vonatkozó közvélemény-kutatások alapján egyértelműen kijelenthető, hogy a kormányközi konfliktus a két társadalom egymással szembeni kollektív biztonsági percepcióit is markánsan befolyásolta. A moszkvai Levada Központ felmérése szerint a Törökországot ellenséges államnak tekintő oroszok aránya 2016-ban 1-ről 29%-ra emelkedett (Levada Center, 2020). Az isztambuli Kadir Has Egyetem kutatása alapján a török percepciók hasonlóan változtak meg: 2015-ben 10,2; 2016-ban 34,9% volt azoknak az aránya, akik Oroszországot a legsúlyosabb fenyegetésként azonosították. A török kormány „neoszmán” diskurzusának közvéleményre gyakorolt hatásaként értékelhető, hogy az orosz gép lelövését pozitívan megítélők (az összes válaszadó 58,2%-a) legnagyobb arányban (57,6%) a következő válaszlehetőséggel igazolták a döntést: „*Megmutattuk, hogy erős állam vagyunk*” (Kadir Has University Center for Turkish Studies, 2016).

11.2.1. A válság geopolitikai dimenziója

Geopolitikai szempontból Moszkva legfontosabb válaszlépése a kurd csoportokkal való *taktikai* együttműködés elmélyítése volt. Amint arra Igor Torbakov, az orosz-török kapcsolatok elismert szakértője rámutat, a Kreml ezáltal Törökország legérzékenyebb pontját vette célba: „*Ha van olyan ügy, amitől Erdoğan és a teljes politikai osztály a falra mászik, az a kurdkérdés. A török uralkodó elit hajlamos arra, hogy minden nemzetközi és belpolitikai ügyet a kurdkérdés prizmáján keresztül szemléljen. Ez Törökország Achilles-sarka. Putyin és a tanácsadói tisztában vannak ezzel. Pontosan tudják, mennyire fájdalmas, mennyire érzékeny ez a kérdés Ankara számára.*”²⁰³

Egy hónappal az incidens után Szergej Lavrov orosz külügyminiszter Moszkvában fogadta a HDP társelnökét, Selahattin Demirtaş, akivel a szíriai helyzetről, Oroszország és a kurdok terror-elleni együttműködéséről, valamint a HDP moszkvai irodájának megnyitásáról tárgyalt, kiváltva a többi törökországi parlamenti párt – az AKP, az MHP, valamint az ellenzéki CHP – egységes felháborodását (Daily Sabah, 2015b). Török szempontból még provokatívabb diplomáciai lépés volt az orosz vezetés részéről, hogy az észak-szíriai kurd régiót de facto irányító PYD 2016. február

---

²⁰² Online interjú Ilyash György Oroszország-szakértővel. 2021. július 7.

²⁰³ Online interjú Dr. Igor Torbakov történésszel. 2021. október 18.

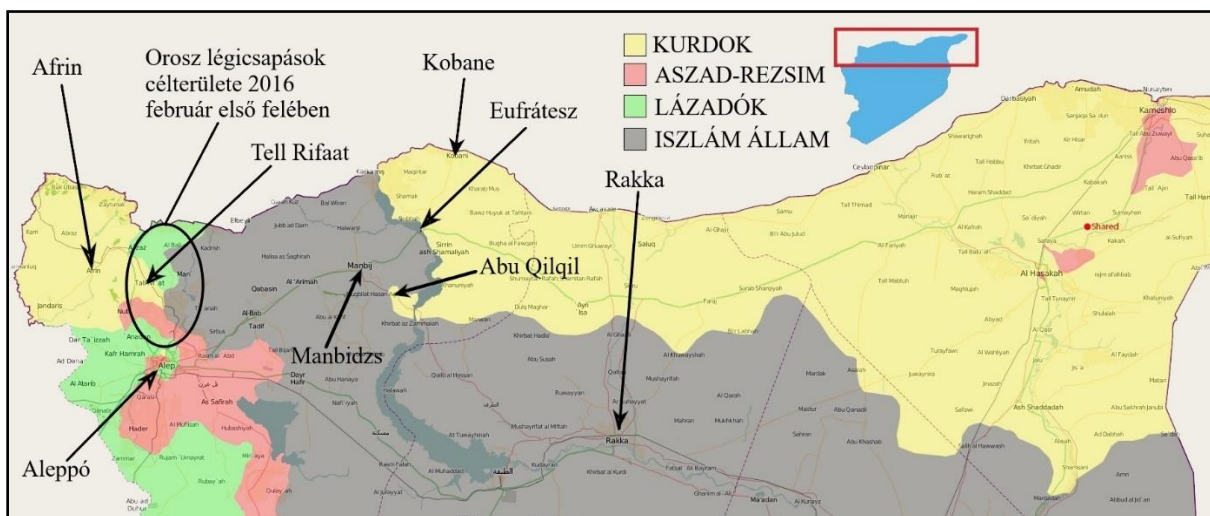
11-én szintén politikai irodát nyithatott Moszkvában (Anadolu Agency, 2016), azaz Oroszország legitim nem-állami szereplőként ismerte el a Törökország által terrrorszervezetként számontartott csoportot. Ezzel összhangban Lavrov egy márciusi interjúban a kurdok békefolyamatba való bevonását szorgalmazta, Ankara kurdellenes politikáját pedig a szíriai területi integritás visszaállításának akadályaként azonosította: „...úgy hisszük, hogy a kurdoknak is részt kellene venniük a folyamatban. (...) Ha a kurdokat kizárjuk a Szíria jövőjéről folytatott tárgyalásokból, vajon hajlandóak lesznek az országban maradni? El fogják veszíteni a nemzetközi közösségbe, és ezekbe a mechanizmusokba vetett hitüket. Ez az oka annak, hogy Oroszország, hasonlóan számos más országhoz, de eltérően Törökországtól, ezt az álláspontot képviseli, és határozottan követeli, hogy az ENSZ ne engedjen az ultimátumoknak, és biztosítson helyet a kurdoknak a tárgyalóasztalnál” (The MFA of the Russian Federation, 2016a).

Oroszország nem csupán diplomáciai, hanem katonai szempontból is fokozta a szíriai kurdok támogatását. 2015 november végén a YPG (ami október óta Szíriai Demokratikus Erők néven működött) Kobane kantonból kiindulva átlépte az Eufrátesz folyót, és az Orosz Légierővel együttműködve december végén elfoglalta Abu Qilqil városát, megközelítve az Iszlám Állam egyik regionális bázisának számító Manbídzsot (Balanche, 2016). Ezt követően, 2016. február első felében az orosz légicsapások zöme az Aleppótól északra és Afrintól keletre fekvő, törökbarát lázadó csoportok által ellenőrzött területen koncentrált. Az orosz támadások nyomán létrejött geopolitikai vákuumba a YPG nyomult be: a február 7. és 15. közötti időszakban négy települést foglalt el (Rudaw, 2016), melyek közül stratégiai szempontból a török-szíriai határ és Aleppó között elhelyezkedő, mintegy 20 ezer fős Tell Rifaat volt a legjelentősebb. A kurdok kétirányú expanziója Ankara számára felettébb aggasztó fejlemény volt, reális lehetőséggé vált ugyanis Afrin és Kobane kantonok összekapcsolása, és az észak-szíriai kurdok által ellenőrzött régió területi egységének megvalósulása.

A két enklávé egyesítése az ezt megelőző időszakban nagyhatalmi támogatás hiányában lehetetlen vállalkozásnak tűnt, a szíriai kurdok és Törökország konfliktusában ellenérdekelt Egyesült Államok ugyanis csak az Eufrátesztől keletre eső területen, Rakka irányában segítette a YPG terjeszkedését. Az orosz-török válság idején azonban a szíriai kurdok Oroszország képében olyan nagyhatalmi patrónusra találtak, aki hajlandó volt aktívan támogatni geostratégiai törekvéseiket az Afrin és Kobane közötti földrajzi térben (Wilgenburg, 2016). A kurdok ügyének felkarolása az

orosz nyilvános diplomáciai kommunikációban is hangsúlyosabbá vált. Lavrov például 2016 márciusában a következőképpen vázolta fel a PYD/YPG, Törökország, valamint az Iszlám Állam közötti geopolitikai játszmát: „Annak ellenére, hogy a szíriai kurdok a nyugati és keleti enklávéikból (...) harcolnak az ISIS ellen, Törökország továbbra is ragaszkodik ahhoz, hogy a két enklávé egyesítése elfogadhatatlan, még akkor is, ha ez az ISIS feletti győzelmet jelentené. (...) A kurdok pozíciójának megerősödését mindenáron akadályozni igyekvő Törökország szuverén jogának tekinti, hogy szíriai területen hozzon létre valamiféle biztonsági zónát. (...) Oroszország minden olyan, Szíria területén megtett lépést elfogadhatatlannak tart, ami nem a szíriai kormány beleegyezésével történik” (The MFA of the Russian Federation, 2016a).

15. ábra: Észak-szíriai területi erőviszonyok 2016 márciusában

Forrás: Cizire Canton, 2016

Az orosz-török válság egyik legsúlyosabb, ugyanakkor máig nem tisztázott eseményére 2016. május 13-án került sor, amikor egy PKK-gerilla egy orosz gyártású, 9K38 Igla (NATO kódnyelven SA-18) típusú hordozható légvédelmi rakétarendszerrel lelőtt egy török harci helikoptert Délkelet-Törökországban²⁰⁴ (Jones, 2016). Miután a török hadsereg megerősítette, hogy a gép nem műszaki meghibásodás, hanem PKK-támadás nyomán zuhant le, a török médiában előtérbe került az értelmezés, miszerint a YPG-hez eljuttatott orosz fegyverszállítmányok egy része a két kurd

²⁰⁴ A helikopter lelovásáról egy PKK-hoz kötődő médiafelület közölt videót (GerilaTV, 2016). A felvételen egyértelműen látható, hogy a hordozható légvédelmi rendszert egy jól képzett gerilla kezeli. A támadás jelentőségét mutatja, hogy az ezt megelőző 20 év során a PKK mindössze két török harci helikoptert tudott lelőni (Tabler-Cagaptay, 2016).

szervezet közötti összefonódás miatt a PKK birtokába jut, és a Törökország elleni háborúban kerül felhasználásra (Daily Sabah, 2016a). Idővel egy ettől eltérő narratíva is széles nyilvánosságot kapott, amely közvetlen orosz érintettséget feltételez az ügy kapcsán: Mehmet Şahin, a Török Légierő vezérkari ezredese 2017 júniusában egy bírósági meghallgatáson azt állította, hogy a helikopter lelövése az oroszok által megszervezett akció volt, amellyel Moszkva a 2015. novemberi incidensért állt bosszút (Bozkurt, 2020). Bár kétségbevonhatatlan bizonyítéknak nem tekinthető, Şahin elméletét látszik alátámasztani, hogy 2015. december 6-án, 12 nappal az orosz bombázó lelövése után, egy, a Boszporuszon áthaladó orosz hadihajó fedélzetén egy katona a török helikopter lelövésekor használt vállról indítható rakétával (Şahin szerint a két fegyver valójában egy és ugyanaz volt) pózolt, amit a török külügyminiszter provokációnak, és a Török Szorosok nemzetközi jogi státuszát szabályozó montreux-i egyezmény megsértésének²⁰⁵ nevezett (Hurriyet Daily News, 2015b).

Amint korábban (8.1. alfejezet) kifejtettem, az 1990-es évek közepén Törökország és Oroszország geopolitikai szembenállását sajátos szimmetria jellemezte: mivel párhuzamosan zajlott a török-kurd és az orosz-csecsen háború, Ankara és Moszkva azzal gyakoroltak kölcsönösen nyomást egymásra, hogy a másik fél területi integritását nyíltan megkérdőjelező szeparatista mozgalmat támogatták. Ettől eltérően a 2015-2016-os orosz-török válság idején a két állam geopolitikai környezete, és a másikkal szembeni taktikai mozgásteret aszimmetrikus volt. A török állam és a PKK közötti békefolyamat összeomlását követően Délkelet-Törökország destabilizálódott, ami Ankara számára – különösen az észak-szíriai fejleményekkel összefüggésben – rendkívüli kihívást, míg Moszkva számára könnyen kiaknázható lehetőséget jelentett. Ehhez képest az Észak-Kaukázus helyzete – az iszlamista terrorizmushoz kötődő biztonsági fenyegetések dacára – lényegesen stabilabb, ami az orosz állam területi fennhatóságát megszilárdító második orosz-csecsen háború eredményének tekinthető. Ebből következően Ankara a Törökország és az Észak-Kaukázus között továbbra is létező társadalmi és kulturális kötődések ellenére csupán elhanyagolható mértékben képes²⁰⁶ a csecsen- és más térségbeli népcsoportokon keresztül nyomást

---

²⁰⁵ Bár az ügy kapcsán a török médiában felmerült a Török Szorosok lezárásának gondolata, Serhat Güvenç biztonságpolitikai szakértő véleménye szerint a török kormány sem ekkor, sem a török-orosz válság bármely más szakaszában nem vette ezt fontolóra, mivel a szorosok lezárása Oroszország elleni hadüzenettel lett volna egyenértékű (Interjú Prof. Dr. Serhat Güvenç biztonságpolitikai szakértővel. Isztambul, 2021. október 19.)

²⁰⁶ A BBC 2016-os riportja szerint a 2015. novemberi incidenst megelőző években a török kormány hallgatóságos beleegyezése mellett orosz bérgyilkosok több, az 1990-es években Törökországban menedéket kapott csecsent gyilkoltak meg. A válság török-csecsen-orosz viszonyrendszerre gyakorolt hatásának tekinthető, hogy az incidenst

gyakorolni Moszkvára.²⁰⁷ Részben ezzel magyarázható, hogy a török kormány nyilvános diplomáciai kommunikációjában a „csecsenkérdés” helyét a „tatárkérdés” vette át: az orosz-török válság során a külügyminisztérium rendszeresen, és szokatlanul éles hangnemben tematizálta az orosz állam krími tatárokkal szemben alkalmazott elnyomó és diszkriminatív gyakorlatát. 2016 májusában, a tatárok Sztálin által elrendelt tömeges deportálásának 72. évfordulóján például Tanju Bilgiç külügyi szóvivő így számolt be a török ajkú kisebbség meghurcolásáról: „*A Krím orosz inváziója és illegális anektálása 70 évvel a száműzetés után ismét felnyitotta a régi sebeket. A krími tatároknak újfent szembesülniük kellett az elnyomás és megfélemlítés politikájával, amit jól ismernek fájdalommal, igazságtalansággal és küzdelmekkel teli történelmükből*” (Republic of Turkey MFA, 2016a).

A kurd csoportokkal való fokozott együttműködés nem az egyetlen geopolitikai lépés volt Moszkva részéről, amelyet a 2015. novemberi incidenst követően Törökország ellenében tett. December 1-jén Oroszország Sz-400 típusú légvédelmi ütegeket telepített a szíriai Hmeimim légibázisra (BBC, 2015c), tovább korlátozva ezáltal Ankara geopolitikai mozgásterét. A hozzáférés- és területmegtagadási (anti-access/area denial, A2/AD) képesség egyik leghatékonyabb eszközeként számontartott rakétarendszer lezárta Törökország előtt a szíriai légteret, és meggátolta a török légierőt abban, hogy fellépjen a YPG területi expanziójával szemben (Erşen, 2017: 92). Ankara szempontjából tovább súlyosbította a helyzetet, hogy a fegyver mintegy 400 km-es hatósugara nem csupán Szíriát, hanem Dél-Törökország egy jelentős részét – és azon belül az İncirlik légitámaszpontot²⁰⁸ – is lefedte. Oroszország ezzel egyidejűleg megnövelte a szíriai hadműveletekben résztvevő vadászbombázóinak a számát, valamint Szíria partjaihoz vezényelte a Fort-M típusú légvédelmi üteggel – az Sz-300 haditengerészeti megfelelőjével – felszerelt, Moskva nevű hadihajóját (Smura, 2016). Szintén az orosz gép lelövésére adott válaszként értékelhető, hogy Moszkva még szorosabbra fűzte a Jerevával való katonai együttműködését²⁰⁹: egy hónappal az

---

követően Ankara magatartása megváltozott: 2016 áprilisában a török hatóságok két orosz bérgyilkost tartóztattak le (BBC, 2016).

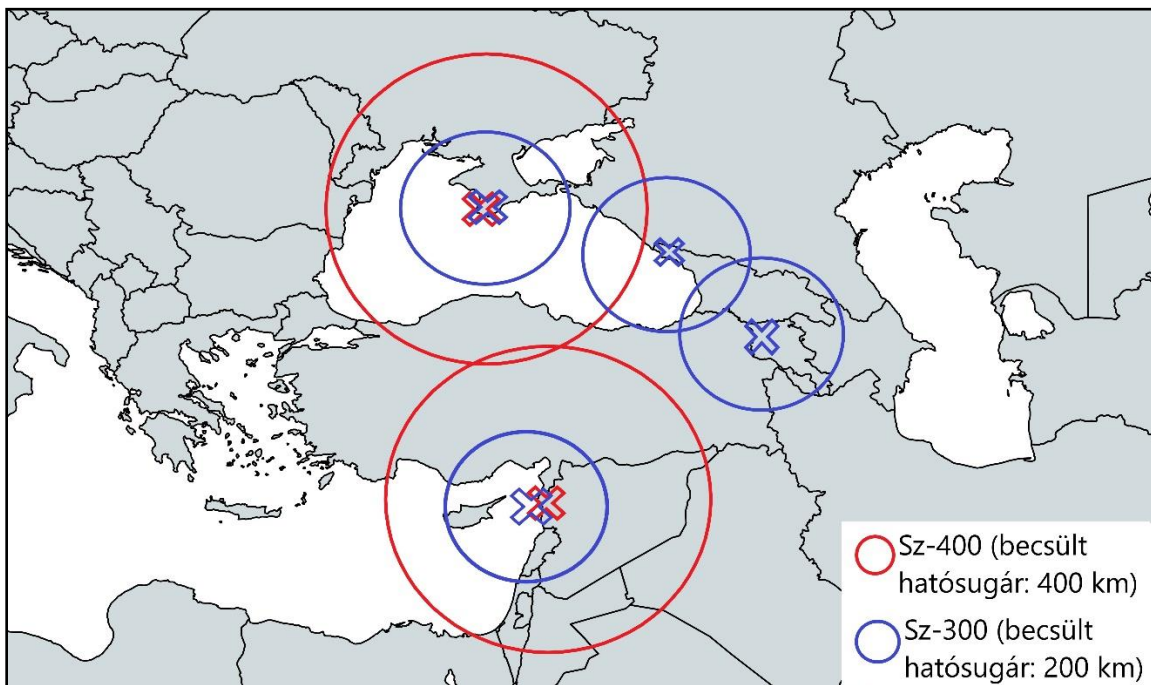
²⁰⁷ Online interjú Dr. Igor Torbakov történésszel. 2021 október 18.

²⁰⁸ Törökország 2015 júliusában az USA által vezetett nemzetközi koalíció rendelkezésére bocsátotta a légibázist. Emre Erşen meglátása szerint a döntést elsősorban az magyarázza, hogy Ankara ezért cserébe amerikai támogatást remélt egy észak-szíriai biztonsági zóna kialakításához (Erşen, 2017: 92). Amint korábban utaltam rá, az amerikai támogatással létrehozott biztonsági zóna elképzelése az orosz katonai beavatkozás nyomán lekerült a napirendről.

²⁰⁹ Mítat Çelikpala meglátása szerint részben a török-orosz konfliktussal magyarázható Ankara viszonylag passzív magatartása a 2016 áprilisi, négynapos örmény-azeri konfliktus során. Ettől eltérően a 2020 júliusi örmény-azeri háborúban Törökország aktívan támogatta Bakut, és fontos szerepet játszott abban, hogy Azerbajdzsán sikeresen

incidens után, 2015. december 23-án Seyran Ohanian örmény, és Szergej Sojgu orosz védelmi miniszterek a két ország kaukázusi légvédelmi rendszereinek egyesítéséről kötöttek megállapodást (Danielyan, 2015), ami többek között az örményországi Sz-300-as ütegek közös parancsnokság általi működtetéséről rendelkezett (Kasapoglu, 2016). Mindezek nyomán 2015 végén – 2016 elején Ankarának azzal kellett szembesülnie, hogy az orosz A2/AD „buborékok” immár északi (Krím-félsziget), északkeleti (Abházia²¹⁰), keleti (Örményország) és déli (Szíria) irányból is körbeveszik Törökországot.

16. ábra: Az orosz A2/AD képességek területi kiterjedése 2016 közepén

Forrás: saját szerkesztés

Ankara az orosz katonai képességek „öleléséből” történő kitörés lehetőségét²¹¹ az Ukrajnával való fokozott együttműködésben vélte felfedezni. A 2016 elejétől intenzívebbé váló török-ukrán kooperáció az „ellenségem ellensége a barátom” logikán alapult, azaz mindkét fél szempontjából

visszafoglalta a vitatott jogállású terület egy jelentős részét (Interjú Prof. Dr. Mitat Çelikpala nemzetközi kapcsolatok szakértővel. Isztambul, 2021. október 6.).

²¹⁰ Oroszország két évvel az orosz-grúz háború után, 2010 augusztusában telepített Sz-300-as ütegeket Abháziaiba.

²¹¹ A török-ukrán partnerség megerősítésével párhuzamosan Törökország az Azerbajdzsánnal való katonai együttműködését is fokozta (Azernews, 2016), ami szintén összefüggésbe hozható a török-orosz kapcsolatok megromlásával. A válság hatása ugyanakkor ebben a vonatkozásban kevésbé volt jelentős, mivel a török-azeri viszony az incidenst megelőzően is rendkívül szoros volt.

az eurázsiai peremvidék irányában expanzív külpolitikát folytató Oroszország ellensúlyozását szolgálta. A két állam viszonya ezt megelőzően is barátságos volt²¹², valódi stratégiai mélységet azonban csak a közvetlen orosz-török ütközés nyomán kapott. Mindezt jól szemlélteti a bilaterális politikai csúcstalálkozók számának alakulása: míg a 2013 és 2015 közötti időszakban az állam-, illetve kormányfők évente egyszer tartottak személyes megbeszélést, addig 2016 tavaszán három találkozóra került sor (Embassy of Ukraine in the Republic of Turkey, 2016a). Davutoğlu február 15-én Kijevbe utazott, ahol Petro Porosenko ukrán elnökkel a két ország biztonsági, gazdasági, humanitárius és szociális kapcsolatainak megerősítéséről tárgyalt (Embassy of Ukraine in the Republic of Turkey, 2016b). Egy hónappal később Porosenko–Erdoğan találkozóra került sor Ankarában, amelyen az államfők a két ország stratégiai partnerségét hangsúlyozó közös deklarációt fogadtak el. A dokumentum egyebek mellett Törökország és Ukrajna védelem- és biztonságpolitikai kooperációjának fokozását irányozta elő a fekete-tengeri régióban (ZN,UA, 2016). Ennek szellemében a két állam március 7-én a Márvány-tengeren, március 10-én pedig a Fekete-tengeren tartott közös haditengerészeti gyakorlatot (HaberTurk, 2016). Az államfők májusban ismét találkoztak, ezúttal Isztambulban, és a két ország közötti rendőrségi együttműködés intenzívebbé tételéről állapodtak meg (Embassy of Ukraine in the Republic of Turkey, 2016c).

A török-ukrán bilaterális viszony látványos fejlődése 2016 tavaszán egyértelműen rámutat arra, hogy az incidenst megelőző időszakban Ankara a retorikán túlmenően nem kérdőjelezte meg Moszkva Kelet-Ukrajnára és a Krimre kiterjesztett extraterritoriális szuverenitását, és Oroszország geopolitikai érzékenységére tekintettel csupán szűk keretek között működött együtt Kijevvel (Egeresi, 2021: 6). Azt követően azonban, hogy Oroszország az AKP-kormány által török befolyási övezetként percepcionált Szíriában is megvetette lábát, Törökország érdekeltté vált az Ukrajnával való stratégiai partnerség elmélyítésében. Annak ellenére tehát, hogy az orosz-török viszonyt mélypontra juttató geopolitikai érdekütközés a szíriai háború kontextusában realizálódott, a következményeként kibontakozó válság Ankara fekete-tengeri külpolitikáját is új irányba terelte. A török-ukrán kapcsolatok pozitív fordulata mellett a török geopolitikai diskurzus átalakulása szintén a válság interregionális jellegét mutatja. Amint korábban (8.3. alfejezet) említettem, 2015-

---

²¹² A két állam együttműködésének keretrendszerül a 2011-ben létrehozott Törökország-Ukrajna Stratégiai Együttműködési Tanács szolgált.

öt megelőzően Törökország fekete-tengeri stratégiájának diszkurzív keretét a *regionális önrendelkezés* doktrínája szolgált, amely a partszakasszal rendelkező államok fokozott együttműködését, és a montreux-i egyezményre hivatkozva a külső szereplők regionális válságkezelésben való részvételének korlátozását irányozta elő. Ennek fényében okozott sokak számára meglepetést, hogy 2016 májusában, az Isztambulban megrendezett Balkáni Országok Védelmi Konferenciáján felszólaló Erdoğan – Törökország tradicionális politikájával teljes mértékben szembehelyezkedve – a fekete-tengeri NATO-jelenlét megerősítése és kiterjesztése mellett foglalt állást²¹³: „*Stoltenberg [NATO-főtitkár] nemrég Törökországban járt. A látogatása során ezt mondtam neki: 'Nem vagytok láthatók a Fekete-tengeren. A jelenléteket hiányában a Fekete-tenger egy orosz tóvá változik.'* (...) *NATO-tagállamokként minden szükséges lépést meg kell tennünk az összes területen, beleértve a tengert, a légteret és a szárazföldet. Máskülönben a történelem nem fog megbocsátani nekünk*” (Presidency of the Republic of Turkey, 2016a). A török fekete-tengeri politika fordulata nem merült ki a retorikában: 2016 tavaszán a török kormány támogatta Mihnea Motoc romániai védelmi miniszter arra vonatkozó – Bulgária vétója miatt végül megghiúsult – kezdeményezését, hogy a NATO állítson fel egy állandó fekete-tengeri haditengerészeti köteléket (International Crisis Group, 2018). A Szíria kapcsán kibontakozott válság egyik hosszútávú hatása a Fekete-tengerhez és Ukrajnához kapcsolódik: az orosz-török viszony rendeződését követően Ankara ugyan ismételten szakított az euroatlantista diskurzussal, és a NATO és Oroszország közötti egyensúlyozó politikához tért vissza a térségben²¹⁴, ezzel egyidejűleg azonban fenntartotta a Kijevvel kialakított stratégiai partnerségét²¹⁵.

---

²¹³ Mitat Çelikpala elmondása szerint ez volt az egyetlen alkalom, amikor Erdoğan a nyilvánosság előtt a NATO fekete-tengeri jelenlétének kiterjesztése mellett foglalt egyértelmű állást. A szakértő ezt azzal magyarázza, hogy a regionális önrendelkezés doktrínájához továbbra is ragaszkodik, és a montreux-i egyezményre „szentírásként” tekintő külpolitikai, biztonságpolitikai és katonai testületek a beszédet követően feltehetően nyomást gyakoroltak az elnökre (Interjú Prof. Dr. Mitat Çelikpala nemzetközi kapcsolatok szakértővel. Isztambul, 2021. október 6.).

²¹⁴ A NATO 2017. február 15-16-i találkozóján, ahol a védelmi miniszterek a szövetség fekete-tengeri jelenlétének megerősítéséről állapodtak meg, a török védelmi miniszter a montreux-i egyezményre hivatkozva arra szólította fel a tagállamokat, hogy kerüljék azokat a lépéseket, amelyek további feszültséget generálhatnak a nyugati-orosz viszonyban. Az egyensúlyozó politikához való visszatérés még egyértelműbb jeleként értékelhető, hogy két hónappal a februári NATO-találkozót követően a török haditengerészet és az orosz fekete-tengeri flotta közös hadgyakorlatot tartott (Çelikpala-Erşen, 2018).

²¹⁵ A válság időszaka alatt megerősített török-ukrán partnerség fenntartásának szándékát tükrözte, hogy a török Baykar vállalat (melynek vezérigazgatója, Selçuk Bayraktar Erdoğan veje) 2019 januárjában hat Bayraktar TB2 típusú, saját fejlesztésű katonai drón eladásáról állapodott meg Ukrajnával (Bekdil, 2019).

11.2.2. A válság geoökonómiai dimenziója

Amikor 2015 novemberében a hónapok óta növekvő területi alapú politikai feszültség az orosz gép lelövésébe torkollott, a gazdasági és geopolitikai ügyeket szétválasztó kompartmentalizációs diskurzus helyét a geoökonómia vette át, amely Moszkva szempontjából gazdasági hadviselést, Ankara szempontjából pedig a diverzifikációs törekvések előtérbe kerülését jelentette. A Törökországgal szembeni első nem hivatalos geoökonómiai válaszcsapás a kommunikációs térből érkezett. Amint arra Akın Ünver nemzetközi kapcsolatok szakértő az orosz információs kampányokat elemző tanulmányában rámutat, az incidenst követő néhány napban két narratíva konkurált egymással a törökországi médiatérben. A kormányközeli hírportálok és a kormánypárti politikusok Twitter-fiókjai által terjesztett értelmezés a nemzetközi jog légtérsértésre vonatkozó kitételeiből, valamint a török szuverenitás védelméből vezette le a gép lelövésének jogszerűségét és indokoltságát. Az orosz tulajdonú és finanszírozású törökországi médiumok – mindenekelőtt a *Sputnik Türkiye* online hírportál és a *RS FM* rádiócsatorna – által közvetített másik narratíva ezzel szemben illegitim agresszióként keretezte az incidenst. Az ügygel kapcsolatos törökországi közéleti diskurzust érthető okokból az előbbi narratíva dominálta, míg utóbbi marginalizálódott (Ünver, 2019: 14). Azt követően azonban, hogy Vlagyimir Putyin egy november 30-i sajtótájékoztatón az Iszlám Állammal való illegális olajkereskedelemmel vádolta meg Ankarát – amit az orosz védelmi minisztérium december 2-án műholdfelvételekkel igyekezett alátámasztani – egy új narratíva bukkant fel, majd vált 2016 január elejétől meghatározóvá a digitális térben: török és angol nyelvű orosz hírportálok, valamint a Kremlhez kötődő közösségi médiafelhasználók összehangolt kommunikációs kampányt indítottak, melynek központi üzenete a török kormány és a terrorszervezet kollaborációja, valamint az Erdoğan-család illegális olajüzletekben való közvetlen érintettsége volt (Uo.: 17).

A koordinált információs támadás révén Moszkva nyomás alá helyezte Ankarát, miközben a saját érdekeinek megfelelően módosította az orosz-török válsággal kapcsolatos médiadiskurzus irányát: a török szuverenitás megsértésének kérdését fokozatosan háttérbe szorították az Erdoğannal szemben megfogalmazott vádak. Bár az orosz védelmi minisztérium által nyilvánosságra hozott bizonyítékok hitelessége kérdéses volt, a török vezetés kommunikációs szempontból defenzívába kényszerült, és nem volt képes „megkontrázni” a gyorsan terjedő harmadik narratívát (Pénzváltó, 2020: 181). Evren Balta nemzetközi kapcsolatok szakértő meglátása szerint az orosz

kommunikációs offenzíva a dezinformációs kampányok bevett módszerét alkalmazta, azaz valós tényeket alapul véve épített fel egy, a valóságot tudatosan eltorzító értelmezést. Balta szerint nincs arra vonatkozó egyértelmű bizonyíték, hogy Ankara közvetlenül kapcsolatba lépett volna az Iszlám Állammal, az ugyanakkor kétségtelen, hogy válogatás nélkül támogatott lázadó csoportokat, ezzel közvetett módon hozzájárulva a radikalizmus terjedéséhez, ami könnyen kihasználható támadási felületet jelentett. A kampány hatékonyságát szemlélteti, hogy az AKP-kormány 2015 decemberében belpolitikai és nemzetközi szempontból egyaránt nyomás alá került: az orosz hírportálok és internetes trollok által terjesztett vádak a törökországi ellenzék beépítette a kormánypárttal szembeni kritikájába;²¹⁶ ezzel párhuzamosan az Iszlám Állammal való kollaboráció kérdésével olyan befolyásos nyugati lapok foglalkoztak, mint a *The New Yorker* (Taub, 2015), a *Time* (John, 2015) és a *BBC* (Butter, 2015). A kommunikációs kampány kibontakozásával egyidejűleg, 2015. december végén három napig tartó intenzív és nagyszabású DDoS (Distributed Denial of Service) kibertámadás zajlott le törökországi internetes szerverek ellen, átmenetileg lelassítva többek között a banki, kereskedelmi és kormányzati szolgáltatásokat. A támadást nyilvánosan az Anonymus hackercsoport vállalta magára, Serhat Güvenç biztonságpolitikai szakértő azonban Oroszországot vélelmezi a háttérben. Megítélése szerint a Moszkva által megszervezett, és a török online infrastruktúra megbénítása céljából végrehajtott akció számos „.tr” doménnevet használó internetes címet érintett, így rövidsége ellenére is fájdalmas volt Ankara számára.²¹⁷

A Törökországgal szembeni hivatalos geoökonómiai szankciócsomag tartalmát a Putyin által 2015. november 28-án aláírt, 583-as számú végrehajtói rendelet részletezte. Moszkva az orosz nemzeti érdekekre és az orosz állampolgárok védelmére hivatkozva kereskedelmi embargó alá helyezte a Törökországból érkező árucikkek egy részét; megtiltotta, illetve korlátozta a Török Köztársaság jogi hatásköre alá tartozó szolgáltatások Oroszország területén történő működését; megtiltotta az oroszországi munkaadóknak a török állampolgárok felvételét²¹⁸; visszaállította a két ország közötti vízumkötelezettséget; megtiltotta az oroszországi idegenforgalmi irodáknak, hogy törökországi utazásokat áruljanak; felfüggesztette a két ország közötti charter-járatokat; valamint elrendelte a Törökországból érkező teherautók fokozott ellenőrzését (President of Russia, 2015e). A szankciók

---

²¹⁶ Interjú Prof. Dr. Evren Balta nemzetközi kapcsolatok szakértővel. Isztambul, 2021. október 20.

²¹⁷ Interjú Prof. Dr. Serhat Güvenç biztonságpolitikai szakértővel. Isztambul, 2021. október 19.

²¹⁸ Egy december 29-én elfogadott kormányzati döntés 53 oroszországi céget mentett fel a rendelkezés alól.

által kiváltott hatás intenzitását és gyorsaságát a két állam közötti kölcsönös gazdasági függőség aszimmetrikus jellege, és azzal összefüggésben Törökország fokozott *geoökonómiai érzékenysége* magyarázza (Köstem, 2018: 18). Bár 2015 decemberében több orosz elemző is felvetette, hogy a bilaterális gazdasági kapcsolatok részleges megszakításával Oroszország nemcsak Törökországot, hanem önmagát is bünteti²¹⁹ (Movchan, 2015), a Kreml könnyen hatástalanítani tudta a kritikákat azáltal, hogy a geoökonómiai lépéseket a *gazdasági szuverenitás* narratívájába ágyazta, ami 2014 óta központi eleme volt az orosz geopolitikai diskurzusnak. A továbbiakban az orosz büntetőintézkedések közül jelentőségük miatt a kereskedelmet és a turizmust érintő rendelkezésekkel külön foglalkozom.

A Kreml összesen 17 törökországi termék²²⁰ importját függesztette fel. A lépés gyakorlati jelentőségét látszólag árnyalja, hogy Oroszországba irányuló török export összértéke a rubel árfolyamesése, valamint Moszkva importhelyettesítő gazdaságpolitikája²²¹ miatt már 2014-ben csökkenni kezdett (Köstem, 2018: 23). Az embargó azonban – ahogy arra Dimitrios Triantaphyllou nemzetközi kapcsolatok szakértő rámutatott – tudatosan olyan termékeket vett célba, melyek legfontosabb felvevőpiaca Oroszország volt, és amelyek exportja az orosz-török válságot megelőző másfél évben emelkedő tendenciát mutatott: az orosz-ukrán válság kirobbanását követően Törökország a nyugati exportkorlátozó intézkedések által előidézett vákuumot részlegesen betöltve fokozta a 2015 novemberében tiltólistára helyezett mezőgazdasági árucikkek oroszországi értékesítését.²²² Mivel a közvetlenül érintett termékek Oroszországba irányuló exportja teljes mértékben leállt, az intézkedés következménye jelentős volt: Ugur Aytun és Cem Özgüzel török közgazdászok számításai²²³ szerint a kereskedelmi korlátozás összességében 3,25 milliárd dollár értékű kiesést okozott Törökországnak (Aytun-Özgüzel, 2021: 16). A tiltólistán szereplő termékek összetételéből következően a legdirektebb csapás a török mezőgazdasági szektort érte, a válság

---

²¹⁹ Ennek kapcsán érdemes megemlíteni, hogy 2014 májusában, a nyugati szankciókra válaszul éppen Putyin figyelmeztetett arra, hogy „*napjaink kölcsönösen egymástól függő világában a politikai nyomásgyakorlás eszközeként használt gazdasági szankcióknak bumeránghatásuk van, amely végül azon országok pénzügyeit és gazdaságát is érinti majd, akik életbe léptették a szankciókat*” (Putyint idézi: Sakwa, 2016: 316).

²²⁰ Narancs, mandarin, sárgabarack, őszibarack, szilva, szegfűszeg, hagyma, brokkoli, só, csirke, pulyka, uborka, alma, körte, szőlő, eper, paradicsom.

²²¹ Oroszországot a nyugati szankciók ösztönözték gazdasági szuverenitása megerősítésére 2014 tavaszán.

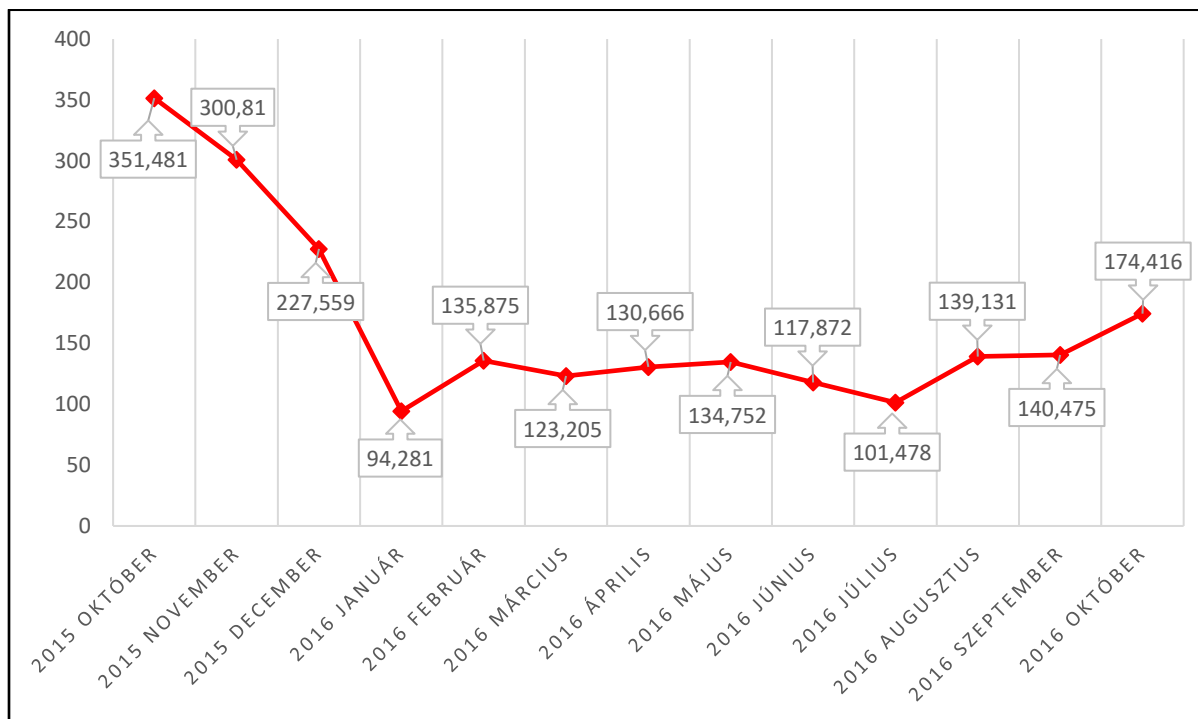
²²² Interjú Prof. Dr. Dimitrios Triantaphyllou nemzetközi kapcsolatok szakértővel. Isztambul, 2021. október 26.

²²³ Aytun és Özgünel a 2016 januárjától 2017 októberéig tartó 22 hónapos időszak vonatkozásában vizsgálták az orosz kereskedelmi szankciók Törökországra gyakorolt hatását. Ennek oka, hogy az orosz kormányzat 2016 nyaratól, azaz a török-orosz „kibéküléstől” kezdve négy lépésben számolta fel a korlátozásokat. 2017 júniusától már csak egy árucikkre, a paradicsomra volt érvényes az embargó, amit Moszkva 2017. november 1-jén oldott fel.

közvetett, spillover-hatása ugyanakkor a járműipart és a gépipart szintén negatívan érintette (Köstem, 2018: 18).

17. ábra: Az Oroszországba irányuló török export értéke 2015 október és 2016 október között
(millió dollár)

Forrás: saját szerkesztés a Turkish Statistical Institute, 2019 adatai alapján

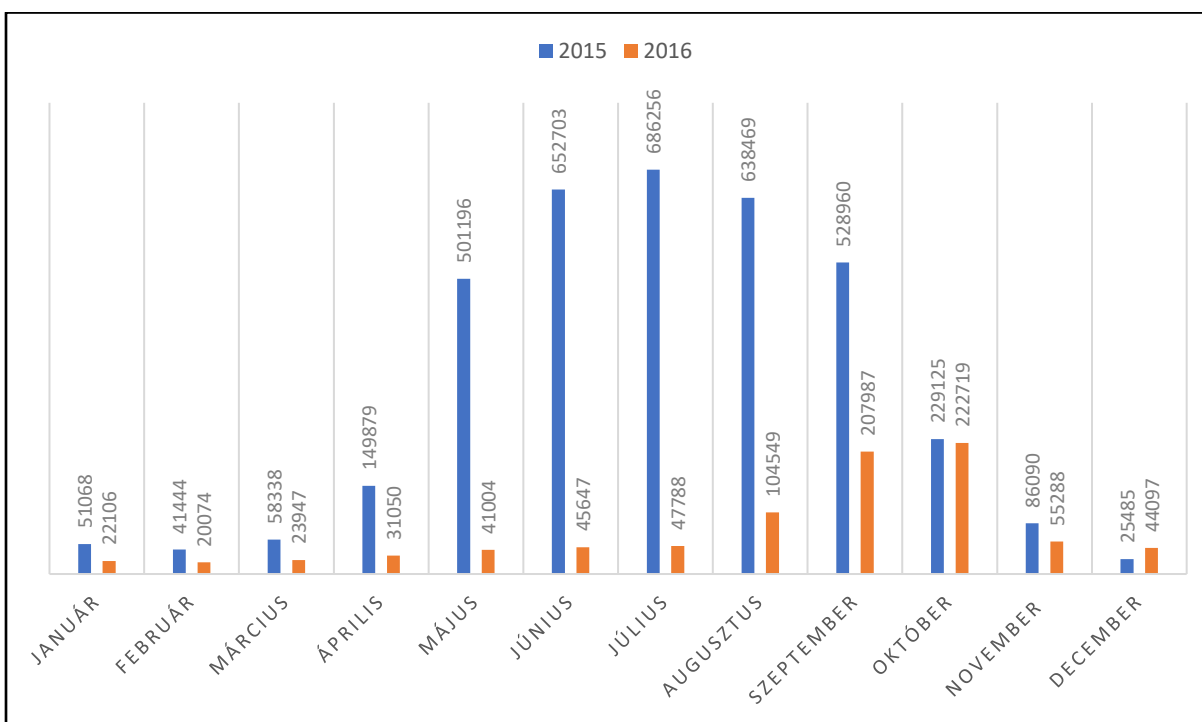
Mindezek ellenére a kutatás során megkérdezett török szakértők meglátása szerint, az orosz geoökonómiai lépések közül nem a kereskedelmi embargó, hanem a turizmus korlátozása²²⁴ mérte a legsúlyosabb csapást Törökországra.²²⁵ Az erre vonatkozó konszenzus annak fényében nem meglepő, hogy 2014-2015-ben a Törökországba beutazó külföldi látogatók megközelítőleg 12%-a érkezett Oroszországból (Republic of Turkey Ministry of Culture and Tourism, 2021). A vízummentesség eltörlése, a charter-járatok felfüggesztése, valamint a turisztikai irodákra gyakorolt állami nyomás drasztikus mértékben csökkentette az orosz turisták számát, ami nemcsak

²²⁴ Érdemes megemlíteni, hogy 2021 tavaszán Oroszország ismét geopolitikai okokból korlátozta a Törökországba irányuló turizmust. Az orosz lépést az váltotta ki, hogy Erdoğan április 10-én, a növekvő orosz-ukrán feszültség idején Isztambulban fogadta Volodimir Zelenszkij ukrán államfőt (Tokyay, 2021).

²²⁵ Interjú Prof. Dr. Evren Balta nemzetközi kapcsolatok szakértővel. Isztambul, 2021. október 20.; Interjú Prof. Dr. Mitat Çelikipala nemzetközi kapcsolatok szakértővel. Isztambul, 2021. október 6.; Interjú Prof. Dr. Mustafa Aydin külpolitikai szakértővel. Isztambul, 2021. október 20.

az idegenforgalmi- és vendéglátói szektoroknak, hanem számos más, a turizmushoz közvetetten kapcsolódó gazdasági területnek is jelentős kiesést okozott. A szankciók hatását mutatja, hogy az orosz turisták száma 2015-ben 3 644 900; 2016-ban 866 256 volt, ami 76%-os visszaesést jelent. Mivel az orosz-török kapcsolatok rendeződését (2016 nyár) követően az orosz turisták száma ismét emelkedni kezdett²²⁶, az adatok a januártól júliusig tartó időszak vonatkozásában még szemléletesebbek: az első hét hónap alatt 2015-ben 2 140 874; 2016-ban 231 616 orosz állampolgár látogatott Törökországba, azaz a visszaesés aránya 89% volt. Ennek fényében joggal feltételezhetjük, hogy az idegenforgalmi szektort érintő orosz szankciók szerepet játszottak abban, hogy a török politikai vezetés 2016 folyamán diplomáciai nyitást hajtott végre Moszkva irányába: az orosz turisták más „forrásból” történő pótlására rövid- és középtávon nem volt lehetőség, így a szankciók okozta kihívás egyetlen megoldását az Oroszországgal való kapcsolatok rendezése jelentette.

18. ábra: a Törökországba látogató orosz turisták számának alakulása 2015-ben és 2016-ban

Forrás: saját szerkesztés a Republic Of Turkey Ministry Of Culture and Tourism, 2021 adatai alapján

²²⁶ A kapcsolatok rendeződése nyomán Oroszország eltörölte az utazási irodákat és a charter-járatokat érintő rendelkezéseket, a vízumkényszer feloldására azonban nem került sor.

A válság kapcsán Ankara legnagyobb félelme az volt, hogy Moszkva a török gazdaság legsérülékenyebb pontját megcélozva a földgáz-kereskedelemre is kiterjeszti a szankciókat. Geoökonómiai szempontból az orosz gáztól való erőteljes függés Törökország Achilles-sarkának tekinthető: az ország 2015-ben elektromos áramtermelésének 38%-át, fűtésének 70%-át biztosította földgázimportból (International Energy Agency), melynek 57%-a érkezett Oroszországból (US Energy Information Administration, 2017). A nagyfokú török aggodalom ennek fényében megalapozott volt, a földgázáramlás azonban a válság hét hónapos időszaka alatt egyszer sem akadt el, ami a két állam gazdasági kapcsolatrendszerét jellemző függőségi viszony kölcsönösségével magyarázható. Oroszország Törökországtól való energetikai függése elsősorban két tényezőtől fakad: egyrészt, Törökország 2015-ben Németország után a Gazprom második legfontosabb felvásárlópiaca volt, ebből következően a földgázexport felfüggesztése súlyos kiesést jelentett volna Moszkvának; másrészt, az orosz energetikai stratégiának a 2004-es „narancsos forradalom” óta célja az európai felvásárlópiacok Ukrajna megkerülésével történő elérése. Utóbbi a 2014-es konfliktus nyomán prioritássá vált, ez pedig – ahogy a Török Áramlat projekt 2014 decemberi elindítása mutatja – Moszkva számára fontos tranzitországgá tette a kis-ázsiai államot. 2015-öt megelőzően tehát a geopolitikai környezet alakulása – különös tekintettel az orosz-ukrán konfliktusra – Ankara pozícióját erősítette az orosz-török kapcsolatrendszerben (Köstem, 2018: 16), ami fontos szerepet játszott abban, hogy Moszkva nem korlátozta a Törökországba irányuló földgázexportot.

A válság ugyanakkor nem hagyta érintetlenül az energetikai kapcsolatokat: Alexander Novak orosz energiaügyi miniszter 2015. december 3-án bejelentette, hogy Oroszország felfüggeszti a Török Áramlat-projekt tárgyalási folyamatát (BBC, 2015d); a Roszatom pedig hat nappal később leállította az Akkuyu Atomerőmű építését (Coskun, 2015). A török biztonsági percepciókra a legnagyobb hatást azonban az abból eredő pszichológiai nyomás gyakorolta, hogy Ankara felett fél éven keresztül Damoklész kardjaként lebegett a lehetőség, hogy Moszkva az Ukrajnával szemben korábban már érvényesített taktikát alkalmazza, és a török gazdaság *geoökonómiai sérülékenységét* kiaknázva egyoldalúan felfüggeszti a földgázáramlást. Çelikpala meglátása szerint a törökországi hatóságok és a török szakértői közösség a válságot megelőzően is tisztában voltak az Oroszországtól való energiatartozás kockázataival, a kormány azonban ennek ellenére sem kezelte kellő komolysággal az energiabiztonság kérdését, mivel az Oroszországból érkező földgázimport a török energiaszükséglet kielégítésének leggyorsabb és legolcsóbb módja volt. A

szakértő a válság török gondolkodásra gyakorolt hatásaként értékeli, hogy az orosz gép lelövése után Ankara energiastratégiájában előtérbe kerültek az energiabiztonság és a partnerdiverzifikáció szempontjai.²²⁷ Utóbbi stratégiai prioritássá emelését egyértelműen jelezték a török vezetők külföldi útjai az incidenst követő napokban: Erdoğan december 2-án Katarba látogatott, ahol egyebek mellett cseppfolyósított földgáz (liquified natural gas, LNG) importjáról kötött bilaterális szerződést Dohával (Karagöz, 2015); Davutoğlu pedig egy nappal később Azerbajdzsánba utazott, ahol a Transz-anatóliai Gázvezeték (TANAP)²²⁸ megvalósításának felgyorsításáról állapodott meg İlham Aliyev azeri elnökkel (Reuters, 2015).

A válság első hónapjában Erdoğan az alternatív importpartnerekkel való együttműködés elmélyítésére irányuló törekvést a török nemzet alkalmazkodóképességét és autonómiáját hangsúlyozó kommunikációs narratívába ágyazta. A 2015. december 5-én, Isztambulban megtartott Törökországi Innovációs Héten például következőképpen keretezte az orosz-török válság energetikai vonatkozásait: *„Tudunk találni alternatív beszállítókat. Múlt szerdai katari látogatásunk során ennek érdekében tettünk fontos lépést. A miniszterelnök úr azerbajdzsáni látogatása során szintén ebbe az irányba tettünk lépéseket. (...) A hírek arról szólnak, hogy Oroszország felfüggesztette a Török Áramlat Projektet. Éppen ellenkezőleg, Törökország volt az, aki már egy ideje elkaszálta a Török Áramlat Projektet, mivel az nem felelt meg az igényeinknek. Ebből következően a közelmúltbéli események nem eredményeznek kedvezőtlen helyzetet a számunkra”* (Presidency of the Republic of Turkey, 2015b). A magabiztos retorika és a gyakorlati lépések ellenére több elemző már 2015 decemberében felhívta a figyelmet arra, hogy a TANAP viszonylag alacsony szállítási kapacitása, valamint a cseppfolyósított földgáz tárolására és légnemű gázzá történő visszaalakítására alkalmas törökországi infrastruktúra szintén csekély kapacitása miatt az orosz földgázimport jelentős mértékű csökkentésének, illetve helyettesítésének csak hosszabb távon van realitása (Okumuş, 2015). A 2015 és 2018 közötti időszak ezt a helyzetértékelést látszott igazolni: Törökország az Azerbajdzsánból, valamint a cseppfolyósított formában Katarból, Algériából és Nigériából érkező földgáz mennyiségét egyaránt növelni tudta, az orosz gáz azonban még 2018-ban is a teljes import csaknem felét tette ki (19. ábra). Ankara

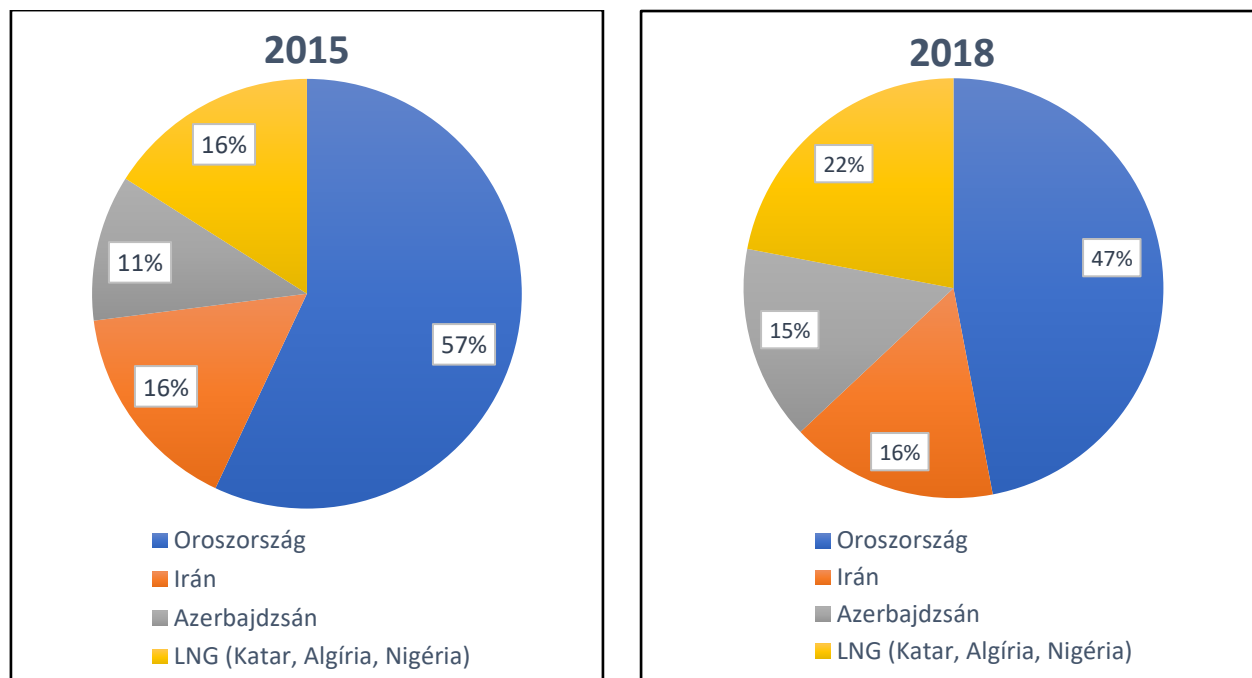
---

²²⁷ Interjú Prof. Dr. Mitat Çelikpala nemzetközi kapcsolatok szakértővel. Isztambul, 2021. október 6.

²²⁸ Az Azerbajdzsánt Kis-Ázsián keresztül a török-görög határral összekötő Transz-anatóliai Gázvezeték az Európai Unió Déli Gázfolyosó projektjének a része, ami azeri, türkmén és kazah források segítségével kívánja mérsékelni az uniós tagországok orosz földgáztól való függését. A vezeték 2018 júniusában avatták fel, szállítási kapacitása évi 16 milliárd m³.

diverzifikációs erőfeszítéseinek hatása ugyanakkor kétségtelen volt, idővel pedig még látványosabb formában mutatkozott meg: amíg 2015 és 2018 között az orosz gáz aránya a törökországi földgázimportban csak lassan és fokozatosan csökkent, addig 2019-ben gyorsan és jelentős mértékben, 33%-ra esett vissza, ezzel párhuzamosan a cseppfolyósított gáz aránya 22%-ról 29%-ra emelkedett (Daily Sabah, 2020).

19. ábra: a törökországi földgázimport eloszlása a forrásországok alapján, 2015-ben és 2018-ban

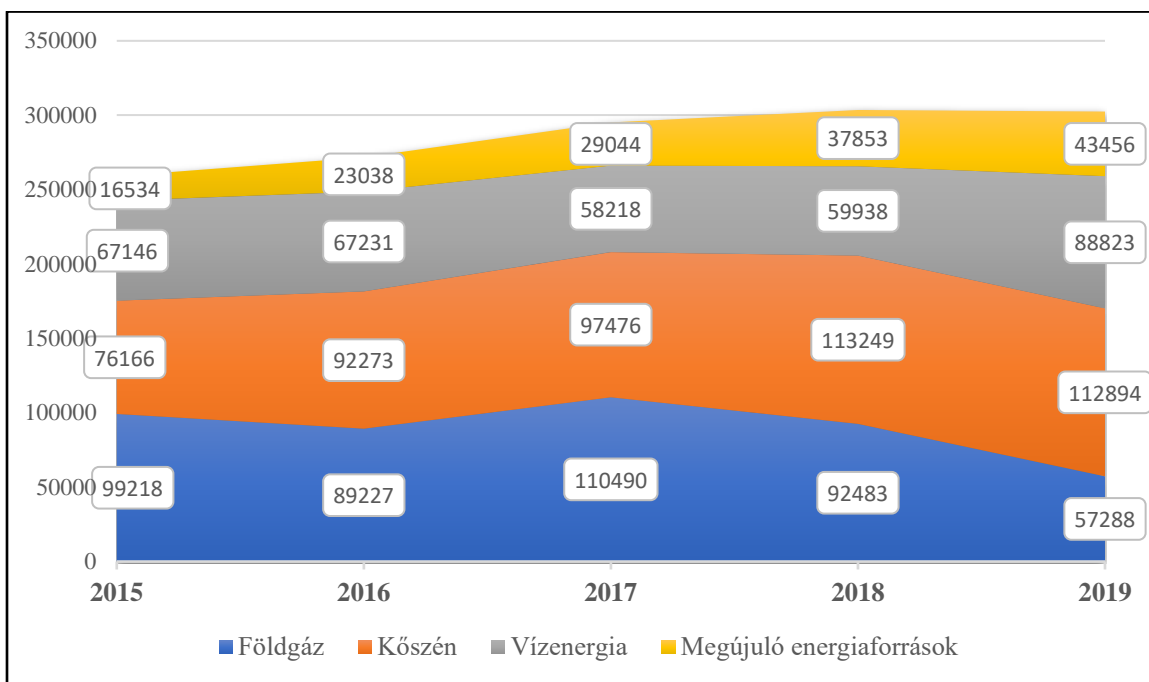

Forrás: saját szerkesztés US Energy Information Administration, 2017; és Özel-Uçar, 2019 adatai alapján

2015-öt követően Ankara a partnerdiverzifikációval párhuzamosan a forrásdiverzifikációra is nagyobb hangsúlyt helyezett, amit jól szemléltet a kőszén és a megújuló energiaforrások törökországi elektromos áram-termelésben betöltött növekvő szerepe (20. ábra). Törökország igyekezete a földgázimporttól való függésének csökkentésére nem került el az orosz szakértői közösség figyelmét. A Nemzetközi Ügyek Orosz Tanácsa nevű moszkvai kutatóintézet 2016-os, az orosz-török kapcsolatokat elemző tanulmánya például megjegyzi, hogy a török diverzifikációs stratégia hosszabb távon Ankara pozícióját erősítheti a két állam viszonyrendszerében: „Az energiaforrások iránti törökországi belső kereslet alakulása kapcsán két tényező különösen aggasztó Oroszország számára, amelyeket eddig teljesen alábecsültünk, és amelyek ebből

következően kiemelt figyelmet érdemelnek. 1. Az alternatív és megújuló energiaforrások dinamikusan fejlődése Törökországban (...) lelassítja, vagy akár meg is állíthatja a földgáz iránti török kereslet növekedését; 2. A török gazdaság energiahatékonyságának várható növekedése szintén a gázfogyasztás csökkenését vagy növekedésének lassulását fogja eredményezni. (...) Ennek hatására Törökország villamosenergia- és gázpiaca meglehetősen korlátozottnak és egyre kompetitívebbnek bizonyulhat a jövőben. Ez arra ösztönözheti az orosz gázt felvásárló török cégeket, hogy újabb árengedményeket követeljenek a Gazpromtól” (Avatkov et. al., 2016: 15).

20. ábra: a törökországi elektromos áram-termelés forrásai 2015 és 2019 között (GWh)

Forrás: saját szerkesztés az International Energy Agency adatai alapján

11.3. 2016. június – 2017. május: normalizáció és együttműködés

Az orosz-török válságból kivezető normalizációs folyamat szimbolikus kezdőpontja 2016. június 27. volt, amikor Erdoğan egy, az orosz elnöknek címzett levélben²²⁹ a novemberi incidenssel kapcsolatos török álláspontot revideálva kifejtette, hogy Ankarának „soha nem állt szándékában az Orosz Föderáció repülőgépének lelövése”; kifejezte „együttérzését és mély részvétét” a

²²⁹ Murat Yetkin török újságíró szerint a levelet İbrahim Kalın török elnöki tanácsadó fogalmazta meg; a két állam közötti közvetítésben és a levél célba juttatásában pedig Nursultan Nazarbayev kazah elnök, Hulusi Akar a török hadsereg akkori főparancsnoka; Cavit Çağlar török üzletember; valamint Jurij Ushakov orosz elnöki tanácsadó vállaltak szerepet (Yetkin, 2016).

meggyilkolt orosz pilóta családjának; valamint jelezte, hogy „*kész mindent megtenni a Törökország és Oroszország közötti hagyományosan baráti kapcsolatok visszaállítása érdekében*” (President of Russia, 2016a). Dacára annak, hogy a levél nem tartalmazta a „bocsánat” szót²³⁰, Putyin elfogadta a török elnök bocsánatkérését, így megnyílt az út a két állam viszonyának rendezéséhez. A török gazdaság gyengülő teljesítményére való tekintettel Ankara a válság kezdetétől fogva erősen érdekelt volt az orosz-török gazdasági kapcsolatok rendezésében.²³¹ A Moszkva irányába végrehajtott diplomáciai nyitásnak ugyanakkor geopolitikai motivációja is volt – a török álláspont módosulását négy egymással összefüggő geopolitika tényező befolyásolta, melyek közül az első három esetében szíriai fejlemények török biztonsági és stratégiai percepciókra gyakorolt hatásáról, míg a negyedik esetében a török belpolitika külpolitikai hatásáról beszélhetünk.

(1) A YPG 2016. június 1-jén az Egyesült Államok támogatásával katonai offenzívát indított az Iszlám Állam uralma alatt álló Manbídzs elfoglalása érdekében (Stewart, 2016). Mivel a város mintegy 100 km-re található Afrintól, a Törökország déli határa mentén elterülő, földrajzilag egységes kurd régió megvalósulása török katonai beavatkozás hiányában immár elkerülhetetlennek tűnt. Mustafa Aydin külpolitikai szakértő megfogalmazásával élve, a politikai vezetés az amerikai segítséggel zajló kurd területi terjeszkedés megállítását a török állam *túlélésének* zálogaként azonosította.²³² A Friedrich Ratzel *organikus állam*-elméletét megidéző geopolitikai percepció döntő szerepet játszott a Moszkvához való közeledés elindításában, ami a szíriai kurdok ügyéhez kapcsolódó amerikai és orosz attitűdök eltérő jellegéből adódott. Kobane 2014-es ostromától kezdve az amerikai Szíria-stratégia alapját a YPG aktív katonai támogatása jelentette. Ezzel szemben Oroszország stratégiai prioritása az ország egész területe feletti uralmának visszaállítására és az állam unitárius berendezkedésének megszilárdítására törekvő Aszad segítése, amely célkitűzés hosszútávon nem egyeztethető össze a kurdok regionális autonómiatörekvéseinek támogatásával.²³³ Ebből következően Moszkva taktikai jelleggel, és a pillanatnyi orosz-török

---

²³⁰ A török elnök a novemberi incidenst követően több ízben is kijelentette, hogy a török állam szuverenitásának védelmezéséért semmiképp nem hajlandó bocsánatot kérni Putyintól. A „bocsánat nélküli bocsánatkérés” ennél fogva arra irányuló lépés volt a részéről, hogy politikai arcvesztés nélkül szegje meg korábbi ígését. Ennek fényében nem meglepő, hogy több kormánypárti lap külön kihangsúlyozta, hogy a levélben nem a „bocsánat”, hanem az „elnézést” (oroszul: „izvinite”) szó szerepel (Daily Sabah, 2016b).

²³¹ Online interjú Dr. Egeresi Zoltán Törökország-szakértővel. 2022. április 27.

²³² Interjú Prof. Dr. Mustafa Aydin külpolitikai szakértővel. Isztambul, 2021. október 20.

²³³ Online interjú Dr. Andrej Kortunov nemzetközi kapcsolatok szakértővel. 2021. november 28.

viszony függvényében működik együtt a szíriai kurdokkal. Oroszország a válság kezdete előtt is alapvetően pozitívan viszonyult hozzájuk, intenzíven azonban csak a novemberi incidenst követően kezdte el őket támogatni, a török döntéshozók ezért joggal remélhették, hogy az orosz-török viszony rendeződése esetén Moszkva felfüggeszti a kurdokkal való katonai együttműködését, valamint engedélyez egy YPG elleni török preventív támadást.

(2) Ezzel párhuzamosan, a 2015 június és 2016 június közötti időszakban az Iszlám Állam hat terrortámadást hajtott végre Törökország területén, összesen mintegy 200 ember életét kioltva. Ennek hatására a szélsőséges szervezetre vonatkozó török percepciók gyökeresen átalakultak, Ankara biztonságpolitikai szempontból érdekeltté vált a dzsihádisták észak-szíriai pozícióival szembeni katonai fellépésben (Yeşiltaş-Seren-Özçelik, 2017: 14). Mindezek fényében Törökország számára egyre nyomasztóbb problémát jelentett, hogy az Oroszországgal való konfliktus miatt partvonalra szorult és nem képes a saját biztonságpolitikai és stratégiai érdekeinek megfelelően befolyásolni az észak-szíriai eseményeket, amire a török kormány megítélése szerint a Moszkvával való kibékülés kínált megoldást. (3) A harmadik, nem kevésbé fontos fejlemény a szíriai erőviszonyok átrendeződése, illetve Aszad pozíciójának látványos megerősödése volt 2016 első felében. Bár a török nyilvános diplomáciai kommunikáció továbbra is ellenségként és háborús bűnösökként hivatkozott a szíriai vezetőre, Ankara a gyakorlatban kénytelen volt alkalmazkodni az átalakult geopolitikai környezethez. A török Szíria-stratégiában ennek megfelelően a rezsim megbuktatásának ambíciója háttérbe szorult, helyette Észak-Szíria vált az elsőszámú prioritássá (Köstem, 2020: 5-6). Ez utóbbi tette lehetővé a török és orosz geostratégiai perspektívák közeledését, illetve teremtette meg egy Törökország és Oroszország közötti, „nem zéró összegű szíriai játszma” előfeltételeit.

(4) A Moszkvával való normalizációs folyamat megkezdésének belpolitikai előzménye Erdoğan és Davutoğlu 2015-től kiéleződő konfliktusa, illetve az utóbbi miniszterelnöki pozícióból való 2016. májusi távozása volt. Serhat Güvenç elmondása alapján a hatalmát az elnöki rendszer bevezetésével megszilárdítani kívánó Erdoğannak egyre kényelmetlenebbé vált, hogy szövetségese az elnöki akarat fenntartások nélküli követése helyett autonóm politikai szereplőként viselkedik, saját embereit próbálja miniszteri pozíciókba juttatni, valamint nyíltan ellenzi hatalomkoncentrációra irányuló törekvéseit. Davutoğlu számára mindehhez jogalapot biztosított a hatályban lévő alkotmány, amely a végrehajtó hatalom csúciszerveként nem az elnökséget, hanem

a miniszterelnök által vezetett kormányt jelölte ki. Az alkotmány értelmében reprezentatív szerepet betöltő, a gyakorlatban azonban a tényleges hatalmat továbbra is birtokló Erdoğan ezért lemondásra kényszerítette a miniszterelnököt, a helyére pedig egy hozzá végletekig hűséges „igen-embert” ültetett.²³⁴ A pozíció elfoglalását követően, május 24-én Binali Yıldırım bejelentette, hogy a „*barátok számának növelése, és az ellenségek számának csökkentése*”²³⁵ jegyében Ankara több állammal – köztük Oroszországgal is – rendezni kívánja a viszonyát (Hürriyet Daily News, 2016). Evren Balta ezzel összefüggésben mutat rá a két politikus hatalmi harcának geopolitikai vonatkozásaira. A szakértő szerint Erdoğan – különösen a 2015 júniusi parlamenti választást követően – a nacionalista és kurdellenes szélsőjobboldal felé mozdult el, és fenyegetésként azonosította a Nyugat törökországi befolyását. Ettől eltérően Davutoğlu támogatta a kurdokkal való konszolidációs folyamatot, külpolitikai felfogása pedig nyugatpártibb volt.²³⁶ Ez utóbbi kapcsán érdemes megemlíteni, hogy elmozdítására azt követően került sor, hogy Törökország és az Európai Unió márciusban migrációs paktumot²³⁷ kötöttek a Törökországból az Unióba irányuló irreguláris migráció megfékezése céljából. A tárgyalások során török oldalról Davutoğlu játszotta a főszerepet, ami belpolitikai népszerűségének növekedését eredményezte (Arango-Yeginsu, 2016). Mustafa Aydin a belharc külpolitikára gyakorolt legfontosabb hatását abban látja, hogy lemondását követően Davutoğlu a török Szíria-stratégia kudarcáért és az orosz-török viszony megromlásáért egyedülként felelős bűnbakként lett kikiáltva, ami megkönnyítette a külpolitikai „újratervezést”.²³⁸ Ezt az értelmezést támasztja alá Alexander Dugin török belpolitikai változások kapcsán megfogalmazott kommentárja. Az orosz neo-eurázsianizmus ikonikus alakja (lásd: 7.1.4. alfejezet) 2016 júniusában publikált cikksorozatában Davutoğlu eltávolítását Törökország neo-oszmanista geopolitikai felfogással való végleges szakításaként, és egy pragmatikusabb külpolitikai gyakorlathoz való visszatéréseként azonosította: „*Davutoğlu „neo-oszmanizmusa” a*

---

²³⁴ Interjú Prof. Dr. Serhat Güvenç biztonságpolitikai szakértővel. Isztambul, 2021. október 19.

²³⁵ Yıldırım külpolitikai szlogenje ironikus módon Davutoğlu „zéró probléma a szomszédokkal” doktrínáját idézte meg.

²³⁶ Interjú Prof. Dr. Evren Balta nemzetközi kapcsolatok szakértővel. Isztambul, 2021. október 20.

²³⁷ A 2016. március 18-án aláírt megállapodás értelmében a Törökországból a görög szigetekre március 20. után érkező minden olyan migránst visszaküldenek Törökországba, akinek a menedéj iránti kérelmét elutasították; és minden visszaküldött migránsért egy-egy szír menekültet telepítenek át Törökországból az Unió területére. Ezen felül Törökország vállalta, hogy minden intézkedést megtesz annak érdekében, hogy akadályozza az EU-ba irányuló illegális migrációt, amiért cserébe Brüsszel ígéretet tett arra, hogy 2018 végéig kétszer 3 milliárd euró összegű pénzügyi támogatást biztosít Ankarának, valamint felgyorsítja a török állampolgárokkal szembeni vízumkényszer eltörlését.

²³⁸ Interjú Prof. Dr. Mustafa Aydin külpolitikai szakértővel. Isztambul, 2021. október 20.

török nemzetállam érdekei által diktált pragmatikus külpolitika elutasítását jelentette az ország iszlamista központtá alakítása nevében. Az eredmény (...) színes forradalmak és polgárháborúk sorozata lett Szíriától Tunéziáig. (...) Davutoğlu volt az, aki a legradikálisabb kezdeményezéseket fogalmazta meg Szíria megszállásáról. A Törökországgal szemben elkövetett legsúlyosabb bűne azonban az Oroszországgal való kapcsolatok megtörése volt, ami elszigetelte az országot legfontosabb partnerétől, és az Egyesült Államoktól és Katartól tette közvetlenül függővé. (...) Davutoğlu eltávolítása Erdoğan arra vonatkozó szándékát mutatja, hogy Törökország külpolitikáját racionálisabb és pragmatikusabb irányba terelje” (Dugin, 2016). Nem meglepő, hogy az eurázsiai orosz birodalomban gondolkodó Dugin heves ellenérzéseket táplált Davutoğlu irányába, a török stratégia által 2001-ben kidolgozott, Törökország földrajzi elhelyezkedésére, történelmi örökségére és iszlám identitására építő ambiciózus doktrína (lásd: 6.2.1. alfejezet) ugyanis összeegyeztethetetlen a neo-eurázsianista felfogással. Igor Torbakov szavaival élve, „az eurázsianista és oszmanista ideák táplálta két geopolitikai vízió az egykori birodalmak egymást átfedő, és történelmileg vitatott régióiban igyekszik a birodalmi romok integrálására”, ami elkerülhetetlenül feszültséget generál a két állam között (Torbakov, 2017).

Erdoğan bocsánatkérő levelének pozitív fogadtatása Putyin részéről ebből következően a török külpolitika átalakulásához, és azzal összefüggésben a két állam viszonyának rendeződéséhez fűződő orosz geopolitikai érdekek szempontjából értékelendő. Az ukrán állam területi szuverenitásának megsértését követően elszigetelődött Oroszország 2015-től kezdődően egy, a közel-keleti terrorizmus elleni kollektív fellépést hangsúlyozó geopolitikai diskurzus révén igyekezett javítani nemzetközi megítélésén. Ezirányú törekvése a nyugati-orosz kapcsolatok vonatkozásában nem járt kézzelfogható eredménnyel, ami a potenciális „eurázsiai” partnerekkel, köztük Törökországgal való kapcsolatainak fejlesztésére ösztönözte (Çelikpala, 2019: 24). Ezzel összefüggésben érdemes kiemelni Dugin arra vonatkozó, 2018-ban megfogalmazott gondolatát, miszerint a török elnök bocsánatkérése a neo-eurázsianista szemlélet melletti elköteleződésének bizonyítéka volt: „Miután Erdoğan elnézést kért a gép lelövéséért, a helyzet teljesen világossá vált: újjáépítjük az eurázsianista Moszkva - Ankara geopolitikai tengelyt” (Dugin, 2018).

Az orosz geopolitikai gondolkodásban a török államot energiaéhsége, földrajzi elhelyezkedése és NATO-tagsága teszi különösen értékessé²³⁹: Moszkva egyidejűleg érdekelt az orosz földgáz iránti török kereslet fenntartásában; az Ukrajna megkerülését célzó energetikai stratégia kontextusában Törökország tranzitszerepének kiaknázásában; valamint az Ankarával való együttműködés révén az euroatlanti közösségen belüli törésvonalak elmélyítésében (Sattarov, 2016). Utóbbi kapcsán érdemes kitérni a török NATO-tagság ambivalens orosz megítélésére. A pillanatnyi orosz-török viszonytól függetlenül Moszkva gyanakvással tekint arra, hogy egy NATO-tagállam jelentős befolyással rendelkezzen egy olyan, hagyományosan az orosz érdekszférához tartozó régióban, mint a Kaukázus.²⁴⁰ Maradéktalanul Oroszország érdekeit szolgálja ugyanakkor, hogy Ankara „különutas” politikája belülről gyengíti a szövetség kohézióját.²⁴¹ Az említett tényezők mellett Moszkva Szíria vonatkozásában is érdekelt volt a Törökországgal való kapcsolatok rendezésében, katonai és politikai értelemben egyaránt. Mivel a Kreml továbbra sem kívánt jelentős szárazföldi csapatokat bevetni az országban, egy, az Iszlám Állam és az al-Kaida szíriai erői ellen (is) irányuló, földrajzilag korlátozott török katonai intervenció összhangban volt az orosz érdekekkel.²⁴² Másrészt, a lázadó iszlamista csoportok egy része felett gyakorolt török befolyás miatt Ankara bevonása a szíriai rendezésbe Moszkva szempontjából olyan taktikai lépésnek tűnt, amely egyidejűleg szolgálja a rezsim és az ellenzék közötti koordináció hatékonyságát, valamint a nemzetközi tárgyalási folyamat „regionalizálását” (Köstem, 2020: 7).

11.3.1. A 2016 júliusi törökországi puccskísérlet hatása a török geopolitikai diskurzusra és az orosz-török kapcsolatokra

A kutatás során megkérdezett szakértők egyöntetű véleménye, hogy a 2016. július 15-i sikertelen törökországi puccskísérlet jelentős hatást gyakorolt az orosz-török viszonyrendszerre: pozitívan befolyásolta Ankara és Moszkva egymással kapcsolatos geopolitikai és biztonsági percepcióit, és új lendületet kölcsönzött a két állam június végén kezdődő diplomáciai közeledésének.

A mintegy 250 ember életét követelő tragikus esemény előzményének a török eliten belül évtizedek óta zajló hatalmi rivalizálás tekinthető. Az 1990-es és 2000-es éveket végigkísérő belharcokban az

---

²³⁹ Online interjú Ilyash György Oroszország-szakértővel, a Külügyi és Külgazdasági Intézet kutatójával. 2021. július 7.

²⁴⁰ Online interjú Dr. Andrej Kortunov nemzetközi kapcsolatok szakértővel. 2021. november 28.

²⁴¹ Interjú Prof. Dr. Serhat Güvenç biztonságpolitikai szakértővel. Isztambul, 2021. október 19.

²⁴² Interjú Prof. Dr. Mitat Çelikpala nemzetközi kapcsolatok szakértővel. Isztambul, 2021. október 6.

egyik oldalon a törökországi lakosság nagyobb részét alkotó közép- és kelet-anatóliai konzervatív társadalmi rétegek támogatását élvező iszlamista pártok; míg a másik oldalon a hadsereg és az alkotmánybíróság felett továbbra is jelentős befolyást gyakorló, és az állam szekuláris berendezkedését védő kemalista elit állt. A 2002-ben elsőprő választási győzelmet arató AKP számára az első két kormányzati ciklus során permanens fenyegetést jelentett annak a lehetősége, hogy elődje, az iszlamista identitását kezdettől fogva nyíltan felvállaló Jólét Pártja sorsára jut. Ezt egyértelműen alátámasztotta a hadsereg 2007-es nyilatkozata a szekularizmus minden eszközzel történő védelméről; valamint az alkotmánybíróság 2008-as, a kormánypárt betiltására irányuló sikertelen kísérlete (Egeresi-Pénzváltó, 2020: 77). A kemalista mélyállammal szembeni küzdelemben Erdoğan legfontosabb szövetségese az 1999 óta az Egyesült Államokban élő muszlim vallástudós, Fethullah Gülen mozgalma volt, melynek tagjai az 1990-es évektől kezdve titokban szivárogtak be az állami intézményrendszerbe – azon belül mindenekelőtt a rendőrségbe, a bírói testületekbe és ügyészségekbe, majd a hadseregbe – ezáltal egy új típusú „párhuzamos államot” kiépítve (Yavuz, 2018: 37-38). A kemalista *establishment* felszámolásának legfontosabb epizódja a 2007 és 2010 között lezajló letartóztatási hullám volt, melynek során az állam elleni összeesküvéssel megvádolt katonákat, bírókat, egyetemi oktatókat és újságírókat vettek őrizetbe és ítélték el (Pénzváltó, 2016b: 160-161).

A közös ellenség partvonalra szorítását követően Erdoğan és a kormánypárt azzal volt kénytelen szembesülni, hogy a kemalisták elleni harc során egy olyan „háttérhatalom” létrejöttéhez asszisztált, amelyet nem volt képes kontrollálni. Az AKP és a Gülen-mozgalom viszonya ebből következően 2010 után először megromlott, majd ellenségessé vált. Hakan Yavuz politikatudós szavaival élve *„az ország két uralkodó iszlamista mozgalma közötti ütközés elkerülhetetlen volt, mivel ugyanazokat az erőforrásokat próbálták megszerezni, és nem voltak hajlandók megosztani egymással a hatalmat”* (Yavuz, 2018: 42). A két csoport eltérő ideológiai és külpolitikai álláspontja szintén hozzájárult a konfliktushoz: míg a gülenisták felfogása alapvetően nyugatpárti és elitista, addig a kormánypárt a konzervatív tömegeket igyekszik megszólítani, külpolitikáját pedig a birodalmi múlt iránti nosztalgiára építő, és a közel-keleti régiót priorizáló geopolitikai diskurzusba ágyazza (Yavuz – Koç, 2018: 82-83).

Az egykori szövetségeseink konfliktusa a 2013-as kormányellenes tüntetéshullám elfojtását követően már a nyilvánosság előtt zajlott. Decemberben az isztambuli rendőrség pénzügyi és

korruptióellenes ügyosztálya negyvenhét személyt vett őrizetbe (Uo.: 85). Az AKP legfelsőbb körét is érintő korrupciós botrányt hadüzenetnek tekintő Erdoğan ezt követően hozzálátott a gülenista hálózat szisztematikus megsemmisítéséhez. Titkosszolgálati dokumentumokra hivatkozva ügyészeket, rendőröket és más tisztségviselőket tartóztattak le; cégeket és iskolákat zárattak be; valamint megkezdték a mozgalomhoz kötődő médiabirodalom felszámolását (Yilmaz, 2019: 127-128). A hatalmi pozíciókért vívott elitkonfliktust Erdoğan egy „biztonságiasító” diskurzus révén az állam túlélését fenyegető belső ellenségekkel szembeni küzdelemként kommunikálta – a mozgalom terrorszervezetté (Fethullista Terrorszervezet, FETÖ) nyilvánítása 2016 májusában ennek kontextusában válik érthetővé (Kaygusuz, 2018: 15-16). Szintén a Gülenrel folytatott belső hatalmi harc részeként értelmezhető a döntés, hogy 2014-től számos, gülenista bíróságok által elítélt, korábban a kemalista „mélyállamhoz” tartozó politikai fogvatartottat rehabilitáltak, akik közül többen (újfent) fontos pozíciókhoz jutottak az állam biztonsági apparátusában. Cengiz Çandar elemző, Turgut Özal korábbi külpolitikai tanácsadója szerint ezek a török eurázsianizmust képviselő, szekuláris-baloldali nacionalisták 2016 folyamán – miután valószínűtlen szövetséget kötöttek az iszlamista-nacionalista kormánypárttal – fontos szerepet játszhattak az Oroszországgal való kapcsolatok rendezésének előkészítésében (Çandar, 2017).

A 2016 júliusi államcsíny feltételezhetően a Gülen-mozgalomhoz kötődő katonatisztek egy csoportja által végrehajtott, elkeseredett és erőszakos kísérlet volt az előbbieken tárgyalt, 2013 óta zajló folyamat megállítására. Kudarcba fulladása után a kormány parlamenti jóváhagyással 90 napos rendkívüli állapotot vezetett be, amely lehetővé tette a rendeletekkel való kormányzást, és bizonyos alapvető jogok és szabadságok felfüggesztését (Egeresi-Pénzváltó, 2017: 15). A szükségállapotot összesen hétszer hosszabbították meg, így két évvel a puccs, és mintegy három héttel a 2018. június 24-re előrehozott parlamenti- és elnökválasztások után ért véget (BBC, 2018). Szervezőinek kilététől függetlenül is leszögezhető, hogy a hatalomátvételi kísérlet rendkívüli lehetőséget jelentett Erdoğan számára a politikai ellenfeleivel szembeni tisztogatás intenzitásának növelésére és saját hatalmi pozíciója megszilárdítására²⁴³, amelyet az elnök maradéktalanul ki is

---

²⁴³ A puccskísérlet, illetve az ahhoz társított biztonságiasító diskurzus kiemelten fontos szerepet játszott abban, hogy a 2017. áprilisi, az alkotmány módosítását legitimáló népszavazást követően, 2018-ban Törökország a kormányforma vonatkozásában a parlamentáris rendszerről az elnöki rendszerre tért át. Az Európa Tanács független alkotmányjogászokból álló tanácsadó szerve, a Velencei Bizottság meglátása szerint az alkotmánymódosítás drasztikus mértékben kiszélesíti az elnök jogkörét, és lényegében ellehetleníti a demokratikus működés szempontjából kulcsfontosságú fékek és ellensúlyok érvényesülését (European Commission for Democracy through Law, 2017).

használt: a 2016. július és 2017. május közötti időszakban a demokrácia védelmére és a terror elleni harcra hivatkozva közel 50 ezer embert tartóztattak le; több mint 130 ezer embert bocsátottak el az állásából; valamint megközelítőleg 3500 szervezetet és 150 médiumot zártak be (Egeresi-Pénzváltó, 2017: 15-16).

A július 15-i eseményeket követően Törökország és az euroatlanti világ viszonya mélypontra került, a hivatalos török narratíva szerint annak következtében, hogy a nyugati vezetők „*a kormány melletti kiállítás helyett a puccs szervezőit pártfogolják*” (Presidency of the Republic of Turkey, 2016b). Ennek kapcsán a török kormánypárti politikusok és politikai kommentátorok gyakran visszatérő hivatkozási alapja²⁴⁴ a Fehér Ház július 16-i nyilatkozata, amelyben Obama elnök arra szólított fel „*minden törökországi szereplőt, hogy a jogállamiság keretei között mozogjon, és kerüljön minden olyan lépést, amely további erőszakhoz és instabilitáshoz vezethet* (U.S. Embassy & Consulates in Brazil, 2016). Az Európai Unió a puccskísérletet követő kormányzati intézkedések aránytalanságát és jogállamiságra gyakorolt negatív hatását hangsúlyozó kritikáját²⁴⁵ Ankara szintén a puccsisták burkolt támogatásaként értelmezte. A török kormány szerint a hatalomátvételi kísérletben való amerikai – tágabb értelemben nyugati – bűnrészesség bizonyítéka továbbá, hogy az Egyesült Államok Törökország hivatalos kérelme ellenére sem volt hajlandó a puccs megszervezésével vádolt Gülen kiadatására (Daily Sabah, 2018). Mindezekre építve Erdoğan egy olyan, a török társadalom Sévres-szindrómájára és amerikaellenességére apelláló, neo-eurázsianista szemléletet tükröző geopolitikai nyelvezetet kezdett el alkalmazni, amely a puccskísérletet a Törökország meggyengítését, gyarmatosítását és feldarabolását célzó nyugati összeesküvés részeként keretezte: „*Ismételten megghiúsítottuk a játszmát, amit országunkkal üzni kívánnak. (...) Azok az államok és állami vezetők, akik kevésbé aggódnak a törökországi demokráciáért, valamint nemzetünk élethez és jövőhöz való jogáért, mint a puccsisták sorsáért, nem a barátaink, ez legyen világos a számukra. (...) Természetesen tisztában vagyunk azzal, hogy a július 15-i incidens nem csupán terrortámadás és puccskísérlet, hanem inváziós lépés volt. (...)*”

---

²⁴⁴ A befolyásos amerikai nemzetközi kapcsolatok elemző, Richard Haass július 15-i kommentárja szintén gyakran visszatérő hivatkozási alapja a török kormánypárti oldalnak: „*A törökországi puccs dilemma elé állítja az amerikai és európai kormányzatokat: a nem-demokratikus puccsot, vagy a növekvő mértékben nem-demokratikus autoriter vezetőt támogatják?*” (Haass, 2016).

²⁴⁵ Az Európai Bizottság 2016-os jelentése szerint „*az intézkedések széles körű és kollektív jellege számos nagyon súlyos kérdést vet fel. Komoly aggodalomra ad okot a Gülen-mozgalommal való állítólagos kapcsolatok meghatározásakor és az egyéni felelősség megállapításakor alkalmazott kritériumok és bizonyítékok homályossága, amelyeket transzparenciát nélkülözve, önkényesen használnak*” (European Commission, 2016: 9).

Az ominózus nap óta a nemzetközi médiában számtalan példáját láthatjuk annak, hogy milyen téveszmék és miféle képmutatás jellemzi azokat, akik képtelenek megemészteni Törökország határozott kiállását a terrorral, valamint a puccs- és inváziós kísérletekkel szemben” (Presidency of the Republic of Turkey, 2016b).

A válság időszakában alkalmazott, Törökország euroatlanti identitását hangsúlyozó geopolitikai nyelvezet helyét átvevő diskurzus keretében a 2015. novemberi incidens is új értelmezést kapott: a sikertelen államcsínyt követően az AKP politikai kommunikációjában és a kormánypárti médiában dominánssá váló narratíva szerint az orosz gép lelövéséért nem a politikai vagy katonai felsővezetés, hanem a hadseregbe beépült, nyugati érdekeket szolgáló gülenista sejt volt a felelős.²⁴⁶ Ez a magyarázatot hallgatólagosan Moszkva is elfogadta: a puccskísérlet után eltűntek az Erdoğannal és a török kormánnyal szembeni orosz médiatámadások (Ünver, 2019: 18). Gülen bűnbaknak való kikiáltása ebből következően a felgyorsított orosz-török közeledés narratív eszközének tekinthető.

A nyugatellenesség mellett az új török geopolitikai diskurzus másik központi motívuma Törökország „eurázsiai fordulata” volt: július 20-án az elnök arról nyilatkozott, hogy Ankara szempontjából az Oroszországot, Kínát és a közép-ázsiai köztársaságokat tömörítő Sanghaji Együttműködési Szervezet az Európai Unió alternatíváját jelentheti (Daily Sabah, 2016). Annak a narratívának az elterjedése a kormánypárti médiában, amely szerint Törökország, Oroszország és Irán egyre szorosabb háromoldalú együttműködése a Nyugat által dominált egypólusú világrend bukását, és Eurázsia felemelkedése nyomán többpólusúvá váló új világrend létrejöttét eredményezi (Duran, 2017; Alkin, 2018), szintén a török állam geopolitikai pozíciójának újradefiniálásaként értékelhető. Az isztambuli Kadir Has Egyetem 2017 júliusában végzett felmérése alapján a török közvélemény a politikai vezetés kommunikációs fordulatával összhangban alakult 2016 és 2017 között, amit három változás szemléltet. (1) 44,1-ről 66,5%-ra emelkedett azoknak az aránya, akik szerint az Egyesült Államok jelenti a legfőbb fenyegetést Törökország számára; miközben az Oroszországot legfőbb fenyegetésként azonosítók aránya 34,9-ről 18,5%-ra csökkent. (2) 53,7-ről 44,8%-ra esett vissza az európai uniós tagságot Törökországra nézve előnyösnek gondolók aránya; ezzel összefüggésben 19,7 helyett már csak 10,3% vélekedett úgy, hogy Ankara szempontjából az

---

²⁴⁶ A török narratíva teljes összhangban van Alexander Dugin értelmezésével, aki 2018-as cikkében fejtette ki, hogy „az orosz repülő lelövése nem Törökország döntése volt – ezt az akciót a FETÖ szervezte meg annak érdekében, hogy felszámolja Putyin úr és Erdoğan úr Szíria kapcsán kötött megállapodását” (Dugin, 2018).

EU-nak nincs alternatívája. (3) Megduplázódott az aránya azoknak, akik az EU alternatíváját az Oroszországgal való stratégiai partnerségben (14,8 – 27,6), illetve a Sanghaji Együttműködési Szervezethez való csatlakozásban (6,8 – 13,1) látják; míg az uniós tagság alternatíváját az Egyesült Államokkal és a NATO-val való kapcsolatok fejlesztésével azonosítók száma csaknem harmadára (19,8 – 7,5) csökkent (Kadir Has University, 2017).

Mindez szorosan összefügg azzal, hogy a puccskísérletről kétértelmű vagy könnyen félreérthető nyilatkozatokat tevő, majd a kormányzati intézkedéseket olykor éles kritikával illető nyugati vezetőkhez képest Vlagyimir Putyin teljesen eltérően viszonyult a törökországi eseményekhez: az elsők között hívta fel és biztosította feltétlen támogatásáról Erdoğan²⁴⁷, ezzel elismerve a török politikai vezetés jogalapját ahhoz, hogy bármilyen eszközzel fellépjen a kormányzat legitimitását megkérdőjelező „belső ellenségekkel” szemben. Moszkva ugyanakkor egy ennél sokkal közvetlenebb szerepet is játszhatott a júliusi történésekben: Mitat Çelikpala valószínűnek tartja, hogy az orosz hatóságok tájékoztatták Ankarát a közelgő államcsínyről. Az orosz titkosszolgálatok potenciális fenyegetésként kezelik, és folyamatos megfigyelés alatt tartják az 1980-as évek óta a Kaukázusban és Közép-Ázsiában (is) kiterjedt oktatási és vallási hálózatot építő, és Moszkva értelmezésében amerikai érdekeket szolgáló Gülen-mozgalmat, ennél fogva tudomást szerezhettek a csoport törökországi terveiről.²⁴⁸ Igor Torbakov meglátása szerint a puccskísérlet egyértelműen rávilágított a török állam belső törékenységére, az orosz elnök pedig az Erdoğan-rezsim esetleges bukását a Kreml számára kedvezőtlen forgatókönyvként ítélte meg, ennek megfelelően azonnal és határozottan kiállt a török elnök mellett.²⁴⁹ Ennek egyik oka, hogy Moszkva alapvetően érdekelt a Törökország és a nyugati hatalmak közötti távolság növekedésében és Ankara eurázsiai fordulatában, amit az adott helyzetben Erdoğan hatalomban maradása szolgált. Általánosabb, és a klasszikus geopolitikai iskola által hangsúlyozott érdekeken túlmutató tényező, hogy Putyin bármely autoriter vagy fél-autoriter rendszer megdöntésére irányuló sikeres kísérletet – legyen szó színes forradalomról, nyugati katonai intervencióról vagy puccsról – az orosz rezsim belső legitimitációját gyengítő, és stabilitását potenciálisan aláásó kihívásként érzékel. Evren Balta

---

²⁴⁷ Erdoğan a Putyinnal való 2016. augusztus 10-i találkozásán fejtette ki, hogy az orosz elnök telefonhívása a puccskísérlet másnapján „*pszichológiai szempontból nagyon fontos volt számunkra – morális támogatást jelentett, és bizonyította a Törökország és Oroszország közötti szolidaritást*” (President of Russia, 2016b).

²⁴⁸ Interjú Prof. Dr. Mitat Çelikpala nemzetközi kapcsolatok szakértővel. Isztambul, 2021. október 6.

²⁴⁹ Online interjú Dr. Igor Torbakov történésszel. 2021 október 18.

utóbbival összefüggésben mutat rá arra, hogy a júliusi puccskísérlet nyomán a *rezsimbiztonság* szempontja az orosz-török kapcsolatrendszer kulcsfontosságú elemévé vált.²⁵⁰

Általános értelemben elmondható, hogy a politikai vezetés hatalmi pozíciójára közvetlen veszélyt jelentő *belső* fenyegetés esetén a külkapcsolatok alakítása során az állam/nemzet stratégiai érdekeit felülírhatják a hatalom megtartására irányuló belpolitikai érdekek (David, 1991: 243). Ez különösen a kormánypárt és az állami intézményrendszer összefonódása által jellemzett, autoriter berendezkedésű államok vonatkozásában érvényesül, amelyekben a hatalom elvesztése nem csupán politikai vereséget jelent, hanem a vezető felelősségre vonását – börtönbe kerülését vagy szélsőséges esetben halálát – is eredményezheti (Pénzváltó, 2020: 38). A *rezsimbiztonság* prioritássá válása nyomán stratégiai szempontból egymással rivalizáló autoriter államok között sajátos politikai szolidaritás alakulhat ki, melynek alapja jellemzően a jogállamiságon, illetve a hatalmi ágak szétválasztásán nyugvó államszervezési modell és a nyugati demokráciaexport közös elutasítása (Roehrs-Weist, 2017: 17). A pontosság végett érdemes megjegyezni, hogy a török és az orosz politikai rendszerek között vannak különbségek. Igor Torbakov szavaival élve, Erdoğan és Putyin az autoritarizmus eltérő modelljeit valósították meg. A szakértő a legfőbb különbséget abban látja, hogy a törökországi kormánypártnak az autoriter tendenciák puccskísérletet követő nagymértékű megerősödése ellenére is valódi politikai versenyben kell megméretetnie magát – Törökország vonatkozásában ezért a *kompetitív autoritarizmus* terminológia használata az indokolt. Ettől eltérően Putyin Oroszországa olyan *konzolidált autokrácia*, amelyben a pártpolitikai versengés pusztán színjáték, azaz a rendszer demokratikus úton megdönthetetlen.²⁵¹ Az értekezés témája szempontjából azonban nem a különbségek, hanem a hasonlóságok a fontosabbak: mindkét állam berendezkedése autoriter jellegű, ami a belpolitikai erőviszonyok alakulásával és az arra vonatkozó nyugati reakciókkal összefüggésben befolyásolja az egymással való viszonyukat.

Az orosz rezsimek részéről a 2004-es narancsos forradalom, majd még inkább a 2011-2012-es nagyvárosi tüntetéshullám nyomán, míg a török rezsimek esetében a 2013-as gezi parki tüntetések hatására erősödött meg a Nyugat demokráciánépszerűsítő politikáját közvetlen fenyegetésként azonosító biztonsági percepció, ami egymáshoz való közeledésre ösztönözte őket. A Szíriához

---

²⁵⁰ Interjú Prof. Dr. Evren Balta nemzetközi kapcsolatok szakértővel. Isztambul, 2021. október 20.

²⁵¹ Online interjú Dr. Igor Torbakov történésszel. 2021 október 18.

kapcsolódó érdekeik ütközése miatt kibontakozó geopolitikai feszültség és válság átmenetileg félbeszakította a (részben) belpolitikai szempontok által motivált együttműködést, a törökországi puccskísérlet hatására azonban a rezsimbiztonság aspektusa visszatért, és még meghatározóbbá vált az orosz-török viszonyrendszerben (Balta-Çelikpala, 2020: 11). A két állam megoldatlan szíriai érdekellentéte vagy a fekete-tengeri geopolitikai erőviszonyok – török perspektívából nézve aggasztó – átrendeződése kapcsán arra a következtetésre juthatunk, hogy Törökország nemzetbiztonsági érdeke továbbra is az euroatlanti szövetségi rendszerben elfoglalt pozíciójának megerősítése lett volna. Az ezt felülíró rezsimbiztonsági érdek miatt ugyanakkor éppen Moszkva vált Ankara legfontosabb külső szövetségesevé, mivel a nyugati vezetőktől eltérően Putyin az „autoriter szolidaritás” jegyében aktívan támogatta Erdoğant, és nem kérdőjelezte meg az általa alkalmazott módszerek legitimitását. A rezsimbiztonság prioritássá válása kapcsán szerepet játszott, hogy török szempontból az Oroszország jelentette külső fenyegetés mértékét – a török-nyugati kapcsolatokat megterhelő feszültségek ellenére is – jelentősen csökkenteni az euroatlanti biztonsági védőernyő, azaz paradox módon éppen a NATO-tagság tette lehetővé Ankara számára, hogy a belső kihívásokat előtérbe helyezve Moszkva irányába mozduljon el.

A puccskísérlet és Ankara eurázsiai fordulata közötti összefüggésre mutat rá Mustafa Aydin arra vonatkozó megállapítása is, hogy a török-amerikai viszonyban a 2010-es évek végén komoly feszültséget generáló²⁵² „Sz-400-as ügy” közvetlenül kapcsolódott a július 15-i eseményekhez. A török kormány az államcsínyt megelőző időszakban először egy kínai vállalattal, majd – miután a török-kínai egyeztetések nyugati nyomásra félbeszakadtak – egy francia-olasz konzorciummal folytatott tárgyalásokat a törökországi légvédelmet biztosítani képes rakétarendszerek megvásárlásáról. A puccskísérletet követően váratlanul az orosz gyártmányú Sz-400-as opciója került előtérbe, ami a korábban kiírt közbeszerzési pályázaton utolsó helyen végzett. A fegyverrendszer beszerzésére vonatkozó megállapodást a török és orosz tárgyalópartnerek hat hónappal később, 2017 februárjában jelentették be. Aydin szerint a hatalomátvételi kísérlet alapvetően változtatta meg Ankara álláspontját a légvédelmi ütegek kérdését illetően. Egyrészt

---

²⁵² Az Sz-400 beszerzésével kapcsolatos amerikai kritika arra vonatkozik, hogy az orosz rendszer nem integrálható a NATO-ba, elsősorban azért, mert az SZ-400-as és az F-35-ös rendszerek együttes alkalmazása esetén az orosz hírszerzés kritikus információkhoz juthat hozzá. Az amerikai tiltakozás ellenére Ankara kitarzott a döntés mellett, a légvédelmi ütegek leszállítása 2019. szeptemberében fejeződött be. Washington válaszul szankciókat fogadott el Törökországgal szemben, és kilátásba helyezte az ország F-35-ös programból való kizárását (Pénzváltó, 2020: 211-214).

katonai döntés született arra vonatkozóan, hogy Törökországnak nem hosszútávon, hanem minél előbb kell rakétarendszerhez jutnia; másrészt politikai döntés motiválta, hogy Ankara Oroszországtól fogja beszerezni azt. A Kadir Has Egyetem professzora ez utóbbit pszichológiai okokra vezeti vissza: meglátása szerint az a tényező, hogy a puccsisták amerikai F-16-os vadászgépekkel mértek légicsapást a parlament, a nemzeti hírszerzés és az elnökség épületére, arra ösztönözte a török döntéshozókat, hogy ne nyugati, hanem orosz eszköz segítségével biztosítsák a török légeret.²⁵³ Ironikus módon éppen arról a fegyverrendszerről van szó, melynek Szíriába telepítése Moszkva egyik legfontosabb Törökország ellen irányuló lépése volt az orosz gép 2015. novemberi lelövését követően.

Szintén a török külpolitikai irányváltás félreérthetetlen és demonstratív jele volt, hogy augusztus 9-én Erdoğan első külföldi útja a puccskísérlet utáni időszakban nem Nyugatra, hanem Szentpétervárra vezetett, ahol az orosz elnökkel tartott megbeszélést. A zártkörű tárgyalást követő sajtótájékoztatón Putyin bejelentette, hogy a kitűzött cél a bilaterális kereskedelmi és gazdasági együttműködés válságot megelőző szintjének elérése, az ehhez szükséges politikai döntéseket pedig mindkét fél kész meghozni (President of Russia, 2016b). Ennek megfelelően Moszkva a vízumkényszer kivételével eltörölte a Törökországba irányuló orosz turizmus korlátozását, és októbertől kezdve négy lépésben megszüntette a Törökországból érkező mezőgazdasági importra kivetett szankciókat (Masumova, 2018: 39). Az orosz elnök ezen felül kihangsúlyozta, hogy a két állam kölcsönös érdeke az energetikai együttműködésüket új szintre emelő két kulcsberuházás – az Akkuyu Atomerőmű és a Török Áramlat projektek – folytatása. Ezt megerősítendő, Erdoğan bejelentette, hogy Törökország stratégiai befektetői státuszt biztosít az atomerőművet megépítő JCS Akkuyu Nuclear cégnek²⁵⁴; valamint ígéretet tett a Fekete-tengert átívelő új gázvezeték megvalósítására (President of Russia, 2016b). Az utóbbit a felek két hónappal később, az október 9. és 13. között Isztambulban megrendezésre kerülő 23. Energia Világkongresszuson kormányközi szerződésben is rögzítették (Temizer, 2016). A Török Áramlatra vonatkozó megállapodás két párhuzamosan futó, egyenként 15,75 milliárd köbméter kapacitású csővezeték megépítéséről rendelkezett – az első a törökországi energiapiac szükségleteinek kielégítését, a második pedig Bulgárián és Szerbián keresztül a nyugat-európai piac elérését célozza (Pénzváltó, 2020: 164).

---

²⁵³ Interjú Prof. Dr. Mustafa Aydin külpolitikai szakértővel. Isztambul, 2021. október 20.

²⁵⁴ A stratégiai befektetői státusz vám- és adómentességet, illetve az általános forgalmi adóra és a nyereségadóra vonatkozó adókedvezményeket jelent (Rosatom, 2018).

A normalizációs folyamat formális lezárására 2017. május 3-án került sor a két elnök Szocsiban megtartott újabb találkozásán, ahol Putyin deklarálta, hogy „*az Oroszország–Törökország kapcsolatok helyreállítási periódusa véget ért, így visszatérünk megszokott partneri együttműködésünkhöz.*” Ezzel összhangban Erdoğan kijelentette, hogy „*túl vagyunk a kapcsolataink normalizációs időszakán, ez a periódus véget ért, végigcsináltuk*” (President of Russia, 2017). A kereskedelmi, idegenforgalmi és energetikai együttműködés újraindítása a gazdasági és geopolitikai ügyeket szétválasztó kompartmentalizációs diskurzushoz való visszatérésként értékelhető: a gazdasági kapcsolatok gyors ütemű rendezésére annak ellenére került sor, hogy a két állam – Aszad megítéléséhez, Ukrajna területi integritásához vagy a dél-kaukázusi határvitához kapcsolódó – geopolitikai érdekkülönbségei továbbra is fennálltak. Egeresi Zoltán Törökország-szakértő ugyanakkor a válságot megelőző, és a normalizációt követő periódusok közötti fontos különbségként értékeli, hogy 2016 közepétől rendszeresebbé váltak a politikai felsővezetők egyeztetései és találkozói, ami lehetővé tette a nézeteltérések hatékonyabb menedzselését, a konfrontációk számának csökkenését, és a lehetséges eszkalációk megelőzését.²⁵⁵

11.3.2. Törökország és Oroszország szíriai együttműködése 2016 augusztusa és 2017 májusa között

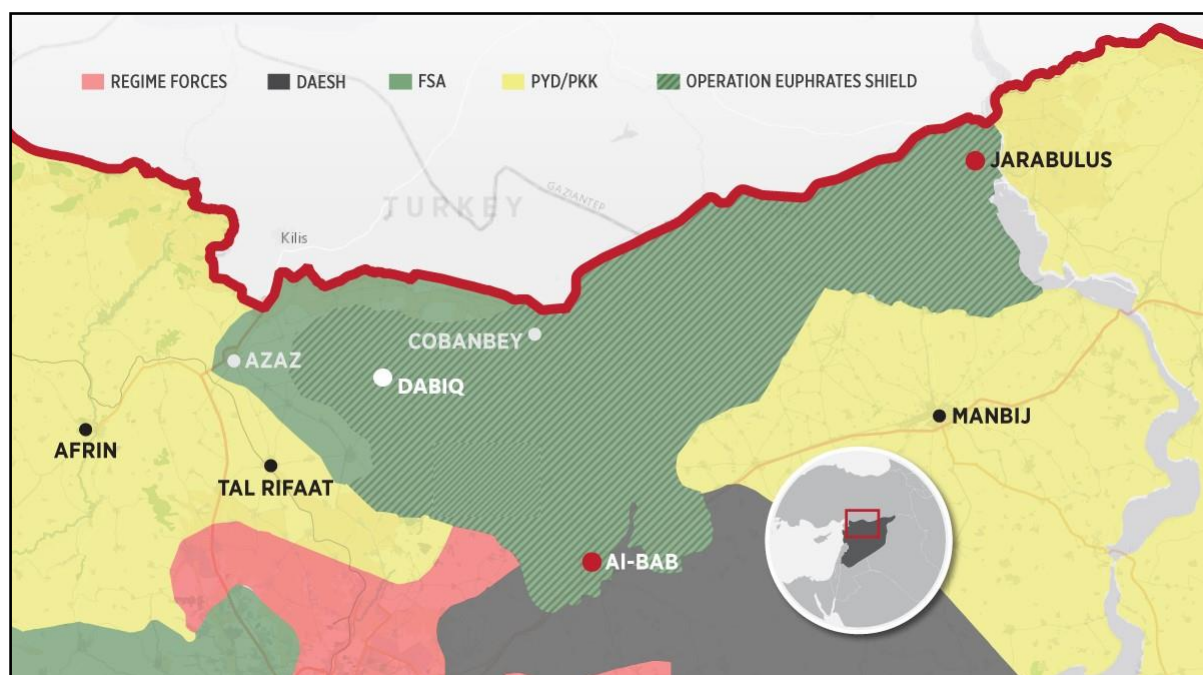
Két hónappal a normalizációs folyamat kezdete, és kevesebb mint másfél hónappal a sikertelen puccskísérlet után, augusztus 24-én Törökország a Szabad Szíriai Hadsereg nevű, több lázadó milíciát tömörítő csoportosulással együttműködve katonai intervenciót hajtott végre Észak-Szíria Eufrátesz folyótól nyugatra eső oldalán. Az Egyesült Államok és Oroszország közvetett támogatását egyaránt élvező offenzíva megindítását a török politikusok és diplomaták három tényezővel legitimálták a nemzetközi közösség előtt: (1) az ENSZ Alapokmány 51. cikkére hivatkozva a török állam önvédelemhez való jogával; (2) az ENSZ Biztonsági Tanács 2015 decemberében elfogadott, 2254-es számú határozatával, amely célként jelöli meg a terrrorszervezetként számontartott szíriai csoportok elleni fellépést; (3) azzal a geopolitikai érveléssel, miszerint a terroristák és szakadárok elleni intervenció Szíria állam területi integritásának fenntartását szolgálja (United Nations Security Council, 2017: 58). Az Eufrátesz Pajzsa fedőnevet viselő, hét hónapon át tartó hadművelet során a török hadsereg egy

---

²⁵⁵ Online interjú Dr. Egeresi Zoltán Törökország-szakértővel. 2022. április 27.

megközelítőleg 2000 km² kiterjedésű, az offenzívát megelőzően döntő részben az Iszlám Állam uralma alatt álló területet vont az ellenőrzése alá (Ülgen – Kasapoğlu, 2017). Az intervenció a műveleti terület északkeleti csücskében elhelyezkedő Dzsarábulusz és környéke elfoglalásával kezdődött, majd nyugati irányban folytatódott Al-Rai (törökül Çobanbey), Azaz és Dabik városok elfoglalásával, amely révén egy 90 km hosszú és 15 km széles észak-szíriai keskeny zóna török ellenőrzés alá került. Decemberben a török hadsereg és szíriai szövetségesei három irányból – északnyugati, északi és északkeleti – indítottak támadást a geostratégiai szempontból kulcsfontosságú Al-Bab ellen, amit 2017. február 27-én foglaltak el (Yeşiltaş – Seren – Özçelik, 2017: 20-31). A város bevétele után a műveleti erők a kurdok által ellenőrzött Manbídzs felé nyomultak tovább, melyre válaszul az PYD március 1-jén kényszer-szülte megállapodást kötött Oroszországgal és az Aszad-rezsimmel a kurd fennhatóságú területek nyugati határainak közös védelméről (Stein, 2017), kijelölve ezáltal a török hadsereg szíriai mozgásterének korlátait. Egy hónappal később, 2017. március 30-án az Eufrátesz Pajzsa Hadművelet hivatalosan véget ért (Yeşiltaş – Seren – Özçelik, 2017: 31).

21. ábra: az Eufrátesz Pajzsa Hadművelet során elfoglalt területek kiterjedése 2017. február 24-én

Forrás: Anadolu Agency, 2017

A beavatkozásnak geostratégiai szempontból három – az orosz érdekekkel rövid- és középtávon összeegyeztethető – célja volt, a török hadsereg pedig Manbídzs elfoglalása nélkül is elérte ezek mindegyikét: (1) a Dzsarábulusz, Azaz és Al-Bab városok közötti terület megszállása révén megakadályozta Afrin és Kobane kurd kantonok földrajzi egyesítését; (2) a török állam biztonságára 2015 júniusa óta közvetlen fenyegetést jelentő Iszlám Államot mintegy 40 kilométerre szorította vissza a török-szír határtól; (3) valamint stabil hátországot alakított ki a szíriai lázadók törökbarát csoportjai számára (Manhoff, 2017: 12). Az előző alfejezetekben ismertetett tényezőkből egyenesen következik, hogy a török intervenció elindításának előfeltétele az orosz-török kapcsolatok normalizációja volt, a szíriai kurdok ellenében megvalósuló, földrajzilag korlátozott török hadművelet²⁵⁶ ugyanis Moszkva beleegyezését igényelte. Serhat Güvenç ennek kapcsán jegyzi meg, hogy az orosz-török viszony rendeződése nyomán Moszkva részéről az addigi, a törököket elszigetelő és a kurdokat támogató észak-szíriai taktika helyét a két szereplő közötti egyensúlyozó politika vette át: 2016 augusztus végén Oroszország zöld utat adott Törökországnak Szíriába, Al-Bab elfoglalását követően azonban meggátolta a török túlterjeszkedést, egyúttal Aszad érdekeinek megfelelően alakította a rezsim és a PYD viszonyát.²⁵⁷ A két állam katonai koordinációját Putyin arra vonatkozó augusztus 9-i kijelentése vetítette előre, hogy a szíriai válság az orosz és török „*nézőpontok és megközelítések harmonizációját (...) és egy mindkét fél számára elfogadható megoldás keresését*” teszi szükségessé (President of Russia, 2016b). Ezt szeptember 15-én még nyilvánvalóbbá tette Valerij Geraszimov orosz vezérkari főnök ankarai látogatása, melynek során Hulusi Akar török vezérkari főnökkel tárgyalt a szíriai terror-elleni lépések összehangolásáról (Çelikpala, 2019: 25). A két állam katonai együttműködésének legközvetlenebb megnyilvánulásaként értékelhető, hogy az orosz és török légierők 2017 januárjában közös hadműveletet hajtottak végre az Iszlám Állam Al-Bab környéki pozíciói ellen (Gordon – Schmitt, 2017).

Az Eufrátesz Pajzsa Hadművelettel párhuzamosan, 2016 augusztus-szeptemberében a szíriai kormányerők a libanoni Hezbollah, a Szíriában harcoló iráni milíciák és az orosz légierő támogatásával körbekerítették Aleppó lázadó csoportok által ellenőrzött keleti felét, megszakítva

---

²⁵⁶ A 2017 és 2020 közötti időszakban Törökország további két, az észak-szíriai kurd milíciák ellen irányuló katonai intervenciót hajtott végre: 2018 tavaszán az Olivaág Hadművelet keretében elfoglalta Afrin kantont; 2019 őszén pedig a Béke Forrása Hadművelet keretében egy megközelítőleg 100 km hosszú és 30 km széles területet vont az ellenőrzése alá Észak-Szíria Eufrátesztől keletre eső oldalán.

²⁵⁷ Interjú Prof. Dr. Serhat Güvenç biztonságpolitikai szakértővel. Isztambul, 2021. október 19.

ezáltal a városrész és a többi lázadó terület – Idlib és Aleppó tartományok nyugati és déli területei – közötti földrajzi összeköttetést (Vassiliev, 2016: 505). A szíriai-orosz-iráni erők ezt követően megkezdték Kelet-Aleppó bombázását. A Human Rights Watch beszámolója szerint a megkülönböztetés nélküli, részben kazettás lőszerrel és gyújtóbombákkal végrehajtott légicsapások következtében egy hónap leforgása alatt, szeptember 19. és október 18. között, 446 civil, köztük 90 gyermek vesztette életét (Human Rights Watch, 2016). A nyugati világ által elítélt (Council of the EU, 2016) légikampányt december közepén egy Törökország, Oroszország és a lázadók közötti megállapodás szakította félbe, melynek értelmében 4000 lázadó harcos szabad utat kapott Idlib tartományba, 30 000 civil evakuációját pedig a kormányerők szervezték meg (Hubbard, 2016). Kelet-Aleppó ezt követő visszafoglalása december 22-én a szíriai háború szimbolikus, az erőviszonyok átalakulását végképp egyértelművé tevő fordulópontjának tekinthető (Arany – Szalai – Wagner, 2017: 5). Amint arra Alexei Vassiliev orosz elemző rámutat, Törökországnak kulcsfontosságú szerepe volt az evakuációs kampányban, mivel a lázadók feletti befolyását kihasználva rá tudta venni a kelet-aleppói ellenállókat a távozásra, hozzájárulva ezáltal a szíriai kormányerők sikeréhez (Vassiliev, 2016: 509). Ennek kapcsán fejtette ki egy 2021-es televíziós interjúban (az időközben hivatalosan is Erdoğan politikai ellenfelévé váló²⁵⁸) Ahmet Davutoğlu, hogy Ankara azért asszisztált Kelet-Aleppó bukásához, hogy cserébe megkapja Moszkva jóváhagyását, illetve támogatását az Eufrátesz Pajzsa Hadművelet elindításához, és Al-Bab városának elfoglalásához (Orient Net, 2021). Mindez azt a feltételezést támasztja alá, hogy Törökország szempontjából a 2015-ös orosz intervenció nyomán átalakult szíriai geopolitikai környezetben a kurd milíciákkal szembeni katonai fellépés ára a mielőbbi rezsimbuktatás ambíciójának háttérbe szorítása volt.

Három nappal Kelet-Aleppó visszafoglalása előtt, december 19-én Oroszország ankarai nagykövétét, Andrej Karlovot meggyilkolta egy visszavonult török rendőr. A merénylő „*Ne felejtsetek Aleppót! Ne felejtsetek Szíriát!*” felkiáltással tudatta, hogy a gyilkossággal Aleppóért kíván bosszút állni (Fisher, 2016). Emre Erşen nemzetközi kapcsolatok szakértő ezzel összefüggésben jegyzi meg, hogy a város brutális eszközökkel kivitelezett ostroma heves reakciót váltott ki a törökországi közvéleményből, és felkorbácsolta a török radikális szervezetek

---

²⁵⁸ Miután 2019 szeptemberében kilépett az AKP-ből, Davutoğlu egy új konzervatív párt létrehozásával színesítette tovább az ellenzéki térfelet.

oroszellenességét (Erşen, 2017: 97). A török Szíria-politika „pragmatikus fordulata” ebből következően nem volt összhangban a társadalom kollektív percepcióival, ami rámutat a Szíriára vonatkozó török és orosz nézőpontok között továbbra is létező ellentétre. A kényes geopolitikai ügyeket elfedő kompartmentalizáció ismételt alkalmazásaként értelmezhető, hogy a török hatóságok a Gülen-mozgalmat tették felelőssé a történekekért (TRT World, 2016), ezáltal Szíria irányából az orosz-török együttműködés megszakítására törekvő gülenista összeesküvés irányába terelve a merénylettel kapcsolatos diskurzust. Igor Torbakov ehhez kapcsolódó meglátása szerint a tettes kiléténel és motivációjánál fontosabb, hogy a két állam a gyilkosságot követően tudatosan törekedett az eszkaláció elkerülésére, és nem hagyta, hogy az incidens újabb törést okozzon az orosz-török viszonyban.²⁵⁹ Ezt alátámasztandó, érdemes idézni Szergej Lavrov merényletre vonatkozó nyilatkozatát, amely különösen a 2015. november 24-i eseményeket követő orosz nyilvános diplomáciai kommunikációval összehasonlítva figyelemreméltó: „...*meggyőződésünk, hogy e barbár bűncselekmény megszervezőinek fő célja a Törökország és Oroszország közötti normalizáció akadályozása volt, a Szírián belüli terrorizmus elleni hatékony küzdelem aláaknázása érdekében. Ez egy hiábavaló kísérlet, ami nem fog sikerrel járni*” (Lavrov, 2016b).

Azt, hogy a Karlov-incidens nem okozott törést a bilaterális kapcsolatokban, jól szemlélteti az orosz, török és iráni külügyminiszterek egy nappal később megtartott ülése Moszkvában, ahol közös nyilatkozatot fogadtak el a szíriai konfliktus politikai megoldásáról. A trilaterális találkozó a szíriai harci cselekményekben közvetlenül részt vevő három állam arra vonatkozó szándékát tükrözte, hogy az Aleppó kapcsán megvalósult katonai koordinációjukat diplomáciai-politikai szintre emelve vállaljanak még hangsúlyosabb szerepet a rendezési folyamatban (Çelikpala, 2019: 25). A Moszkvai Memorandum aláírásával a felek deklarálták, hogy maradéktalanul tiszteletben tartják Szíria állam szuverenitását, területi egységét, multietnikus és multikulturális társadalmi szerkezetét, valamint szekuláris berendezkedését. A dokumentum emellett kimondta, hogy Oroszország, Törökország és Irán garanciát vállalnak egy, a szíriai kormány és az ellenzék közötti tárgyalássorozat megvalósulására, melynek helyszínéül a kazah főváros, Asztana fog szolgálni. A memorandum utolsó pontja értelmében az aláíró felek megerősítették arra vonatkozó elkötelezettségüket is, hogy közös erővel lépjenek fel az Iszlám Állam és az (al-Kaidához kötődő) an-Nuszra Front terrorszervezetek ellenében, és szétválasszák azokat a nem-szélsőséges lázadó

---

²⁵⁹ Online interjú Dr. Igor Torbakov történésszel. 2021 október 18.

csoportoktól (Republic of Turkey MFA, 2016b). A későbbiekben Asztana-folyamatként hivatkozott kezdeményezésben való részvétellel Törökország a szíriai diplomáciai tárgyalások legitim, és immár megkerülhetetlen szereplőjévé vált. Ezért cserébe azonban Ankara súlyos kompromisszumot kötött, és egy olyan rendezési terv támogatása mellett döntött, amely Oroszország érdekeinek megfelelően hosszútávon sem kezelte célként Aszad megbuktatását, illetve leváltását. Ehhez kapcsolódik Lavrov egyik – implicit, mégis nyilvánvaló módon Törökországra vonatkozó – megjegyzése a december 20-i találkozót követő sajtótájékoztaton: *„Amikor az úgynevezett Arab Tavasz részeként válság bontakozott ki, több külső szereplő megkísérelte azt a saját érdekeinek megfelelően kihasználni. Emlékezhetnek rá, hogy néhány ország célként deklarálta a szíriai kormány megbuktatását. Idővel azonban, amint arról számos kollégám tájékoztattott, felismerték a terrorizmus jelentette fenyegetést (...). Felismerték, hogy az elsődleges prioritás nem a kormány megdöntése, hanem a terrorfenyegetés semlegesítése kell legyen”* (Lavrov, 2016c).

Szintén sokatmondó az orosz külügyminiszter arra vonatkozó állítása egy december 27-i interjúban, hogy Oroszország, Törökország és Irán szorosabb diplomáciai együttműködését a Moszkva és Washington közötti tárgyalások sikertelensége hívta életre. A Lavrov által felvázolt narratívában az orosz-amerikai egyeztetések összeomlásának²⁶⁰ egyetlen oka, hogy *„Washington nem volt képes, vagy nem volt hajlandó megtenni a legfőbb dolgot – szétválasztani az úgynevezett mérsékelt ellenzéket az ISIS és az an-Nuszra Front terroristáitól”*; Oroszország pedig erre válaszul fűzte szorosabbra a két regionális hatalommal való együttműködését (The MFA of the Russian Federation, 2016b). Ekaterina Stepanova nemzetközi kapcsolatok-elemző ezzel összefüggésben állapítja meg, hogy az orosz Szíria-stratégia azért lehetett sikeres, mert az Asztana-folyamat elindítása révén Moszkva egyidejűleg reagált a Közel-Kelet geopolitikai környezetét érintő legfontosabb trendekre, mint a nyugati hatalmak befolyásának csökkenése; a regionális középhatalmak növekvő szerepe; valamint a regionális aktorok között egyensúlyozni és közvetíteni képes külső szereplők iránt továbbra is létező igény. A három egymással összefüggő tényező Stepanova szerint olyan lehetőséget teremtett, amelyet kihasználva Oroszország sikeresen vissza

---

²⁶⁰ Lavrov az Egyesült Államok és Oroszország 2016. szeptember 10-i genfi megállapodására utal. A nagyhatalmi egyezség általános tűzszünet életbe léptetését; az ellenzéki csoportok és szélsőséges szervezetek szétválasztását; valamint egy, Aleppó humanitárius segélyezését lehetővé tevő demilitarizált zóna létrehozását irányozta elő. Szeptember 19-én a szíriai kormány a terrorista szervezetek támadásaira hivatkozva bejelentette, hogy kilép a tűzszüneti megállapodásból (Vassiliev, 2016: 505-506).

tudott térni a régióba, ahonnan a Szovjetunió felbomlása után másfél évtizedre kiszorult (Stepanova, 2018: 3).

Mindezek fényében nem meglepő, hogy az orosz geopolitikai diskurzus az Asztana-folyamatot Eurázsia felemelkedése és a poszt-amerikai világrend szimbólumaként tematizálja. Ennek kapcsán érdemes kitérni Szergej Karaganov²⁶¹ és Dimitrij Suslov *Egy új világrend* című tanulmányára, amelyben a befolyásos orosz politikatudósok Jevgenyij Primakov és Alexander Dugin eszmeiségét megidézve a globális geopolitikai átrendeződés kontextusában elemzik a regionális dinamikákat. Meglátásuk szerint, miután nem volt képes Oroszországot és Kínát alárendelt partnerekként az egypólusú világrendbe integrálni, az Egyesült Államok mindkét nagyhatalommal szemben intenzív feltartóztatási politikát kezdett alkalmazni, amivel megalapozta az orosz-kínai stratégiai partnerséget, és előidézte egy átfogó eurázsiai hatalmi tömb felemelkedését. Az orosz geopolitikai gondolkodás egyik legfontosabb motívumát fogalmazzák meg, amikor Moszkva lépéseit a nagyhatalmi státusból következő világpolitikai szerepfelfogásból, illetve annak nyugati elvitatásából vezetik le: *„A nemzetközi rend kialakítása során Oroszország mindig is a Nyugattal egyenrangú társ-tervező, társ-építész és társ-menedzser szerepét követelte magának. Az orosz bel- és külpolitika (...) világosan mutatja, hogy Oroszország nem hajlandó elfogadni az alárendelt partner szerepét egy Amerika által dominált rendszerben.”* Ennek megfelelően a Krím annexióját és a kelet-ukrajnai konfliktus kirobbantását a nyugati expanzió megállításként értelmezik. Véleményük szerint ugyanakkor nem ez, hanem a sikeres szíriai szerepvállalás volt a lépés, amely végképp megszilárdította Oroszország pozícióját a nagyhatalmak körében: *„Oroszország harminc év óta először bizonyult alkalmasnak arra, hogy erőkitetés révén a néhai Szovjetunió területén kívüli országban akadályozzon meg rezsimváltást, és az amerikai preferenciák figyelembevétele nélkül hozzon létre egy új geopolitikai környezetet.”* Karaganov és Suslov az átalakult geopolitikai környezet kapcsán Törökországra is utalva jegyzik meg, hogy Moszkva sikeres Szíria-stratégiája több, korábban az Egyesült Államokkal szövetséges regionális hatalmat politikai és biztonsági kapcsolatrendszerük diverzifikálására ösztönzött (Karaganov - Suslov, 2018).

Az Eufrátesz Pajzsa Hadművelet, az Aleppó kapcsán megvalósult koordináció, valamint az Asztana-folyamat keretében kibontakozó diplomáciai együttműködés alapján tehát kijelenthető, hogy Oroszország és Törökország a (Szíria miatt kialakult) 2015-2016-os válságot követően

---

²⁶¹ Karaganov 2001 és 2013 között Putyin külpolitikai tanácsadója volt.

meglepő gyorsasággal voltak képesek Szíria-stratégiáik harmonizálására. Ennek „módszertana” azonban nem a hosszútávú geopolitikai érdekek közötti alapvető ellentét feloldása volt, hanem az, hogy a pillanatnyi helyzetre, illetve az ahhoz kötődő rövid- és középtávú érdekek összehangolására fókuszáltak. Bár az észak-szíriai kurdok ügyéhez fűződő, továbbra sem azonos viszonyulásuk is feszültségforrásként azonosítható, a két állam legfontosabb nézeteltérését Aszad ellentétes megítélése jelenti. Míg Moszkva hosszútávon abban érdekelt, hogy a szíriai vezető az ország egész területe felett visszaállítsa kizárólagos fennhatóságát; addig Ankara ezt észak-szíriai érdekszférájának elvesztésével, és az Idlib tartományban koncentrálódó nagyszámú belső menekült²⁶² miatt egy Törökország irányába meginduló újabb menekültválsággal azonosítja.²⁶³ Az Aszad-rezsimhez kapcsolódó percepcióik között továbbra is meglévő ellentétet a 2017. áprilisi, Donald Trump amerikai elnök által a szíriai kormányerőkkel szemben elrendelt rakétacsapásokra adott, élesen eltérő nyilvános diplomáciai reakciók szemléltették. A török külügyminisztérium üdvözölte az Egyesült Államok fellépését, az április 4-i vegyifegyveres támadást pedig – amely a rakétacsapások kiváltó okaként szolgált²⁶⁴ – a rezsim által elkövetett emberiség elleni bűncselekmények újabb példájának nevezte (Republic of Turkey MFA, 2017). Maria Zakharova orosz kormányzóvivő ezzel szemben az amerikai csapásokat egy szuverén ENSZ-tagország ellen elkövetett agresszióként értékelte, ami „komoly kihívást jelent nemcsak a regionális, hanem a nemzetközi biztonság számára is.” A török külügyminisztérium nyilatkozatára reagálva Zakharova kritikával illette Ankarát: „Törökország egyrészt szerepet vállal a békefolyamatban, másrésztől azonban üdvözölte ezeket a légicsapásokat, amelyek lényegében föld alá temetnek minden arra irányuló erőfeszítést, hogy az ellenzéket és a kormányzati hatóságokat tárgyalóasztalhoz ültessük” (The MFA of the Russian Federation, 2017a).

A kompartmentalizációs diskurzus falát átütő diplomáciai csörte előrevetítette Törökország és Oroszország 2010-es évtized végén ismét kiújuló – ugyanakkor az értekezés befejezéséig a 2015-2016-oshoz hasonló válságot nem eredményező – szíriai konfliktusát²⁶⁵, amit az Asztana-folyamat

---

²⁶² Az ENSZ Menekültügyi Főbiztosa szerint 2020 februárjában már közel egymillió belső menekült tartózkodott Idlib kormányzóság területén, akik döntő többsége az ország többi részét visszafoglaló Aszad-rezsim elől menekült a lázadó csoportok által uralt tartományba (UNHCR, 2020).

²⁶³ Interjú Prof. Dr. Mitat Çelikpala nemzetközi kapcsolatok szakértővel. Isztambul, 2021. október 6.

²⁶⁴ Az elnöki pozíciót 2017 januárjában elfoglaló Trump azt követően rendelt el csapásokat a kormányerők egyik támaszpontja ellen, hogy a rezsim 2017. április 4-én a nemzetközi jog által tiltott vegyifegyveres támadást hajtott végre Hán Sejkún városában.

²⁶⁵ A 2018 szeptember és 2020 február közötti időszakban kibontakozó, Szíriához kötődő török-orosz geopolitikai feszültségekkel ebben a tanulmányban foglalkozom: Lechner, 2021b.

keretében megvalósuló együttműködés nem volt képes megakadályozni. A kazahsztáni fővárosban megtartott negyedik találkozón, 2017. május 4-én Törökország, Oroszország és Irán négy, a lázadók által ellenőrzött enklávéra kiterjedő de-eszkalációs zóna²⁶⁶ létrehozásáról állapodtak meg. A memorandum a kormányerők és a lázadók közötti azonnali tűzszünet kihirdetését; a humanitárius ellátás biztosítását; az elektromos áram- és édesvízellátás visszaállítását; valamint a menekültek hazatérésének biztosítását irányozta elő a kijelölt területeken; a de-eszkalációs folyamat felügyeletével és fenntartásával pedig az „asztanai hármakat” bízta meg (The MFA of the Russian Federation, 2017b). A zónákra vonatkozó elképzelés végül az Egyesült Államok, Jordánia, Izrael és Egyiptom diplomáciai tárgyalásokba való bevonásával, augusztus elejére valósult meg (Arany – Szalai – Wagner, 2017: 9). Amint a következő hónapok során világossá vált, az Oroszország által kezdeményezett de-eszkaláció valójában az Aszad-rezsim Szíria állam teljes területe feletti fennhatóságának visszaállítását szolgálta: a szíriai kormányerők és szövetségeseik a terrororganizációk elleni harcra hivatkozva folytatták a hadműveleteket, és a de-eszkalációs zónákban átmenetileg beálló tűzszünetnek köszönhetően anélkül tudták visszafoglalni a lázadó enklávákat, hogy koordinált ellenoffenzívától kellett volna tartaniuk (Wagner, 2019: 4). Erre reflektálva Samer Abboud politikatudós az Asztana-folyamatot *illiberális béketeremtésként* írja le, ami a magas intenzitású konfliktus (ismételt) kitörését azáltal előzi meg, hogy biztosítja az autoriter uralom feltételeit, és állandósítja az állam „belső ellenségeinek” kirekesztését, illetve a velük szemben megvalósuló korlátozott katonai erőszakot (Abboud, 2020: 3). Az „autoriter válságkezelés” eredményeként a kormányerők 2019 végére Idlib tartomány kivételével a lázadó csoportok által ellenőrzött összes területet visszafoglalták. Az Idlib ellen 2019 decemberében meginduló szíriai-orosz offenzíva a rezsim területi expanziójának következő lépéseként, egyben a kilenc éve tartó konfliktus új szakaszának kezdeteként értékelhető (Csicsmann, 2020b: 12). Ankara támadás hatására újfent kénytelen volt szembesülni azzal, hogy 2016 végétől kezdve, a Moszkvával való normalizáció jegyében egy olyan rendezési terv megvalósulásához asszisztált, amely nem minden szempontból egyeztethető össze Törökország Észak-Szíriához fűződő hosszútávú stratégiai és biztonságpolitikai érdekeivel.

---

²⁶⁶ Idlib tartomány és a szomszédos provinciák bizonyos részei; Észak-Homsz; Kelet-Gúta; valamint Dél-Szíria bizonyos részei.

V. A HIPOTÉZISEK VIZSGÁLATA ÉS KONKLÚZIÓ

12. A hipotézisek vizsgálata

1. hipotézis: Törökország és Oroszország kapcsolata a geopolitika, azaz a politikai hatalom és a földrajzi terület közötti összefüggések komplex rendszerét vizsgáló társadalomtudományi diszciplína segítségével adekvát módon értelmezhető.

Amint az értekezés 6. és 7. fejezeteiből kiderül, a török és az orosz külpolitikai gondolkodás egyaránt támaszkodik a klasszikus geopolitikai iskola „örökzöld” elméleteire, mindenekelőtt Friedrich Ratzel organikus állam-elméletére; Halford Mackinder magterület-elméletére; Nicholas Spykman peremvidék-elméletére; valamint Karl Haushofer élettér-elméletére. Ennek megfelelően Törökország és Oroszország a bipoláris rendszer felbomlása után külpolitikájukat és a nemzetközi kapcsolatokban betöltendő szerepüket elsősorban geopolitikai szempontok alapján határozták meg. A hidegháború utáni török külpolitikai gondolkodás meghatározó alakja, Ahmet Davutoğlu a szovjet blokk megszűnését a közel-keleti, kaukázusi és közép-ázsiai török befolyás kiterjesztésének és az oszmán birodalmi örökség újraértékelésének lehetőségeivel összefüggésben, pozitív fejleményként azonosította. Oroszország az 1990-es években a területi visszaszorulásnak, a szuperhatalmi státusz váratlan elvesztésének és a gazdasági-szociális válságnak a traumáját élte át, ami alapján Jevgenyij Primakov, majd Vlagyimir Putyin azt a következtetést vonták le, hogy Moszkvának a nyugati minták imitálása és az amerikai globális hegemonia elfogadása helyett a nagyhatalmi státusz megőrzésére, valamint a posztszovjet tér politikai és gazdasági újjászervezésére kell törekednie. A Szovjetunió felbomlása nyomán kialakult geopolitika vákuum betöltésére irányuló török, és a korábbi érdekszférájának visszaállítására, illetve fenntartására irányuló orosz geostratégiai ambíciók ütközése az 1990-es évek közepén tetőző államközi feszültséget eredményezett. Az évtized végén, részben a közép-ázsiai török ambíciók csökkenésének köszönhetően az orosz-török viszonyban pozitív változás ment végbe, ami gazdasági szempontból a két ország egyre erősödő kölcsönös függésében mutatkozott meg.

Az orosz-török kapcsolatok újabb fordulópontját a 2008-as orosz-grúz háború, és azzal összefüggésben a fekete-tengeri erőegyensúly Oroszország javára történő elmozdulása jelentette, ami újfent rávilágított geopolitikai érdekellentéteikre. A két állam külpolitikájában közös pont a birodalmi örökség felvállalására és az egypólusú világrend meghaladására irányuló szándék, ez

azonban a befolyási övezeteik közötti területi átfedések miatt nemcsak a Nyugattal, hanem az egymással való kapcsolataikat is próbára teszi. Az arab világon 2011-ben végigsöprő regionális forradalmi hullámra adott eltérő reakcióik szintén arra utaltak, hogy a két ország viszonyát „stratégiai partnerségnek” láttató narratívák valójában megalapozatlanok. A 2008 és 2014 közötti időszakban az orosz-török kapcsolat legnagyobb – a 2015-2016-oshoz hasonló törést azonban nem eredményező – szakítópróbája a Krím annexiója volt, melynek eredményeként Törökország végképp elvesztette a Szovjetunió felbomlása óta a fekete-tengeri térségben élvezett stratégiai erőfölényét. A 2015. novemberi incidens előtti és utáni török-ukrán interakciók összehasonlítása alapján az értekezés arra a következtetésre jut, hogy Ankara kezdetben a retorikán túlmenően nem kérdőjelezte meg a Krím-félszigetre de facto kiterjesztett orosz fennhatóságot, és csupán a Szíria kapcsán kibontakozó orosz-török ütközést követően fokozta az Ukrajnával való stratégiai együttműködését.

Amint a 2011 és 2015 közötti török és orosz Szíria-stratégiákat elemző 9. és 10. fejezetekből kiderül, Ankara és Moszkva geopolitikai érdekeik mentén vállaltak egyre látványosabb szerepet a konfliktusban. A klasszikus és a kritikai geopolitikai irányzatokat ötvöző episztemológiai és módszertani megközelítést igazolja, hogy a két állam kül- és biztonságpolitikai lépései az objektív és a szubjektív geopolitikai tényezők egyidejű figyelembevételével válnak érthetővé. Szíria földrajzi elhelyezkedése, Törökországhoz való közelsége, a két országot elválasztó természetes határok hiánya, valamint a kurd népesség területi eloszlása olyan statikus körülmények, melyek nyilvánvalóan befolyásolták, ugyanakkor nem determinálták Ankara stratégiáját. A török döntéshozókat mindenekelőtt három geopolitikai percepció vezérelte: (1) az Aszad-rezsim bukása Törökország regionális érdekeit szolgálja; (2) Aszad Kadhafíhoz hasonlóan bukásra van ítélve; (3) az észak-szíriai kurdok területi expanziója egzisztenciális fenyegetést jelent a török államra nézve. Ezzel párhuzamosan a Kreml – Szíria földrajzi elhelyezkedését és a Kaukázushoz és Közép-Ázsiához való közelségét, valamint az ország eurázsiai energiaáramlásokban betöltött tranzitszerepét szem előtt tartva – a rezsimváltás megakadályozását és Szíria állam területi egységének fenntartását azonosította prioritásként. Ennek kapcsán Moszkva lépéseit olyan szubjektív tényezők befolyásolták, mint az Észak-Kaukázushoz fűződő fenyegetettségpercepciók, a Kelet-Mediterráneumhoz kötődő stratégiai ambíciók, a közel-keleti „színes forradalmaktól” való félelem, valamint a nagyhatalmi státusz demonstrálásának szándéka.

Amikor 2015 nyarán reális lehetőséggé vált a szíriai diktátor bukása, Moszkva a terrorizmus elleni harcra hivatkozva katonai intervenciót hajtott végre a megmentése érdekében, amit Ankara saját befolyási övezetébe való közvetlen és agresszív behatolásként érzékelt. A Szíriához fűződő érdekek ütközéséből eredő, az orosz beavatkozást megelőzően közvetett konfliktus ezáltal közvetlenné vált, és a 2015. november 24-i incidens nyomán átmeneti jellege ellenére is súlyos törést okozott a két állam kapcsolatában. Az orosz gép lelövését követő, hét hónapos bilaterális válság – melynek során az aszimmetrikus gazdasági függőség Moszkva részéről politikai fegyverré alakult – annak bizonyítékeként értékelhető, hogy az orosz-török viszonyban a közvetlen geopolitikai érdekütközés képes felülmúlni a mindkét fél számára előnyös gazdasági együttműködés racionalitását. A két állam kapcsolatának váratlan gyorsaságú rendeződése 2016 második felében nem a geopolitikai érdekkülönbségek feloldását, hanem a kényes ügyeket ignoráló kompartmentalizációs diskurzus visszatérését jelentette. Ezt támasztja alá, hogy Erdoğan és Putyin 2017 májusában úgy deklarálták a normalizációs folyamat sikeres lezárását, hogy kevesebb mint egy hónappal korábban a szíriai kormányerőkkel szembeni amerikai rakétatámadás rávilágított a Szíriához kötődő török és orosz geostratégiai érdekek között továbbra is létező ellentétre. Mindezek fényében az első hipotézist igazoltnak tekintem.

2. hipotézis: A török-nyugati és az orosz-nyugati kapcsolatok romlása pozitív hatással van a két állam egymással való viszonyára.

Amint a 8.3. alfejezetben kifejtem, a gazdasági együttműködés kölcsönös előnyei mellett az orosz-török viszony millenniumot követő pozitív fordulatát a két állam nyugati világgal való kapcsolatainak megromlása idézte elő. Moszkva geopolitikai percepcióit mindenekelőtt Szerbia 1999-es bombázása; a 2003-as iraki invázió; a NATO keleti irányú terjeszkedése; a Nyugat által közvetett módon támogatott posztszovjet „színes forradalmak”; valamint az Európai Unió egyre aktívabb keleti szomszédságpolitikája befolyásolták. Ezzel párhuzamosan, elsősorban az Egyesült Államok iraki háborúja és Törökország európai uniós csatlakozási folyamatának megrekedése nyomán, a török geopolitikai diskurzusban előtérbe kerültek a Nyugat melletti feltétlen elköteleződést a nemzeti érdekekkel szembeállító narratívák. A dolgozat vonatkozó megállapítása szerint a Nyugattal megélt negatív tapasztalatok által motivált orosz-török közeledés diszkurzív szinten a *regionális önrendelkezés* doktrínájában öltött testet, ami az exkluzív regionális integrációk felemelkedését azonosítja az amerikai globális hegemonia alternatívájaként.

Törökország és Oroszország viszonya ugyan 2008-tól ismét feszültté vált, az Egyesült Államokkal való kapcsolataik alakulása azonban a 2010-es évtized közepén változatlanul együttműködésre ösztönözte őket: Ankara és Washington között elsősorban az észak-szíriai kurd milíciáknak nyújtott amerikai katonai támogatás generált feszültséget; ezzel egyidejűleg Moszkva és Washington viszonya az ukrajnai válság nyomán került mélypontra. A kutatás során elkészített mélyinterjúk alapján az értekezés arra a következtetésre jut, hogy a 2016 júniusában kezdődő orosz-török normalizáció szorosan összefüggött Törökország és Oroszország, valamint az euroatlanti szövetség közötti érdekellentétekkel: az, hogy az észak-szíriai biztonsági övezet kialakítása kapcsán nem számíthatott az Egyesült Államok vagy a NATO támogatására, Moszkva irányába történő diplomáciai nyitásra ösztönözte Ankarát, amit a nyugati szövetségi rendszer megosztottságában érdekelt orosz vezetés pozitívan fogadott.

A 2015-2016-os konfliktus tehát a II. világháborút követő szovjet-török területi vitával ellentétben nem eredményezte a török-amerikai (tágabb értelemben török-nyugati) együttműködés elmélyülését, ami hozzájárult az orosz-török kapcsolatok rendeződéséhez. A 2016 júliusi sikertelen puccskísérletet követő török nyilvános diplomáciai kommunikáció vizsgálata a török-nyugati kapcsolatok megromlása és a török külpolitika eurázsiai fordulata közötti összefüggésre mutat rá: a nyugati vezetők kritikus reakciója Erdoğan puccskísérletet követő, terror-elleni fellépésként keretezett politikai tisztogatására ösztönzőleg hatott az orosz-török együttműködésre (ennek kapcsán lásd a 6. hipotézis vizsgálatát). Bilaterális kapcsolatuk rendeződése óta Ankara és Moszkva láthatóan törekednek arra, hogy nézeteltéréseiket hatékonyabban menedzseljék, a lehetséges eszkalációkat pedig elkerüljék. Abból kiindulva, hogy Erdoğan és Putyin egyaránt hívei a többpólusú világrend koncepciójának, arra a következtetésre juthatunk, hogy Törökország és Oroszország azért hajlandóak egymás irányába fokozott önmérsékletet és kompromisszumkészséget tanúsítani, mert „stratégiai partnerségük” fenntartásában az Egyesült Államok globális pozíciójának gyengülését látják.

3. hipotézis: A líbiai NATO-beavatkozás a Szíriához kapcsolódó török és orosz geopolitikai percepciókra egyaránt hatással volt, és egymással ellentétes irányba terelte Ankara és Moszkva stratégiai törekvéseit.

A török kormány a *regionális önrendelkezés* jegyében, és a Líbiához fűződő gazdasági érdekeltségeire tekintettel, kezdetben kritikusan viszonyult az Egyesült Királyság és Franciaország

által kezdeményezett líbiai katonai beavatkozáshoz. Azt követően azonban, hogy az intervenció az ENSZ BT 1973-as számú határozatának elfogadásával nemzetközi jogi legitimitációt nyert, Ankara revidálta álláspontját, és korlátozott szerepvállalás formájában részt vett a Kadhafi-rezsim bukását eredményező beavatkozásban. Erdoğan harminckét nappal a líbiai diktátor halála után foglalt először egyértelmű állást a szíriai polgárháborút illetően, és a hatalomból való azonnali távozásra szólította fel Aszadot. Figyelmeztetése, miszerint Aszad lemondás hiányában Kadhafi sorsára jut, arra enged következtetni, hogy a török kormány egy újabb nemzetközi intervenció megvalósulásával kalkulált. A szíriai status quo megváltozásában geopolitikai okokból érdekelt Ankara részben ettől a percepciótól vezérelve válhatott a lázadó csoportok egyik legaktívabb támogatójává. Ezt támasztja alá, hogy Davutoğlu 2012. augusztus 30-án, az ENSZ BT épületében elmondott beszédében csalódottságának adott hangot annak kapcsán, hogy a Biztonsági Tanács két állandó tagja, Oroszország és Kína elutasította az Aszad-rezsimmel szembeni nemzetközi fellépést legitimálni hivatott határozattervezeteket. Az így kialakult diplomáciai patthelyzet rendkívüli kihívás elé állította Törökországot: attól a téves feltételezéstől vezérelve, hogy a szíriai események a líbiai forgatókönyv szerint fognak alakulni, Ankara 2012 elejére olyan mértékben involválódott a konfliktusban, hogy abból már nem volt lehetősége kihátrálni.

Az orosz elnök és külügyminiszter vonatkozó beszédeinek elemzése igazolja a feltételezést, miszerint Moszkva merev diplomáciai állásfoglalása a szíriai konfliktus kapcsán összefügg a líbiai eseményekkel. A nyugati intervenció Líbiában – amely részben Moszkva ENSZ BT-szavazás során tanúsított semlegességének köszönhetően kaphatott nemzetközi jogi legitimitációt – egyszerre jelentett öngazolást, tapasztalatot és narratív eszközt a Kreml számára. Egyrészt, az emberi jogi diskurzusba ágyazott katonai beavatkozás tényleges célja a Kadhafi-rezsim megdöntése volt, ami Moszkva perspektívájából igazolja a meggyőződést, hogy a NATO humanitárius szempontokra hivatkozva érvényesíti stratégiai érdekeit a nyugati hegemoniát megkérdőjelező autoriter rezsimekkel szemben. Másrészt, a szövetség „kreatív” jogértelmezése megerősítés volt Putyin számára arra vonatkozólag, hogy ha Oroszország diplomáciai kompromisszumot köt, azzal a Nyugat vissza fog élni. Harmadrészt, a líbiai állam beavatkozást követő dezintegrációja és a válság tágabb régióra gyakorolt spillover-hatása a Kreml hivatkozási alapjává vált, melynek révén hatékonyabban volt képes szemléltetni a nyugati intervencionizmus destruktív következményeit. A líbiai fejlemények orosz geopolitikai diskurzusra gyakorolt hatása leglátványosabban Szíria kapcsán mutatkozott meg: Putyin és Lavrov nyilvános diplomáciai kommunikációjának elemzése

arra enged következtetni, hogy az orosz vezetés elemi érdekként azonosította a líbiai forgatókönyv újbóli érvényesülésének megakadályozását, ami Szíria (orosz értelmezés szerint) legitim vezetője melletti határozott kiállást tett szükségessé. Mindezek alapján úgy gondolom, a szíriai konfliktusra reflektáló török és orosz geopolitikai narratívák dekódolása igazolta az arra vonatkozó feltételezésemet, hogy a NATO 2011-es líbiai intervenciója hatással volt Ankara és Moszkva Szíria-stratégiáira, és azokat az évtized első felében egymással ellentétes irányba terelte.

4. hipotézis: A 2015-2016-os orosz-török válság geoökonómiai dimenziója azt bizonyítja, hogy a gazdasági hadviselés hatékonysága a másik fél diverzifikációs lehetőségeinek a függvénye.

Az értekezés 2015-2016-os válságot feldolgozó fejezetének egyik kulcsmegállapítása, hogy a novemberi repülőgép-incidenst követően a két állam kapcsolatában a geopolitikai és gazdasági ügyeket szétválasztó kompartmentalizációs diskurzus helyét a geoökonómia, azaz a gazdasági befolyás geopolitikai instrumentalizációja vette át. A két ország gazdasági összekapcsoltságának aszimmetrikus jellegét kihasználva Moszkva szankciók alkalmazásával gyakorolt nyomást Ankarára. A kutatás eredményei azt mutatják, hogy az orosz gazdasági hadviselés hatásos, ugyanakkor kétélű fegyvernek bizonyult. A törökországi kereskedelmi és turisztikai statisztikák elemzése alátámasztja, hogy az orosz büntetőintézkedések hatása azonnali és nagy intenzitású volt, ami – Joseph Nye és Robert Keohane interdependencia-elmélete alapján – a török gazdaság magas *érzékenységi* szintjére világított rá. Az orosz gazdasági hadviselés hatékonyságának másik determinánsa a török gazdaság *sérülékenységi* szintje volt, ami Nye és Keohane értelmezésében a megváltozott helyzethez való alkalmazkodás képességét jelenti. Mivel a válságot megelőző időszakban a Törökországba beutazó turisták több mint 10%-a érkezett Oroszországból, Ankarának a szankciók hatására minimálisra csökkent orosz turizmus pótlására feltehetően középtávon sem lett volna lehetősége, ami – különösen a török gazdaság csökkenő teljesítményére és az ország romló nemzetközi megítélésére való tekintettel – a Moszkvával való viszonyának mielőbbi rendezésére ösztönözte.

A válság energetikai kapcsolatokra gyakorolt hatása ugyanakkor árnyaltabb képet mutat. Bár a Törökországba irányuló orosz földgázszállítás nem állt le, Moszkva a Török Áramlat és az Akkuyu Atomerőmű projektek felfüggesztésével egyértelművé tette, hogy szükség esetén az energiaszektort is geoökonómiai célpontnak tekinti. Annak fényében, hogy 2015-ben a török földgázimport közel 60%-a Oroszországból érkezett, ez komoly pszichológiai nyomás alá helyezte,

és ezzel összefüggésben az orosz gáztól való függés átértékelésére ösztönözte Ankarát. Az orosz-török energiakapcsolatok egyik legkiválóbb szakértőjével, Mitat Çelikpalával készített mélyinterjú megerősítette a feltételezésemet, miszerint a válság maradandó nyomot hagyott a török energiastratégiában: a török kormány másfél évtizeden keresztül a szakértői figyelmeztetések ellenére sem kezelte kellő komolysággal az energiabiztonság kérdését, a válság hatására azonban kénytelen volt felismerni, hogy az orosz-török viszony kiszámíthatatlansága miatt az orosz gáztól való függés abban az esetben is kockázatot jelent, ha a két állam pillanatnyi kapcsolata nem konfliktusos. Ennek jegyében Ankara előtérbe helyezte az energetikai partner- és forrásdiverzifikációt, melynek eredménye idővel egyértelműen megmutatkozott. Az értekezés a törökországi földgázimport forrásországok szerinti eloszlásának, illetve az elektromos áramtermelés forrásalapú alakulásának vizsgálatán keresztül vezeti le, hogy a válságot követő években Törökország orosz gáztól való függése ugyan nem szűnt meg, a mértéke azonban fokozatosan csökkent.

Mindezek alapján az orosz geoökonómiai kampány összképe ambivalens. Mivel nem volt képes gazdasági kapcsolatrendszerének gyors diverzifikációjára, Ankara (részben) a gazdasági szankciók hatására az orosz érdekeknek megfelelően változtatott külpolitikáján. Ezzel egyidejűleg azonban a gazdasági offenzíva negatív hatásai Oroszországot is érintették. A válság geoökonómiai dimenziójának elemzése a gazdasági hadviselés két hátulütőjére mutat rá: (1) A gazdasági hadviselés diverzifikációs stratégia alkalmazására ösztönzi a megtámadott felet, ami a hipotézisnek megfelelően hosszútávon a támadó zsarolási potenciáljának csökkenését vonhatja maga után: a török diverzifikációs erőfeszítések következményeként a két állam kölcsönös gazdasági függése egyre kisebb mértékben aszimmetrikus, ami a Törökországgal szembeni orosz geoökonómiai érdekérvényesítő képesség gyengülését eredményezi. (2) A kölcsönös függés miatt a szankciók kivetése a támadó ország gazdaságát is megterheli. Elsősorban ezzel magyarázható, hogy a szénhidrogénexportból származó bevételektől erőteljesen függő Oroszország nem zárta el a Törökországba irányuló földgázáramlást.

A 2014-től kibontakozó orosz-ukrán konfliktus ezenfelül Moszkva szempontjából felértékelte a kis-ázsiai ország eurázsiai energiaáramlásokban játszott tranzitszerepét is. Ennek fényében nem meglepő, hogy a bilaterális válság lezárását államközi megállapodás követte a Török Áramlat gázvezeték megvalósításáról, ami Oroszország számára lehetővé teszi az európai piacok délkeleti

irányból, Ukrajna megkerülésével történő elérését. Gazdasági szempontból tehát Oroszország is érdekelt volt a kapcsolatok mielőbbi rendezésében, ami magyarázatul szolgál a török elnök 2016 júniusi diplomáciai gesztusának pozitív fogadtatására. Az értekezés vonatkozó megállapítása, hogy a negyedik hipotézis kiegészítésre szorul: a gazdasági hadviselés hatékonysága nemcsak a megtámadott, hanem a támadó fél diverzifikációs lehetőségeinek is a függvénye.

5. hipotézis: Moszkva az Ankarával való kapcsolatok pillanatnyi állapota függvényében viszonyul a szíriai kurd csoportokhoz: negatív orosz-török viszony esetén fokozza az együttműködését velük, pozitív orosz-török viszony esetén nagyobb geopolitikai mozgásteret biztosít az ellenük fellépni szándékozó Törökországnak.

A hipotézis vizsgálata megkívánta a török-kurd ellentét okainak feltárását, melynek kapcsán az értekezés az alábbi megállapításra jutott: a konfliktus eredőjeként Ankara homogenizáló kisebbségpolitikája, illetve az Oszmán Birodalom felbomlásának kollektív traumájával összefüggő, a török geopolitikai gondolkodást befolyásoló dogmatizmus azonosítható. A kurd nemzeti identitás az asszimilációs kényszer ellenhatásaként bontakozott ki és erősödött meg a Török Köztársaság megalapítását követő évtizedekben, ami szubnacionális kihívást jelent a török állam egységes nemzeti identitáson alapuló autoritása számára. A kurd kisebbség autonómiatörekvéseit az állam túlélését fenyegető biztonságpolitikai kihívásként azonosító diskurzus a „Sévres-szindrómában” gyökerezik, amely annak a traumatikus élménynek a tömegpszichológiai reflexe, hogy az európai nagyhatalmak a belső ellenségeket, vagyis a vallási és etnikai kisebbségeket felhasználva darabolták fel az birodalmat. Az 1980-as években a konfliktus transznacionális jelleget öltött, amikor Szíria befogadta a PKK-t és annak vezetőjét, Abdullah Öcalant. A török állam és a kurd szervezet 1993-tól újult erővel berobbanó háborúját Moszkva az Ankarával szembeni nyomásgyakorlás érdekében, a kurdok támogatásával kihasználta, amire a Törökország a csecsen szeparatista mozgalomnak nyújtott segítséggel válaszolt. Az értekezés vonatkozó megállapítása, hogy a másik fél területi szuverenitását megkérdőjelező szeparatista csoportok kölcsönös támogatása a Szovjetunió felbomlását követő orosz-török geopolitikai érdekellentétekkel összefüggésben válik értelmezhetővé. Az egymás belügyeibe való beavatkozás gyakorlata az évtized végén a bilaterális viszony normalizálódásával átmenetileg véget ért – ezt részben Moszkva 1998 végén meghozott arra vonatkozó döntése szemléltette, hogy Oroszország nem fogadja be a PKK Szíriából kiutasított vezetőjét.

A 2010-es évek közepére a török kormány számára stratégiai célkitűzéssé vált, hogy az Aszad-rezsim területi visszavonulását kiaknázó szíriai kurd csoportok további terjeszkedését katonai intervenció révén gátolja meg. A török geopolitikai percepciók, valamint a törökországi bel- és külpolitika közötti összefüggések vizsgálata arra enged következtetni, hogy Ankara beavatkozási hajlandósága három tényező hatására erősödött meg: 1) Meghatározó jelentőségű az a török fenyegetettségpercepció, miszerint a YPG territoriális expanziója mozgásba lendítheti a délkelet-törökországi kurdok szeparatista törekvéseit. Ankara perspektívájából ezért az észak-szíriai helyzet 2015-re offenzív biztonsági dilemmává alakult, melynek értelmében, a török állam csak akkor képes garantálni Belső-Anatólia és Délkelet-Anatólia politikai egységét, ha biztonságpolitikáját kiterjeszti Észak-Szíriára. 2) A török állam és a PKK közötti, 2008-ban kezdődő tárgyalási folyamat 2015 nyarán, elsősorban a Kobane ostroma kapcsán kibontakozó feszültségek következtében összeomlott. 3) A 2015 júniusi törökországi parlamenti választáson az AKP nem tudta megszerezni a mandátumok abszolút többségét, és megfelelő koalíciós partner híján csak kisebbségi kormányt tudott alakítani. A választás relatíve legnagyobb nyertese a kurd kisebbség autonómiája mellett kiálló HDP volt, melynek sikere nacionalista-rendpárti diskurzus irányába terelte, és a szélsőjobboldali MHP-val való együttműködésre ösztönözte Erdoğant.

A novemberi repülőgép-incidentet követően Oroszország egyik legfontosabb válaszlépése volt, hogy Sz-400-típusú légvédelmi rakétarendszert telepített Szíriába, és ellehetlenítette az észak-szíriai biztonsági övezet létrehozni hivatott török katonai intervenciót. Ezzel párhuzamosan Moszkva látványosan elmélyítette a különböző kurd csoportokkal való diplomáciai, politikai és katonai együttműködését. Az értekezés válságot feldolgozó fejezete ezt a következő orosz lépésekkel támasztja alá: a korábbi évek nyilvános diplomáciai kommunikációjával szakítva az orosz külügyminisztérium kritika tárgyává tette a török állam kisebbségpolitikáját; röviddel az orosz gép lelövése után a HDP és a PYD is politikai irodát nyithatott Moszkvában; Lavrov az incidentet követően többször nyilatkozott arról, hogy Ankara kurdellenes Szíria-politikája akadályt gördít az Iszlám Állammal szembeni hatékony fellépés elé; az orosz légierő Északnyugat-Szíriában aktív támogatást biztosított a YPG számára.

2016 augusztus végén, két hónappal az orosz-török normalizáció kezdete után, a török hadsereg megindította az Eufrátesz Pajzsa Hadműveletet, és a Dzsarábulusz, Azaz és Al-Bab városok közötti terület elfoglalásával megakadályozta Afrin és Kobane kurd kantonok földrajzi egyesítését.

Amikor az Aszad-rezsim és az orosz légierő 2016 decemberében offenzívát indított Kelet-Aleppó visszafoglalása érdekében, Ankara ehhez a városrészben tartózkodó milíciák Idlibbe történő átcsoportosításával asszisztált. Az említett történések – a normalizációs folyamat kezdete, a török hadművelet megindítása és Kelet-Aleppó visszafoglalása – kronológiai sorrendje arra enged következtetni, hogy Oroszország azért cserébe engedélyezte a török katonai intervenciót, hogy Ankara háttérbe szorította a szíriai rezsim megdöntésének ambícióját. Mindezek alapján a Törökország, Oroszország és a PKK/PYD közötti geopolitikai dinamikákban a hipotézist igazoló tendencia rajzolódik ki: Moszkva Ankarával való konfliktus esetén fokozza, az orosz-török kapcsolatok kedvező alakulása esetén pedig mérsékeli vagy felfüggeszti együttműködését a Törökország által fenyegetésként azonosított kurd csoportokkal. Az értekezés ebből következő konklúziója szerint Oroszország szíriai kurdokhoz való viszonyulását nagymértékben befolyásolja a Törökországgal való kapcsolatainak pillanatnyi állapota.

6. hipotézis: A két állam viszonyának gyors rendeződését részben rezsimbiztonsági szempontok motiválták: a török rezsim stabilitását veszélyeztető 2016. július 15-i puccskísérlet Ankarát és Moszkvát is érdekeltté tette az egymással való együttműködés elmélyítésében.

Dacára annak, hogy az orosz-török normalizációs folyamat csupán fél hónapja tartott, a 2016. júliusi törökországi puccskísérlet másnapján Putyin az első között biztosította feltétlen támogatásáról Erdoğant. Az értekezés vonatkozó megállapítása, hogy a Kreml a saját geopolitikai és belpolitikai érdekeinek megfelelően viszonyult a törökországi eseményekhez. Egyrészt, Moszkva az euroatlanti közösség belső megosztottságában és Ankara eurázsiai fordulatában érdekelt, amit az adott helyzetben Erdoğan hatalomban maradása szolgált. Másrészt, a szintén autoriter berendezkedésű török állam legitimitását nyíltan és erőszakosan megkérdőjelező puccsisták potenciális sikerét Putyin az orosz rezsim stabilitását közvetett módon veszélyeztető kihívásként azonosította – részben ezzel magyarázható az a tényt, hogy a tényszerűen nem bizonyítható, de több, a kutatás során meginterjúvolt szakértő szerint valószínűsíthető feltételezés, miszerint Moszkva titkosszolgálati információt adott át Ankarának a közelgő államcsínyről. A puccskísérletet követően Törökország Egyesült Államokkal és Európai Unióval való kapcsolata tovább romlott, ezzel egyidejűleg Oroszországgal való viszonya – a két állam továbbra is létező geopolitikai érdekkülönbségei ellenére – látványosan javult. Az értekezés ennek kapcsán arra a konklúzióra jut,

hogy Ankara szempontjából a normalizációs folyamat felgyorsításának elsősorban nem nemzetstratégiai, hanem rezsimbiztonsági okai voltak: Moszkva azért válhatott az Erdoğan-rezsim legfontosabb külső szövetségesévé, mert a nyugati vezetőktől eltérően Putyin az „autoriter szolidaritás” jegyében aktívan támogatta a török elnököt a „belső ellenségekkel” szemben, és nem kérdőjelezte meg az általa alkalmazott, a demokrácia liberális felfogásával összeegyeztethetetlen politikai eljárások legitimitását.

A puccskísérlet, illetve az azt követő törökországi események, és az orosz-török normalizáció közötti összefüggést az értekezés az alábbi négy fejleménnyel támasztja alá: 1) Erdoğan első külföldi útján Szentpétervárra látogatott, ahol Putyinnal közösen deklarálta az orosz-török kapcsolatok mielőbbi rendezésének célkitűzését. 2) A sikertelen államcsínyt követően a török nyilvános diplomáciai kommunikációban előtérbe kerültek a Nyugat hanyatlását és Eurázsia felemelkedését tematizáló geopolitikai narratívák. 3) A török politikai vezetés részben a puccskísérlet hatására döntött arról 2016-ban, hogy nem nyugati, hanem orosz légvédelmi rendszert vásárol. 4) A novemberi incidens hivatalos török értelmezése átalakult, Ankara visszamenőleg a puccs végrehajtásával vádolt Gülen-mozgalmat tette felelőssé az orosz repülőgép lelövéséért. Az értekezés ezzel összefüggésben mutat rá, hogy Andrej Karlov ankarai orosz nagykövét 2016. decemberi meggyilkolása nem okozott törést a két állam viszonyában – Moszkva elfogadta a török narratívát, miszerint a merényletet az orosz-török szövetség felbomlásában érdekelt „gülenisták” hajtották végre. A Gülen-mozgalom bűnbakként való kikiáltása ebből következően a bilaterális kapcsolatok rendezésének narratív eszközévé vált.

A két ország viszonyának váratlan gyorsasággal lezajlott normalizációja általános értelemben a kritikai geopolitikai iskola által hangsúlyozott tézist támasztja alá, miszerint az államközi kapcsolatok dinamikáinak megértéséhez elengedhetetlen a belpolitikai erőviszonyok és a külpolitikai döntéshozatal közötti összefüggések vizsgálata. Ennek kapcsán érdemes idézni a szerző Dimitrios Triantaphyllou nemzetközi kapcsolatok-szakértővel készített interjújának vonatkozó részletét: *„Tudjuk, hogy mindig van korreláció a belső fejlemények és a külpolitika között. Törökország esetében azonban az elmúlt években a belpolitikai helyzet [nemcsak befolyásolja, hanem] alapvetően határozza meg a külpolitikai lépéseket. És ennek fokozott bizonytalanság az eredménye.”*²⁶⁷ Ehhez hasonló gondolatot fogalmazott meg a szerzőnek

---

²⁶⁷ Interjú Prof. Dr. Dimitrios Triantaphyllou nemzetközi kapcsolatok szakértővel. Isztambul, 2021. október 26.

nyilatkozó orosz történész, Igor Torbakov is, az orosz belpolitika és külpolitika kapcsolatára vonatkozóan: „*A jelenlegi orosz vezetés nem nagyon tesz különbséget a két szféra között. (...) Ez a két szféra összekapcsolódik, és egymást kölcsönösen erősíti.*”²⁶⁸

Mindezek alapján igazoltnak tekintem a feltételezést, miszerint a rezsimbiztonsághoz és politikai legitimációhoz kötődő belpolitikai érdekek szerepet játszottak a bilaterális kapcsolatok normalizálódásában. Ennek fényében indokoltnak tartom az értekezés 8.5. alfejezetében helyet kapott, a 21. századi orosz-török viszonyrendszer pozitív és negatív ösztönzőit rendszerező táblázat belpolitikai dimenzióval való kiegészítését. A politikai berendezkedésük közötti hasonlóság, illetve a Nyugat demokracianépszerűsítő törekvéseivel szemben, egymás irányában tanúsított „autoriter szolidaritás” a két állam taktikai együttműködésének egyik pilléréként szolgál. A Törökországra és Oroszországra egyaránt jellemző szélsőségesen centralizált, „vezérközpontú” döntéshozatali mechanizmus ugyanakkor adott esetben a konfliktus ösztönzője is lehet. Ennek legszemléletesebb bizonyítéka a két állam kapcsolatában beálló törés a 2015. novemberi incidens után: Putyin az orosz gép lelövését bosszúért kiáltó személyes sértésként kezelte, míg a heves retorikai kirohanásairól ismert Erdoğan bocsánatkérés helyett tagadással és kommunikációs ellentámadással válaszolt. Bár a konfliktus az ellentétes geopolitikai érdekfelfogásokból fakadt, a válság a két teljhatalmú vezető döntéseinek az eredménye volt.

---

²⁶⁸ Online interjú Dr. Igor Torbakov történésszel. 2021 október 18.

5. táblázat: az együttműködés és a rivalizálás ösztönzői az orosz-török kapcsolatrendszerben

	Együttműködés	Rivalizálás
Gazdasági dimenzió	- Gazdasági interdependencia kölcsönös előnyei	- Energetikai érdekellentétek - A gazdasági növekedés, és a külpolitikai ambíciók közötti összefüggés
Geopolitikai dimenzió	- Az Egyesült Államok ellensúlyozása - Az Európából való kirekesztettség közös percepciója	- Egymást fedő befolyási övezetek - Törökország NATO-tagsága - Geostratégiai érdekellentétek
Belpolitikai dimenzió	- Rezsimbiztonsági szempontok által motivált „autoriter szolidaritás”	- A szélsőségesen centralizált döntéshozatal konfliktusgeneráló potenciálja

Forrás: saját szerkesztés

13. Konklúzió

2022. augusztus 5-én, közel fél évvel Oroszország ukrajnai háborújának kezdete után Erdoğan és Putyin Moszkvában találkoztak. Miközben az euróatlanti közösség tagjainak többsége katonai támogatást biztosított Ukrajnának és gazdasági szankciókkal sújtotta Oroszországot, addig a török elnök a találkozón abban állapodott meg orosz „kollégájával”, hogy tovább mélyítik az államaik közötti gazdasági kapcsolatokat, és fokozzák terror-elleni katonai együttműködésüket Szíriában. A két vezető egyúttal arról is döntést hozott, hogy Törökország a jövőben megvásárolni kívánt orosz földgáz egy részét rubel-alapú elszámolási rendszerben fizeti majd ki (Reuters, 2022c). Ennek fényében joggal merülhet fel bennünk a kérdés: Mivel magyarázható, hogy Törökország, bár továbbra is a NATO kötelékébe tartozik, Oroszország irányában olyan külpolitikát folytat, amely látványosan eltér a szövetség többi tagjának (többé-kevésbé) egységes álláspontjától? Disszertációm megírása során a céloom nem az volt, hogy deklaráljam az „egyetlen helyes választ”

az említett kérdésre, hanem – ha úgy tetszik – épp ennek az ellenkezője: egy konkrét esettanulmány részletes elemzésén keresztül arra kívántam rávilágítani, hogy mennyire komplex, ellentmondásos és dinamikus a két állam kapcsolatrendszer.

Moszkva és Ankara 21. századi együttműködését a gazdasági kooperáció kölcsönös előnyei mellett elsősorban a hidegháború utáni status quo-hoz való viszonyulásuk alapozza meg: egyként utasítják el az Egyesült Államok által dominált egypólusú világ koncepcióját, és teszik magukévá a multipoláris világrend „eszméjét”, miközben birodalmi „örökségük” felélesztésére és saját befolyási övezetük kiépítésére törekednek. Ettől nem függetlenül, a belpolitikai szférában a 2010-es évek elején mindkét politikai vezetés – Ivan Krasztev és Stephen Holmes (2019) kifejezésével élve – felhagyott a nyugati demokrácia *szimulálásával*, és azóta immár nyíltan vállalja fel az állam- és társadalomszervezés „illiberális” modelljét. A két állam között stratégiai partnerséget feltételező értelmezések (pl. Bağcı, 2018) ugyanakkor legalább egy kiemelten fontos tényezőről megfélekednek: a két állam befolyási övezetei közötti területi átfedések miatt a birodalmi örökség felvállalását és az egypólusú világrend meghaladását ambicionáló külpolitika nemcsak a Nyugattal, hanem az egymással való kapcsolataikat is próbára teszi.

A disszertáció ezt a Szíriához kapcsolódó orosz és török érdekek 2015-ös ütközésén keresztül szemlélteti: a szeptemberi orosz katonai intervenciót Ankara a saját befolyási övezetébe való agresszív behatolási kísérletként értékelte, ami a november 24-i repülőgép-incidens nyomán súlyos törést okozott az orosz-török relációban. A 2015-2016-os bilaterális válság két fontos tanulsággal szolgál a kapcsolatrendszerre vonatkozóan: (1) A két állam stratégiai érdekeinek közvetlen ütközése esetén a zéró összegű geopolitikai logika felülírhatja a gazdasági együttműködés racionalitását; (2) Oroszország a kölcsönös gazdasági függés aszimmetrikus jellegét, valamint a „kurdkérdéshez” kötődő török fenyegetettségpercepciókat kiaknázva képes jelentős nyomást gyakorolni Törökországra. 2016 közepén Ankara és Moszkva nagyfokú pragmatizmusról tanúbizonyságot téve, meglepő gyorsasággal voltak képesek normalizálni viszonyukat. Ennek kapcsán az alábbi négy szempontot érdemes újfent megemlíteni: (1) Oroszország, ami Törökországra egyszerre tekint energetikai tranzitorként és felvevőpiacként, szintén érdekelt volt a gazdasági együttműködés mielőbbi újraindításában; (2) Törökország az orosz elvárásoknak megfelelően Szíria-stratégiájában háttérbe szorította az Aszad-rezsim megbuktatásának ambícióját, és Észak-Szíriát helyezte előtérbe, ahol 2016. augusztusában – Oroszország

hallgatólagos beleegyezése mellett – katonai intervenciót hajtott végre a szíriai kurdok területi expanziójának megakadályozása érdekében; (3) a normalizációs folyamat törökországi puccskísérletet követő látványos felgyorsulása arra enged következtetni, hogy a rezsimbiztonsághoz fűződő érdekeik találkozási szorosabb együttműködésre ösztönzi a feleket; (4) az orosz-török kapcsolatok látványos pozitív fordulata úgy zajlott le, hogy a két állam Szíriához, Ukrajnához vagy Líbiához fűződő geopolitikai nézeteltérései továbbra is fennállnak.

A 2015-2016-os konfliktus kontextualizált elemzésén keresztül az értekezés a bilaterális kapcsolat ellentmondásainak gyökerére mutat rá, így a jelen sorok írásakor zajló ukrain háború orosz-török viszonyra gyakorolt lehetséges hatásainak vizsgálata során is támpontot jelenthet. Törökország NATO-tagsága, valamint a két állam geopolitikai érdekellentétei miatt a „Moszkva-Ankara tengely” koncepciója 2022-ben is illuzórikus, az ugyanakkor kétségtelen, hogy mindkét fél érdekelt a Nyugattal szembeni „versengő együttműködésük” fenntartásában. Törökország nyugati világgal való viszonyának érdemi javulása belpolitikai átrendeződés hiányában valószínűtlen, tekintve, hogy ennek feltételei a liberális reformok bevezetése és a külpolitikai irányváltás lenne, amire az Erdoğan-rezsim legitimációs okokból feltehetően a jövőben sem lesz hajlandó. A rezsimbiztonsági szempontokat prioritásként kezelő török vezetés a nyugati elvárásoknak való megfelelés helyett alternatív hatalmi központokkal való pragmatikus, érdekközpontú együttműködésre törekszik – ezek közül kiemelten fontos Oroszország, ami az autoriter szolidaritás jegyében tartózkodik az Erdoğan-rezsim kritikájától, kielégíti a török piac szénhidrogén-alapú energiaforrások iránti igényét és bizonyos keretek között geopolitikai mozgásteret biztosít a török külpolitika számára. Az Ukrajnával szemben elindított háborúban súlyos anyagi- és presztízavesztéseket elszenvedő, és a Nyugat részéről jelentős geoökonómiai nyomás alá került Oroszország számára a Törökországgal való gazdasági, stratégiai és diplomáciai együttműködés talán soha nem volt még ennyire fontos, ami – kiegészülve Ankara energetikai diverzifikációra irányuló törekvéseivel – az aszimmetria irányából a szimmetria irányába mozdíthatja el a két állam közötti erőviszonyokat.

FELHASZNÁLT FORRÁSOK

- Aaron, Stein (2017): [How Russia beat Turkey in Syria](#). Atlantic Council. Elérve: 2022. 03. 22.
- Abboud, Samer (2021): Making peace to sustain war: the Astana Process and Syria's illiberal peace. *Peacebuilding*, 9 (3): 326-343. DOI: 10.1080/21647259.2021.1895609.
- Açıkalin, Cevat (1947): Turkey's International Relations. *International Affairs (Royal Institute of International Affairs 1944-)*, 23 (4): 477-491. DOI: <https://doi.org/10.2307/3016558>.
- Agnew, John (2003): *Geopolitics Re-visioning world politics Second edition*. Routledge, New York.
- Akbulut, Bengi (2014): "A Few Trees" in Gezi Park: Resisting the Spatial Politics of Neoliberalism in Turkey. Urban Forests. In: L. Anders Sandberg - Adrina Bardekjian - Sadia Butt (szerk.): *Urban Forests, Trees, and Greenspace*. Routledge, London.
- Akçura, Yusuf (1992): Three Policies (ford.: David S. Thomas). In: H. B. Paksoy (szerk.): *Central Asian Monuments*. Isis Press, Istanbul.
- Aktürk, Şener (2006): Turkish–Russian Relations after the Cold War (1992–2002). *Turkish Studies*, 7 (3): 337-364. DOI: 10.1080/14683840600891034.
- Aktürk, Şener (2013): [A Realist Reassessment of Turkish-Russian Relations, 2002-2012: From the Peak to the Dip?](#) Caspian Strategy Institute. Elérve: 2021. 09. 03.
- Aktürk, Şener (2015): The Fourth Style of Politics: Eurasianism as a Pro-Russian Rethinking of Turkey's Geopolitical Identity. *Turkish Studies*, 16 (1): 54–79. DOI: 10.1080/14683849.2015.1021246.
- Alkin, Kerem (2018): [Turkey, Iran, Russia will carry Eurasia into the future](#). Daily Sabah. Elérve: 2022. 03. 08.
- Allison, Roy (2013): Russia and Syria: explaining alignment with a regime in crisis. *International Affairs (Royal Institute of International Affairs 1944-)*, 89 (4): 795-823.
- Altunışık, Meliha Benli (2016a): Explaining the Transformation of Turkish-Syrian Relations: A Regionalist Approach. In: Raymond Hinnebusch – Özlem Tür (szerk.): *Turkey-Syria Relations: Between Enmity and Amity*. Routledge, New York.
- Altunışık, Meliha Benli (2016b): [The Inflexibility of Turkey's Policy in Syria](#). IEMed. Mediterranean Yearbook 2016. Elérve: 2021. 03. 25.
- Anadolu Agency (2015): [Russian airstrikes displace Turkmen in Syria](#). Elérve: 2021. 12. 03.
- Anadolu Agency (2016): [Syrian terror group opens Moscow office](#). Elérve: 2022. 01. 04.
- Anadolu Agency (2017): [Turning point in Operation Euphrates Shield](#). Elérve: 2022. 03. 24.
- Anderson, Benedict (2006): *Elképzelt közösségek: Gondolatok a nacionalizmus eredetéről és elterjedéséről*. L'Harmattan Kiadó, Budapest.
- Aral, Berdal (2009): Turkey in the UN Security Council: Its Election and Performance. *Insight Turkey*,. 11 (4): 151-168.
- Arango, Tim –Yeginsu, Ceylan (2016): [How Erdogan Moved to Solidify Power by Ousting a Pivotal Ally](#). The New York Times. Elérve: 2022. 02. 26.

- Arany Anett – Szalai Máté – Wagner Péter (2017): [A lezárás felé? A szíriai polgárháború megoldásának lehetséges körvonalai \(2.\) A helyi szereplők céljai és érdekei](#). KKI Elemzések. Elérve: 2022. 11. 11.
- Arzu, Sebnem (2011): [Turkish Premier Urges Assad to Quit in Syria](#). The New York Times. Elérve: 2020. 10. 18.
- Asylum Information Database: [Introduction to the Asylum Context in Turkey](#). Elérve: 2020. 11. 11.
- Avatkov et. al. (2016): [New Stage of Russia–Turkey Economic Relations](#). Russian International Affairs Council. Elérve: 2022. 02. 14.
- Aytun, Uğur – Özgüzel, Cem (2021): [Shooting down trade](#). Economic Research Forum, Working Paper No. 1482. Elérve: 2022. 01. 22.
- Azernews (2016): [Azerbaijan, Turkey start joint military exercises](#). Elérve: 2022. 01. 15.
- Babacan, Ali (2008): [Calming the Caucasus](#). The New York Times. Elérve: 2021. 09. 01.
- Bağcı, Hüseyin (2018): [Turkey’s Choice: Russian Meat and Russian Yandex](#). Valdai Discussion Club. Elérve: 2022. 12. 02.
- Bajalan, Djene Rhys (2019) The First World War, the End of the Ottoman Empire, and Question of Kurdish Statehood: A ‘Missed’ Opportunity?, *Ethnopolitics*, 18 (1): 13-28, DOI: 10.1080/17449057.2018.1525163.
- Balanche, Fabrice (2016): [The Kurds may be winning against ISIS, but they could end up making tensions in the region worse](#). Insider. Elérve: 2022. 01. 06.
- Balta, Evren (2015): [Rusya ile Savaş İhtimali. Birikim](#). Elérve: 2021. 12. 10.
- Balta, Evren (2016): The Pendulum of Democracy: The AKP Government and Turkey’s Kurdish Conflict. In: Zeynep N. Kaya (szerk.): The AKP and Turkish Foreign Policy in the Middle East. *LSE Middle East Centre Collected Papers*, 5: 19-24.
- Balta, Evren (2019): From Geopolitical Competition to Strategic Partnership: Turkey and Russia after The Cold War. *Uluslararası İlişkiler*, 16 (63): 69-86, DOI: 10.33458/uidergisi.621309.
- Balta, Evren – Çelikpala, Mitat (2020): Turkey and Russia: Historical Patterns and Contemporary Trends in Bilateral Relations. In: Güneş Murat Tezcür (szerk.): *The Oxford Handbook of Turkish Politics*. Oxford University Press, Oxford. DOI: 10.1093/oxfordhb/9780190064891.013.12.
- Baranyi Tamás Péter (2016): Biztosítani Eisenhower jobbszárnyát – Törökország hosszú útja a NATO-csatlakozásig. In: Baranyi Tamás Péter – Szálkai Kinga (szerk.): *Újhold: A török külpolitika útkeresése a 21. század elején*. Antall József Tudásközpont, Budapest.
- Barnard, Anne – Pecanha, Sergio – Watkins, Derek (2016): [What Russia Accomplished in Syria](#). The New York Times. Letöltve: 2021. 08. 18.
- Bayer József (2010): A globalizáció és a 21. század geopolitikai kihívásai. *Geopolitika a 21. században*. 1 (1).
- Barcsi Tamás (2012): *A kivonulás mint lázadás*. Publikon Kiadó, Pécs.

- BBC (2015a): [Battle for Kobane: Key events](#). Elérve: 2020. 11. 05.
- BBC (2015b): [Kurdish peace 'impossible' - Turkey's Erdogan](#). Elérve: 2021. 09. 13.
- BBC (2015c): [Russia S-400 Syria missile deployment sends robust signal](#). Elérve: 2022. 01. 12.
- BBC (2015d): [Russia halts Turkey gas project talks amid Syria row](#). Elérve: 2022. 01. 23.
- BBC (2016): [Have Russian hitmen been killing with impunity in Turkey?](#) Elérve: 2022. 01. 08.
- BBC (2018): [Turkey ends state of emergency after two years](#). Elérve: 2022. 03. 02.
- Beckley, Michael – Brands, Hal (2022): [The Return of Pax Americana? Putin's War Is Fortifying the Democratic Alliance](#). Foreign Affairs. Elérve: 2022. 04. 31.
- Bekdil, Burak Ege (2019): [Turkish firm to sell drones to Ukraine in \\$69 million deal](#). Military Times. Elérve: 2022. 04. 18.
- Benabess, Najiba (2017): The evolution of geoeconomics and the need for new theories of governance. In: Munoz, J Mark: *Advances in Geoeconomics*. Routledge, London.
- Benczes István (2016): A washingtoni konszenzus és a nemzetközi pénzügyi szervezetek. *Köz-Gazdaság* 11 (3): 107-123.
- Berneking Ágnes (2010): Geopolitika és/vagy geoökonómia – a 21. század világgazdasági és a világpolitikai folyamatainak összefüggései. *Geopolitika a XXI. században*. 1 (1): 29–62.
- Bērziņa, Ieva (2014): [Color revolutions: Democratization, Hidden Influence or Warfare?](#) National Defence Academy of Latvia, Center for Security and Strategic Research. Elérve: 2021. 02. 04.
- Bibó István (1986a): *Válogatott tanulmányok 1935-1944*. Magvető Könyvkiadó, Budapest.
- Bibó István (1986b): *Válogatott tanulmányok 1971-1979*. Magvető Könyvkiadó, Budapest.
- Bildt, Carl (2015): [Russia, EU and Eastern Partnership](#). European Council on Foreign Relations. Elérve: 2021. 02. 14.
- Bildt, Carl (2022): [NATO's Nordic Expansion – Adding Finland and Sweden Will Transform European Security](#). Foreign Affairs. Elérve: 2022. 04. 31.
- Bilgin, Pinar (2004): A Return to 'Civilisational Geopolitics' in the Mediterranean? Changing Geopolitical Images of the European Union and Turkey in the Post-Cold War Era. *Geopolitics*, 9 (2): 269–291. DOI: 10.1080/14650040490442863.
- Bilgin, Pinar (2007): „Only Strong States Can Survive in Turkey's Geography”: The uses of „geopolitical truths” in Turkey. *Political Geography*, 26 (7): 740–756. DOI: 10.1016/j.polgeo.2007.04.003.
- Blackwill, Robert D. – Harris, Jennifer M. (2016): *War by other Means: Geoeconomics and Strategy*. The Belknap Press of Harvard University Press Cambridge, Massachusetts.
- Bozdağlıoğlu, Yücel (2003): *Turkish Foreign Policy and Turkish Identity: A Constructivist Approach*. Routledge, New York.
- Bozdağlıoğlu, Yücel (2008): Modernity, Identity and Turkey's Foreign Policy *Insight Turkey*, 10 (1): 55-76.

- Bozkurt, Abdullah (2020): [Russia had Turkish AH-1 Cobra downed in response to Turkey's shooting down of Su-24 jet](#). Nordic Monitor. Elérve: 2022. 01. 11.
- Böröcz József (2017): *Hasított fa: A világrendszer elmélettől a globális struktúraváltásokig*. L'Harmattan Kiadó, Budapest.
- Brands, Hal (2019): *Amerika Nagystratégiája a Trump-korszakban*. Pallas Athéné Könyvkiadó Kft., Budapest.
- Brubaker, Rogers (2006): *Nacionalizmus új keretek között*. L'Harmattan, Budapest.
- Bryanski, Gleb (2011): [Putin likens U.N. Libya resolution to crusades](#). Reuters. Elérve: 2021. 02. 08.
- Brzezinski, Zbigniew (2017): *A nagy sakktabla*. Antall József Tudásközpont, Budapest.
- Bush, George (2005): [President Bush Sworn-In to Second Term](#). The White House. Elérve: 2021. 02. 02.
- Butter, David (2015): [Does Turkey really get its oil from Islamic State?](#) BBC. Elérve: 2022. 01. 19.
- Cagaptay, Soner (2020): *Erdogan's Empire: Turkey and the Politics of the Middle East*. I.B. TAURIS, London.
- Çalış, Şaban Halis (2017): *Turkey's Cold War: Foreign Policy and Western Alignment in the Modern Republic*. I.B.Tauris & Co. Ltd, London.
- Çandar, Cengiz (2017): [New Turkey: Neo-nationalist or the reincarnation of the "Old"?](#) The Turkey Analyst. Elérve: 2022. 08. 03.
- Casier, Tom (2016): [Why the EU-Russia Strategic Partnership Could Not Prevent a Confrontation Over Ukraine](#). In: Nitoiu, Cristian: *Avoiding a New 'Cold War' The Future of EU-Russia Relations in the Context of the Ukraine Crisis*. LSE, DEAS.
- Castells, Manuel (2010): *The power of identity Second edition*. Blackwell Publishing Ltd., Oxford.
- Çelik, Mehmet (2015): [Assad forces, Russian air strikes target Turkmen villages in Syria](#). Daily Sabah. Elérve: 2021. 12. 02.
- Çelikpala, Mitat (2019): *Viewing Present as History: The State and Future of Turkey-Russia Relations*. *Centre for Economics and Foreign Policy Studies*, 6 (April).
- Çelikpala, Mitat - Erşen, Emre (2018): *Turkey's Black Sea Predicament: Challenging or Accommodating Russia?* *PERCEPTIONS*, 23 (2): 72-92.
- Cem, İsmail (2002): [Turkish Foreign Policy: Opening New Horizons for Turkey at the Beginning of a new Millenium](#). Turkish Policy Quarterly. Elérve: 2021. 07. 05.
- Centre for International Law: [1936 Convention Regarding the Regime of the Straits](#). Elérve: 2020. 08. 01.
- Chamber of Commerce and Industry Romania-Turkmenistan (2017): [Crimea: strategic importance and post-annexation transformations \(2014-2017\)](#). Elérve: 2021. 09. 04.
- Charap, Samuel – Treyger, Elina – Geist, Edward (2019): [Understanding Russia's Intervention in Syria](#). RAND Corporation. Elérve: 2021. 08. 15.

- Chausovsky, Eugene (2016): [Why Civilizations Really Clash](#). Worldview. Elérve: 2022. 12. 02.
- Cizire Canton (2016): [March 19, 2016 | #Rojava \(North #Syria\) map update!](#) Twitter. Elérve: 2022. 01. 08.
- Cizre, Ümit (2001): Turkey's Kurdish Problem: Borders, Identity, and Hegemony. In: O'Leary, B., Lustick, I. S., Callaghy, T. (eds.): *Right-sizing the State: The Politics of Moving Borders*. Oxford University Press, Oxford.
- Cohen, Saul Bernard (1999): Földrajz és politika a megosztott világban. In: Csizmadia Sándor – Molnár Gusztáv – Pataki Gábor Zsolt: *Geopolitikai szöveggyűjtemény*. Stratégiai és Védelmi Kutatóintézet, Budapest.
- Cohen, Saul Bernard (2015): *Geopolitics The Geography of International Relations*. Rowman & Littlefield.
- Coskun, Orhan (2015): [UPDATE 1-Russia halts Turkey nuclear work, Ankara looks elsewhere](#). Reuters. Elérve: 2022. 01. 23.
- Council of the EU (2016): [Declaration by the High Representative on behalf of the EU on the situation in Aleppo](#). Elérve: 2022. 03. 26.
- Csicsmann László (2020a): *Arab tavasz – arab tél? A posztkoloniális államok a Közel-Keleten*. Nemzeti Közszolgálati Egyetem Közigazgatási Továbbképzési Intézet, Budapest.
- Csicsmann László (2020b): A szíriai polgárháború vége? Az újjáépítés gazdasági és politikai lehetőségei. *Nemzet és Biztonság* 2020 (2): 4–23. DOI: 10.32576/nb.2020.2.2.
- Csicsmann László – N. Rózsa Erzsébet (2013): A Török Köztársaság az átalakuló Közel-Keleten. *Külgügyi Szemle*, 12 (1). pp. 59-78.
- Czuperski, Maksymilian – Herbst, John – Higgins, Eliot – Hof, Frederic – Nimmo, Ben (2016): [Distract Deceive Destroy: Putin at War in Syria](#). Atlantic Council. Elérve: 2021. 08. 19.
- Daily Sabah: [Turkey Elections](#). Elérve: 2020. 11. 09.
- Daily Sabah (2014a): [Turkey, Russia discuss broader energy cooperation](#). Elérve: 2021. 08. 19.
- Daily Sabah (2014b): [Erdoğan: There is a 'superior' mind in PYD's Kobani plots](#). Elérve: 2020. 11. 08.
- Daily Sabah (2015a): [Turkey urges 'pressure' on Crimean Tatars to end immediately](#). Elérve: 2021. 09. 04.
- Daily Sabah (2015b): [HDP's Demirtaş meets Russian FM Lavrov despite harsh criticism](#). Elérve: 2022. 01. 04.
- Daily Sabah (2016a): [Turkish army probe reveals chopper downed by anti-aircraft weapon](#). Elérve: 2022. 01. 11.
- Daily Sabah (2016b): [Kremlin replaces 'apology' with 'excuse us' on statement regarding Erdoğan's letter](#). Elérve: 2022. 02. 18.
- Daily Sabah (2018): [Two years on, US stalls Turkey on Fetullah Gülen's extradition](#). Elérve: 2022. 03. 06.

- Daily Sabah (2020): [Russian share of gas imports falls as Turkey turns to cheaper LNG](#). Elérve: 2022. 02. 02.
- Dalay, Galip – Isachenko (2022): [Turkey's Stakes in the Russia-NATO Rivalry](#). Stiftung Wissenschaft und Politik. Elérve: 2023. 01. 21.
- Danielyan, Emil (2016): [Russia, Armenia Upgrade Joint Air Defense](#). Ազատութեան Բաղիմաբանութեան. Elérve: 2022. 01. 15.
- Dannreuther, Roland (2015): Russia and the Arab Spring: Supporting the Counter-Revolution, *Journal of European Integration*, 37 (1): 77-94. DOI: 10.1080/07036337.2014.975990.
- Dannreuther, Roland (2016): *Nemzetközi biztonság*. Antall József Tudásközpont, Budapest.
- David, Steven R.: Explaining Third World Alignment. *World Politics*, 43(2): 233-256.. DOI: 10.2307/2010472.
- Davutoğlu, Ahmet (1996): [Ortadoğu'nun geleceği ve Türkiye'nin dış politika alternatifleri](#). Yeni Şafak. Elérve: 2020. 09. 22.
- Davutoğlu, Ahmet (1998): The Clash of Interests: An Explanation of the World [Dis]order. *Journal of International Affairs*, 2 (4).
- Davutoğlu, Ahmet (2008a): Turkey's Foreign Policy Vision: An Assessment of 2007. *Insight Turkey*, 10 (1): 77-96.
- Davutoğlu, Ahmet (2008b): [Turkey's Top Foreign Policy Aide Worries about False Optimism in Iraq](#). Council on Foreign Relations. Elérve: 2021. 09. 01.
- Davutoğlu, Ahmet (2010): [Turkey's Zero-Problems Foreign Policy](#). Foreign Policy. Elérve: 2020. 07. 23.
- Davutoğlu, Ahmet (2012a): [Principles of Turkish Foreign Policy and Regional Political Structuring](#). International Policy and Leadership Institute. Elérve: 2020. 10. 15.
- Davutoğlu, Ahmet (2012b): [Speech Delivered by Mr. Ahmet Davutoğlu, Minister of Foreign Affairs of the Republic of Turkey at Group of Friends of Syrian People Meeting, 24 February 2012, Tunis](#). Republic of Turkey MFA. Elérve: 2020. 10. 22.
- Davutoğlu, Ahmet (2012c): [Speech Delivered by Mr. Ahmet Davutoğlu, Minister of Foreign Affairs of the Republic of Turkey at the UN Security Council, 30 August 2012, New York](#). Republic of Turkey MFA. Elérve: 2020. 10. 24.
- Davutoğlu, Ahmet (2014): The Formative Parameters of Civilizations. In: Fred Dallmayr - M. Akif Kayapınar - İsmail Yaylacı (szerk.): *Civilizations and World Order*. Lexington Books, Lexington.
- Davutoğlu, Ahmet (2016): *Stratégiai mélység*. Antall József Tudásközpont, Budapest.
- Demirtaş, Birgül (2015): Turkish foreign policy towards the Balkans: A Europeanised foreign policy in a de-europeanised national context? *Journal of Balkan and Near Eastern Studies* 10 (10): 1-17.
- Douglass, Elizabeth (2008): [Conflict raises worries over oil, gas pipelines](#). Los Angeles Times. Elérve: 2021. 08. 29.

- Dudlák Tamás (2020): Török külpolitika új alapokon. A szíriai konfliktus kialakulása és a török külpolitika paradigmaváltása, 2011–2012. *Világtörténet*, 10 (42.): 223-245.
- Dugin, Alexander (2014): *Eurasian Mission: An Introduction to Neo-Eurasianism*. Arktos Media Ltd.
- Dugin, Alexander (2016): [Erdogan getting rid of neo-ottomanism](#). Geopolitika.ru. Elérve: 2022. 02. 28.
- Dugin, Alexander (2018): [The coup of July 15th 2016: Erdogan and his shadow](#). Geopolitika.ru. Elérve: 2022. 02. 28.
- Duran, Burhanettin (2017): [Cooperation with Russia and Iran: Is Turkey joining the Eurasian axis?](#) Daily Sabah. Elérve: 2022. 03. 08.
- Efegil, Ertan (2004): Why Did the Turkish Parliament Reject the Memorandum of March 1? *Insight Turkey*, 6 (1): 105-112. DOI: 10.2307/26328858.
- Egeresi Zoltán (2013): A török nemzetépítés Atatürk korában. *Világtörténet*, 3 (35): 1:125–144.
- Egeresi Zoltán (2015): [Törökországi parlamenti választás: egy korszak vége?](#) KKI Elemzések. Elérve: 2022. 11. 05.
- Egeresi Zoltán (2017): A centrum nyomában: geopolitikai gondolkodás és külpolitikai útkeresés Törökországban. *Külügyi Szemle*, 16 (4): 64-87.
- Egeresi Zoltán (2018): Törökországnak a regionális energiaelosztó szerepre irányuló törekvései. *Külügyi Szemle*, 17 (3): :73-98.
- Egeresi Zoltán (2020): [A Hagia Sophia átalakítása – a szekularizmus vége Törökországban? KKI Elemzések](#). KKI Elemzések. Elérve: 2022. 11. 30.
- Egeresi Zoltán (2021): [Új szövetség a Fekete-tenger két partján? – Törökország és Ukrajna együttműködése](#). KKI Elemzések. Elérve: 2022. 09. 04.
- Egeresi Zoltán (2022): [Közvetítő szerepben – Törökország és az orosz-ukrán háború](#). Stratégiai Védelmi Kutatóintézet Elemzések. Elérve: 2023. 01. 20.
- Egeresi Zoltán – Pénzváltó Nikolett (2017): Az AKP útja az elnöki rendszerről szóló népszavazásig: rezsimépítés Törökországban (2002-2017). *Nemzet és Biztonság*, 10 (3): 80-109.
- Egeresi Zoltán – Pénzváltó Nikolett (2020): *A Török Köztársaság a történelemben*. Nemzeti Közzolgálati Egyetem, Budapest.
- Ekinci, Mehmet Uğur (2014): A Golden Age of Relations: Turkey and the Western Balkans During the AK Party Period. *Insight Turkish*, 16 (1): 103-125.
- Embassy of Ukraine in the Republic of Turkey (2016a): [Establishment of Bilateral Relations between Ukraine and Turkey](#). Elérve: 2022. 01. 16.
- Embassy of Ukraine in the Republic of Turkey (2016b): [President of Ukraine Petro Poroshenko had a meeting with Prime Minister of Turkey Ahmet Davutoğlu](#). Elérve: 2022. 01. 16.
- Embassy of Ukraine in the Republic of Turkey (2016c): [Meeting between Presidents of Ukraine and Turkey: Ukrainian policemen will pass training in Turkey](#). Elérve: 2022. 01. 16.

- Entous, Adam – Parkinson, Joe (2013): [Turkey's Spymaster Plots Own Course on Syria: Hakan Fidan Takes Independent Tack in Wake of Arab Spring](#). The Wall Street Journal. Elérve: 2020. 10. 30.
- Erdősi Ferenc (2008): Tengeri kereskedelem és globális gazdasági kapcsolatok. *Tér és Társadalom*, 22. (4): 21-42.
- Erşen, Emre (2017): Evaluating the Fighter Jet Crisis in Turkish-Russian Relations. *Insight Turkey*, 19 (4): 85-103. DOI: 10.25253/99.2017194.06.
- European Commission (2010): [Turkey 2010 Progress Report](#). Elérve: 2020. 07. 14.
- European Commission (2013): [Turkey 2013 Progress Report](#). Elérve: 2020. 07. 21.
- European Commission (2016): [Turkey 2016 Progress Report](#). Elérve: 2022. 03. 07.
- European Commission for Democracy through Law (Venice Commission) (2017): [Turkey - Opinion on the amendments to the Constitution adopted by the Grand National Assembly on 21 January 2017 and to be submitted to a National Referendum on 16 April 2017](#). Elérve: 2022. 03. 03.
- European External Action Service (2016): [Eastern Partnership](#). Elérve: 2021. 02. 12.
- European Union External Action Service (2015): [Final declaration on the results of the Syria Talks in Vienna as agreed by participants](#). Elérve: 2021. 08. 18.
- European Parliament (2015): [The Western Balkans and EU Enlargement: Lessons learned, ways forward and prospects ahead](#). Directorate-General for External Policies Policy Department.
- Federici, Vittoria (2015): The Rise of Rojava: Kurdish Autonomy in the Syrian Conflict. *SAIS Review of International Affairs*, 35 (2): 81-90.
- Fekete József (2014): Törökország külpolitikája és kulturális jelenléte a Balkánon. In: Reményi Péter (szerk.): *Allam- és nemzetépítés a Nyugat-Balkánon*. Publikon Kiadó, Pécs.
- Findley, Carter Vaughn (2010): *Turkey, Islam, Nationalism and Modernity: A History, 1789–2007*. Yale University Press.
- France 24 (2015): [Exclusive interview with Turkey's president Recep Tayyip Erdogan](#). Youtube. Elérve: 2021. 12. 04.
- Frappi, Carlo (2018): The Russo-Turkish Entente: A Tactical Embrace Along Strategic and Geopolitical Convergences. In: Valeria Talbot (ed.): *Turkey: Towards an Eurasian Shift?* Ledizioni LediPublishing, Milano.
- Fukuyama, Francis (1994): *A történelem vége és az utolsó ember*. Európa Könyvkiadó, Budapest.
- Gaddis, John Lewis (2020): *A hidegháború*. Antall József Tudásközpont, Budapest.
- Gafarli, Orhan (2016): [Importance of Syrian Turkmen to Turkey](#). The Jamestown Foundation Eurasia Daily Monitor Volume: 13 Issue: 38. Elérve: 2021. 12. 03.
- Galeotti, Mark (2019): *We Need to Talk About Putin*. Ebury Press, London.
- Galtung, Johan (2009): [Theories of conflict Definitions, Dimensions, Negations, Formations](#). Elérve: 2020. 03. 27.

- Gelvin, James L. (2019): *Az új Közel-Kelet: Amit mindenkinek tudnia kell*. Pallas Athéné Könyvkiadó Kft., Budapest.
- Gerilativ (2016): [Çalakiya Xistina Firoke a Artesa Tirk Çelê - 13 Gulan 2016](#). Elérve: 2022. 01. 10.
- Glazyev, Sergei (1999): *Genocide: Russia and the New World Order*. Executive Intelligence Review, Washington, D.C.
- Goncharenko, Roman (2020): [Idlib crisis: The high stakes for Turkey and Russia](#). Deutsche Welle. Elérve: 2022. 05. 01.
- Gordon, Michael R. – Schmitt, Eric (2017): [Russians and Turks Conduct Joint Strikes on ISIS in Syria](#). The New York Times. Elérve: 2022. 03. 25.
- Gordon, Philip H. (2020): *Losing the Long Game: The False Promise of Regime Change in the Middle East*. St. Martin's Press, New York.
- Gordon, Philip H. – Taspinar Omer (2008): *Winning Turkey: How America, Europe, and Turkey Can Revive a Fading Partnership*. Brookings Institution Press, Washington D.C.
- Göksel, Oğuzhan (2012): Assessing the Turkish Model as a Guide to the Emerging Democracies in the Middle East. *Ortadoğu Etütleri*, 4 (1): 99-120.
- Gretskiy, Igor – Treshchenkov, Evgeny – Golubev, Konstantin (2018): Russia's perceptions and misperceptions of the EU Eastern Partnership. *Communist and Post-Communist Studies* 47 (2014): 375-383. DOI: 10.1016/j.postcomstud.2014.10.006.
- Grygiel, Jakub J. (2006): *Great Powers and Geopolitical Change*. The Johns Hopkins University Press, Baltimore.
- Grygiel, Jakub J. – Mitchell, A. Wess (2017): *Nyugtalan határvidék*. Antall József Tudásközpont, Budapest.
- Gunter, Michael, M. (2014): *Out of Nowhere: The Kurds of Syria in Peace and War*. Hurst & Company, London.
- Günay, Cengiz (2019): Turkey's Changing Role After the Cold War: From Ideational to Civilizational Geopolitics. In: Hamilton, Daniel S. – Spohr, Kristina (szerk.): *Exiting the Cold War, Entering a New World*. Brookings Institution Press, Washington, D.C.
- Gürkan, Ihsan (1987) Implications of new military technologies and doctrines for the evolution of national defense strategies in relation to NATO: A Turkish view, *The International Spectator: Italian Journal of International Affairs*, 22 (1): 36-43, DOI: 10.1080/03932728708456610.
- Gyurgyák János (2018): *Európa alkonya?* Osiris Kiadó, Budapest.
- Haass, Richard (2016): [Turkey coup presents dilemma to US, Europe govts: do you support non-democratic coup vs increasingly non-democratic authoritarian leader?](#) Twitter. Elérve: 2022. 03. 07.
- HaberTurk (2016): [Ukrayna Deniz Kuvvetleri'yle ortak tatbikat](#). Elérve: 2022. 01. 16.
- Harper, Tom (2019): China's Eurasia: the Belt and Road Initiative and the Creation of a New Eurasian Power. *The Chinese Journal of Global Governance* 5: 99–121.

- Haushofer, Karl (1999): A világpolitika ma. In: Csizmadia Sándor – Molnár Gusztáv – Pataki Gábor Zsolt: *Geopolitikai szöveggyűjtemény*. Stratégiai és Védelmi Kutatóintézet, Budapest.
- Hegedűs Tamás (2017): *Az orosz-török kapcsolatok geopolitikai háttere*. Diplomamunka. Nemzeti Közszerzői Egyetem, Budapest.
- Henderson, James (2016): Does Russia Has a Potent Gas Weapon? In: *The Palgrave Handbook of the International Political Economy of Energy*. Palgrave Macmillan, London.
- Hill, Fiona (2013): [The Real Reason Putin Supports Assad](#). Foreign Affairs. Elérve: 2021. 06. 21.
- Hill, Fiona – Taspinar, Omer (2006): Turkey and Russia: Axis of the excluded? *Survival*, 48 (1): 81-92, DOI: 10.1080/00396330600594256.
- Hoge, Warren (2005): [Turkish Leader Spells Out More Vigorous Role in Iraq](#). The New York Times. Elérve: 2021. 08. 26.
- Hubbard, Ben (2016): [Turning Point in Syria as Assad Regains All of Aleppo](#). The New York Times. Elérve: 2022. 03. 29.
- Hubbard, Glenn – Kane, Tim (2016): *Egyensúlyban: A nagyhatalmak gazdasága az ókori Rómától a modern Amerikáig*. Antall József Tudásközpont, Budapest.
- Human Rights Watch (2013): [“No One’s Left” Summary Executions by Syrian Forces in al-Bayda and Baniyas](#). Elérve: 2020. 11. 02.
- Human Rights Watch (2016): [Russia/Syria: War Crimes in Month of Bombing Aleppo](#). Elérve: 2022. 03. 26.
- Human Rights Watch (2018): [Syria: A Year On, Chemical Weapons Attacks Persist](#). Elérve: 2021. 08. 14.
- Huntington, Samuel P. (2015): *A civilizációk összecsapása és a világrend átalakulása*. Európa Könyvkiadó, Budapest.
- Hürriyet Daily News (2012): [Ankara welcomes NATO’s Patriot decision, highlights defensive purposes](#). Elérve: 2020. 10. 26.
- Hürriyet Daily News (2012): [Turkey’s failed Syria push](#). Elérve: 2020. 10. 20.
- Hürriyet Daily News (2013): [Al-Assad will pay heavy price for only showing ‘courage’ to babies in cradle: Turkish PM](#). Elérve: 2020. 11. 03.
- Hürriyet Daily News (2015a): [If EU opposes Islamophobia, it must accept Turkey as member: Erdoğan](#). Elérve: 2021. 08. 26.
- Hürriyet Daily News (2015b): [Turkish FM slams Russia’s missile ‘provocation’ in Bosphorus](#). Elérve: 2022. 01. 13.
- Hürriyet Daily News (2016): [New PM signals shift in foreign policy: More friends than enemies](#). Elérve: 2022. 02. 25.
- Independent International [Fact-Finding Mission on the Conflict in Georgia \(2009\): Report I](#). Elérve: 2021. 02. 08.
- Interfax (2015): [Главком ВКС рассказал о подробностях полета сбитого Су-24](#). Elérve: 2021. 12. 04.

- International Crisis Group (2014): [Flight of Icarus? The PYD's Precarious Rise in Syria](#). Elérve: 2011. 11. 04.
- International Crisis Group (2016): [The North Caucasus Insurgency and Syria: An Exported Jihad?](#) Elérve: 2021. 07. 07.
- International Crisis Group (2018): [Russia and Turkey in the Black Sea and the South Caucasus](#). Elérve: 2022. 01. 18.
- International Energy Agency: [Turkey](#). Elérve: 2021. 08. 21.
- International Energy Agency (2019): Energy security. <https://www.iea.org/areas-of-work/ensuring-energy-security> Elérve: 2019. 11. 28.
- Itani, Faysal – Stein, Aaron (2016): [Turkey's Syria Predicament](#). Atlantic Council Rafik Harari Center for the Middle East. Elérve: 2021. 08. 10.
- Jain, Vijesh (2011): Legacy of Mackinder's Heartland Theory in Modern Times <https://vijeshjain.com/2011/08/08/legacy-of-mackinders-heartland-theory-in-modern-times/> Elérve: 2019. 07. 28.
- Jervis, Robert (1978): Cooperation under the security dilemma. *World Politics*, Vol. 30, No. 2 1978. 167-169. o.
- John, Tara (2015): [Is Turkey Really Benefiting From Oil Trade With ISIS?](#) TIME. Elérve: 2022. 01. 19.
- Jones, Dorian (2016): [Turkey, Russia: Ties Worsen Over Downed Turkish Helicopter](#). Eurasianet. Elérve: 2022. 01. 10.
- Kacziba Péter (2017): *A nemzetközi válságkezelés békeépítő koncepciója és ciprusi alkalmazásának tanulságai*. Doktori értekezés, Interdiszciplináris Doktori Iskola, Pécs.
- Kacziba Péter (2020a): Az amerikai és a brit diplomácia szerepe az 1974-es ciprusi konfliktusban. *Hadtudományi Szemle*, 13 (1): 77-89. DOI: 10.32563/hsz.2020.1.6.
- Kacziba Péter (2020b): A líbiai polgárháború szerepe a görög-török konfliktus elmélyülésében. *Pólusok*, 1 (1): 47-82. DOI: 10.15170/PSK.2020.01.01.03.
- Kadıoğlu, Ayşe (2011): The Twin Motives of Turkish Nationalism. In: Kadıoğlu, Ayşe – Keyman E. Fuat (szerk.): *Symbiotic Antagonisms: Competing Nationalisms in Turkey*. The University of Utah Press, Salt Lake City.
- Kadir Has University Center for Turkish Studies (2016): [Public Perceptions on Turkish Foreign Policy - Quantitative Research Report 18 May 2016 | Istanbul](#). Elérve: 2021. 10. 20.
- Kadir Has University Center for Turkish Studies (2017): [Public Perceptions on Turkish Foreign Policy – Quantitative Research Report 20 July 2017 | Istanbul](#). Elérve: 2021. 10. 20.
- Kainikara, Sanu (2018): *In the Bear's Shadow: Russian Intervention in Syria*. Air Power Development Centre, Canberra.
- Kalın, Ibrahim (2008): [Turkey and NATO: Is Non-Alliance an Option?](#) SETA. Elérve: 2021. 08. 30.
- Kalın, Ibrahim (2015a): [ISIS, PKK and the uses of terrorism](#). Daily Sabah. Elérve: 2021. 06. 28.

- Kalın, Ibrahim (2015b): [Syria War and Turkish-Russian Relations](#). Daily Sabah. Elérve: 2021. 12. 09.
- Kalmár Zoltán (2013): Hatalmi rivalizálás az új Eurázsiaiban: különös tekintettel az orosz–török viszonyra. In: Grünhut Zoltán – Vörös Zoltán (szerk.): *Az átalakuló világtrend küszöbén*. Publikon Kiadó, Pécs.
- Karaganov, Sergei A. – Suslov, Dimitry (2018): [A new world order: A view from Russia](#). Russia in Global Affairs. Elérve: 2022. 04. 06.
- Karagöz, Serdar (2015): [Qatar, Turkey see eye to eye on gas, Syria, says President Erdoğan](#). Daily Sabah. Elérve: 2022. 01. 24.
- Kasapoglu, Can (2016): [Is Armenia the Next Turkish-Russian Flashpoint?](#) The Washington Institute for Near East Policy. Elérve: 2022. 01. 16.
- Kaygusuz, Özlem (2018): Authoritarian Neoliberalism and Regime Security in Turkey: Moving to an ‘Exceptional State’ under AKP. *South European Society and Politics*, 23 (2): 281-302. DOI: 10.1080/13608746.2018.1480332.
- Keating, Joshua (2011): [Erdoğan’s Cairo Speech](#). Foreign Policy. Elérve: 2020. 10. 08.
- Kelly, Phil (2016): *Classical geopolitics: A new analytical model*. Stanford University Press.
- Kennan, George F. (1997): [A Fateful Error](#). New York Times. Elérve: 2019. 12. 01.
- Khanna, Parag (2017): *Konnektográfia*. HVG Kiadó, Budapest.
- Khlebnikov, Alexey (2015): [The Kurds could bring Russia and the US together in Syria](#). Russia Direct. Elérve: 2021. 12. 06.
- Kiliç, Seray (2017): Turkey and the Responsibility to Protect in Lybia: Deeds without words. In: Vasilka Sancin (szerk.): *Are we »manifestly failing« R2P?* University of Ljubljana, Ljubljana.
- Kirişçi Kemal (2009): The Transformation of Turkish Foreign Policy: The Rise of the Trading State. *New Perspectives on Turkey*, 40: 29–57.
- Kirişçi, Kemal (2022): [Can the Russia-Ukraine crisis offer an opportunity to re-anchor Turkey in NATO?](#) Brookings. Elérve: 2023. 01. 12.
- Kissinger, Henry (2015): *Világtrend*. Antall József Tudásközpont, Budapest.
- Klare, Michael (2008): *Rising Powers, Shrinking Planet*. Metropolitan Books, New York.
- Klein, Margarete (2012): [Russland und der arabische Frühling - Außen- und innenpolitische Herausforderungen](#). Stiftung Wissenschaft und Politik. Elérve: 2021. 02. 15.
- Kozma Tamás (2016): A török-orosz kapcsolatok energiadiplomáciai aspektusai. In: Baranyi Tamás Péter – Szálkai Kinga (szerk.): *Újhold: A török külpolitika útkeresése a 21. század elején*. Antall József Tudásközpont, Budapest.
- Kouskouvelis, Ilias I. (2013): The Problem with Turkey’s “Zero Problems”. *Middle East Quarterly* 20 (1): 47-56.
- Kozhanov, Nikolay (2016): *Russia and the Syrian Conflict*. Gerlach Press, Berlin.

- Kozyrev, Andrei (1993): [The New Russia and the Atlantic Partnership](#). NATO On-line Library. Elérve: 2020. 12. 11.
- Kozyrev, Andrei (1994): [The Lagging Partnership](#). Foreign Affairs. Elérve: 2020. 12. 13. DOI: 10.2307/20046658.
- Köstem, Seçkin. (2018): The Political Economy of Turkish-Russian Relations: Dynamics of Asymmetric Interdependence. *PERCEPTIONS*, 23 (2): 10-32.
- Köstem, Seçkin (2020): Russian-Turkish cooperation in Syria: geopolitical alignment with limits. *Cambridge Review of International Affairs*, 34(6): 795-817. DOI: 10.1080/09557571.2020.1719040.
- Kramer, Andrew E. – Gall, Carlotta (2019): [Amid Tensions With U.S., Erdogan Praises Ties With Russia](#). The New York Times. Elérve: 2022. 05. 01.
- Krasztev, Ivan – Holmes, Stephen (2019): *A fény kialszik: a liberális demokrácia válságáról*. Park Könyvkiadó, Budapest.
- Kraushaar, Wolfgang (2014): *Diplomások lázadása: Az arab tavasztól az Occupy mozgalomig*. Napvilág Kiadó, Budapest.
- Lacoste, Yves (1999): Geopolitika. In: Csizmadia Sándor – Molnár Gusztáv – Pataki Gábor Zsolt: *Geopolitikai szöveggyűjtemény*. Stratégiai és Védelmi Kutatóintézet, Budapest.
- Laçiner, Sedat (2009): Turgut Özal Period in Turkish Foreign Policy: Özalism. *Usak Yearbook*, 2: 153-205.
- Laruelle, Marlene (2015): The Paradoxical Legacy of Eurasianism in Contemporary Eurasia. In: Mark Bassin – Sergey Glebov – Marlene Laruelle (szerk.): *Between Europe & Asia: The Origins, Theories, and Legacies of Russian Eurasianism*. University of Pittsburgh Press, Pittsburgh.
- Laruelle, Marlene (2019): *Russian Nationalism: Imaginaries, Doctrines, and Political Battlefields*. Routledge, Abingdon.
- Lavrov, Sergey (2013): [Europe's role in a time of changes. Speech delivered by the Minister of Foreign Affairs of the Russian Federation Sergey Lavrov at the Royal Institute for International Relations \(Brussels, 15 October 2013\)](#). The MFA of the Russian Federation. Elérve: 2021. 08. 6.
- Lavrov, Sergey (2014): [Speech by the Russian Foreign Minister, Sergey Lavrov, during the high-level segment of the 25th session of the United Nations Human Rights Council, Geneva, 3 March 2014](#). The MFA Affairs. Letöltés: 2021. 08. 08.
- Lavrov, Sergey (2016a): [Russia's Foreign Policy in a Historical Perspective](#). Russia in Global Affairs.
- Lavrov, Sergey (2016b): [Comment by Foreign Minister Sergey Lavrov on the murder of Russian Ambassador to Turkey Andrey Karlov in Ankara, Moscow, December 19, 2016](#). The MFA of the Russian Federation. Elérve: 2022. 03. 31.

- Lavrov, Sergey (2016c): [Foreign Minister Sergey Lavrov's opening remarks during talks with Turkish Foreign Minister Mevlut Cavusoglu, Moscow](#), December 20, 2016. The MFA of the Russian Federation. Elérve: 2022. 04. 02.
- Lavrov, Sergey (2019): [Neighbours in Europe. Russia-EU: Thirty Years of Relations](#). The Ministry of Foreign Affairs of the Russian Federation. Elérve: 2021. 02. 14.
- Lechner Zoltán (2019a): Törökország szerepvállalása a Nyugat-Balkánon. *Mediterrán és Balkán Fórum*, 13 (2): 28-53.
- Lechner Zoltán (2019b): Törökország, Szíria és Irak kapcsolata az édesvízelosztás problémájának tükrében. *Külgügyi Szemle* 18 (1):29-52.
- Lechner Zoltán (2020a): A krími válság geopolitikai és geoökonómiai előzményei. *Pólusok*, 1 (1): 83-106. DOI: 10.15170/PSK.2020.01.01.04.
- Lechner Zoltán (2020b): A geopolitika elméleti irányzatai: Törökország észak-szíriai kurdokkal való konfliktusán keresztül szemléltetve. *Tér és Társadalom*, 34 (2): 108-128. DOI: 10.17649/TET.34.2.3241.
- Lechner Zoltán (2020c): A török geopolitikai gondolkodás alakulása az Oszmán Birodalom válságától az ezredfordulóig. *Mediterrán és Balkán Fórum*, 14 (1-2): 37-53.
- Lechner Zoltán (2021a): Orosz külpolitikai diskurzusok a posztszovjet időszakban. *Valóság: Társadalomtudományi Közlöny*, 66 (7): 16-25.
- Lechner Zoltán (2021b): Opposing Discourses of Terror: The Use of the Terrorist Label by the Turkish and Russian Governments in the Northern Syrian Conflict. *Nemzetbiztonsági Szemle*, 9 (3): 33-53. DOI: 10.32561/nsz.2021.3.3.
- Lechner Zoltán – Gibárti Sára (2021): Törökország Szíria-stratégiája 2011 és 2015 között. *Pólusok*, 2 (1): 1-30.
- Leonard, Mark (2016): *Connectivity Wars: Why Migration, Finance and Trade are the Geo-economic Battlegrounds of the Future*. European Council on Foreign Relations, London.
- Levada Center (2016): [Syria 10.06.2016](#). Elérve: 2021. 08. 19.
- Levada Center (2020): [„Friends” and „Enemies” of Russia](#). Elérve: 2022. 01. 03.
- Levitsky, Steven – Way, Lucan A. (2010): *Competitive Authoritarianism: Hybrid Regimes After the Cold War*. Cambridge University Press, New York.
- Lo, Bobo (2002): *Russian Foreign Policy in the Post-Soviet Era: Reality, Illusion and Mythmaking*. Palgrave Macmillan, New York.
- Lo, Bobo (2015): *Russia and the New World Disorder*. Brookings Institution Press, Washington, D.C.
- Lukin, Alexander (2014): Eurasian Integration and the Clash of Values. *Survival*, 56 (3): 43-60. DOI: 10.1080/00396338.2014.920144.
- Lukov, Yaroslav – Murphey, Matt (2022): [Turkey threatens to block Finland and Sweden Nato bids](#). BBC. Elérve: 2022. 12. 03.
- Luttwak, Edward (1990): From Geopolitics to Geoeconomics. *The National Interest*, 20: 17-23.

- Maçães, Bruno (2018): *Eurázsia hajnala: Az új világtrend nyomában*. Pallasz Athéné Könyvkiadó Kft., Budapest.
- Mackinder, Halford J. (1999a): A földrajz mint a történelem kulcsa. In: Csizmadia Sándor – Molnár Gusztáv – Pataki Gábor Zsolt: *Geopolitikai szöveggyűjtemény*. Stratégiai és Védelmi Kutatóintézet, Budapest.
- Mackinder, Halford J. (1999b): Demokratikus ideálok és a valóság. In: Csizmadia S., Molnár G., Pataki G. Zs. (szerk.): *Geopolitikai szöveggyűjtemény*. Stratégiai és Védelmi Kutatóintézet, Budapest.
- Magyarország Kormánya (2016): [Orbán Viktor 2016. évi évértékelő beszéde](#). Youtube. Elérve: 2022. 05. 10.
- Maher, David – Pieper Moritz (2020): Russian Intervention in Syria: Exploring the Nexus between Regime Consolidation and Energy Transnationalisation. *Political Studies* 69 (4): 944–964. DOI: 10.1177/0032321720934637.
- Manhoff, Tim (2017): [Turkey's Foreign Policy Towards Syria: From Neo-Ottoman Adventurism to Neo-Ottoman Realpolitik](#). Konrad Adenauer Stiftung. Elérve: 2022. 03. 24.
- Mankoff, Jeffrey (2007): Russia and the West: Taking the Longer View. *The Washington Quarterly* 30 (2): 123-135. DOI: 10.1162/wash.2007.30.2.123.
- Mankoff, Jeffrey (2022): [Turkey's Balancing Act on Ukraine Is Becoming More Precarious](#). Foreign Policy. Elérve: 2022. 05. 01.
- Marshall, Tim (2019): *A földrajz fogságában*. Park Könyvkiadó, Budapest.
- Martin, Frankie (2011): [Turkey can model democracy for the Arab world](#). CNN. Elérve: 2020. 09. 17.
- Martin, Natalie (2018): The A.K. Party and the Kurds since 2014: a discourse of terror. *British Journal of Middle Eastern Studies*, 45 (4): 543-558 DOI: 10.1080/13530194.2018.1430531.
- Masumova, Nigyar R. (2018): Russia and Turkey: Resetting Economic Partnership. *PERCEPTIONS*, 23 (2): 33-50.
- Matthews, Owen (2006): [Who lost Turkey?](#) Newsweek. Elérve: 2020. 09. 19.
- Max, Fisher (2016): [Turkey, Russia and an Assassination: The Swirling Crises, Explained](#). The New York Times. Elérve: 2022. 03. 20.
- Mazanec, Jakub (2016): The Ottoman Empire at the Beginning of Tanzimat Reforms. *Prague Papers on the History of International Relations* 2: 21-45.
- Mearsheimer, John J. (2014): [Why the Ukraine Crisis Is the West's Fault](#). Foreign Affairs, September/October. Elérve: 2019. 08. 08.
- Mearsheimer, John J. (2022): [John Mearsheimer on why the West is principally responsible for the Ukrainian crisis](#). The Economist. Elérve: 2022. 04. 31.
- Medvedev, Dimitry (2011): [Statement by Dmitry Medvedev on the situation in Libya](#). President of Russia. Elérve: 2021. 02. 13.

- Mendly Dorottya (2016): A diszkurzív módszer alkalmazási lehetőségei a geopolitikában. *AJRC- Elemzések* 2016/E01.
- Menshawy Mustafa (2018): Constructing state, territory, and sovereignty in the Syrian conflict. *Politics*, 39 (3): 332-346. DOI: 10.1177/0263395718770348.
- Michalopoulos, Sarantis (2014): [Greece accuses Turkey of exploiting Russian EU food ban](#). Elérve: 2021. 09. 04.
- Movchan, Andrey (2015): [Boomerang Sanctions: Russia Punishes Turkey](#). Carnegie Moscow Center. Elérve: 2022. 01. 22.
- Moisi, Dominique (2009): [Who lost Turkey?](#) POLITICO. Elérve: 2020. 09. 20.
- Mulder, Nicholas (2022): [The Toll of Economic War – How Sanctions on Russia Will Upend the Global Order](#). *Foreign Affairs*. Elérve: 2022. 04. 31.
- Müftüler-Bac, Meltem (2005/2006): Turkey and the United States: The Impact of the War in Iraq. *International Journal*, 61 (1): 61-81. DOI: 10.2307/40204129.
- N. Rózsa Erzsébet (2015): *Az Arab Tavasz: A Közel-Kelet átalakulása*. Osiris Kiadó – Külügyi és Külgazdasági Intézet, Budapest.
- Nagy László (2018): Oroszország biztonságpolitikája, különös tekintettel az orosz–atlanti kapcsolatokra. *Hadtudomány: A Magyar Hadtudományi Társaság Folyóirata*, 28 (1): 73-89. DOI: 10.17047/HADTUD.2018.28.1.73.
- NATO (1994): [Declaration of the Heads of State and Government](#). Elérve: 2020. 12. 19.
- NATO (1949): [Az Észak-Atlanti Szerződés](#). Elérve: 2020. 10. 10.
- NATO (1995): [Study on NATO Enlargement](#). Elérve: 2021. 02. 09.
- NATO (2002): [Prague Summit Declaration](#). Elérve: 2021. 02. 05.
- NATO (2008): [Bucharest Summit Declaration](#). Elérve: 2021. 02. 06.
- NATO (2013): [NATO support to Turkey: Background and timeline](#). Elérve: 2020. 10. 26.
- NATO (2015): [Joint press point with NATO Secretary General Jens Stoltenberg and the Prime Minister of Turkey, Ahmet Davutoğlu](#). Elérve: 2021. 12. 08.
- Notte, Hannah (2017): [Russia in Syria: Domestic Drivers and Regional Implications](#). Konrad Adenauer Stiftung. Elérve: 2021. 07. 23.
- NTV Haber (2015): [Cumhurbaşkanı Erdoğan'dan Rusya'ya tepki](#). Elérve: 2021. 11. 27.
- Nye, S. Joseph – Keohane, O. Robert (2012): *Power and Interdependence (4th ed.)*. Longman, Glenview.
- O'Brien, Richard (1992): *Global Financial Integration: The End of Geography*. Royal Institute of International Affairs, London.
- O'Loughlin, John – Ó Tuathail, Gearóid – Kolossov, Vladimir (2005): Russian geopolitical culture and public opinion: the masks of Proteus revisited, *Transactions of the Institute of British Geographers*, 30 (3): 322-335.

- Okumuş, Olgu (2015): [Will Turkey be able to replace Russian gas with Qatari imports?](#) Al-Monitor. Elérve: 2022. 02. 05.
- Olson, Robert (1998): Turkish and Russian foreign policies, 1991–1997: the Kurdish and Chechnya questions. *Journal of Muslim Minority Affairs*, 18 (2): 209-227. DOI:10.1080/13602009808716407.
- Orient Net (2021): [رئيس وزراء تركيا السابق يفجر مفاجأة حول تسليم حلب لروسيا ويكشف عن المقابل! \(فيديو\)](#). Elérve: 2022. 03. 30.
- Overhaus, Marco: [NATO's operation in Libya](#). Stiftung Wissenschaft und Politik, November 2011. Elérve: 2019. 08. 13.
- Ozkan, Mehmet – Korkut, Hasan (2013): Turkish Foreign Policy towards the Arab Revolutions. *Epiphany*, 6 (1): 162-181.
- Ó Tuathail, Gearóid (1996): *Critical Geopolitics*. Routledge, London.
- OPCW (2014): [All Category 1 Chemicals Declared by Syria Now Destroyed](#). Elérve: 2021. 08. 12.
- Öniş, Ziya - Yılmaz, Şuhnaz (2016): Turkey and Russia in a shifting global order: cooperation, conflict and asymmetric interdependence in a turbulent region. *Third World Quarterly*, 37 (1): 71-95. DOI: 10.1080/01436597.2015.1086638.
- Özal, Turgut (1991): Turkish Stand on the Gulf Crisis, Middle East and Europe. *A Quarterly of the Foreign Policy Institute*, 16 (1-2).
- Özcan, Gencer (2012): Policy of Zero Problems with the Neighbours. *IEMed Mediterranean Yearbook*. European Institute of the Mediterranean, Barcelona.
- Özel, Soli (2016): [The Crisis in Turkish-Russian Relations](#). Center for American Progress. Elérve: 2021. 12. 08.
- Özel, Soli – Uçar, Gökçe (2019): [The Economics of Turkey-Russia Relations](#). Centre for Economics and Foreign Policy Studies. Foreign Policy & Security 2019/10. Elérve: 2022. 02. 08.
- Özhan, Taha –Davutoğlu, Ahmet – Abdessalem, Rafik (2012): Arab Spring, Tunisia and Turkey. SETA Policy Debate, 7.
- Özkan, Behlül (2012): *From the Abode of Islam to the Turkish Vatan*. Yale University Press, New Haven.
- Özkan, Behlül (2014): Turkey, Davutoglu and the Idea of Pan-Islamism. *Survival*, 56 (4): 119-140. DOI: 10.1080/00396338.2014.941570.
- Pearson, W. Robert (2022): [Turkey between Ukraine and Russia](#). MEI@75. Elérve: 2022. 05. 01.
- Perjés Géza (1966): Az oszmán birodalom európai háborúinak katonai kérdései. *Hadtörténeti Közlemények*, 13 (4): 862-872.
- Pew Research Center (2007): [Global Unease With Major World Powers](#). Elérve: 2021. 08. 24.
- Pénzváltó Nikolett (2016a): Délkelet-Törökország újra lángol. *Nemzet és Biztonság*, 9 (2):| 17–39.
- Pénzváltó Nikolett (2016b): Törökország belső és külső válságai. *Nemzet és Biztonság* 9 (6): 157–189.

- Pénzváltó Nikolett (2020): *Oroszország helye Törökország kül-, biztonság- és védelempolitikájában, 2016–2019*. Doktori (PhD) Értekezés. Nemzeti Közszerológati Egyetem Hatstudományi Doktori Iskola.
- Phillips, Christopher (2012): Into the Quagmire: Turkey's Frustrated Syria Policy. In: Dahri, Noor (szerk.): *Turkey's Proxy War: Pan-Islamism, Jihadi Groups and Crimes against Kurds in Iraq and Syria*. Vij Books India Pvt Ltd, Delhi.
- Phillips, Leigh (2009): [Van Rompuy: 'Turkey will never be part of Europe'](#). Euobserver. Elérve: 2021. 08. 26.
- Pokalova, Elena (2015): [The Islamic State comes to Russia?](#) War on the Rocks. Elérve: 2021. 07. 27.
- Póczik Szilveszter (2011): *Az iszlám forradalom Négy műhelytanulmány a radikális iszlámról*. Publikon Kiadó, Pécs.
- Presidency of the Republic of Turkey (2015a): [Belçika Egmont Uluslararası İlişkiler Kraliyet Enstitüsü'nde Yaptıkları Konuşma](#). Elérve: 2021. 11. 27.
- Presidency of the Republic of Turkey (2015b): [President Erdoğan at Turkey Innovation Week](#). Elérve: 2022. 02. 03.
- Presidency of the Republic of Turkey (2016a): [President Erdoğan Addresses 'Balkan Countries Chiefs of Defense Conference'](#). Elérve: 2022. 01. 18.
- Presidency of the Republic of Turkey (2016b): [Beştepe Millet Kongre ve Kültür Merkezi Açılışı ile Şehitleri Anma Programı'nda Yaptıkları Konuşma](#). Elérve: 2022. 03. 05.
- President of Russia (2004): [Interview with the Turkish Media](#). Elérve: 2021. 08. 25.
- President of Russia (2008): [The Foreign Policy Concept of the Russian Federation](#). Elérve: 2021. 02. 06.
- President of Russia (2014): [Interview to Anadolu Agency](#). Elérve: 2021. 09. 04.
- President of Russia (2015a): [Meeting with King Abdullah II of Jordan](#). Elérve: 2021. 12. 12.
- President of Russia (2015b): [Press statement and answers to journalists' questions](#). Elérve: 2021. 12. 12.
- President of Russia (2015e): [Executive Order on measures to ensure Russia's national security and protection of Russian citizens against criminal and other illegal acts and on the application of special economic measures against Turkey](#). Elérve: 2022. 01. 22.
- President of Russia (2016a): [Vladimir Putin received a letter from President of Turkey Recep Tayyip Erdogan](#). Elérve: 2022. 02. 16.
- President of Russia (2016b): [News conference following talks with President of Turkey Recep Tayyip Erdogan](#). Elérve: 2022. 03. 09.
- President of Russia (2017): [News conference following Russian-Turkish talks](#). Elérve: 2022. 03. 14.
- Primakov, Yevgeny (2004): *Russian Crossroads. Toward the New Millennium*. Yale University Press. New haven & London.

- Putin, Vladimir (2005): [Annual Address to the Federal Assembly of the Russian Federation](#). President of Russia. Elérve: 2021. 01. 05.
- Putin, Vladimir (2007): [Speech and the Following Discussion at the Munich Conference on Security Policy](#). President of Russia. Elérve: 2021. 02. 05.
- Putin, Vladimir (2008): [Text of Putin's speech at NATO Summit \(Bucharest, April 2, 2008\)](#). Unian Information Agency. Elérve: 2021. 02. 06.
- Putin, Vladimir (2010): [Von Lissabon bis Wladiwostok](#). Süddeutsche Zeitung. Elérve: 2021. 02. 10.
- Putin, Vladimir (2011): [A new integration project for Eurasia: The future in the making](#). The Embassy of the Russian Federation to the United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland. Elérve: 2021. 02. 10.
- Putin, Vladimir (2012a): [Russia and the changing world](#). The Embassy of the Russian Federation to the United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland. Elérve: 2021. 02. 10.
- Putin, Vladimir (2012b): [Address to the Federal Assembly](#). President of Russia. Elérve: 2021. 02. 18.
- Putin, Vladimir (2013a): [Meeting of the Valdai International Discussion Club](#). President of Russia. Elérve: 2021. 02. 16.
- Putin, Vladimir (2013b): [A Plea for Caution From Russia](#). The New York Times. Elérve: 2021. 08. 05.
- Putin, Vladimir (2014): [Address by President of the Russian Federation](#). President of Russia. Elérve: 2021. 02. 16.
- Putin, Vladimir (2015a): [President of Russia Vladimir Putin Speech at the 70th session of the UN Assembly](#). President of Russia. Elérve: 2021. 08. 16.
- Putin, Vladimir (2015b): [Text of Vladimir Putin speech to Valdai conference in Sochi, Russia, Oct 22, 2015, also including excerpts from question and discussion period](#). Valdai Discussion Club. Elérve: 2021. 08. 19.
- Ramani, Samuel (2019): [Russia's Eye on Syrian Reconstruction](#). Carnegie Endowment for International Peace. Elérve: 2021. 07. 21.
- Rácz András (2011): Háború két és fél fronton: Oroszország a terrorizmus elleni küzdelemben. *Nemzet és Biztonság*, 4 (7): 22-31.
- Rácz András (2013): [Oroszország és a szíriai helyzet a genfi megállapodás tükrében. KKI-Tanulmányok](#). Elérve: 2022. 07. 09.
- Rácz András (2016): A hibrid hadviselés és az ellene való védekezés lehetőségei. *Seregszemle, az MH Összhaderőnemi Parancsnokság folyóirata*, 14 (2): 7-20.
- Rácz András (2020): [Oroszország biztonságpolitikai törekvései a posztszovjet térségben](#). Védelmi Tanulmányok. Elérve: 2022. 10. 15.
- Rácz András (2022): [A világ nem lesz már ugyanolyan – az orosz-ukrán háború első tanulságai](#). Válasz Online. Elérve: 2022. 04. 31.

- Ratzel, Friedrich (1999): Politikai földrajz In: Csizmadia Sándor – Molnár Gusztáv – Pataki Gábor Zsolt: *Geopolitikai szöveggyűjtemény*. Stratégiai és Védelmi Kutatóintézet, Budapest.
- Ray, Julie – Esipova, Neli (2014): [Before Crisis, Ukrainians More Likely to See NATO as a Threat](#). GALLUP. Elérve: 2021. 02. 05.
- Reid, Anna (2022): [Putin’s War on History – The Thousand-Year Struggle Over Ukraine](#). Foreign Affairs. Elérve: 2022. 04. 31.
- Republic of Turkey Ministry of Culture and Tourism (2021): [Tourism statistics](#). Elérve: 2021. 08. 23.
- Republic of Turkey Ministry of Foreign Affairs (2012a): [Interview by Mr. Ahmet Davutoğlu published in AUC Cairo Review \(Egypt\) on 12 March 2012](#). Elérve: 2021. 08. 25.
- Republic of Turkey Ministry of Foreign Affairs (2012b): [The second meeting of Turkey-Russian Federation Joint Strategic Planning Group held in Moscow](#). Elérve: 2021. 09. 02.
- Republic of Turkey Ministry of Foreign Affairs (2014): [No: 86, 17 March 2014, Press Release Regarding the Referendum held in Crimea](#). Elérve: 2021. 09. 03.
- Republic of Turkey Ministry of Foreign Affairs (2015a): [No: 267, 1 October 2015, Joint Declaration on Recent Military Actions of the Russian Federation on Syria](#). Elérve: 2021. 11. 26.
- Republic of Turkey Ministry of Foreign Affairs (2015b): [No: 269, 5 October 2015, Press Release Regarding the Violation of Turkish Airspace by a Russian Federation Aircraft](#). Elérve: 2021. 11. 26.
- Republic of Turkey Ministry of Foreign Affairs (2016a): [QA-14, 17 May 2016, Statement of the Spokesman of the Ministry of Foreign Affairs, Tanju Bilgiç, in Response to a Question Regarding the 72nd Anniversary of the Exile of the Crimean Tatars](#). Elérve: 2022. 01. 14.
- Republic of Turkey Ministry of Foreign Affairs (2016b): [Joint Statement by the Foreign Ministers of the Islamic Republic of Iran, the Russian Federation and the Republic of Turkey on agreed steps to revitalize the political process to end the Syrian conflict, 20 December 2016, Moscow](#). Elérve: 2022. 04. 03.
- Republic of Turkey Ministry of Foreign Affairs (2017): [No:107, 7 April 2017, Press Release Regarding the US’ Military Operation Targeting the Syrian Regime’s Shayrat Airbase in Homs](#). Elérve: 2022. 04. 10.
- Reuters (2015): [Turkey agrees with Azerbaijan to accelerate gas project: Davutoglu](#). Elérve: 2022. 01. 26.
- Reuters (2022): [Turkey doubles Russian oil imports, filling EU void](#). Elérve: 2022. 08. 29.
- Reuters (2022c): [Putin and Erdogan agree to boost cooperation, some rouble payments for gas](#). Elérve: 2022. 08. 29.
- Rodrik, Dani (2012): The Turkish Economy after the Global Financial Crisis. *Ekonomi-tek*, 1 (1): 41-61.

- Roehrs-Weist, Philip (2017): [Is there strategic ground for a Turkish-Russian alliance in the 2010's? Authoritarian alliances under emerging multipolarity](#). ISPK Analyses on Security Policy, 2017/47. Elérve: 2022. 03. 10.
- Rosatom (2018): [JSC Akkuyu Nuclear designated strategic investor in Turkey](#). Elérve: 2022. 03. 12.
- Rostoványi Zsolt (2012): Az „arab tavasz” hatása a Közel-Kelet geopolitikai térképének újrendeződésére. *Külügyi Szemle*, 11 (1): 44-71.
- Rudaw (2016): [Syrian Kurdish YPG advances amid Russian air strikes in Aleppo region](#). Elérve: 2022. 01. 07.
- Russian Foreign Ministry - МИД России (2015): [Foreign Minister Sergey Lavrov's interview with Voskresnoye Vremya TV programme, September 13, 2015](#). Elérve: 2021. 11. 24.
- Sachs, Jeffrey (1995): Mi is az a "sokkterápia"? *Magyar Szemle*, 4 (7).
- Said, Edward (2001): [The Clash of Ignorance](#). The Nation. Elérve: 2020. 07. 05.
- Sakwa, Richard (2012): Sovereignty and Democracy: Constructions and Contradictions in Russia and Beyond. *Regional Studies of Russia Eastern Europe and Central Asia*, 1(1):3-27. DOI:10.1353/reg.2012.0004.
- Sakwa, Richard (2016): *Háború a határon: Ukrajna üllő és kalapács között*. Európa Könyvkiadó, Budapest.
- Salem, Paul (2011): [Turkey's Image in the Arab World](#). TESEV Foreign Policy Programme. Elérve: 2021. július 11.
- Samokhvalov, Vsevolod (2017): *Russian-European Relations in the Balkans and Black Sea Region*. Palgrave Macmillen, Cham. DOI: <https://doi.org/10.1007/978-3-319-52078-0>.
- Sanjaya Baru (2012): Geo-economics and Strategy. *Survival: Global Politics and Strategy*, 54 (3): 11-27.
- Sattarov, Rafael (2016): [What Turkey's new policy of reconciliation means for Russia](#). Russia Direct. Elérve: 2022. 02. 28.
- Savran, Arin (2020): The Peace Process between Turkey and the Kurdistan Workers' Party, 2009–2015. *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, 22 (6): 777-792. DOI: 10.1080/19448953.2020.1801243.
- Savranskaya, Svetlana – Blanton, Tom (2017): [NATO expansion: What Gorbachev heard](#). National Security Archives. Elérve: 2021. 02. 08.
- Scheumann, Waltina – Shmaly, Omar (2016): The Turkish–Syrian Friendship Dam on the Orontes River: Benefits for All? In: Aysegül Kibaroglu / Ronald Jaubert (szerk.): *Water resources management in the Asi-Orontes River Basin: issues and opportunities*. Graduate Institute of International and Development Studies and MEF University, Geneva..
- Schmidinger, Thomas (2018): *Rojava Revolution, War, and the Future of Syria's Kurds*. Pluto Press, London.

- Schmidt, Søren (2018): The Power of 'Sultanism': Why Syria's non-violent protests did not lead to a democratic transition. In: Raymond Hinnebusch – Omar Imady (szerk.): *The Syrian Uprising: Domestic Origins and Early Trajectory*. Routledge, New York.
- Selján Péter (2016): Oroszország és a szíriai polgárháború. *Nemzet és Biztonság*, 9 (5):14–30.
- Sezer, Duygu Bazoğlu (2001): Turkish-Russian Relations a Decade Later: From Adversity to Managed Competition. *Perceptions: Journal of International Affairs*, 6 (1).
- Shaheen, Kareem (2015): [String of losses in Syria leaves Assad regime increasingly precarious](#). The Guardian. Elérve: 2020. 11. 11.
- Shlykov, Pavel (2015): [The End of a Russian-Turkish “Golden Age”](#). Carnegie Moscow Center. Elérve: 2021. 12. 06.
- Smith, Graham (1999): The Masks of Proteus: Russia, Geopolitical Shift and the New Eurasianism. *Transactions of the Institute of British Geographers*, 24 (4): 481-494. DOI: 10.1111/j.0020-2754.1999.t01-2-00481.x.
- Smura, Tomasz (2016): [Russian Anti-Access Area Denial \(A2AD\) capabilities - implications for NATO](#). Casimir Pulaski Foundation. Elérve: 2022. 01. 14.
- Snyder, Timothy (2019): *A szabadság felszámolása*. 21. Század Kiadó, Budapest.
- Sprout, Harold – Sprout, Margaret (1957): Environmental factors in the study of international politics. *Conflict Resolution*, 1(4) :309-328. DOI:10.1177/002200275700100401.
- State Statistics Committee of Ukraine (2001): [About number and composition population of UKRAINE by data All-Ukrainian population census'2001 data](#). Elérve: 2021. 02. 17.
- Statista (2020): [Average annual Brent crude oil price from 1976 to 2020](#). Elérve: 2021. 01. 27.
- Steil, Benn (2018): [Russia's Clash With the West Is About Geography, Not Ideology](#). Foreign Policy. Elérve: 2020. 12. 16.
- Stepanova, Ekaterina (2018): Russia and Conflicts in the Middle East: Regionalisation and Implications for the West. *The International Spectator*, 53 (4): 35-57. DOI: 10.1080/03932729.2018.1507135.
- Stewart, Phil (2016): [Exclusive: U.S.-backed Syria forces launch offensive for Manbij pocket - U.S. officials](#). Reuters. Elérve: 2022. 02. 22.
- Stent, Angela (2016): [Putin's Power Play in Syria](#). Foreign Affairs. Elérve: 2021. 07. 02.
- Sykulski, Leszek (2014): *Geopolityka: Skrypt dla początkujących*. Skrypty naukowe, Częstochowa.
- Sz. Bíró Zoltán (2014a): Oroszország és a posztszovjet térség biztonságpolitikája, 1991–2014 (I.) *Nemzet és Biztonság*, 7 (3): 41-54.
- Sz. Bíró Zoltán (2014b): Oroszország és a posztszovjet térség biztonságpolitikája, 1991–2014 (II.) *Nemzet és Biztonság*, 7 (4): 37-55.
- Sz. Bíró Zoltán (2014c): Oroszország és a posztszovjet térség biztonságpolitikája, 1991–2014 (III.). *Nemzet és Biztonság*, 7 (5): 30-50.

- Sz. Bíró Zoltán (2017): A Szovjetunió és Oroszország a Közel-Keleten. *Világtörténet* 7 (39): 597-618.
- Sz. Bíró Zoltán (2019): *Putyin Oroszországa*. Noran Libro Kiadó, Budapest.
- Sz. Bíró Zoltán (2022): [Mi az ukrajnai háború célja?](#) Élet és Irodalom. Elérve: 2022. 03. 21.
- Szabó Gábor (2010): *Szétszakadó világunk*. Publikon Kiadó, Pécs.
- Szalai Máté (2020): Az államvákuum és a hibridizáció megvalósulása Szíriában. *Külgügyi Szemle*, 19 (k.sz.): 66-86.
- Szalontai Gábor – Kozár Tibor (2017): A szíriai orosz katonai beavatkozás két éve. *Felderítő Szemle* 16 (2): 5-32.
- Szenes Zoltán (2019): A NATO alkalmazkodása az új világhoz. In: Szenes Zoltán – Siposné Kecskeméthy Klára: *NATO 4.0 és Magyarország*. HM Zrínyi Nonprofit Kft. – Zrínyi Kiadó, Budapest.
- Szigetvári, Tamás (2014): Eurázsiai partnerek – orosz-török politikai és gazdasági kapcsolatok a 21. században. *Kelet-Európa tanulmányok* (10): 96-112.
- Szigetvári Tamás (2015): Oroszország és a Közel-Kelet kapcsolatrendszer, különös tekintettel a tőkeáramlásokra. *Kelet-Európa Tanulmányok* (11): 119-132.
- Szigetvári Tamás (2018): Exportorientáció és belső piac a török növekedési stratégiában. Magyar Tudományos Akadémia Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont Világgazdasági Intézet. *Műhelytanulmányok* 123. (2018): 1-43.
- Szilágyi István (2018): *A geopolitika elmélete*. Pallas Athéné Könyvkiadó, Budapest.
- Szilágyi István (2019): Az orosz geopolitikai gondolkodás. Áttekintés. *Geopolitikai Szemle* 1 (1): 9-39.
- Tabler, Andrew J. – Cagaptay, Soner (2016): [The PKK Could Spark Turkish-Russian Military Escalation](#). The Washington Institute for Near East Policy. Elérve: 2022. 01. 12.
- Tanasković, Darko (2010): *Neoosmanizam – Povratak Turske na Balkan*. Službeni glasnik, Belgrád.
- Fazal, Tanisha M. (2022): [The Return of Conquest? Why the Future of Global Order Hinges on Ukraine](#). Foreign Affairs. Elérve: 2022. 04. 31.
- Tarrósy István (2019): A kínai „Övezet és Út Kezdeményezés” és Kelet-Afrika: geopolitikai térnyerés, infrastruktúra, függőség. *Területi Statisztika*, 59 (6): 669-692.
- Tattersall, Nick (2015): [Turkish PM accuses Russia of 'ethnic cleansing' in Syria](#). Reuters. Elérve: 2021. 12. 10.
- Taub, Ben (2015): [The ISIS Oil Trade, from the Ground Up](#). The New Yorker. Elérve: 2022. 01. 19.
- Temizer, Murat (2016): [Russia, Turkey sign Turkish Stream agreement](#). Anadolu Agency. Elérve: 2022. 03. 11.
- The Guardian (2015): ['More than 90%' of Russian airstrikes in Syria have not targeted Isis, US says](#). Elérve: 2021. 08. 16.

The Kurdish Project (2015): [Syria \(Rojava or Western Kurdistan\)](#). Elérve: 2020. 11. 01.

The Ministry of Foreign Affairs of the Russian Federation (2000): [The Foreign Policy Concept of the Russian Federation](#). Elérve: 2021. 01. 17.

The Ministry of Foreign Affairs of the Russian Federation (2012): [Interview of the Minister of Foreign Affairs of Russia S.V. Lavrov to the Sky News Arabia television channel](#). Elérve: 2021. 02. 15.

The Ministry of Foreign Affairs of the Russian Federation (2015a): [Russian National Security Strategy](#). Elérve: 2021. 02. 16.

The Ministry of Foreign Affairs of the Russian Federation (2015b): [Foreign Minister Sergey Lavrov's interview with Russian and foreign media, Moscow, November 25, 2015](#). Elérve: 2021. 12. 05.

The Ministry of Foreign Affairs of the Russian Federation (2015c): [Briefing by Foreign Ministry Spokesperson Maria Zakharova, Moscow, November 26, 2015](#). Elérve: 2021. 12. 05.

The Ministry of Foreign Affairs of the Russian Federation (2015d): [Comment by the Information and Press Department on the escalation of violence in south-eastern Turkey](#). Elérve: 2021. 12. 09.

The Ministry of Foreign Affairs of the Russian Federation (2016a): [Foreign Minister Sergey Lavrov's interview with REN TV network, Moscow, March 13, 2016](#). Elérve: 2022. 01. 06.

The Ministry of Foreign Affairs of the Russian Federation (2016b): [Foreign Minister Sergey Lavrov's replies to questions from Interfax news agency, Moscow, December 27, 2016](#). Elérve: 2022. 04. 04.

The Ministry of Foreign Affairs of the Russian Federation (2017a): [Briefing by Foreign Ministry Spokesperson Maria Zakharova, Moscow, April 12, 2017](#). Elérve: 2022. 04. 12.

The Ministry of Foreign Affairs of the Russian Federation (2017b): [Memorandum on the creation of de-escalation areas in the Syrian Arab Republic](#). Elérve: 2022. 04. 13.

The New York Times (1992): [Summit in Washington; Excerpts From Yeltsin's Speech: 'There Will Be No More Lies'](#). Elérve: 2020. 12. 14.

The New York Times (2003): [Interview with President Putin](#). Elérve: 2021. 01. 22.

The New York Times (2015): [Syria and Rebels Battle for Aleppo as Cease-Fire Collapses](#). Elérve: 2021. 12. 04.

The Wall Street Journal: [Our Non-Ally in Ankara Turkey bugs out of the anti-ISIS coalition. Why not a base in Kurdistan?](#) Elérve: 2020. 11. 03.

The Washington Post (2014): [Transcript: Vladimir Putin's April 17 Q&A](#). Elérve: 2021. 02. 16.

The White House (2012): [Remarks by the President to the White House Press Corps](#). Elérve: 2021. 08. 11.

The World Bank (2020): [Trade](#). Elérve: 2020. 09. 13.

The World Bank (2021): [GDP \(current US\\$\) - Russian Federation, Turkey](#). Elérve: 2021. 08. 16.

- Timofeev, Ivan (2022): [Ukrainian Crisis, Turkey and Eurasia: Who Wins?](#) Russian International Affairs Council. Elérve: 2022. 05. 01.
- Toal, Gerard (2017): *Near Abroad: Putin, the West and the Contest for Ukraine and the Caucasus*. Oxford University Press, New York.
- Tokyay, Menekse (2021): [Russia plays 'tourist card' against Turkey amid political standoff](#). Arab News. Elérve: 2022. 01. 23.
- Tol, Gönül (2017): [Why is Turkey silent on Russia's cooperation with the Syrian Kurds?](#) War on the Rocks. Elérve: 2021. 08. 18.
- Tocci, Nathalie (2011): [Turkey and the Arab Spring: Implications for Turkish Foreign Policy in Transatlantic Perspective](#). Carnegie Europe. Elérve: 2020. 09. 27.
- Torbakov, Igor (2007): [Making Sense of the Current Phase of Turkish-Russian Relations](#). The Jamestown Foundation. Elérve: 2021. 08. 10.
- Torbakov, Igor (2008): [The Georgia Crisis and Russia-Turkey Relations](#). The Jamestown Foundation. Elérve: 2021. 08. 30.
- Torbakov, Igor (2017): [Neo-Ottomanism versus Neo-Eurasianism?](#) Utrikes Magasinet. Elérve: 2022. 02. 28.
- Trenin, Dimitri (2006): [Russia leaves the West](#). Foreign Affairs. Elérve: 2021. 01. 23.
- Trenin Dmitri (2007): [NATO and Russia: Sobering thoughts and practical suggestions](#). NATO Review. Elérve: 2020. 12. 10.
- Trenin, Dmitri (2013a): From Damascus to Kabul: Any Common Ground between Turkey and Russia? *Insight Turkey*, 15 (1): 37–49.
- Trenin, Dmitri (2013b): [The Mythical Alliance Russia's Syria Policy](#). Carnegie Moscow Center. Elérve: 2021. 07. 14.
- Trenin, Dimitri (2015): [Turkish-Russian War of Words Goes Beyond Downed Plane. Carnegie Endowment for International Peace](#). Elérve: 2021. 11. 25.
- Trenin, Dimitri (2016): [Russia in the Middle East: Moscow's objectives, priorities, and policy drivers](#). Carnegie Endowment for International Peace. Elérve: 2021. 10. 10.
- TRT World (2016): [Who was the man behind the Russian ambassador's assassination?](#) Elérve: 2022. 03. 30.
- Trubeckoj, Nyikolaj Szergejevics (2011): *Dzsingisz kán hagyatéka*. Attraktor Kiadó, Máriabesnyő.
- Tsygankov, Andrei P. (1997): From International Institutionalism to Revolutionary Expansionism: The Foreign Policy Discourse of Contemporary Russia. *Mershon International Studies Review*, 41 (2): 247-268. DOI: 10.2307/222669.
- Tsygankov, Andrei P. (2003): Mastering space in Eurasia: Russia's geopolitical thinking after the Soviet break-up. *Communist and Post-Communist Studies* 36 (1): 101–127. DOI: 10.1016/S0967-067X(02)00055-7.
- Tsygankov Andrei P. (2007): Finding a Civilisational Idea: “West,” Eurasia,” and “Euro-East” in Russia's Foreign Policy. *Geopolitics*, 12 (3): 375-399. DOI: 10.1080/14650040701305617.

- Turkish Statistical Institute (2019): [Foreign Trade](#). Elérve: 2020. 09. 25.
- Tür Özlem (2016): The Political Economy of Turkish-Syrian Relations in the 2000s – The Rise and Fall of Trade, Investment and Integration. In: Raymond Hinnebusch – Özlem Tür (szerk.): *Turkey-Syria Relations: Between Enmity and Amity*. Routledge, New York.
- Tür, Özlem – Kumral, Mehmet Akif (2016): Paradoxes in Turkey’s Syria Policy: Analyzing the Critical Episode of Agenda Building. *New Perspectives on Turkey*, 55: 107–132. DOI: 10.1017/npt.2016.24.
- UNHCR (2020): [UN High Commissioner for Refugees appeals for safety for civilians trapped in Idlib](#). Elérve: 2022. 04. 08.
- United Nations (1982): [United Nations Convention on the Law of the Sea of 10 December 1982 Overview and full text](#). Elérés: 2019. 07. 28.
- United Nations (1997): [Letter dated 97/05/15 from the Permanent Representatives of China and the Russian Federation to the United Nations addressed to the Secretary-General](#). Elérve: 2020. 12. 21.
- United Nations High Commissioner for Refugees: (2015): [Total number of Syrian refugees exceeds four million for first time](#). Elérve: 2020. 11. 11.
- United Nations Security Council (2012): [6711th meeting](#). United Nations Digital Library. Elérve: 2021. 07. 08.
- United Nations Security Council (2017): [7929th meeting](#). United Nations Digital Library. Elérve: 2022. 03. 20.
- U.S. Embassy & Consulates in Brazil (2016): [Readout of the President’s Update on the Situation in Turkey](#). Elérve: 2022. 03. 06.
- US Energy Information Administration (2017): [Turkey](#). Elérve: 2021. 08. 22.
- Ülgen, Sinan – Kasapoğlu, Can (2017): [Operation Euphrates Shield: Aims and Gains](#). Carnegie Europe. Elérve: 2022. 03. 22.
- Ünver, H. Akin (2016): [Schrödinger’s Kurds: Transnational Kurdish Geopolitics in the Age of Shifting Borders](#). Columbia Journal of International Affairs. Elérve: 2020. 11. 11.
- Ünver, H. Akin (2019): [Russian Digital Media and Information Ecosystem in Turkey](#). Centre for Economics and Foreign Policy Studies. Cyber Governance and Digital Democracy 2019/1. Elérve: 2022. 01. 19.
- Vamik D. Volkan (2009) Large-group identity, international relations and psychoanalysis, *International Forum of Psychoanalysis*, 18 (4): 206-213.
- Vassiliev, Alexey (2018): *Russia’s Middle East Policy*. Routledge, Abingdon.
- Vaszari Tamás (2018): *Oroszország geogazdasági és geopolitikai dilemmái a XXI. század elején, valamint ezek történelmi előzményei*. Doktori értekezés, Széchenyi István Egyetem Regionális- és Gazdaságtudományi Doktori Iskola, Győr.
- Vigóczki Máté (2016): [Eurázsiai Gazdasági Unió: Szovjetunió 2.0 vagy Európai Unió 2.0?](#) KKI Elemzések. Elérve: 2022. 04. 10.

- Vörös Zoltán (2014): *Kínai sakkjátszma*. Publikon Kiadó, Pécs.
- Wagner Péter (2019): A lezárás felé? A szíriai polgárháború megoldásának lehetséges körvonalai (6.) A humanitárius helyzet és a háborús károk Szíriában. *KKI Elemzések* E-2019/11.
- Walt, Stephen M. (2014): [NATO Owes Putin a Big Thank-You](#). Foreign Policy. Elérve: 2019. 12. 03.
- Weitz, Richard (2014): [The Customs Union and Eurasian Union: A Primer](#). In: Frederick, S. Star – Cornell, Svante E. (eds.): *Putin’s Grand Strategy: The Eurasian Union and Its Discontents*. Central Asia-Caucasus Institute & Silk Road Studies Program. Elérve: 2021. 02. 14.
- Westcott, Allan (szerk.) (1918): *Mahan on naval warfare Selections from the writings of Rear Admiral Alfred T. Mahan*. Little, Brown and Company, Boston.
- Wigell, Mikael – Scholvin, Sören – Aaltola, Mika (2019): *Geo-Economics and Power Politics in the 21st Century: The Revival of Economic Statecraft*. Routledge, Abingdon.
- Wilgenburg, Wladimir van (2016): [Russia’s Intervention in Syria and the Kurdish Question](#). The Diplomat. Elérve: 2022. 01. 08.
- Wilhelmsen, Julie (2005): Between a Rock and a Hard Place: The Islamisation of the Chechen Separatist Movement. *Europe-Asia Studies*, 57 (1): 35 - 59. DOI: 10.1080/0966813052000314101.
- Will, George F. (1996): [Eastward Ho – And Soon](#). Washington Post, June 13, 1996. Elérve: 2020. 12. 02.
- Wintour, Patrick (2022): [Turkey leads pack of countries vying to mediate between Ukraine and Russia](#). The Guardian. Elérve: 2022. 12. 03.
- World Integrated Trade Solutions: [Trade statistics by Country/Region](#). Elérve: 2021. 08.16.
- Yavuz, M. Hakan (1998): Turkish identity and foreign policy in flux: The rise of Neo-Ottomanism. *Critical Middle Eastern Studies*, 7 (12): 19-41. DOI: 10.1080/10669929808720119.
- Yavuz, M. Hakan (2018): The Gülen Movement vs. Erdogan: The Failed Coup. In: M. Hakan Yavuz – Bayram Balcı (szerk.): *Turkey’s July 15th Coup: What Happened and Why*. University of Utah Press, Salt Lake City.
- Yavuz, M. Hakan –Koç, Rasim (2018): The Turkish Coup Attempt: The Gülen Movement vs. the State. *Middle East Policy*, 23 (4): 136-148. DOI: 10.1111/mepo.12239.
- Yeğen, Mesut (2015): The Kurdish Peace Process in Turkey: Genesis, Evolution and Prospects. In: Aydın-Düzgit, Senem et. al. (szerk.): *Global Turkey in Europe III: Democracy, Trade, and the Kurdish Question in Turkey-EU Relations*. Istituto Affari Internazionali (IAI), Róma.
- Yeni Safak (2015): [Turkmens are under Russian fire in Syria](#). Elérve: 2021. 12. 03.
- Yeşiltaş, Murat –Seren, Merve – Özçelik, Necdet (2017): [Operation Euphrates Shield – Implementation and Lessons Learned](#). SETA. Elérve: 2022. 02. 24.
- Yetkin, Murat (2012a): [Syria shot Turkish jet in front of many eyewitnesses](#). Hürriyet Daily News. Elérve: 2020. 10. 21.
- Yetkin, Murat (2012b): [The winds of war](#). Hürriyet Daily News. Elérve: 2020. 10. 21.

- Yetkin, Murat (2015a): [Kurdish opposition HDP hits Erdoğan's super-presidency plan for Turkey](#). Hürriyet Daily News. Elérve: 2020. 10. 26.
- Yetkin, Murat (2015b): [Turkish army reluctant over government will to intervene in Syria](#). Hürriyet Daily News. Elérve: 2020. 10. 27.
- Yetkin, Murat (2015c): [AKP talking with CHP, but acting with MHP](#). Hürriyet Daily News. Elérve: 2020. 10. 29.
- Yetkin Murat (2016): [Story of secret diplomacy that ended Russia-Turkey jet crisis](#). Hürriyet Daily News. Elérve: 2022. 02. 16.
- Yilmaz, Eylem – Bilgin, Pinar (2006): Constructing Turkey's "Western" Identity during the Cold War: Discourses of the Intellectuals of Statecraft. *International Journal*, 61 (1): 39-59. DOI: 10.1177/002070200606100103.
- Yilmaz, Mehmet (2019): *A török politikai rendszer átalakulása 2002 és 2018 között*. Doktori értekezés. Budapesti Corvinus Egyetem Nemzetközi Kapcsolatok Multidiszciplináris Doktori Iskola.
- Yüksel, Engin (2019): [Strategies of Turkish proxy warfare in northern Syria: Back with a vengeance](#). Clingendael CRU Report. Elérve: 2020. 10. 27.
- Zigar, Mihail (2016): *Putyin Metamorfózisa*. Európa Könyvkiadó, Budapest.
- ZN,UA (2016): [Стало известно, о чем договорились Порошенко и Эрдоган в Анкаре](#). Elérve: 2022. 01. 16.